كيميـاء السعـادة

HÜCCETÜ'L-İSLÂM

İMAM

GAZÂLÎ

RAHMETULLAHİ ALEYH

Kimyâ-yı Saâdet

4

SEMERKAND

SEMERKAND: 365
Tasavvuf Klasikleri: 23
yayin@semerkand.com
ISBN: 978-605-159-559-7 (tk)
978-605-159-563-4 (4. cilt)

Yazar : İmam Gazâlî
Tercüme : M. Ali Özkan
Editör : Siraceddin Önlüer
Dinî Tashih : Eser Sazak
Muhammed Danışman
Mustafa Uslu
Abdülhakim Ölmez
İmla Tashihi : Mehmet Günyüzlü
Arapça Tashih ve Tahriç : Adem Ürün
Kapak : Serhat Özalp
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Ertem Basım
Başkent Organize
Sanayi Bölgesi
22. Cadde No. 6
Malıköy-Ankara
0312 640 16 83
(yaygın dağıtım)

Eylül 2020, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No. 3 Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL
AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str. 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 **Fax:** 02203/3694910 www.semerkandonline.de

كيمياء السعادة

HÜCCETÜ'L-İSLÂM

İMAM

GAZÂLÎ

RAHMETULLAHİ ALEYH

Kimyâ-yı Saâdet

4

Tercüme

MEHMET ALİ ÖZKAN

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

MÜNCİYÂT

BİRİNCİ BÖLÜM

TÖVBE 13

Tövbenin Fazileti ve Sevabı 14
Tövbenin Hakikati 18
Her Vakitte ve Halde Tövbe 19
Tövbenin Kabul Edilmesi 24
Büyük Günah, Küçük Günah 29
Küçük Günahın Büyük Günaha Dönmesi 31
Tövbenin Şartları ve Alametleri 35
Tövbenin Kefâreti 40
Tövbe Etmemenin İlacı 41

İKİNCİ BÖLÜM

SABIR ve ŞÜKÜR 47

Sabrın Hakikati 50
Sabır ve İman 53

Sabır İlacı 63
Şükrün Fazileti 64
Şükrün Hakikati 68
Küfrân-ı Nimet 73
Nimetin Hakikati 79
Nimetin Kısımları ve Dereceleri 81
Şükürde Kusur İşlemek 90
Bela ve Musibetlere Şükretmek 92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KORKU ve ÜMİT 99

Ümidin Fazileti 99
Ümidin Hakikati 104
Recâyı Elde Etmenin Yolu 107
Korkunun Fazileti, Hakikati ve Kısımları 121
Korkunun Hakikati 129
Korkunun Dereceleri 131
Korkunun Türleri 132
Kötü Âkıbetin Manası 134
Kötü Âkıbetin Sebepleri 136
Korkunun Elde Edilmesi 138
Peygamberlerin, Meleklerin ve Velilerin Kıssaları 142
Sahâbe-i Kirâm ve Selef-i Sâlihînin Kıssaları 146
Korku mu, Ümit mi? 150

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
FAKR ve ZÜHD 153

Fakr ve Zühdün Hakikati 153
Fakirliğin Fazileti 155
Fakirliğin ve Kanaatin Fazileti 163

Sabreden Fakir mi, Şükreden Zengin mi? 166
Fakirliğin Edepleri 169
Verileni Almanın Edebi 171
Zaruret Yokken Dilenmenin Haram Oluşu 174
Fakirliğin Dereceleri 177
Zühdün Hakikati ve Fazileti 179
Zühdün Fazileti 182
Zühdün Dereceleri 189
Zühd ve Kanaat 192

BEŞİNCİ BÖLÜM
NİYET, SIDK ve İHLÂS 207

1. Niyet 207
Niyetin Hakikati 212
Ameller ve Niyetler 213
Vesveseler ve Kötü Düşünceler 215
Amellerin Niyetle Değişmesi 219
Niyet İhtiyara (Kulun Seçimine) Dâhil Değildir 224
2. İhlâs ve Fazileti 228
İhlâsın Hakikati 233
İhlâsa Karışan ve Onu Bulandıran Âfetlerin Dereceleri 236
Niyetin Karışık Olması 237
3. Sıdk 239

ALTINCI BÖLÜM
MUHASEBE ve MURAKABE 245

1. Müşârata (Sözleşme) 246
2. Murakabe 249
Murakabenin Dereceleri 252
3. Amelden Sonra Muhasebe 259

4. Muâkabe (Cezalandırma) 260
5. Mücâhede 263
6. Muâtebe (Azarlama) ve Kınama 268

YEDİNCİ BÖLÜM

TEFEKKÜR 273

Tefekkürün Fazileti 274
Tefekkürün Hakikati 276
Tefekkür Neden Gereklidir? 277
Fikir Meydanı Neresidir? 277
Mahlûkat Üzerinde Düşünmenin Şekli 282

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TEVHİD ve TEVEKKÜL 299

Tevekkülün Fazileti 299
Tevhidin Hakikati 303
Tevhidin Dereceleri 305
Sevap ve Azap 308
Tevekkülün Temeli Olan İman 313
Tevekkülün Hakikati 314
Tevekkülün Dereceleri 316
Mütevekkilin (Tevekkül Edenin) Amelleri 318
Birinci Makam: Kazanmak ve Faydalı Şeyleri Almak 318
Evli Kimselerin Tevekkülü 328
İkinci Makam: Tevekkülde Mal Biriktirmek 330
Üçüncü Makam: Zararı Defetmekte Sebepleri Tanımak 333
Mütevekkilin Malı Çalınırsa 336
Dördüncü Makam: Hastalık ve Benzeri Halleri Tedavi Etmek Gibi Zararlı Şeyleri Gidermeye Çalışmak 340
İlaç Ne Zaman Kullanılmaz? 345

DOKUZUNCU BÖLÜM

MUHABBET, ŞEVK ve RIZA 353

Allah Sevgisinin Fazileti 354
Muhabbetin Hakikati 357
Sevginin Sebepleri 359
Güzelliğin Hakikati Nedir? 361
Sevginin Gerçek Sahibi 362
Lezzetlerin En Üstünü 368
Görme ve Marifet Lezzetlerinin Farkı 375
Ahiret Gözü, Dünya Gözü Gibi Değildir 376
Marifetullah ve Allah Sevgisi Nasıl Elde Edilir? 376
Marifetullah Neden Gizlidir? 385
Muhabbetin İlacı 386
Muhabbetin Alameti 390
Allah Teâlâ'ya Şevkin Manası 393
Rızanın Hakikati ve Fazileti 397
Rızanın Hakikati 401
Dua ve Rıza 405

ONUNCU BÖLÜM

ÖLÜMÜ HATIRLAMAK 407

Ölümü Hatırlamanın Üç Şekli 411
Ölümü Zikretmenin Kalbe Tesiri 412
Kısa Emelin Fazileti 413
Uzun Emelin Sebepleri 417
Uzun Emelin İlacı 419
Uzun Emelin Dereceleri 419
Sekerat ve Can Çekişmenin Şiddeti 422
Can Çekişmenin Dehşeti 425

Kabrin Ölü ile Konuşması.....430
Münker ve Nekir'in Suali.....433
Ölülerin Hallerini Gösteren Rüyalar.....439

MÜNCİYÂT

BİRİNCİ BÖLÜM

TÖVBE

Tövbe, Cenâb-ı Hakk'a dönmektir; müridlerin ilk adımı, sâliklerin yolunun başıdır. Hiçbir insan bunun dışında kalamaz. Zira başından sonuna kadar günahlardan temiz olmak, meleklerin sıfatıdır. Tüm ömür boyunca günah ve isyana gark olmak ise şeytanın ahlâkıdır. Taat yoluyla günahlardan tövbe hükmüne dönmek de Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] ve diğer insanların işidir. Geçmiş kusurlarına tövbe eden kimse, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm] olan nisbetini doğrulamış olur. Ömrünün sonuna kadar zamanını günahlarla geçiren kimse de şeytana olan nisbetini doğrulamış olur. Bununla beraber insanın tüm ömrünü taatle geçirmesi mümkün değildir. Çünkü insan en başta noksan ve zayıf olarak yaratılmıştır. Ona ilk olarak verilen şey, şeytanın tuzağı olan şehvettir.

Şehvetin düşmanı ve meleklerin nurundan olan akıl ise şehvetten sonra yaratılmıştır. Böylece ilk olarak şehvet insanı istila edip kalp kalesini zorbalıkla ele geçirmiş; nefis de onunla yakınlık kurmuştur. O halde sonradan ortaya çıkan aklın, bu kaleyi fethedebilmesi ve şeytanın elinden kurtarabilmesi için mutlaka tövbe ve mücâhedeye ihtiyacı vardır.

Şu durumda tövbe beşeriyet zaruretlerindendir ve sülûk ehlinin ilk adımıdır. Şeriat ve akıl nuruyla gaflet uykusundan uyanıp, din yolunun istikamet ve istikametsizliğini ayırt ettikten sonra tövbenin dışında farz yoktur. Zira tövbenin manası, dalâlet yolundan dönüp hidayet yoluna girmektir.

Tövbenin Fazileti ve Sevabı

Cenâb-ı Hak, bütün müminlere tövbeyi emrederek şöyle buyurmuştur:

وَتُوبُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

"Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!" (Nûr 24/31).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

مَنْ تَابَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا تَابَ اللهُ عَلَيْهِ

"Kim güneş batıdan doğmadan evvel tövbe ederse, Allah Teâlâ onun tövbesini kabul eder."[1]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer hadislerinde şöyle buyurmuştur:

كَفَّارَةُ الذَّنْبِ النَّدَامَةُ

"Günahın kefâreti pişmanlıktır."[2]

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى أَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً

1 Müslim, Zikir, 12 (nr. 43).

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/289; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3250; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, 12/182; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/199, 215.

"Bazı zamanlar kalbimi ince bulutlar gibi birtakım manevi haller kaplar. (Bu zamanlarda insanlarla gereği gibi ilgilenemediğim için) bundan dolayı günde yetmiş defa Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilerim."[3]

إِذَا تَابَ الْعَبْدُ أَنْسَى اللهُ الْحَفَظَةَ ذُنُوبَهُ وَأَنْسَى ذَلِكَ جَوَارِحَهُ وَمَعَالِمَهُ مِنَ الْأَرْضِ حَتَّى يَلْقَى اللهَ وَلَيْسَ عَلَيْهِ شَاهِدٌ مِنَ اللهِ بِذَنْبٍ

"Kul tövbe ettiğinde, Allah onun günahlarını hafaza meleklerine unuttu-rur. Aynı şekilde onun organlarına unutturur. İşlediği yerdeki izlerini de yok eder. Tâ ki Allah'ın huzuruna vardığında, günah işlediğine dair aleyhinde şahitlik edecek bir şey bulunmasın!"[4]

إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَقْبَلُ تَوْبَةَ عَبْدِهِ مَا لَمْ يُغَرْغِرْ

"Allah Teâlâ, can boğaza gelmedikçe kulunun tövbesini kabul eder."[5]

إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَبْسُطُ يَدَهُ بِالتَّوْبَةِ لِمُسِيءِ اللَّيْلِ إِلَى النَّهَارِ وَلِمُسِيءِ النَّهَارِ إِلَى اللَّيْلِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا

"Azîz ve Celîl olan Allah, gece günah işleyenin tövbe etmesi için sabaha kadar rahmet kapısını açık tutar. Yine gündüz günah işleyenin tövbe etmesi için de akşama kadar rahmet kapısını açık tutar. Güneş battığı yerden doğana kadar bu böyle devam eder."[6]

İbn Ömer [radıyallahu anhümâ] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ تُوبُوا إِلَى اللهِ فَإِنِّي أَتُوبُ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ

3 Müslim, Zikir, 12 (nr. 41); Ebû Davud, Vitir, 26 (nr. 1517). (Burada, "yüz defa" ifadesi geçmektedir).

4 İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, 14/17; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 10179.

5 Tirmizî, Daavât, 99 (nr. 3537); İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4253); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/153.

6 Müslim, Tevbe, 5 (nr. 31); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7075 (benzer bir hadis); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 1180

"Ey insanlar! Allah'a tövbe edin, şüphesiz ben günde yüz defa tövbe ediyorum."[7]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

كُلُّ بَنِي اٰدَمَ خَطَّاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ

"Günahı olmayan hiçbir insan yoktur. Fakat günahkârların en hayırlısı tövbe edenlerdir."[8]

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

"Günahından tövbe eden, hiç günah işlememiş gibidir."[9]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ey Âişe! 'Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur' (En'âm 6/159) *âyetinde kastedilen, bid'at ehli kimselerdir. Bütün günahkârlara tövbe vardır, fakat bid'at sahibininki kabul olmaz. Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktır."*[10]

"İbrahim'i semaya götürdüklerinde, bir kadınla zina eden bir erkek gördü. Onlara beddua etti. Helâk oldular. Bir başkasını gördü, o da haram işliyordu. Ona da beddua etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, 'Ey İbrahim! Kullarımı bırak, belki şu üçünden birini yapar: Ya tövbe eder de kabul ederim, ya istiğfar eder de mağfiret ederim ya da bir çocuğu olur da bana ibadet eder ve ona sayarım. Duymadın mı ki benim bir ismim de 'Sabûr'dur' diye vahyetti."[11]

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] rivayet ettiği hadiste ise şöyle buyurulmuştur:

إِذَا كَثُرَتْ ذُنُوبُ الْعَبْدِ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ أَعْمَالٌ تُكَفِّرُهَا أَدْخَلَ اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ الْهُمُومَ فَتَكُونَ كَفَّارَةً لِذُنُوبِهِ

7 Müslim, Zikir, 12 (nr. 42); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/211.

8 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 7236.

9 İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4391).

10 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/245.

11 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/85.

"Kulun günahları çoğalıp da onlara kefâret olacak salih amelleri bulunmazsa, Allah Teâlâ ona üzüntüler verir, bunlar onun günahlarına kefâret olur."[12]

"Batı tarafında açılmış bir kapı vardır. Onun genişliği yetmiş yıllık mesafedir. O kapı tövbe için açılmıştır. Allah gökleri ve yeri yarattığından beri o kapı kapanmamıştır ve güneş batıdan doğuncaya kadar da kapanmayacaktır."[13]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اَلتَّائِبُ حَبِيبُ اللهِ وَالتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

"Tövbe eden kimse, Allah'ın dostudur. Günahtan (samimiyetle) tövbe eden, sanki hiç günahı olmayan kimse gibidir."[14]

"Pazartesi ve perşembe günleri kulun amelleri Allah Teâlâ'ya arzolunur, tövbe edenin tövbesi kabul olunur, mağfiret isteyen mağfiret olunur. Kalpleri kin ile dolu olunlur öylece kalır."[15]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

اَللهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ فِي أَرْضٍ دَوِيَّةٍ مُهْلِكَةٍ مَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ فَطَلَبَهَا حَتَّى إِذَا اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللهُ قَالَ: أَرْجِعُ إِلَى مَكَانِي الَّذِي كُنْتُ فِيهِ فَأَنَامُ حَتَّى أَمُوتُ فَوَضَعَ رَأْسَهُ عَلَى سَاعِدِهِ لِيَمُوتَ فَاسْتَيْقَظَ فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ عَلَيْهَا زَادُهُ وَشَرَابُهُ فَاللهُ تَعَالَى أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ هَذَا بِرَاحِلَتِهِ

12 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/157 (benzer bir rivayet); ayrıca bk. Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3260; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/192.

13 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2985.

14 bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe*, nr. 183. Hadisin ikinci kısmı için bk. İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4311).

15 bk. Müslim, Birr, 11 (nr. 35).

"Allah Teâlâ, mümin kulunun tövbesine, şu adamdan daha fazla sevinir: Bir adam, tehlikeli bir çölde konakladı. Yanında biniti (devesi), devesinin üzerinde de yiyeceği ve içeceği vardı. Adam başını yere koydu ve biraz uyudu. Uyandığında baktı ki devesi gitmiş. Hemen devesini aramaya başladı. Sıcak ve susuzluk iyice şiddetlendiğinde veya Allah'ın dilediği kadar aradıktan sonra; 'İlk konakladığım yere döneyim de ölüm uykusuna yatayım' dedi ve oraya gelip başını koltuğunun üzerine koyarak ölmek için uyudu. Uyandığında, bir de baktı ki bineği, üzerinde yol azığı ve su ile yanında duruyor. İşte Allah Teâlâ, mümin kulunun tövbesine, bineğini bulan bu adamın sevinmesinden daha fazla sevinir."[16]

Tövbenin Hakikati

Tövbenin evveli marifet ve iman nurudur. Bu nur ortaya çıkınca, günahın öldürücü zehir olduğu görülür. Bu öldürücü zehirden çok yediğini öğrenen kimsenin içine mutlaka korku düşer. Bu durum tıpkı bir kimsenin zehir yediğinin farkına varıp da bundan dolayı pişmanlık duyması, üzülmesi ve korkması gibidir. Böyle biri parmağını boğazına atıp kusmak ister. Bu korku sebebiyle ilaç ve tedavi yoluna başvurur. İşte bunun gibi şehvetle yaptığı işleri, içinde zehir olan bal gibi görür. Çünkü o anda tatlıdır. Sonunda ise ne olduğu anlaşılır. Böyle olunca yaptığına pişman olur ve içine bir korku ateşi düşer, kendisini ölüm tehlikesinde görür. Bu korku ve pişmanlık ateşinde şehvetlerine karşı kuvvetli meyli ve günahı içinde yanar; şehvetler hasret şeklini alır. Kişi böylece başından geçenleri düzeltmeye ve gelecekte bir daha yapmamaya azmeder. Cefa elbisesini atıp vefa elbisesini yaymaya başlar, tüm hareket ve davranışları değişmeye başlar. Şöyle ki daha önce bütün işi yemek, uyku ve gafletken; artık tüm hali üzüntü, hasret ve pişmanlık olur. Bundan önce gafil olanları severken; artık marifet sahipleri ile beraber olmaya koyulur. O halde gerçek tövbe pişmanlıktır. Onun aslı ise iman ve marifet nurudur; semeresi de bütün hallerini günah ve muhalefet yerine, taat ve muvafakat ile değiştirmektir.

16 Müslim, Tevbe, 1 (nr. 3); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/534.

Her Vakitte ve Halde Tövbe

Tövbe her zaman herkese farzdır. Zira bulûğa eren bir kimse, eğer kâfir ise küfürden tövbe etmesi farzdır. Şayet müslüman ise ve Müslümanlığı anne babasını taklit yoluyla ise ve diliyle İslâm'ı ikrar edip kalbiyle de bundan gafilse, gafletten tövbe etmesi ve kalben tövbenin hakikatinden haberdar olması farzdır.

Bundan maksadımız kişinin imanı, kelâm ilminde zikredilen delillerle bilmesi değildir. Zira imanı delillerle bilmek, herkesin üzerine farz değildir. Maksadımız iman sultanını kalpte galip ve hâkim kılacak, hüküm ve emri kendisinde bulunduracak imandır. Onun hâkimiyeti ise beden ülkesinde bunların tamamının şeytanın emrinde değil, imanın buyruğuna bağlı olmasıdır. Günah işlenirken iman tam olmaz. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ

"Zina eden kimse, zina ederken, mümin olduğu halde zina etmez."[17]

Bundan maksat, o kimse o anda kâfir olur demek değildir. Maksat, imanın birçok şubesinin ve dalının olduğuna vurgudur. Onun dallarından biri de zinanın öldürücü zehir olduğunu bilmektir. Bir kimse yiyeceği şeyde zehir olduğunu bilse, eğer akıl ehli ise onu yemez. O halde zina halinde şehvetler sultanı kişinin imanını hezimete uğratır. O şehvetlerin gafletiyle de onun imanı mağlup olur ya da iman nuru günah karanlığında görünmez hale gelir.

Şu durumda öğrendin ki önce küfürden tövbe etmek farzdır. Eğer kişi kâfir değil ise, âdet ve taklidi olan imandan tövbe etmelidir. Bu dereceye ulaştıktan sonra galip olan günahtan arınmak için, günahların hepsinden tövbe etmelidir. Zâhiren hiçbir günah işlemese bile kalbi haset, kibir, riya ve bunun gibi mühlikâttan (insanı helâke götüren şeylerden) kurtulamaz. Bunların tamamı kalbe ihanettir ve günahların esasıdırlar. Bunların hepsinden tövbe etmek farzdır. Böylece her biri

17 Buhârî, Mezâlim, 30 (nr. 2475).

itidal ölçüne kavuşur, bu şehvetler aklın ve şeriatın boyunduruğuna girer. Bu ise uzun bir mücâhede ister. Kişi bunların tamamından temizlense de vesvese, nefsin fısıldaması ve imkânsız fikirlerden boş olmaz. Bunların tamamından tövbe etmek farzdır. Eğer bunlardan da boş ise bazı hallerde Allah'ın zikrinden gafil kalmaktan boş olamaz. Bütün bu noksanların aslı, bir an dahi olsa Cenâb-ı Hak'tan gafil olmaktır. O halde bundan da tövbe etmek farzdır. Kişi daima zikir ve fikirden boş kalmıyorsa da zikirde de farklı dereceler bulunur. O derecelerin her biri, bir üst mertebeye göre noksandır. Şu durumda daha yükseği mümkün iken eksik derece ile kanaat etmek aldanış ve hüsrandır; ondan da tövbe etmek farzdır.

Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى أَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً

"Bazı zamanlar kalbimi ince bulutlar gibi birtakım manevi haller kaplar. (Bu zamanlarda insanlarla gereği gibi ilgilenemediğim için) bundan dolayı günde yetmiş defa Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilerim."[18] buyurmuştur.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] işi daima terakki ve yükselişti. O hangi makama çıksa, ondan daha yüksek bir makam görür ve bulunduğu makamdan geçmek için tövbe, istiğfar ederdi. Zira bir kimse bir dirhem değerinde iş yaptığında, gümüşü aldığı zaman sevinir. Bir dinar elde edebileceğini bildiği halde, bir gümüşe kanaat etmeye ise üzülür ve dinarı alıp sevininceye kadar, kendi kusuruna üzülür. Dinarı aldığında ise ondan değerlisi yok zanneder. Bin dinar değerinde bir mücevheri elde etme imkânı olduğunu anladığında, bu defa da buna üzülür ve kusuruna pişman olup tövbe eder. Bunun için, "Ebrarın hasenatı, mukarreblerin seyyiatıdır" denilmiştir. Bu nedenle zâhidler daima istiğfar ederler.

Bir kimse, "Küfür ve günaha tövbe ettikten sonra, gaflet ve kusurlar sebebiyle büyük derecelere nail olamamaktan istiğfar etmek fazi-

18 Müslim, Zikir, 12 (nr. 41); Ebû Davud, Vitir, 26 (nr. 1517). (Burada, "yüz defa" ifadesi geçmektedir).

lettendir; farzlardan değildir. O halde niçin bu tövbeye de farz dedin?" diye sorabilir. Ona deriz ki: Farz iki kısımdır:

Birincisi: Zâhirî fetvalarla amel edip şeriattan taşmayan avamın derecesidir. Bununla meşgul olanların dünyası viran olmaz ve dünya maişetlerini sağlamaları da mümkün olur. Bu farz, onları cehennem azabından kurtarır.

İkincisi: Avamın güç yetiremediği farzlardır. Bu farzı yapmayan cehennem azabından ve ayrılık acısından kurtulamaz. Çünkü kişi ahirette gökteki yıldızlar gibi kendisinden yüksek kimseler görecektir; bu aldanış ve hasret de onun için azap olacaktır. İkincisine farz denilmesi, bu azaptan kurtulmak içindir. Nitekim bu dünyada da bazı kimselerin derecesi akran ve emsalinden yüksek olunca, dünya diğerlerinin gözünde zindan olur. Bu aldanış hasretinden sanki onların bedenine ateş düşer. Bu itibarla onun azabı işkence değilse bile azaptır. Bu sebeple kıyamet gününe "aldanma günü" denilmiştir. Zira hiç kimse aldanmaktan kurtulamaz. Şöyle ki taat etmeyen kimse, "Niçin taat etmedim", taat eden de, "Niçin daha çok etmedim" diye hayıflanır. Bunun için peygamberler ve veliler yarın hasret ve pişmanlık yaşamamak adına ibadet yapabilecekleri zamanın bir dakikasını bile kaçırmazlardı. Bu hususta ne dersin ki, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] daima aç dururdu. O, yemek yemenin haram olmadığını bilmiyor muydu?

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] der ki: "Elimi Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] mübarek karnı üzerine koydum. Çok zayıf olduğu için acıdım ve ağladım. Dedim ki: 'Canım sana feda olsun yâ Resûlallah! Dünya yemeğinden doya doya yesen ne olur?' Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *'Ey Âişe! Benim kardeşlerim ülü'l-azm idiler. Ülü'l-azm olduklarından dolayı çok mükâfat ve derecelere kavuştular. Korkarım ki eğer dünyadan nasip alırsam, benim derecem onların derecesinden aşağı olur. Ben sıkıntılara günlerce sabretmeyi kardeşlerimden geri kalmaktan iyi görürüm'* buyurdu."[19]

Hz. İsa [aleyhisselâm], uyurken başının altına yastık olarak taş koymaya kadar gitti. Bunun üzerine şeytan ona gelerek,

19 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 10/318-319.

"Sen ahiret için dünyayı terketmedin mi?" dedi. Hz. İsa [aleyhisselâm],

"Evet, (buna ters) ne oldu ki?" deyince, şeytan,

"Şu taşı yastık edinmen, dünya ile zevklenmendir; başını niçin yere koymadın?" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa [aleyhisselâm] taşı attı, başını yere koydu.[20] Onun taşı atması, bu zevkten bir tövbedir. Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] umumi fetvalarda, uyurken başı yere koymanın vâcip olmadığını bilmediğini mi sanıyorsun!

Ebû Bekir es-Sıddık'a [radıyallahu anh] baksana, kölesinin getirdiği sütü içtikten sonra, onun helâl olmayan bir para ile alındığını öğrenince, onu kusarak midesinden çıkarmak için parmağını boğazına soktu, öyle ki az kalsın ölüyordu. O, fıkha göre, bu kadar bir şeyin bilinmeden yenilip içilmesiyle günahkâr olunmayacağını ve fıkıhtaki fetvaya göre onu çıkarmasının vâcip olmadığını bilmiyor muydu? Öyle ise, imkânı nisbetinde midesini boşaltarak sütü içmekten neden tövbe etti? Bu ancak, onun göğsünde (kalbinde) yerleşen bir sırdan dolayı değil midir? Bu sır ona bildirdi ki umuma ait fetva başka bir şeydir; ahiret yolundaki tehlikeyi ise ancak sıddıklar bilir.

O halde buraya kadar anlatılanlardan kulun, her zaman tövbeye ihtiyacı olacağını anladın. Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh], şu sözünde ne kadar doğru söylemiştir:

"Akıllı bir kimse, kalan ömründe, sadece taatsiz geçirdiği geçmiş günlerine ağlasa, bu, onun ölene kadar üzüntü içinde olmasına yeterdi. Ömrünün kalan kısmını, geçmişteki cehaletiyle karşılayan (önceki kötü hali üzere yaşayan) kimsenin hali nasıl olur!"

Kıymetli bir mücevheri kaybeden kimse mutlaka ağlar. Hele de o mücevherin kaybolması ceza almasına ve azap çekmesine sebep olursa, daha çok ağlayıp feryat eder. İnsan ömrünün her nefesi o kadar değerli bir mücevherdir ki onunla ebedî saadetini avlar. Hayatını günah içinde geçiren kimse, bu günahtan haberdar olduğunda ne duruma

20 İbn Ebü'd-Dünyâ, *ez-Zühd*, s. 493.

düşer? Bu öyle büyük bir yanlıştır ki kişi haberdar olduğu zaman hasret ve pişmanlık da fayda vermez. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَأَنفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠﴾ وَلَن يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا

"Herhangi birinize ölüm gelip de, 'Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsaydım!' demesinden önce, size verdiğim rızıktan harcayın. Allah, eceli geldiğinde hiç kimsenin ölümünü ertelemez" (Münâfikûn 63/10-11).

Âyet-i celîlenin açıklaması için şöyle demişlerdir:

Kul ölüm anında ölüm meleğini görünce, dünyadan göçme vaktinin geldiğini anlar. Bunun için sonsuz hasret ve pişmanlık kalbini kaplar ve, "Ey ölüm meleği! Bana bir gün mühlet ver de tövbe edeyim, kusurlarım için özür dileyeyim" diye yalvarır. Ölüm meleği ise, "Senin çok vaktin vardı, boşa harcadın! Şimdi ömrünün süresi bitti, nasıl mühlet istersin!" der. O kimse, "Hiç olmazsa bir saat ver!" der. Ölüm meleği, "Saatler bitti!" diye cevap verir. O kimse tövbeden ümitsizlik şerbetini tadınca, imanı tereddüde düşer. Eğer -Allah korusun- ezelde onun şekavetine hükmedilmiş ise, kuşku ve tereddütle gider ve bedbaht olur. Eğer saadetine hükmedilmişse, imanını selâmetle kurtarır. Bunun için yüce Mevlâ buyurur ki:

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ

"Kötü işleri yapıp dururken, kendisine ölüm gelince, 'Ben şimdi tövbe ettim' diyen kimsenin tövbesi makbul değildir" (Nisâ 4/18).

Denilmiştir ki:

Cenâb-ı Hakk'ın her kulu ile iki sırrı vardır: Biri, annesinden doğduğu zaman, Allah Teâlâ ona, "Ey kulum! Seni tertemiz yarattım; sana bir ömür emanet verdim. Ölüm anında bana teslim edinceye kadar onu muhafaza et!" buyurur. İkincisi de ölüm anında, yüce Mevlâ ona, "Ey kulum! Sana verdiğim emaneti ne yaptın? Eğer onu koruyup hakkını gözetmişsen, onun sevabını bulursun. Şayet boşa geçirmişsen cehennem ateşine girersin, bunun için hazır ol!" buyurur.

Tövbenin Kabul Edilmesi

Tövbe, şartları yerine getirilirse mutlaka kabul edilir. Tövbe ettiğinde kabul edilmesi konusunda şüphen olmasın. Şüpheye düşeceğin nokta, tövbenin şartlarını yerine getirip getirmediğin olsun.

İnsan kalbinin hakikatini, beden ile bağlılığının ve ilgisinin ne olduğunu, Cenâb-ı Hak ile münasebetinin ne yolla olduğunu, kendisini bundan meneden sebeplerin hangileri olduğunu bilen kimsenin; bu sebeplerin günah olduğu, makbul olmanın ve Allah Teâlâ ile arasındaki perdenin kalkmasının yolunun tövbe olduğu hususunda şüphesi olmaz. Zira insanın kalbi, aslında meleklerin cevherinin cinsinden yaratılan temiz bir cevherdir. Eğer kalp kirlenmeden temiz olarak dünyadan götürülebilirse, rü'yetullahın göründüğü bir aynadır. Kulun işlediği her günahtan o aynanın yüzünde bir kararma meydana gelir. Yaptığı her taatten ise o aynaya bir nur ortaya çıkıp günah karartısını ondan uzaklaştırır. Taat nurları ve günah karartıları birbirleri ardınca kalp aynası üzerinde daima tesirlerini gösterirler. Günahların karartıları çok olup da tövbe edildiği zaman, taat nurları o karartıları bastırır ve kalp kendi temizliğiyle kalır. Fakat kir onun cevherine işleyip küllî bir tesir yapıncaya kadar günahlara ısrar edenler bunun dışındadır. Böyle kimseler bu noktaya geldikten sonra tedavileri artık mümkün olmaz. Tıpkı içine pas işlemiş ayna gibi olur. Böyle bir kalp ancak dil ucu ile tövbe eder.

Çeşitli pisliklerle kirlenen elbisenin sabunla yıkanıp temizlenmesi gibi, insan kalbi de günah karartısından taat nuruyla temizlenir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا

"İşlediğin bir kötülüğün peşinden bir iyilik yap ki onu temizlesin"[21] buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

لَوْ عَمِلْتُمُ الْخَطَايَا حَتَّى تَبْلُغَ السَّمَاءَ ثُمَّ نَدِمْتُمْ لَتَابَ اللهُ عَلَيْكُمْ

"Eğer siz, göklere ulaşacak kadar günah işleseniz, sonra da pişman olsanız, Allah Teâlâ tövbenizi kabul eder (günahlarınızı bağışlar)."[22]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında,

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ

"Kul, işlediği günah sebebiyle cennete girer" buyurdu. Kendisine,

"Yâ Resûlallah, bu nasıl olur?" diye sorulduğunda, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

يَكُونُ نَصْبُ عَيْنِهِ تَائِبًا مِنْهُ فَارًّا حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ

"Günahtan tövbe ederek onu hep gözü önünde tutup ondan uzak kalır, böylece cennete girer"[23] buyurdu.

---

21 Tirmizî, Birr, 55 (nr. 1987); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/236; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/145; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8023.

22 İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4248).

23 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 162 (Hasan-ı Basrî'den [rahmetullahi aleyh] mürsel olarak). Aynı konuda biraz farklı bir hadis için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 2139; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/189.

Salihlerden biri demiştir ki: "Bir kul günah işler, peşinden sürekli pişman olur, bu sebeple cennete girer. Bunun üzerine İblis, 'Keşke onu günaha düşürmeseydim' der."[24]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ كَمَا يُذْهِبُ الْمَاءُ الْوَسَخَ

"Suyun kiri gidermesi gibi, iyilikler de kötülükleri giderir."[25]

Rivayet edildiğine göre, Azîz ve Celîl olan Allah, İblis'i lânetlediğinde, İblis, mühlet istedi, Allah Teâlâ da ona kıyamete kadar mühlet verdi. O zaman İblis,

"Senin izzetine yemin ederim ki, âdemoğlunda ruhu bulunduğu müddetçe kalbinden çıkmayacağım" dedi. Allah Teâlâ da,

"İzzetime ve celâlime yemin ederim ki, ruhu onda bulunduğu müddetçe ben de ondan tövbeyi engellemeyeceğim (ona tövbe kapısını açık tutacağım)" buyurdu.[26]

Fudayl b. İyâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ (Hz. Davud'a yaptığı bir vahiyde) şöyle buyurmuştur: 'Günahkârlara, eğer tövbe ederlerse, tövbelerini kabul edeceğimi müjdele. Sıddıkları da uyar. Eğer onlara adaletimi uygularsam, kendilerine azap ederim.'"

Talk b. Hubeyb [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şüphesiz Allah'ın hukuku çok büyüktür; kul onu gereği gibi yerine getiremez. Fakat sizler, sabah akşam tövbe edin."

---

24 Benzer manada bir hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/189. Buradaki hadisin manası şöyledir: *"Kul bir günah işler, onu hatırladığında üzülür. Allah Teâlâ onun günahına üzüldüğünü görünce, hatasına kefâret olacak bir namaz ve oruç bulunmadan önce, yaptığını affeder."*

25 Irâkî, bu lafızla bulamadığını, fakat manasının sahih olduğunu söylemiştir. O, az yukarıda Tirmizî rivayetinde gelen, *"Kötülükten sonra bir iyilik yap ki onu temizlesin"* (Tirmizî, Birr, 55 [nr. 1987]) hadisiyle aynı manadadır (bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 10/601).

26 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 1045; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/322; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7070.

Hubeyb b. Ebû Sâbit [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kıyamet günü bir adama günahları arzedilir. Adam, günahını görünce, 'Ben senden korkardım' der; bunun üzerine günahı affedilir."

Buhârî ve Müslim'in, *Sahîh*'lerinde Ebû Said el-Hudrî'den [radıyallahu anh] rivayet ettikleri bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا فَسَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَدُلَّ عَلَى رَاهِبٍ فَأَتَاهُ فَقَالَ: إِنَّهُ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ؟ قَالَ: لَا، فَقَتَلَهُ فَكَمُلَ بِهِ مِائَةً، ثُمَّ سَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الْأَرْضِ فَدُلَّ عَلَى رَجُلٍ عَالِمٍ فَقَالَ لَهُ: إِنَّهُ قَتَلَ مِائَةَ نَفْسٍ فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَمَنْ يَحُولُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ التَّوْبَةِ؟ انْطَلِقْ إِلَى الْأَرْضِ كَذَا وَكَذَا فَإِنَّ بِهَا أُنَاسًا يَعْبُدُونَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فَاعْبُدِ اللهَ مَعَهُمْ وَلَا تَرْجِعْ إِلَى أَرْضِكَ فَإِنَّهَا أَرْضُ سُوءٍ، فَانْطَلَقَ حَتَّى إِذَا نَصَفَ الطَّرِيقَ أَتَاهُ الْمَوْتُ، فَاخْتَصَمَتْ فِيهِ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلَائِكَةُ الْعَذَابِ فَقَالَتْ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ: جَاءَ تَائِبًا مُقْبِلًا بِقَلْبِهِ إِلَى اللهِ، وَقَالَتْ مَلَائِكَةُ الْعَذَابِ: إِنَّهُ لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ، فَأَتَاهُمْ مَلَكٌ فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ فَجَعَلُوهُ حَكَمًا بَيْنَهُمْ، فَقَالَ: قِيسُوا مَا بَيْنَ الْأَرْضَيْنِ فَإِلَى أَيَّتِهِمَا كَانَ أَدْنَى فَهُوَ لَهُ فَقَاسُوا فَوَجَدُوهُ أَدْنَى إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي أَرَادَ فَقَبَضَتْهُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ

وَفِي رِوَايَةٍ: فَكَانَ إِلَى الْقَرْيَةِ الصَّالِحَةِ أَقْرَبُ مِنْهَا بِشِبْرٍ فَجُعِلَ مِنْ أَهْلِهَا

وَفِي رِوَايَةٍ: فَأَوْحَى اللهُ تَعَالَى إِلَى هَذِهِ أَنْ تُبَاعِدِي وَإِلَى هَذِهِ أَنْ تَقَرَّبِي وَقَالَ: قِيسُوا مَا بَيْنَهُمَا فَوَجَدُوهُ إِلَى هَذِهِ أَقْرَبَ بِشِبْرٍ فَغُفِرَ لَهُ

"Sizden öncekiler içinde bir adam, doksan dokuz kişiyi öldürmüştü. (Sonra pişman oldu ve tövbe etmek için) Yeryüzünün en bilgin insanını sordu. Onu bir rahibe gönderdiler. Adam ona gelerek,

'Ben doksan dokuz kişi öldürdüm, benim için bir tövbe (imkânı ve yolu) var mıdır?' diye sordu. Rahip,

'Hayır, yoktur' dedi. Bunun üzerine onu da öldürdü, yüze tamamladı. Sonra yeryüzünün en bilgin insanını sordu. Ona âlim bir adamı gösterdiler. O da âlime gelerek,

'Ben yüz kişiyi öldürdüm, benim için bir tövbe (imkânı ve yolu) var mıdır?' diye sordu. Âlim,

'Evet, vardır; seninle tövben arasına kim girebilir? Sen falan yere git, orada Azîz ve Celîl olan Allah'a ibadet eden insanlar var; sen de onlarla birlikte Allah'a ibadet et. Kendi beldene geri dönme, çünkü orası kötü insanların yaşadığı bir yerdir' dedi. O da tarif edilen yere doğru yola çıktı. Yolun yarısına gelince öldü. Rahmet melekleri ile azap melekleri onu alma konusunda tartıştılar. Rahmet melekleri,

'O, kalbiyle Allah'a yönelip tövbe ederek buraya geldi' dediler. Azap melekleri ise,

'O hiçbir hayır işlemedi (onu almak bize düşer!)' dediler. O sırada yanlarına insan sûretinde bir melek geldi. Onu aralarında hakem tayin ettiler. O,

'Çıktığı yerle gitmek istediği yerin mesafesini ölçün, nereye yakınsa oraya aittir' dedi. Ölçtüler; gitmek istediği yere daha yakın buldular. Bunun üzerine onun ruhunu rahmet melekleri teslim aldılar."

Bir diğer rivayette şöyle geçmiştir:

"Salihlerin köyüne bir karış daha yakın buldular; oranın ehlinden kabul edildi."

Diğer bir rivayette ise şu ifadeler mevcuttur:

"Allah Teâlâ, çıktığı beldeye uzaklaşmasını, gittiği beldeye ise yakınlaşmasını vahyetti. Melek,

'İki yerin arasını ölçün' dedi. Ölçtüler, gittiği beldeye bir karış daha yakın buldular. Böylece o, affedildi."[27]

27 Buhârî, Enbiyâ, 54 (nr. 3470); Müslim, Tevbe, 8 (nr. 46).

Bundan anlaşıldı ki, kurtuluş sadece zerre miktarınca ağırlıkla da gelse, bu, iyiliklerin kefesinin ağır gelmesiyle olmaktadır. Bunun için tövbe eden kimseye iyiliklerini çoğaltması gerekmektedir.

Büyük Günah, Küçük Günah

Tövbe, günah içindir. Günah ne kadar küçük olursa, kişi ona devamlı ve ısrarlı olmadığı sürece telafisi de o kadar kolay olur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اَلصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ كَفَّارَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ إِلَّا الْكَبَائِرَ

"Beş vakit namaz, büyük günahlar hariç, aralarında işlenen diğer günahlara kefârettir"[28] buyurmuştur.

Allah Teâlâ,

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

"Eğer size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı affederiz ve sizi şerefli bir yere (cennete) koyarız" (Nisâ 4/31) buyurmuştur.

O halde büyük ve küçük günahların hangileri olduğunu bilmek farzdır. Ashâb-ı kirâm bu hususta ihtilafa düşmüştür. Bazıları büyük günahların yedi tane olduğunu, bazıları daha fazla, bazıları ise daha az olduğunu söylemişlerdir.

İbn Ömer'in [radıyallahu anhümâ], "Büyük günahlar yedi tanedir" sözü İbn Abbas'a [radıyallahu anhümâ] ulaştığında, "Büyük günahların sayısı yedi değil, yetmişe yakındır!" demiştir.

Kûtü'l-Kulûb'ün müellifi Ebû Tâlib el-Mekkî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Büyük günahlar on yedi tanedir. Onları değişik hadislerden,

28 Müslim, Tahâret, 5 (nr. 14).

İbn Abbas, İbn Mesud, İbn Ömer [radıyallahu anhüm] ve diğerlerinin sözlerinden bir araya getirdim.

Büyük günahların dördü kalptedir. Onlar,

1. Allah Teâlâ'ya şirk koşmak,

2. Allah Teâlâ'ya isyanda, günah işlemekte ısrar etmek,

3. Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümit kesmek,

4. Allah Teâlâ'nın gazap ve azabından kendisini emniyette görmektir.

Büyük günahların dördü dildedir. Onlar,

1. Yalancı şahitlik yapmak,

2. Hür, bulûğa ermiş, müslüman ve namuslu kadına zina iftirası atmak,

3. Yalan yere yemin etmek; buna "yemin-i gamûs" denir. O, bir hakkı iptal etmek veya hakkı olmayan birine hak temin etmek için yapılan yemindir. Diğer bir tarife göre yemin-i gamûs; haksız bir yol ve zulümle bir müslümanın malını almaktır. İsterse bu alınan şey erek ağacından bir misvak olsun.

Bu yemine, "gamûs/daldıran" denilmesinin sebebi, onun, sahibini cehenneme daldırmasından dolayıdır.

4. Sihirdir.

Sihir, insanı ve diğer cisimleri yaratıldığı halden başka bir hale değiştiren her sözdür.

Büyük günahlardan üçü karındadır. Onlar,

1. İçki içmek,

2. Haksız yere yetimin malını yemek,

3. Bilerek faiz yemektir.

Büyük günahların ikisi tenâsül uzvundadır. Onlar,

1. Zina yapmak,

2. Livâta, yani erkek erkeğe ilişkidir.

Büyük günahların ikisi eldedir. Onlar,

1. Adam öldürmek,
2. Hırsızlık yapmaktır.

Büyük günahlardan biri ayaklardadır. O, savaş meydanından kaçmaktır. Tek müminin bir düşmandan, on müminin yirmi düşmandan kaçması büyük günahtır.

Büyük günahlardan biri, bütün vücutla ilgili olup o, anne babaya isyan etmektir. Özetle anne babaya isyan; onların yemin ettiği bir konuda yeminlerine aykırı davranmak, anne babası kendisinden bir ihtiyacını gidermesini istediklerinde onu yerine getirmemek, onlara sövmek, onları dövmek, karınları acıktığında onları doyurmamak gibi işlerdir."

Küçük Günahın Büyük Günaha Dönmesi

Küçük günahların affedilme ümidi daha çoktur. Fakat bazı sebeplerle küçük günah büyük günaha döner. Bu sebepler altı tanedir:

Birincisi: Günahta ısrarcı olmaktır. Mesela devamlı gıybet etmek, ipek elbise giymek, çalgı aletleri dinlemek gibi... Devam edilen taatlerin kalbi nurlandırmak hususunda büyük bir tesiri olması gibi, sürekli işlenen günahlar da kalbi karartma hususunda oldukça etkili olur. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

خَيْرُ الْأَعْمَالِ أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ

"Amellerin en hayırlısı, az da olsa devamlı olanıdır"[29] buyurmuştur.

Bu, yağmur damlalarının taş üzerine düşerek onu delmesi gibidir. Eğer o damlalar birikip bir defa dökülse, o denli tesiri olmaz. O halde küçük günaha müptela olan kimse, daima istiğfar etmeli ve pişman olup bir daha onu işlememeye gayret ve niyet etmelidir. Denilmiştir ki: "Büyük günah istiğfar ile küçük günaha, küçük günah da ısrar ile büyük günaha döner."

29 bk. Buhârî, Rikâk, 18 (nr. 6464); Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 30 (nr. 215).

İkincisi: Günahı küçük görmektir. Günah küçük görülürse büyük günaha döner, büyük görülürse de azalır. Çünkü günahı büyük görmek, imandan ve korkudan ileri gelir. Kişi böylece kalbini kararmaktan muhafaza eder ve günahlar ona fazla etki edemez. Günahı hafife almak ise gafletten ve günahı ahlâk haline getirmekten doğar; günahın kalp ile ilgisi olduğuna delil olur. Bu hususta maksat kalptir. Kalbe etkisi daha çok olan bir şey daha büyüktür. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ يَرَى ذَنْبَهُ كَالْجَبَلِ فَوْقَهُ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ، وَالْمُنَافِقُ يَرَى ذَنْبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ فَأَطَارَهُ

"Mümin, günahını başının üzerindeki bir dağ gibi görür ve o dağın üzerine düşmesinden korkar. Münafık ise günahını, burnuna konmuş ve bir hareketle uçuracağı sinek gibi (küçük ve basit) görür."[30]

Seleften biri demiştir ki: "Affedilmeyen günah, kulun, 'Keşke her yaptığım bu (günah) gibi olsaydı!' demesidir."

Müminin kalbinde günah ancak Allah'ın celâlini bilmesiyle büyük olur. O, bu günahla kendisine isyan ettiği zatın büyüklüğüne bakınca; küçük günahı bile büyük görür.

Allah Teâlâ, peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiştir:

"Hidayetin azlığına bakma; onu sana ulaştıranın büyüklüğüne bak! Hatanın küçüklüğüne bakma, onun yüzünden huzurunda duracağın zatın ululuğuna bak!"

Bunun için ashaptan biri, tâbiîne, "Sizler, kıldan daha ince (yani çok basit) gördüğünüz öyle ameller yapıyorsunuz ki, bizler Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında onları insanı helâke götüren büyük günahlardan sayardık"[31] demiştir.

30 Buhârî, Daavât, 4 (nr. 6308); Tirmizî, Kıyâmet, 49 (nr. 2685); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/383; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7104.

31 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/3. Burada söz, Ebû Said el-Hudrî'ye [radıyallahu anh] aittir.

Kısacası Allah Teâlâ'nın gazabı günahlarda gizlidir. Bu belki de senin küçük gördüğün bir günahta olabilir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

"Çünkü siz bu iftirayı, dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük (bir suç)tur" (Nûr 24/15).

Üçüncüsü: Günahla mutlu olmaktır. Bu, bir kimsenin günahı ganimet ve ferahlık bilmesi, onunla övünmesidir. Öyle ki kendisini methederek, "Filancayı kandırdım, malını aldım. Ona hakaret ettim, sövdüm. Onu utandırdım, münazarada onu rezil ettim!" gibi sözler sarfeder. Kişinin helâk sebebiyle mutlu olması ve övünmesi, kalbinin karardığının delilidir, o fiillerle de helâk olacağına işarettir. Allah muhafaza...

Dördüncüsü: Günahı Allah Teâlâ'nın örtmesini, hilimle muamele etmesini ve kendisine mühlet vermesini basite almaktır. Kişi günahlarının başkaları tarafından bilinmemesini, kendisi için bir yardım zanneder. Bunun imtihan ve yavaş yavaş helâke sürüklemek anlamına gelebileceğinden korkmaz.

Beşincisi: Gizlice yapılan günahı âşikâr etmektir. Bu, bir kimsenin Cenâb-ı Hak tarafından örtülen günahını kendisinin izhar etmesidir.

Böyle biri başka insanların da o günaha düşmesine sebebiyet verebilir ve onu teşvik ederek günah mesuliyetini üzerine alır. Eğer kişi açıktan bir kimseyi günaha özendiriyorsa, başkalarına o günahı öğretiyor, günaha giden sebepler için onları hazırlıyorsa bunun sorumluluğu çok büyüktür.

Seleften biri demiştir ki: "Kişi, bir din kardeşinin işlediği günaha yardımcı olup sonra bunu onun için basit bir şey görmesinden daha büyük bir suç işlememiştir."

Altıncısı: Günah işleyen kimsenin kendisine uyulan bir âlim ve rehber olmasıdır. Böyle birinin günah işlemesi başkalarını cesaretlendirir ve insanlar, "Yapılmayacak bir şey olsaydı o yapmazdı" derler. Mesela bir âlimin ipek elbise giymesi, sultanın yanına gidip onun malını kabul etmesi gibi... Böyle birinin münazara sırasında karşısındakine hakaret etmesi, arkadaşları arasında bir şeyi başa kakması, malının çokluğu ile övünmesiyle bütün talebeleri kendisine uyar. Böylece onlar da hocaları gibi olurlar; bu hususta rehberlik ve öncülük ederek başkalarını kendilerine uydururlar. Bunların her birinin yüzünden bir kasaba mahvolur. Çünkü bunların her birine bir şehir, bir kasaba halkı inanır. Şüphesiz hepsinin vebali, sebep olan kimsenin defterine yazılır. Bunun için denilmiştir ki:

"Öldüğü zaman, günahları da kendisiyle ölen (onları geride kimseye bulaştırmayan) kimseye müjdeler olsun." Aksi halde kişinin günahı, ölümünden sonra belki bin sene daha devam eder.

İsrâiliyat'a ait haberlerin birinde şöyle nakledilmiştir: "Bir âlim insanları bid'ata sevkederek saptırdı. Sonra tövbe etti, Allah Teâlâ'ya dönüp uzun bir süre halini ıslah ile uğraştı. Yüce Allah zamanın peygamberine şöyle vahyetti: 'O âlime de ki: Eğer günahın seninle benim aramda kalan bir günah olsaydı, seni affederdim, fakat kullarımdan sapıtıp ateşe soktukların yüzünden halin nasıl olur?'"[32]

Bunun için âlimlerin her bir günahının bin olma tehlikesi vardır. Fakat sevaplarının her biri de bin olabilir. Zira onlara uyanların sevabı kendileri için de yazılır. Bu sebepten âlimlerin hata işlememeleri farzdır. İşledikleri takdirde de gizleyip ifşa etmemeleri gerekir. Hatta insanların bir mubah sebebiyle gaflete düşebilme ihtimali karşısında, âlimlerin o mubahtan da kaçınmaları gerekir.

Zührî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Biz bundan önce güler, oynardık. Şimdi ise insanlara imam olduk; artık tebessüm etmemiz bile doğru olmaz."

32 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 36313; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*, nr. 1046.

Bir kimsenin bir âlimin günahını anlatması büyük suçtur. Zira bu sebeple birçok insan yoldan çıkar, günahlara karşı cesaretlenir. O halde herkesin hatasını örtmek gereklidir, âliminkini örtmek daha da gereklidir.

Tövbenin Şartları ve Alametleri

Tövbenin aslı pişmanlık, pişmanlığın neticesi de ortaya çıkan iradedir. Bu pişmanlığın alameti devamlı dert hali yaşamak, hasret çekip ağlamak, inlemek ve tazarrudur. Kendisini helâk olma derecesinde gören kimse, hasret ve üzüntüden nasıl kurtulabilir ki? Çünkü bir kimsenin çocuğu hasta olsa ve kâfir bir doktor ona, "Çocuğunun hastalığı tehlikelidir ve ölme ihtimali vardır" dese, o babanın canına ateş düşer. Oysa kişinin kendi nefsinin, çocuğundan kıymetli olduğu, Allah ve Resûlü'nün sözünün, kâfir bir doktorun sözünden daha üstün olduğu ortadadır. Yine ahiret helâkinin korkusunun, çocuğun ölüm korkusundan daha büyük olduğu ve günahın Allah Teâlâ'nın gazabına delil olmasının, hastalığın ölüme delil olmasından daha açık olduğu da malumdur. O halde eğer kişide bundan dolayı korku ve hasret meydana gelmezse, bunun sebebi günah âfetiyle imanının zayıflamış olması ve iman nurunun onda kuvvet bulup açığa çıkmamasıdır. Hasret ve pişmanlık ateşi ne kadar kuvvetli olursa, günaha kefâret olması da o kadar tesirli olur. Çünkü kalbinde günahtan meydana gelen kiri, hasret ve pişmanlık ateşinden başka bir şey eritip silemez. Zira ancak bu ateşin hararet ve tesiriyle kalp saf ve ince olabilir. Nitekim bir haberde, *"Tövbe edenlerle birlikte oturup kalkınız, çünkü onların kalpleri daha incedir (hassastır)"*[33] denilmiştir.

Kalp ne denli temiz ve saf olursa, günahtan o derece nefret eder ve günahların tatlılığı kalbe acı gelir. İsrâiliyat haberleri içinde nakledildiğine göre, adamın biri günahından tövbe edip uzun müddet ibadetle meşgul olduğu halde tövbesinin kabul olduğuna dair bir alamet göremeyince, zamanın peygamberine gelerek tövbesinin kabulü için

33 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 35606; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, nr. 631; İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Tevbe*, nr. 142. Söz, Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] aittir.

dua etmesini istirham etti. Peygamber dua ettiğinde Allah Teâlâ peygamberine şöyle vahyetti:

"İzzetim ve celâlime yemin olsun ki, yer ve gök ehli onun için şefaat etseler; kalbinde tövbe ettiği günahın tadı varken onun tövbesini kabul etmem."

Günah her ne kadar tabiat icabı kalbin arzusu ise de tövbe eden kimseler için zehirle karışık bal gibidir. Bu balı bir defa tadan kimse büyük sıkıntılar çeker, ikinci defa onu düşününce, ondan nefretinden dolayı tüyleri diken diken olur ve ondan çok korktuğundan tatlılık ve lezzeti görünmez olur. İşte bu acılığı bütün günahlarda bulmak gerekir. Zira kişinin işlediği günahın zehir olması, içinde Allah Teâlâ'nın gazabı bulunduğundandır. Bütün günahlar böyledir. Bu pişmanlıktan doğan irade üç şeyle ilgilidir: İçinde bulunulan zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman.

İçinde bulunulan zamandaki irade şöyledir: Kişinin bütün günahları terkedip üzerine farz olan şeylerle meşgul olmasıdır.

Gelecek zamandaki irade şöyledir: Kişinin hayatının sonuna dek bu hal üzere kalmaya sabredeceğine, Allah Teâlâ'ya karşı gizli, açık asla günah işlemeyeceğine sağlam bir söz vermesi ve hiçbir surette farzlarda kusur işlememesidir. Bu durum meyvenin kendisine zararlı olduğunu bilen hastanın, tabiatı icabı canı istediği halde yememeye azmetmesi ve gayretinde oyalanma ve müsamaha göstermemesine benzer. Kişide arzu baskın gelir düşüncesi olsa da bu azim ve gayrette gevşeklik ya da tereddüt olmaz. Uzlete çekilmeden, susmadan, helâl lokma yemeden, helâl kazanç olmadan ve böylece bütün şüphelilerden el çekmeden tövbe tamam olmaz. İnsan şehvet ve arzuları kısmadıkça şüphelilerden kurtulamaz. Bunun için, "Bir kimse bir şeyi isteyip de yedi defa elini çekerse, ondan vazgeçmesi kolay olur" demişlerdir.

Geçmiş zamandaki irade şöyledir: Bu, kişinin geçmişini telafi etmesiyle ilgilidir. Bunun için de üzerinde Cenâb-ı Hakk'ın ve kullarının ne gibi hukukunun olduğunu ve bunların hangisinde kusur işlediğine dikkat eder.

Allah Teâlâ'nın hukuku iki kısımdır: Farzları eda etmek, günahları terketmek.

Farzları eda etmek: Kişi bulûğ zamanından itibaren gün gün hesap ederek eğer bir vakit namazı terketmişse yahut onu pis bir elbise içinde kılmışsa veya niyetin şart olduğunu bilmediği için sahih olmayan bir niyetle kılmışsa, onları en sonundan itibaren kazâ eder. Zekât konusunda da bütün malını ve nisaba mâlik olduğu ilk günden itibaren (zekât vermediği) bütün seneleri hesap eder. Seneleri hesap bulûğdan itibaren başlamaz. Çünkü (Şâfiî mezhebine göre zengin) çocuğun (nisaba ulaşan) malında zekât vermek farzdır. Kişi vermediği veya verilmesi gerekenlere vermediği zekâtı varsa ya da evinde bulunan altın ve gümüş kapların zekâtını vermediyse, güzelce hesap edip verir. Eğer ramazan orucunda kusur işlemişse veya orucunu bilerek yemişse yahut gece niyet etmeyi unutmuş ve kazâ etmemişse, bütün bunları araştırarak tesbit eder ve sonra kazâ etmekle meşgul olur.

Kişi kesinlikle bildiği her şeyi kazâ etmelidir. Şüphe ettiği her şeyde de kuvvetli zannıyla amel etmelidir. En güzeli ise kesin olarak yaptıklarını hesaplayıp gerisini kazâ etmesidir. Gerçi kuvvetli zannı ile eda ettiğini bildiklerini de eda olarak hesaplamak câizdir.

Günahları terketmek: Kişi bunun için bulûğ çağından beri; gözle, kulakla, dille, mideyle ve tüm uzuvlarla ilgili olan günahlardan hangisini işlediğini düşünür. Eğer zina, livâta, hırsızlık, içki içmek gibi had cezası gerektiren günahlar işlediyse, bunlardan tövbe etmesi farz olur. Fakat sultanın huzuruna varıp işlediği suçu söyleyip de had cezasına uğraması farz değildir. Bilakis günahını örtmeli ve çok ibadet edip güzel amellerle onu affettirmelidir. Küçük günahların durumu da böyledir. Mesela eğer nâmahreme baktıysa, abdestsiz olarak Kur'an'a dokunduysa, cünüp halde mescidde oturduysa ya da çalgı aletleri dinlediyse bunların her birinin zıddıyla hareket edip kefâret yaparak o günahı yok ettirmelidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنٰتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّاٰتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذّٰكِرِينَ ﴿١١٤﴾

"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır" (Hûd 11/114).

Fakat ne kadar çok zıddı olursa, etkisi o kadar çok olur. Çalgı aleti dinlemenin kefâreti, Kur'an dinlemek ve ilim meclisinde bulunmaktır. Mescidde cünüp olarak oturmanın kefâreti, itikâfa girmek ve ibadet etmektir. Abdestsiz Kur'an'a dokunmanın kefâreti, Kur'an'a hürmet göstermek ve çokça Kur'an okumaktır. Şarap içmenin kefâreti, sevdiğin helâl olan içeceği içmemek ve sadaka vermektir.

Böylece kişi bunlardan kendisinde meydana gelen her zulmeti giderecek bir nur elde eder. Hatta dünyaya ait her sevinç ve neşenin, üzüntü ve sıkıntı ile kefâretini vermelidir. Çünkü dünya mutluluğu ve rahatı, kalbin dünyaya bağlanmasına sebep olur. Çektiği her sıkıntı ise kişiyi dünyadan koparır ve kişi artık ondan nefret eder. Bunun için bir haberde şöyle bildirilmiştir:

"Ayağına bir diken batması şeklinde bile olsa, müminin başına gelen her sıkıntı, onun günahlarına kefâret olur."[34]

Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبٌ لَا يُكَفِّرُهَا إِلَّا الْهُمُومُ

"Öyle günahlar vardır ki, onları ancak çekilen üzüntüler temizler."

Hadisin diğer bir lafzında,

إِلَّا الْهَمُّ فِي طَلَبِ الْمَعِيشَةِ

"Onları ancak maişet peşinde çekilen üzüntü temizler"[35] buyrulmuştur.

34 Buhârî, Merdâ, 1 (nr. 5641).

35 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 102; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/366; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 54/200.

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] rivayet ettiği hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

إِذَا كَثُرَتْ ذُنُوبُ الْعَبْدِ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ أَعْمَالٌ تُكَفِّرُهَا أَدْخَلَ اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ الْهُمُومَ فَتَكُونَ كَفَّارَةً لِذُنُوبِهِ

"Kulun günahları çoğalıp da onlara kefâret olacak salih amelleri bulunmazsa, Allah Teâlâ ona üzüntüler verir, bunlar onun günahlarına kefâret olur."[36]

Eğer, "İnsanın üzüntüsü kendi ihtiyarıyla değildir ki, üstelik genelde dünya işleri yüzünden kederlenir. Bu ise bir hatadır. Bu durumda günaha nasıl kefâret olur?" dersen, bil ki:

Bu şeyleri sevmek bir hatadır. Ondan mahrum olmak ise (üzüntüye sebep olacağından) bir kefârettir. Eğer ondan faydalansa idi hata tamam olacaktı. Rivayet edildiğine göre Cibrîl [aleyhisselâm], Hz. Yusuf [aleyhisselâm] zindanda iken yanına geldi. Hz. Yusuf [aleyhisselâm] ona,

"Kederli, yaşlı babamı ne halde bıraktın?" diye sordu. Cibrîl [aleyhisselâm],

"Yüz çocuğunu kaybetmiş anne gibi sana üzülmektedir" dedi. Hz. Yusuf [aleyhisselâm],

"(Bu üzüntüsüne karşılık) Onun için Allah katında ne vardır?" diye sorunca, Cibrîl [aleyhisselâm],

"Yüz şehid sevabı vardır" dedi.

Demek ki üzüntüler, Allah Teâlâ ile ilgili hakları temizlemektedir.

Kulların hakkına gelince... Kişi insanlarla olan muamelelerini iyi hesaplamalıdır. Hatta yaptığı konuşmalarda, söylediği kelimeleri bile hesaplamalıdır. Bir kimsenin malını almak yahut onu incitmek veyahut gıybet etmek suretiyle onun hakkına girmiş ise, bu hakkı ödemeye çalışmalıdır. Geri verilebilecekse vermeli, yok, değilse helâllik istemelidir. Eğer bir kimseyi öldürmüşse, kendisini onun vârislerine teslim etmeli-

36 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/157 (benzer bir rivayet); ayrıca bk. Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3260; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/192.

dir. Böylece ya kısas alırlar ya da affederler. Zimmetine geçirdiği bir akçeyi yahut bir taneyi veya bir habbeyi bulup sahibine teslim etmelidir.

Sahibini bulamazsa vârislerine teslim etmelidir. Bu, özellikle memur ve esnaf için çok zor bir şeydir. Zira onların muamelesi çok olur. Gıybet hususu ise herkes için zordur. Çünkü gıybet edilenlerin hepsini bulmak mümkün olmaz. Gıybet edilenlerden helâllik istemek mümkün olmayınca, taat ve ibadeti çok yapmaktan başka yol kalmaz. Böylece o kadar taat birikir ki, kıyamet gününde üzerine lazım olan hakları taatiyle ödedikten sonra kendisine de yetecek ölçüde kalır.

Tövbenin Kefâreti

Tövbesini tutarken günah işleyen kimse, bir an evvel kefâretini ve tedarikini yerine getirmelidir. Bunun için sekiz delil olduğu din büyüklerinin sözlerinden anlaşılıyor. Bunlar günahtan sonra yapılırsa günahlara kefâret olurlar.

Dördü kalpte olur:

1. Tövbe ve tövbede azmetmek,

2. Tövbe edilen günahı bir daha yapmamayı istemek,

3. Günahından dolayı azap göreceğinden korkmak,

4. Affedilmeyi ümit etmek.

Dördü bedende olur:

1. İki rekât namaz kılmak, yetmiş defa istiğfar etmek, yüz defa "sübhâne rabbiye'l-azîm" demek,

2. Elden geldiği kadar sadaka vermek,

3. Bir gün oruç tutmak,

4. Bazı kitaplarda geçtiği üzere, abdest alıp mescide gitmek ve iki rekât namaz kılmak.

Bir haberde şöyle bildirilmiştir:

"Gizli işlediğin bir günahın taatini gizli yap, açıktan işlediğin günahın taatini de açıktan yap ki bunların kefâreti olsun."[37]

37 bk. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/74.

Dil ile yapılıp da kalbin haberi olmayan istiğfarın o kadar faydası olmaz. Kalbin istiğfara ortaklığı, korkması ve mağfiret isterken yalvarması ile olup, çekinmek ve utanmaktan ayrılmamasıdır. Bu yapılınca azim gerçekleşmese de ümitli olunur. Kısaca kalp gafil olsa bile dille istiğfar etmek faydasız değildir. Çünkü istiğfar sözleri en azından kişinin dilini gereksiz şeylerden alıkoyar ve sükûttan daha hayırlıdır. Zira dili hayırlı söze alışır. Beyhude, faydasız ve boş şeylerden daha fazla istiğfar sözlerini söylemek ister.

Müridlerden biri, şeyhi Ebû Osman el-Mağribî'ye [kuddise sırruhû], "Bazı vakitlerde kalbim gafil iken dilim zikrediyor ve Kur'an okuyor; bu nasıldır?" diye sorunca, Ebû Osman el-Mağribî [kuddise sırruhû], "Âzalarından birini zikirde kullandırdığı, onu zikre alıştırdığı, şerde kullandırmadığı ve fuzulî şeylere alıştırmadığı için Allah'a şükret" demiştir.

Bu noktada şeytanın aldatması vardır. Sana, "Kalp hazır olmadıktan sonra, dil ile zikir hürmetsizlik olur. O halde dil ile de zikretme!" der. İnsanlar şeytana cevap vermekte üç kısma ayrılırlar: Biri, makbul olanıdır ve, "Doğru söylüyorsun! Seni kahretmek için kalbimi de hazır hale getirmeliyim!" der. Bu davranış şeytanın yarasına tuz basmaktır. Bir diğeri zalim olup, "Doğru! Dilin kımıldamasından bir fayda gelmez!" der ve susup öylece durur, akıllılık yaptığını zanneder. Hakikatte ise şeytanın sevdiği işi yerine getirmiş olur. Üçüncüsü ise ortada olup, "Kalbim hazır olmasa da dil ile zikretmek susmaktan iyidir!" der. Muhakkak ki kalbin de zikretmesi daha iyi olanıdır. Nitekim padişahlık sarraflıktan, sarraflık da çöpçülükten iyidir. Padişah olmayan birinin, sarraflığı da bırakıp çöpçülük yapması yakışmaz.

Tövbe Etmemenin İlacı

Kişi neden günaha devam ettiğini ve tövbe etmediğini bilmelidir. Bunun ise beş sebebi vardır ve her birinin de ayrı ilacı vardır:

Birincisi: Kişi öyle bir haldedir ki, ahirete inanmaz ya da şüphe eder. Bunun ilacını mühlikât bölümünün sonunda gurur bahsinde anlatmıştık.

İkincisi: Şehvetler kişiye öyle galip gelmiştir ki, günahları terketmeye güç yetiremez. Lezzetler ve şehvetler kendisine öyle hâkim olmuştur ki, ahiret işlerinin tehlikelerini unutturmuştur. İnsanların çoğunun perdesi şehvetleridir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى خَلَقَ النَّارَ فَقَالَ لِجِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اذْهَبْ فَانْظُرْ إِلَيْهَا فَنَظَرَ فَقَالَ: وَعِزَّتِكَ لَا يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ فَيَدْخُلُهَا. فَحَفَّهَا بِالشَّهَوَاتِ ثُمَّ قَالَ: اذْهَبْ فَانْظُرْ إِلَيْهَا فَنَظَرَ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لَا يَبْقَى أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَهَا. وَخَلَقَ الْجَنَّةَ فَقَالَ لِجِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: اذْهَبْ فَانْظُرْ إِلَيْهَا فَنَظَرَ فَقَالَ: وَعِزَّتِكَ لَا يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَهَا. فَحَفَّهَا بِالْمَكَارِهِ ثُمَّ قَالَ: اذْهَبْ فَانْظُرْ إِلَيْهَا فَنَظَرَ إِلَيْهَا فَقَالَ: وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لَا يَدْخُلَهَا أَحَدٌ

"Allah Teâlâ, cehennemi yarattığı vakit, Cibrîl'e [aleyhisselâm],

'Git ona bak' buyurdu. Cibrîl [aleyhisselâm] *ona bakınca,*

'İzzetine yemin ederim ki onu işitenlerden hiç kimse ona girmez' dedi. Allah Teâlâ, cehennemi şehvetlerle (nefsin hoşlandığı şeylerle) kuşattı, sonra, Cibrîl'e [aleyhisselâm],

'Git ve ona bak' buyurdu. Cibrîl [aleyhisselâm] *ona bakınca,*

'İzzetine yemin olsun ki hiç kimse kalmadan herkesin oraya gireceğinden korktum' dedi. Allah Teâlâ cenneti yaratınca, Cibrîl'e [aleyhisselâm],

'Git ona bak' buyurdu. Cibrîl [aleyhisselâm] *ona bakınca,*

'İzzetine yemin ederim ki onu işiten herkes ona girer' dedi. Allah Teâlâ, cenneti hoşa gitmeyen şeylerle kuşattı, sonra, Cibrîl'e [aleyhisselâm],

'Git ve ona bak' buyurdu. Cibrîl [aleyhisselâm] *ona bakınca,*

'İzzetine yemin olsun ki oraya kimsenin girmeyeceğinden korktum' dedi."[38]

38 Ebû Davud, Sünnet, 25 (nr. 4744); Tirmizî, Cennet, 21 (nr. 2560).

Üçüncüsü: Ahiretin vade, dünyanın ise peşin olmasıdır. İnsanın tabiatı ise nakte meyillidir. Borç olan her şey gözden uzaktır. Gözden uzak olan gönülden de uzaktır.

Dördüncüsü: Mümin olan herkes daima tövbe etmek azmindedir; fakat geciktirir. Önüne gelen her arzuya, "Bunu da yapayım, ondan sonra tövbe edeyim, bir daha yapmayayım" der.

Beşincisi: Günahların insanı mutlaka cehenneme götüreceği kesin değildir. Zira Allah Teâlâ'nın affı mümkündür. Hal böyle iken insan kendisi hakkında güzel zanda bulunur. Ona bir şehvet galip gelirse, "Allah affeder!" diye rahmet bekler.

Birinci sebep olan ahirete inanmayanın bu halden kurtuluş çaresini anlatmıştık. Fakat ahireti veresiye ve vade görüp, nakdi (dünyayı) tercih etmenin ve gözden uzak olanı gönülden de uzak tutmanın ilacı ise, geleceği muhakkak olan şeyi (ölümü) gelmiş bilmektir.

Şöyle ki: Gafleti bırakıp öldüğünü düşünmelidir. Bu ise bugün, belki de şu anda olabilir ve o senet, nakit para olur. Eldeki para ise gider ve rüya gibi olur. Kişi eğer bütün lezzetlerini terkedemiyorsa, bir saat şehvet ve arzularına sabredemiyorsa, cehennem ateşine nasıl dayanabileceğini, cennet lezzetlerinden ayrılığa nasıl tahammül edebileceğini düşünmelidir. Sıhhatini korumak için, tabipliğinde mucize göstermeyen gayri müslim bir doktorun tavsiyelerine nasıl uyduğunu düşünmeli ve şöyle demelidir: "(Allah tarafından) Mucizelerle desteklenmiş peygamberlerin sözü, benim yanımda tıbbında mucize göstermeyip sadece kendisinin doktor olduğunu iddia eden ve hakkında ancak avam halkın şahitlikte bulunduğu bir hıristiyan doktorun sözünden daha geride nasıl olur? Benim yanımda cehennem azabı, hastalığın azabından nasıl daha hafif olur?"

O halde, Allah Teâlâ'nın ve resûlünün emriyle ebedî padişahlık ümidi için şehvetleri terketmek daha iyidir. Tövbeyi yarına bırakana, "Tövbeyi yarına bırakıyorsun, fakat yarının gelmesi senin elinde değildir. Belki gelmez ve helâk olursun!" demelidir. Bunun için bir haberde,

"Cehennem ehlinin çığlıklarının ekseriyeti, (tövbeyi ve ameli) geciktirmekten dolayıdır"[39] buyrulmuştur:

Yarın yaparım diyene, "Neden bugünkü tövbeyi yarına erteliyorsun? Eğer bugün şehvetini terketmenin sebebi sana zor geliyorsa, yarın da böyle olacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak şehvetleri terketmenin daha kolay olduğu bir gün yaratmamıştır. Böyle bir kimse, 'Şu ağacı kökünden sök!' dediklerinde, 'Bu ağaç kuvvetlidir, ben zayıfım, bekleyeyim, seneye sökerim' diyen biri gibidir. Ona, 'Ey ahmak! Gelecek yıl fidan daha da büyüyüp kuvvetlenecek ve sen ise daha da zayıflayacaksın. Şehvetlerin ağacı da onun arzusu ile hareket ettikçe her gün daha da kuvvetlenir ve sen de ona muhalefet etmekten daha da âciz olursun. O halde ne kadar erken bıraksan, o kadar kolay olur'" demelidir.

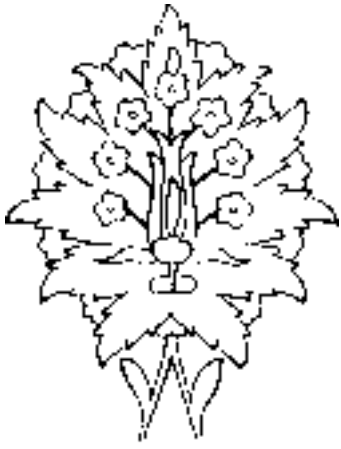
"Ben müminim. Allah Teâlâ müminleri affeder!" sözüne güvenene, "Affetmeyebilir de" denir. Güzel ameller yapmayınca iman da zayıflar ve ölüm anında, sekerat fırtınasında temelinden yıkılır. Çünkü iman, suyunu iyi amellerden alan bir ağaç gibidir. Suyu kesilince kurumak tehlikesiyle başbaşa kalır. İyi amelsiz ve günahlar içerisindeki iman, birçok hastalığı olan hastaya benzer. Böyle birinin her an ölüm korkusu vardır.

Kişi eğer iman selâmeti ile ölürse, affedilmesi de azap olunması da mümkündür. O halde bu ümitle oturmak ahmaklık olur. Bu, her şeyini kaybetmiş, çoluk çocuğunu aç ve çıplak bırakmış ve belki bir harabede hazine bulurlar diyen kimseye benzer. Ya da düşman, bir şehri yağmalarken eşyasını koruyup gizlemeyen ve kapısını açık bırakarak, "Belki de zalim benim evime gelirse ölür veya gafil olur, evimin kapısını bulamaz!" diyen kimseye benzer. Bunların hepsi mümkündür. Affedilmenin imkânı da böyledir. Fakat buna güvenip ihtiyatı bırakmak ahmaklık olur.

"Bir kimsenin günahların bazısına tövbe edip bazısına tövbe etmemesi doğru mudur?" diye âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir grup, "Günahların bazısına tövbe edip bazısına etmemek câiz değildir. Zira bir kimsenin zinaya tövbe edip içkiye tövbe etmemesi -eğer zina günah

39 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 217.

olduğu için tövbe ediyorsa- câiz değildir. Nitekim bir küpteki içkiye tövbe etmek diğerindeki içkiye tövbe etmemek câiz değildir. Çünkü ikisi de aynı içkidir. Günah da bunun gibidir" demişlerdir. Fakat doğrusu bu tövbenin câiz olduğudur. Zira kişi belki de zina günahının içkiden daha ağır olduğunu düşünerek önce ağırına tövbe eder. Ya da içkinin zinadan daha çok uğursuz olduğunu düşünüp içkiye tövbe eder. Çünkü içki hem zinaya hem de başka günahlara sebep olur. Veya belki gıybet kul hakkıyla ilgili olup daha tehlikeli olduğundan ona tövbe eder ve içkiye tövbe etmez, yine belki ne kadar çok içki içersem, cezası o kadar çok olur düşüncesiyle çok içki içmeye tövbe edip az içmeye etmez. Çünkü, "Hiç içmemek için nefsimle başa çıkamam, fakat az içebilirim. O halde bir hususta şeytana gücüm yetmeyince, gücüm yettiği hususlarda da ona uymam şart değildir!" der. Bunların hepsi mümkündür. Fakat, "Tövbe eden Allah Teâlâ'nın sevgilisidir" ve, "Cenâb-ı Hak tövbe edenleri sever" sözlerinde sevginin derecesi, zâhiren tüm günahlardan tövbe edenler hakkındadır. "Günahların bazısına tövbe etmek câiz değildir!" diyen grup, kişi her halde Allah Teâlâ'nın sevgisine layık olamaz!" demek istemektedir. Yoksa küçük günaha yapılan tövbe onun kefâreti olur, o küçük günah hiç işlenmemiş gibi olur. Oysa bütün günahlardan bir defa tövbe etmek zordur. Çoğunlukla adım adım olur ve kişi tövbede ne kadar başarılı olursa o kadar sevap alır.

İKİNCİ BÖLÜM

SABIR VE ŞÜKÜR

Tövbe, sabırsız doğru olmaz. Hatta hiçbir taati yapmak ve hiçbir günahtan el çekmek, sabırsız mümkün olmaz. Bunun için Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem], imanın ne olduğu sorulunca,

اَلصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ

"Sabır ve hoşgörüdür"[40] buyurmuştur.

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اَلصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ

"Sabır, imanın yarısıdır."[41]

---

40 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9711, 9712; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1854. Amr b. Abese'den [radıyallahu anh] gelen bir rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/385; ayrıca bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 61; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/60. Biraz farklı bir rivayet için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 290.

41 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9515-9717; *ez-Zühdü'l-Kebîr*, nr. 984; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/38; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/226.

Sabrın fazilet ve üstünlüğü içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ yetmişten fazla yerde onu zikreder ve her yüksek dereceyi sabra dayandırır. Hatta din yolunda imam ve lider olmayı da sabra havale ederek,

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا

"Onlardan bazılarını, sabrettiklerinde, emrimizle doğru yolu gösteren rehberler yaptık" (Secde 32/24).

Yine nihayetsiz ve hesapsız sevapları sabra havale edip buyurur ki:

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"Sadece sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenir" (Zümer 39/10).

Allah Teâlâ sabredenlerin dışında hiç kimsede mağfiret, rahmet ve hidayetin üçünü toplamamıştır. Buyurmuştur ki:

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

"Onlar için Rab'lerinden mağfiretler ve rahmet vardır; onlar gerçekten hidayete ulaşmış (dünya ve ahiret saadetini bulmuş) kimselerdir" (Bakara 2/157).

Sabır çok büyük bir fazilet olduğu için, Cenâb-ı Hak onu herkese nasip etmemiş, yalnızca dostlarından azına vermiştir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمُ الْيَقِينُ وَعَزِيمَةُ الصَّبْرِ، وَمَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ بِمَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ، وَلَأَنْ تَصْبِرُوا عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يُوَافِينِي كُلَّ امْرِئٍ مِنْكُمْ بِمِثْلِ عَمَلِ جَمِيعِكُمْ وَلَكِنِّي أَخَافُ أَنْ تُفْتَحَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا بَعْدِي فَيُنْكِرَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَيُنْكِرَكُمْ أَهْلَ السَّمَاءِ عِنْدَ ذَلِكَ، فَمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ ظَفَرَ بِكَمَالِ ثَوَابِهِ

"Size en az verilen şey, yakîn ve azimetle sabırdır. Kime bu ikisinden nasibi verilmişse, kaçırmış olduğu gece ibadetine ve gündüz (nâfile) orucuna

üzülmesin. Sizin bugün içinde bulunduğunuz hale sabretmeniz, bana, her birinizin, sizden hepinizin ameli gibi amelle gelmesinden daha sevimlidir. Fakat ben, benden sonra size dünya nimetlerinin kapısının açılmasından ve artık birbirinizi sevip hoş görmemenizden korkuyorum. O zaman göktekiler de sizi hoş görmez. Bu durumda kim sabreder ve mükâfatını Allah'tan beklerse, sevabını kemaliyle elde eder."[42]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şu âyeti okumuştur:

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

"Sizin yanınızdakiler tükenir. Allah'ın katındakiler ise (hiç) tükenmez. Elbette, sabredenlere yapmakta olduklarının en güzeliyle karşılık vereceğiz" (Nahl 16/96).

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلصَّبْرُ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ

"Sabır, cennet hazinelerinden bir hazinedir."[43]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

لَوْ كَانَ الصَّبْرُ رَجُلًا لَكَانَ كَرِيمًا وَاللهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

"Eğer sabır bir adam olsaydı, çok şerefli biri olurdu. Allah, sabredenleri sever."[44]

---

42 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/674. Irâkî, bu lafız ve senetle hadisi tesbit edemediğini bildirmiştir. Ancak İbn Abdülber, hadisin ilk kısmıyla aynı manada olan şu rivayeti nakletmiştir: *"Allah Teâlâ yakînden daha az bir şey indirmemiştir"* (bk. İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/125; ayrıca bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Yakîn*, nr. 5).

43 Hafız Irâkî, hadisi bu lafızlarla bulamadığını belirtir. *İhyâ* şârihi Zebîdî, Said b. Mansûr ve Hatîb el-Bağdâdî'nin, Hz. Ali'den [radıyallahu anh] rivayet ettikleri şu sözün, hadisin manasına şahitlik ettiğini belirtir: *"Dört şey cennet hazinesindendir. Sadakayı gizli vermek, musibeti gizlemek, sıla-i rahim ve 'lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' sözü."*

44 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/321 (son kısım hariç).

Denilmiştir ki: Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm], "Benim ahlâkım ile ahlâklan; benim çok sabırlı olmam ahlâkımdandır" diye vahyetmiştir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: "Siz, sevdiğiniz şeylere ancak hoşlanmadığınız şeylere sabrederek ulaşırsınız."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir gün ensarın bulunduğu meclise girdiğinde, onlara,

"Siz mümin misiniz?" diye sordu. Oradakiler sükût ettiler. O zaman Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Evet, yâ Resûlallah, müminiz" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"İmanınızın alameti nedir?" diye sordu. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Genişlikte şükreder, belaya sabreder, kazâya (ilâhî takdire) razı oluruz" diye cevap verince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki, bu sıfatlarla siz gerçekten müminsiniz"[45] buyurdu.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "İman için sabır, cesetteki baş durumundadır. Başı olmayanın cesedi olmayacağı gibi (taat ve musibete) sabrı olmayanın da imanı yok hükmündedir."

Sabrın Hakikati

Sabır, insana ait bir özelliktir. Hayvanların sabrı yoktur, onlar oldukça noksandır. Meleklerin ise sabra ihtiyacı yoktur; onlar da kâmildir ve şehvetten temizdir. O halde tüm hayvanlar şehvetlerine uyar, onların şehvetten başka bir istediği yoktur. Melekler de Allah Teâlâ'nın aşkına dalmışlardır. Onları aşktan alıkoyan bir şey yoktur ki, onu defetmek için sabra muhtaç olsunlar.

---

45 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 11336; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/54; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/11.

İnsan ise başlangıçta hayvanların sıfatı üzere yaratılmıştır. Çünkü ona yiyecek, giyecek, süs, oyun ve eğlence hırsı musallat edilmiştir. Sonra bulûğ çağında onda meleklerin nurundan bir nur meydana gelir. O nurla işlerin âkıbetini görür. Hatta onun için iki melek görevlendirilir. Hayvanlar ise bundan mahrumdur. Bu meleklerden biri insana yol gösterir. Şöyle ki: O meleğin nurlarından bir nur insana geçer. O nurla işlerin sonucunu anlayıp her işin doğru yanını görür. Böylece o nur ile kendi zatını öğrenir, Cenâb-ı Hakk'ı tanır ve bütün şehvetlerin başının tatlı olduğu gibi, sonunun da acı ve felaket getirdiğini anlar. Yine kendisinin rahat ve huzurunun çabuk geçeceğini, geride sıkıntı ve azap kalacağını kavrar. Bu hidayet hayvanlara nasip olmaz. Fakat yine de bu hidayet insan için tek başına yeterli değildir. Zira kişi zararda olduğunu bilip, bunu giderecek kudrete sahip değilse; hidayetin ne faydası olur? Hasta da hastalığın zararlı olduğunu bilir, ancak onu defedemez. İşte bunun için Allah Teâlâ diğer meleği de ona kuvvet verip destek olması için görevlendirir. Böylece insan zararlı şeylerden el çekebilir ve şehvetler harekete geçince, gelecekte onların zararından kurtulmak için onlara muhalefet etmek isteği de harekete geçer. Şehvetler şeytanın askeri olduğu gibi, muhalefet arzusu da meleklerin askeridir. Biz bu şehvete uymayan arzu ve kuvvete "dinî sebep" diyoruz. Şehvet kuvvetine de "hevâ" diyoruz.

O halde bu iki asker arasında daima savaş ve muhalefet vardır. Birinin, "Yap!" dediğine, diğeri, "Yapma!" der. İnsan da bu kuvvet arasında kalır. Eğer dinî kuvvet, hevâya karşı muhalefette diretirse, onun bu diretişine "sabır" denir. Şayet hevâ isteğini mağlup edip defederse, onun bu galebesine "zafer" denir. Birbirleriyle kavga ve mücadele ettikleri müddetçe, buna "nefis cihadı" denir. O halde sabrın manası; dinî kuvvetin, hevâ karşısında direnmesidir. Bu iki askerin birbirlerine muhalefet etmediği yerde sabır olmaz. Meleklerin sabra ihtiyaçlarının olmaması; hayvan ve çocuklarda sabır kuvvetinin bulunmaması bundandır.

Bu iki meleğin ismi "kirâmen kâtibîn"dir. Görüş (fikir) ve istidlal yolu açılan, yani her hadisenin bir sebebi olduğunu ve her muhalif şeyin ayrı sebepleri bulunduğunu gören kimse, çocukların başlangıçta

hidayete ve marifete sahip olmadığını bilir. Böyle olduğu için çocukta işlerin sonunu anlamaya istek nisbeti ve sabır kudreti yoktur. Fakat bulûğ zamanında bunların ikisi de ortaya çıkar ve kişi bunlar için iki sebebe ihtiyacı olduğunu, bu iki meleğin de bu iki sebepten ibaret olduğunu bilir. Yine bilir ki hidayet esastır, önce o gereklidir; kudret ve irade ondan sonra amel eder. O halde hidayetin kendisiyle olduğu melek daha şerefli ve üstündür. Bunun için göğsün sağ tarafı ona layıktır. Şu durumda anlaşıldığına göre irşad için görevlendirilmiş olan meleğe itaat edersen, ondan hidayet ve marifet alırsın. Onun sözünü dinlemen yapmış olduğun bir ihsandır. Zira bu yolla meleğin emeğini boşa çıkarmamış olursun ve bunun için sana hasene yazılır. Eğer o meleğe itiraz edip de onu terkedersen, hayvanlar ve çocuklar gibi işlerin sonunu görmekten mahrum kalırsın. Bu ise hem ona hem de kendi nefsine yaptığın bir hata olur; günahı da sana yazılır. Bunun gibi diğer melekten elde ettiğin kuvvet ve kudreti, şehvetlere uymamakta kullanırsan ve buna gayret edersen, o zaman da sevap kazanırsın; aksi halde günaha girersin. Bu iki hal, kalbinin derinliklerinde bulunan sayfalara yazılır, fakat kalbinde de saklı olur. Bu iki melek ve sayfalar şehadet âleminden değildir. Onlar dünya gözü ile görülemez. Ölüm gelip de bu iki göz kapanınca melekût âlemini gören diğer göz açılır ve bu sayfaları yanında görürsün. Çünkü artık görülebilir haldedirler. Kişi küçük kıyamette yani ölümde bunlardan az haberdar olur, bunların tafsilatını büyük kıyamette görür. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ

"Ölen kimsenin kıyameti kopmuştur."[46]

Büyük kıyamette olan her şeyin bir numunesi küçük kıyamette vardır. Bunun açıklamasını *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabımızda yaptık. Burada anlatırsak uzun olur.

Maksat, sabrın savaşın olduğu yerde bulunduğunu öğrenmendir. Savaş da birbirine muhalif iki düşman arasında olur. Bu iki düşman-

46 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 1117.

dan biri melekler zümresinden, diğeri de şeytanlar taifesindendir ki bu iki ordu da insanın sinesinde toplanmıştır. O halde bu savaşta ilk önce din yolunda yürümekle meşgul olmalıdır. Çünkü sine sahrasını şeytanlar henüz çocuklukta zaptetmiştir, melekler ordusu orada bulûğ çağına yakın bir zamanda zuhur eder. Öyle ise kişi şehvet ordusunu yerle bir etmeden, kendi saadetine kavuşamaz. Savaşmadan ve savaşta sabır göstermeden de düşmanına karşı zafer kazanamaz. Bu savaşla meşgul olmayan kimse, şeytanın hükümdarlığını kabul etmiş demektir. Şehvetine hükmeden ve onu şeriata uyduran kimse bu fethe nail olmuştur. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

لَكِنَّ اللهَ أَعَانَنِي عَلَى شَيْطَانِي وَأَسْلَمَ

"Fakat Allah Teâlâ şeytanıma karşı bana yardım etti ve o müslüman (teslim) oldu."[47]

Devamlı surette cihadda bulunan kimseler bazan zafer kazanır, bazan da hezimete uğrarlar. Bunun gibi kişi de bazan şehvetin, bazan da dinî kuvvetin elinde olur. O halde bu kale ancak sabır ve sebat ile fethedilebilir.

Sabır ve İman

İman tek bir şey değildir, onun pek çok dalı ve kısmı vardır. Bunun için bir haberde, *"İmanın yetmiş şubesi vardır. En büyüğü 'lâ ilâhe illallah'tır. En küçüğü de yoldaki eziyet veren şeyleri kaldırmaktır"*[48] buyrulmuştur. Bununla beraber imanın kısımları her ne kadar fazla olsa da aslı üç çeşittir: Marifet, ahval ve ameller. İmanın makamlarından hiçbiri bu üçünden boş değildir. Mesela tövbenin hakikati pişmanlıktır ve bu kalbin halidir; aslı da günahın öldürücü zehir olduğunu bilmektir (marifettir). Bunun ziyneti ve süsü de günahlardan el çekip taat ile meşgul olmaktır. Şu durumda bu hal, marifet ve taatin (amelin) her biri imandandır ve iman bu üç şeyden ibarettir. Fakat bunu marifete

47 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/257.

48 Müslim, İmân, 12 (nr. 58).

tahsis edenler de olabilir. Çünkü onun aslıdır. Hal ise marifetten meydana gelir, halden de amel hâsıl olur. O halde marifet bir ağaç gibidir. Kalbin marifet sebebiyle değişmesi, o ağacın dal vermesi; bu hallerden meydana gelen ameller de o ağacın meyve vermesi gibidir.

Şu halde iman iki şeydir: Bilme ve yapma. Yapma ise sabırsız olmaz. Demek ki sabır imanın yarısıdır. Sabır iki türlüdür: Biri şehvete karşı, diğeri öfkeye... Şehvetlerin cinsine olan sabır, oruçtur. Bu itibarla oruç sabrın yarısıdır. Diğer yönden bakarsan her şey ameldir, iman da ondan ibarettir. Müminin ameli sıkıntılara sabretmek, nimete şükretmektir. Bu sebepten sabır ve şükür imanın yarısıdır. Öyle ki bu durum bir haberde bildirilmiştir. Eğer hangisinin daha zor ve müşkil olduğuna bakarak onu asıl tutarsan, hiçbir asıl sabırdan zor değildir. Bu itibarla sabır imanın tamamı olur. Nitekim bir defasında Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "İman nedir?" diye sorulunca, *"Sabırdır"*[49] buyurmuştur. Çünkü o, imanın amellerinin en çoğu ve en kıymetlisidir. Bu, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem],

اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ

"Hac, Arafat'tır"[50] sözüne benzemektedir. Zira hacda en büyük tehlike Arafat vakfesi sebebiyle olur. Çünkü Arafat vakfesinin kaçırılmasıyla hac da kaçırılmış olur. Başka rükünler sebebiyle hac kaçırılmış olmaz.

Kul hiçbir zaman hevâsına muvafık olmaktan ya da muhalif olmaktan kurtulamaz. Bu iki halin her birinde de sabra ihtiyaç vardır.

Hevâya muvafık olmak şudur: Kişinin mal, nimet, makam, sağlık, kadın, evlat istemesi gibi arzularına uyan şeylerdir. Sabır hiçbir durumda bunlardakinden daha mühim değildir. Çünkü kişi kendisini tutamayıp bu nimetlere dalar ve kalbini bunlara bağlarsa, kendi-

---

49 Taberânî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 31; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1854; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9710; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 3840. Rivayetlerde ilave olarak, "Müsamahalı olmak" vardır.

50 Ebû Davud, Menâsik, 70 (nr. 1949); Tirmizî, Hac, 57 (nr. 889); Nesâî, Menâsik, 33 (nr. 203).

sinde nimetlere aşırı derecede dalmak ve haddi aşmak gibi durumlar meydana gelir. Nitekim, "Herkes sıkıntıya katlanır fakat sıddıklardan başkası âfiyete sabredemez" denilmiştir. Sahâbe-i kirâm devrinde mal ve nimet çoğalınca, "Sıkıntı içindeyken sabır gücümüz, nimet ve imkân sahibi olduğumuz şu andan daha çoktu" demişlerdir. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَاعْلَمُوٓا اَنَّمَآ اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗٓ اَجْرٌ عَظِيْمٌ ﴿٢٨﴾

"Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır" (Enfâl 8/28).

Kısacası imkân sahibi için sabretmek çok zordur. Günahtan korunmak için en büyük yol, imkân sahibi olmamaktır. Nimete sabretmek; ona gönül bağlamamak, sevinmemek ve onun çabucak elden çıkacağını bilmektir. Hatta hakikatte onu nimet olarak bilmemektir. Zira kıyamette kendi derecelerinin noksan olmasına sebep olabilir. O halde her nimetin şükrü ile meşgul olmalı, Hak Teâlâ'nın hakkını ödemelidir. Bu hak ister malla, isterse bedenle ilgili olsun. Kişi sahip olduğu her nimetin bir miktarını Allah yolunda vermelidir. Şu halde bunların her birinde sabra ihtiyaç vardır.

Hevâya muhalif olmak şudur: Hevâya uygun olmayan şeyler üç kısımdır: Biri kişinin kendi isteğiyle olur; güzel amelde bulunmak ve günahlardan sakınmak gibi... Diğeri kendi isteğiyle olmaz; sıkıntı ve musibet gibi... Bir başkası da asıl itibariyle kişinin kendi isteğiyle olmaz; fakat onun ceza veya mükâfatı kendi isteğiyle olur; insanların kendisini incitmeleri gibi...

Birinci kısım şöyledir: Hayırlı amel gibi kişinin kendi isteğiyle olan şeylerde, sabra ihtiyaç vardır. Zira bazı ibadetler tembellik sebebiyle insana zor gelir. Bazısı vardır ki cimrilikten dolayı zor gelir; zekât gibi... Bazısı da vardır ki hem tembellikten hem de cimlikten dolayı zor gelir; hac gibi... Bunları halletmek sabırsız mümkün değildir. Hatta her taatin başında, ortasında ve sonunda sabra ihtiyaç vardır. Başında olan, ihlâsla niyet edip riyayı kalpten çıkarmaktır. Bundaki sabır çok

zordur. Ortasındaki sabır ise onları şartlarına ve edeplerine uygun bir şekilde eda edip hiçbir şey katmamaktır. Mesela kişi namazda ise etrafına bakmamalı ve dünyadan hiçbir şeyi düşünmemelidir. Sonraki sabır ise ibadeti izhar etmekten ve "İbadet ettim!" diye konuşmaktan sakınmak; yapılan ibadetlerle gururlanıp ucba düşmemektir.

Günahlardan el çekmeye gelince... Bunun sabırdan başka yolla mümkün olmadığı malumdur. Şehvet ne kadar kuvvetli olursa, günah da ne kadar kolay olursa sabretmek de o denli zor olur. Bunun için dil ile işlenen günahlara sabretmek daha zordur. Zira dili oynatmak kolaydır. Çok konuşmak âdet olursa, âdet ahlâka dönüşür. Zaten şeytanın askerlerinden biri de âdettir. Bunun için dil; gıybet, yalan, kendini övmek ve başkalarını ayıplamak gibi çirkin işlerin etrafında dolaşır. Dilin ucuna gelip, kendisini başkalarına beğendirecek bir söze sabretmek oldukça zordur. Genellikle buna muhalefet etmek mümkün değildir. Ancak uzlete çekilip de selâmeti bunda arayanlar müstesna...

İkinci kısım şöyledir: Kişinin kendi isteğiyle olmayan fakat ona karşılık vermesi kendi isteğiyle olan şeylerdir; insanların elinden ve dilinden gelen sıkıntıları çekmek gibi... O halde onlara eziyet vererek karşılık etmemek konusunda sabra ihtiyaç vardır. Sahabeden biri demiştir ki: "Biz, kendisine yapılan ezaya tahammül ve sabır göstermeyen kimsenin imanını gerçek iman saymazdık."

Bunun için Cenâb-ı Hak, resûlüne şöyle buyurmuştur:

وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَيٰهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

"Kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Onların eziyetlerine aldırma. Allah'a güvenip dayan, vekil ve destek olarak Allah yeter" (Ahzâb 33/48).

وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾

"Onların (müşriklerin) söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl" (Müzzemmil 73/10).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında mal taksim ediyordu. Müslümanlar içinde bir bedevî, "Bu, Allah'ın rızası gözetilmeyen

bir taksimdir" dedi. Bu söz Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] haber verilince (kızgınlığından) yüzü kıpkırmızı oldu, sonra,

يَرْحَمُ اللهُ أَخِي مُوسَى لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ

"Allah, kardeşim Musa'ya rahmet etsin, ona bundan daha fazla eziyet edildi fakat o sabretti (ben de sabredeceğim)"[51] buyurdu.

Allah Teâlâ, kısasta ve diğer konularda haklarından vazgeçenleri överek şöyle buyurmuştur:

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ ۖ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾

"Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Şayet sabrederseniz şüphesiz bu, sabredenler için daha hayırlıdır" (Nahl 16/126).

İncil'de şu haberi gördüm: "İsa b. Meryem [aleyhisselâm] dedi ki: Daha önce size (Tevrat ve diğer kitaplarda), 'Dişe diş, buruna burun kısas yapılır' denildi. Ben de size diyorum ki: Kötülüğe kötülükle karşılık vermeyin. Biri senin sağ yanağına vurursa, ona sol yanağını çevir. Biri senin ridânı alırsa sen ona izârını da ver. Biri senin kendisiyle bir mil gitmeni emrederse, sen onunla iki mil git."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

صَلِ مَنْ قَطَعَكَ وَأَعْطِ مَنْ حَرَمَكَ وَاعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ

"Senden irtibatı kesene sen git; sana vermeyene sen ver, sana zulmedeni affet."[52]

Böyle bir sabır, sıddıkların derecesidir.

Üçüncü kısım şöyledir: Evveli ve sonu kulun ihtiyarında (irade ve tercihinde) olmayan işlerdir. Bunlar musibetlerdir. Mesela çocuğun ölmesi; malın yok olması; el, göz, kulak gibi uzuvların sakat olması ve bütün semavî âfetler gibi. Bunlara sabretmek kadar büyük fazilet ve sevap yoktur.

51 Buhârî, Humus, 19 (nr. 3150); Müslim, Zekât, 46 (nr. 140).

52 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/158; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8079; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/188.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anhümâ] demiştir ki:

"Kur'an'da sabır üç şekilde geçmektedir:

1. Allah Teâlâ'nın farz kıldığı şeyleri yerine getirmeye sabır. Bunu yapan kimseye üç yüz derece verilir.

2. Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere düşmemeye sabır. Bunu yapana altı yüz derece verilir.

3. Musibetle ilk karşılaşıldığı anda sabır. Bunu yapana ise dokuz yüz derece verilir."

Belalara sabır, sıddıkların derecesidir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَسْأَلُكَ مِنَ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ بِهِ عَلَيَّ مَصَائِبَ الدُّنْيَا

"(Allahım!) Senden, üzerime gelen dünya musibetlerini hafifletecek bir yakîn isterim"[53] diye dua etmiştir.

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِبَلَاءٍ فَصَبَرَ وَلَمْ يَشْكُنِي إِلَى عُوَّادِهِ أَبْدَلْتُهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ. فَإِذَا أَبْرَأْتُهُ أَبْرَأْتُهُ وَلَا ذَنْبَ لَهُ. وَإِنْ تَوَفَّيْتُهُ فَإِلَى رَحْمَتِي

"Allah Teâlâ buyurur ki: Kulumu bir bela ile müptela kıldığımda sabreder ve ziyaretçilerine beni şikâyet etmezse, ona (önceki) etinden daha hayırlı bir et, kanından daha hayırlı bir kan veririm. Eğer onu iyileştirirsem, onda hiçbir günah bırakmam; vefat ettirirsem rahmetime (cennetime) ulaşır."[54]

Hz. Davud [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, senin rızanı elde etmek için musibetlere sabreden mahzun kimsenin mükâfatı nedir?" deyince, Al-

53 Tirmizî, Daavât, 83 (nr. 3841); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10161; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/528.

54 Mâlik, *el-Muvatta*, 2/940. Atâ b. Yesâr'dan [rahmetullahi aleyh] mürsel olarak. Aynı konuda, az farklı lafızlarla bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/348; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/375; *Şuabü'l-İmân*, nr. 9941, 9943.

lah Teâlâ, "Onun mükâfatı, kendisine iman elbisesini giydirmem ve ondan bir daha çıkarmamamdır" buyurdu.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا وَجَّهْتُ إِلَى عَبْدٍ مِنْ عَبِيدِي مُصِيبَةً فِي بَدَنِهِ أَوْ مَالِهِ وَوَلَدِهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ ذَلِكَ بِصَبْرٍ جَمِيلٍ اسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ أَنْصِبَ لَهُ مِيزَانًا أَوْ أَنْشُرَ لَهُ دِيوَانًا

"Allah Teâlâ buyurur ki: Kullarımdan birine bedeninde yahut malında veya çocuğunda bir musibet yönelttiğimde, o bana güzel bir sabırla yönelirse, kıyamet günü onun için mîzan kurmaktan veya kendisi için divan (hesap) açmaktan hayâ ederim."[55]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اِنْتِظَارُ الْفَرَجِ بِالصَّبْرِ عِبَادَةٌ

"Sabrederek sıkıntıdan kurtulmayı beklemek bir ibadettir."[56]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ فَقَالَ كَمَا أَمَرَ اللهُ تَعَالَى: إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. اللّٰهُمَّ اؤْجُرْنِي بِمُصِيبَتِي وَأَعْقِبْنِي خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا فَعَلَ اللهُ بِهِ ذَلِكَ

"Bir mümin kul, bir musibete uğradığında, Allah Teâlâ'nın, ona emrettiği gibi, 'İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn: Biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz' der ve peşinden, 'Allahım, bu musibetimde bana ecir ver ve bana ondan daha hayırlısını lutfet' diye dua ederse, muhakkak Allah ona istediklerini verir."[57]

---

55 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/23; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, nr. 1462; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/150.

56 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10003; Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, nr. 46.

57 Müslim, Cenâiz, 2 (nr. 3).

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bana haber verdiğine göre, Azîz ve Celîl olan Allah, Cibrîl'e [aleyhisselâm],

يَا جِبْرِيلُ مَا جَزَاءُ مَنْ سَلَبْتُ كَرِيمَتَيْهِ فَقَالَ: سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
قَالَ اللهُ تَعَالَى: جَزَاؤُهُ الْخُلُودُ فِي دَارِي وَالنَّظَرُ إِلَى وَجْهِي

"'Ey Cibrîl, iki gözünü aldığım (sabreden müminin) kimsenin mükâfatı nedir?' diye sordu. Cibrîl, 'Seni tesbih ederim, senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz yoktur' dedi. Allah Teâlâ, 'Onun müâfatı, cennetimde ebedî kalmak ve cemalime bakmaktır' buyurdu." [58]

Âriflerden birinin cebinde bir kâğıt vardı; onu her saat cebinden çıkarıp içine bakıyordu. Kâğıtta,

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا

"Rabb'inin hükmüne (takdirlerine) sabret. Şüphesiz sen bizim gözetimiz altındasın" (Tûr 52/48) âyeti yazılıydı.

Denilir ki: Feth el-Mevsılî'nin [rahmetullahi aleyh] hanımı ayağı sürçüp yere düştü, tırnağı koptu, o ise güldü. Kendisine,

"Acı duymuyor musun?" diye sorulunca,

"(Sabretmeme karşı verilen) Sevabın lezzeti, kalbimden acısını giderdi" dedi.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مِنْ إِجْلَالِ اللهِ وَمَعْرِفَةِ حَقِّهِ، أَنْ لَا تَشْكُوَ وَجَعَكَ وَلَا تَذْكُرَ مُصِيبَتَكَ

"Acına sabredip şikâyette bulunmaman ve başına gelen musibeti dile getirmemen, Allah'ı tâzimden ve O'nun hakkını bilmektendir."[59]

---

58 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 8850.

59 Hafız Irâkî, hadisi bu lafızlarla bulamadığını belirtir (bk. Zebîdî, *İthâfü'Sâde*). Aynı konuda Süfyân-ı Sevrî'ye [rahmetullahi aleyh] ait benzer bir rivayet için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraz ve'l-Keffârât*, nr. 223; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/431.

Rivayet edildiğine göre zatın biri demiştir ki: Dinden dönen Hanîfoğulları ile yapılan Yemâme Savaşı'nda öldürülenler arasında Ebû Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] âzatlı kölesi Sâlim'e rastladım. Kendisi vefat etmek üzere idi. Ona,

"Sana su vereyim mi?" diye sordum, bana,

"Beni biraz düşmana doğru yanaştır, suyu da kalkanın içine koy, ben şu an oruçluyum, eğer akşama kadar yaşarsam onu içerim" dedi.

Gelen musibete ağlamakla ve kalben üzülmekle sabrın fazileti gitmez. Fakat bağırmakla, feryat etmekle, elbise yırtmakla ve şikâyet eylemekle gider. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] oğlu İbrahim vefat edince Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] gözlerinden yaş aktı. Kendisine,

"Sen bizi ölünün peşinden ağlamaktan menetmemiş miydin?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

إِنَّ هَذِهِ رَحْمَةٌ وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ

"Şüphesiz bu ağlama (kalbe konan) bir rahmettir. Allah Teâlâ kullarından ancak merhametli olanlara rahmet eder"[60] buyurdu.

Denilmiştir ki: "Sabr-ı cemil, musibete uğrayan kimse (hal ve tavırlarıyla) diğerlerine benzediği için, musibete uğrayanın kim olduğunun bilinmemesidir."

Ebû Talha'nın [radıyallahu anh] hanımı Rümeysâ Ümmü Süleym [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir:

"(Hasta olan küçük) Oğlum vefat etti. Kocam Ebû Talha dışarıda idi. Kalktım, çocuğu örtüye sararak evin bir köşesine koydum. Ebû Talha eve geldi. Ona iftar yemeğini hazırladım. O yemeye başladı. Bir ara, 'Çocuk nasıldır?' diye sordu. Ben de, 'Elhamdülillâh, O'nun lutfuyla çok iyi haldedir, rahatsızlandığı geceden bu yana en sakin halin-

60 Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, Eymân, 9 (nr. 6655); Müslim, Cenâiz, 6 (nr. 11).

dedir!' dedim. Sonra, kendisine önceden süslendiğimden daha güzel şekilde süslenip cilve yaptım. Hatta o gece benimle beraber oldu.

Sonra, 'Şu komşularımızın yaptığına baksana!' dedim. O, 'Onlara ne oldu ki?' diye sordu. Ben, 'Onlara bir emanet verildi, kendilerinden geri istenince de feryat ettiler' dedim. Kocam, 'Ne kötü yapmışlar' dedi. O zaman ben, 'Şu oğlun, Allah Teâlâ'dan bir emanet idi. Allah onun ruhunu kabzetti (katına geri aldı)' dedim. Bunun üzerine o, Allah'a hamdetti, 'İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn: Biz Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz' dedi. Sonra sabahleyin Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanına gidip durumu kendisine haber verdi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Allahım, onlara gecelerinde bereket (kendilerine hayırlı evlat) ver' diye dua etti."

Olayı nakleden râvi (Abâye b. Rifâa) demiştir ki: "Bundan sonra mescidde onlara ait yedi evlat gördüm, hepsi de Kur'an okuyordu."[61]

Bundan anlaşıldı ki, kulun her durumda sabra ihtiyacı vardır. Hatta eğer bütün şehvet ve arzulardan kurtulup uzlet köşesini seçse de, yüz bin çeşit vesvese ve çeşitli fikirler onun kalbinde dolaşır; onu Allah Teâlâ'nın zikrinden alıkoyar. Bu fikirler mubah şeyler bile olsa, bunlar kişinin zamanını alıp kıymetli ömür sermayesine noksanlık getirince tam anlamıyla hüsran olur. O halde bunun çaresi evrâd ile meşgul olup kalbi vesveselerden kurtarmaktır. Eğer namaz içinde böyle bir hal meydana gelirse, kalbe sükûn ve huzur getirip namazı bu şekilde kılmaya çalışmalıdır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى يُبْغِضُ الشَّابَّ الْفَارِغَ

"Şüphesiz Allah Teâlâ, (dinine veya dünyasına fayda verecek hiçbir iş yapmadan) boş duran gence buğzeder."[62]

---

61 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 25/128; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/70-71.

62 Abdullah b. Mesud'a [radıyallahu anh] ait bir söz olarak bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/178; Dîneverî, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, s. 229.

Böyle buyurmasının sebebi; boş duran, şeytanın vesvesesine kapılan, kalbi vesveselerin yuvası haline gelen genç, Allah Teâlâ'nın zikrinin dışında bunları defedemez. Kişi kendisini vesveseden korumak için ya bir meslekle uğraşmalı ya bir hizmete bağlanmalı ya da bir işe başlamalıdır. Böyle bir kimsenin halvette oturması doğru olmaz. Kalp işinden âciz olanların, bedenlerini meşgul etmeleri gerekir.

Sabır İlacı

Sabrın kapıları çoktur. Zira her şeye sabretmenin bir çeşit zorluğu ve bir çeşit ilacı bulunur. Hepsinin ilacı ilim ve amel macunudur; mühlikât bölümünde anlatılanların hepsi sabrın ilacıdır. Burada bir misal ile o ilaçların birini anlatalım. Diğerleri de buna kıyasla anlaşılır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi sabrın manası, din kuvvetinin, şehvet istekleri karşısında direnmesidir. O halde sabır, bu iki kuvvet arasındaki savaştan ibarettir. İki kişi mücadele ederken birinin kazanmasını istersen, bunun için tuttuğun tarafa kuvvet ve yardım sağlamalı, diğer tarafı zayıf düşürmeli ve ona destek verebilecek şeylerden el çekmelidir. Bu savaşın neticesinde eğer şehvet kazanırsa, kişi tenâsül uzvunu koruyamaz. Korumayı başarsa bile gözünü haramdan sakınamaz, kalbini düşünmekten alıkoyamaz. O halde bunun çaresi, ilk önce şehvet duygularını zayıflatmaktır. Bu da üç yolla gerçekleşir:

Birincisi: Kişi daima kuvvetini gıdalardan ve lezzetli yemeklerden aldığı için, oruç tutarak kendisine kuvvet veren şeyleri kesmelidir. Akşam da kuru ekmek ile iftar edip et ve kuvvetli yemeklerden el çekmelidir.

İkincisi: Kişi şehvetleri artıran şeylerin yolunu kapamalıdır. Güzel yüzleri görmek şehvetleri tahrik ettiği için uzlete çekilip gözünü korumalı; kadınların yollarında durmamalıdır.

Üçüncüsü: Kişi evlenerek kendisini teskin etmelidir. Zira evlenmekle şehvetler sükûnete kavuşur ve genellikle evlenmeden de şehvetlerinden kurtulamaz. Nefis, serkeş bir at gibidir ve şu üç şeyle zap-

tedilebilir: Biri, ona az yem vermelidir; diğeri yemi ondan uzak tutmalıdır; üçüncüsü de onu teskin edecek ölçüde bir şeyler vermelidir.

Bunların üçü de, şehvet duygusunu zayıflatmak için bir tür ilaçtır. Din kuvveti iki yolla güçlenir:

Birincisi: Kişinin şehvet isteğinin bir saat, sabrın faydasının ise ebedî olduğuna kuvvetli bir inancı varsa, şehvete sabretmenin sevabı hakkında gelen hadisleri düşünerek din kuvvetini şehvet duygusuyla savaştırmalıdır. Çünkü böylece din kuvveti güçlenir ve iman artar.

İkincisi: Kişi cesaret buluncaya kadar adım adım şehvete muhalefet etmeyi ahlâk haline getirmelidir. Zira cesaretli ve güçlü olmak isteyen kimse ilk olarak kendi kuvvetini denemeli, sonra yavaş yavaş ağır işlere başlayıp olgunlaşmalıdır. Bu durum, güçlü bir kimse ile güreşmek isteyenin haline benzer. Böyle biri önce kendisinden zayıf olanlarla güreşip kuvvetini dener ve gücünün artması için alıştırmalar yapar. Bunun için ağır işlerle uğraşan kimseler daha güçlü olur. Bütün zor işlerde sabır ilacı bu yollarla uygulanır.

Şükrün Fazileti

Şükür mertebesi oldukça önemli ve çok yüksek bir derecedir. Hiç kimse tam anlamıyla şükür makamına ulaşamaz. Bunun için Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

"Kullarımdan şükreden azdır" (Sebe 34/13).

Allah Teâlâ, lânetlenmiş İblis'in,

لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾

"Ben de onları saptırmak için senin doğru yoluna oturacağım" (A'râf 7/16) dediğini haber vermiştir. (Bazı âlimlere göre, bu âyette geçen) Doğru yol, şükür yoludur.

"Münciyât" dediğimiz sıfatlar iki kısımdır. Birinci kısım, din yolunun mukaddematındandır ve aslında bunlar kendisi maksat değildir; tövbe, sabır, korku, zühd, muhasebe ve fakr gibi... Bütün bunlar, kendilerinin ötesindeki bir şey için vesiledirler. İkinci kısım, maksatlar ve neticeler olup bunların kendileri lazımdır. Lazım olmaları başka işlere vasıta olmak şeklinde değildir; muhabbet, şevk, rıza, tevhid, tevekkül ve şükür gibi... Maksat olan her şey ahirette kalır, devam eder. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَآخِرُ دَعْوَىٰهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

"Dualarının sonu ise, 'Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur' sözleridir" (Yunus 10/10).

Esasen şükür bölümüne kitabımızın sonunda yer vermemiz gerekirdi. Fakat şükür ve sabır birbiriyle bağlantılı olduğu için burada bahsettik. Şükrün büyük bir derece olmasının delili, Cenâb-ı Hakk'ın onu kendi zikri ile anmasıdır. Buyurmuştur ki:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Öyle ise siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!" (Bakara 2/152).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلطَّاعِمُ الشَّاكِرُ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الصَّابِرِ

"Yiyip şükreden kimse, sabredip oruç tutan kimse gibi sevap alır."[63]

Rivayet edildiğine göre bir gün Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

يُنَادِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيَقُمْ الْحَمَّادُونَ فَتَقُومُ زُمْرَةٌ فَيُنْصَبُ لَهُمْ لِوَاءٌ فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

63 Tirmizî, Kıyâmet, 43 (nr. 2486); İbn Mâce, Sıyâm, 55 (nr. 1764); Dârimî, Et'ime, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/283, 289; 4/343.

"Kıyamet gününde bir münâdi, 'Hammâdûn (çokça hamdedenler) ayağa kalksın!' diye seslenir. Bunun üzerine bir grup ayağa kalkar. Onlar için önlerinde bir bayrak dikilir ve öylece cennete girerler" buyurdu. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hammâdûn kimlerdir?" diye sorulduğunda,

اَلَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى عَلَى كُلِّ حَالٍ

"Onlar her halde Allah Teâlâ'ya şükredenlerdir"[64] buyurdu.

Başka bir lafızda şöyle geçmiştir:

اَلَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللهَ عَلَى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ

"Onlar, genişlikte ve darlıkta Allah Teâlâ'ya şükredenlerdir."

Bir gün Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem], "Hangi malı biriktirip mülk edinelim?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

لِيَتَّخِذْ أَحَدُكُمْ لِسَانًا ذَاكِرًا وَقَلْبًا شَاكِرًا وَزَوْجَةً مُؤْمِنَةً تُعِينُهُ عَلَى أَمْرِ الْآخِرَةِ

"Sizden her biriniz (en güzel hazine olarak) zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve ahiret işinde kendisine yardımcı olacak mümin bir kadın edinsin"[65] buyurmuştur. Yani dünyada bu üç şeye kanaat et. Çünkü müslüman bir hanım kişiye; zikir, şükür ve sabır kazandırır.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh], "Şükür imanın yarısıdır" demiştir.

Rivayet edildiğine göre Atâ b. Ebû Rebâh [rahmetullahi aleyh] şöyle anlatmıştır:

"Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] yanına gittim. Kendisine,

'Bana, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] gördüğün en hayret verici bir olayı anlatır mısın?' diye sordum. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] ağladı ve şöyle dedi:

64 bk: Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 19/12; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 5/50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/69; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/95.

65 İbn Mâce, Nikâh, 5 (nr. 1856); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/278, 282, 366.

'Onun hangi hali hayret verici değildi ki! Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gece yanıma geldi. Benimle birlikte yatağa (yahut yorganın altına) girdi. Bedeni bedenime değdi. Sonra bana,

'Ey Ebû Bekir'in kızı, bana müsaade et de Rabbim'e ibadet yapayım!' diyerek benden izin istedi. Ben de,

'Senin yakınlığını severim, ama Rabb'ine ibadet etmeni daha fazla severim' dedim ve kendisine izin verdim. Kalktı, su kırbasına gitti, fazla su dökmeden bir abdest aldı. Sonra namaza durdu. Namazda ağladı. Öyle ki göz yaşları göğsüne aktı. Sonra rükûya eğildi, rükûda da ağladı. Sonra secdeye gitti, orada da ağladı. Sonra başını kaldırdı, yine ağladı. Bu hal, Bilâl gelip sabah namazına çağırana kadar devam etti. Ben kendisine,

'Yâ Resûlallah! Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmişken[66], seni böyle ağlatan nedir?' diye sordum; şöyle buyurdular:

أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟ وَلِمَ لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ وَقَدْ أَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى عَلَيَّ

'Ben (Rabbim'in bunca nimetine) şükreden bir kul olmayayım mı? Hem ben bunu niye yapmayıyım ki? Allah Teâlâ bana,

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ۝١٩٠
اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ

'Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün peş peşe gelişinde gerçek akıl sahipleri için nice âyetler (ibretler) vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar' (Âl-i İmrân 3/190-191) *âyetini indirdi.'"*[67]

66 Yani Allah Teâlâ, seni geçmiş ve gelecek bütün günahlardan korudu anlamındadır. Dolayısıyla buradan Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] günah işlediği anlaşılmamalıdır. Nitekim o, günahlardan masumdur.

67 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/189; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/409; ayrıca bk. Buhârî, Teheccüd, 6 (nr. 1130).

Bu dereceyi elde edenlerin şükrü, sevinç ve korkudan ağlamalarıdır. Rivayet edildiğine göre peygamberlerden biri, içinde bolca su çıkan küçük bir taşın yanından geçti. Onun bu durumuna hayret etti. Allah Teâlâ taşa dil verdi, peygamberle konuşturdu. Taş, ona,

"Sen Allah Teâlâ'nın, *'Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının!'* (Tahrîm 66/6) buyurduğunu işitmedin mi? Ben onun korkusundan ağlıyorum" dedi. Peygamber, Allah Teâlâ'ya taşı ateşten kurtarması için dua etti. Allah Teâlâ da o taşı ateşten kurtardığını bildirdi. Peygamber yoluna devam etti. Bir müddet sonra taşı aynı şekilde gördü; ona,

"Şimdi niçin ağlıyorsun?" diye sordu. Taş da, "Önceki ağlamam, korku ağlaması idi; bu ise şükür ve sevinç ağlamasıdır!" dedi.

Bu da insanın kalbinin taştan sert olduğunu gösteren bir örnektir. Kalbin yumuşaması için bazan üzüntüden, bazan da sevinçten ağlamak gerekir.

Şükrün Hakikati

Din makamlarının tamamının şu üç asla dayandığını belirtmiştik: İlim, hal ve amel. Esas olan ilimdir, hal ondan doğar. Halden de amel meydana gelir. Şükür, nimeti sahibinden bilmektir. Hal, kalbin o nimet sebebiyle sevinmesidir. Amel ise o nimeti Allah'ın rızası olan yerlerde kullanmaktır. Amel dediğimiz şey hem kalp hem de bedenle ilgilidir. Bunların tamamı anlaşılmadan şükrün hakikati bilinmez.

Şükrün ilim yönü: Kişi kendisine gelen her nimetin Allah Teâlâ'dan olduğuna, bunda kimsenin ortaklığı olmadığına kesin olarak inanır. Aradaki vasıtaların ise O'nun tarafından hizmete âmâde kılındığını bilir. Zira kişi eğer böyle düşünmez ise marifet ve şükür tamam olmaz.

Bir kimseye, sultanlardan biri bir şey ihsan etse, o da bu nimetin kendisine kolayca gelmesinde ve ulaşmasında sultanın vezirinin veya vekilinin dahli olduğunu görse, bu, nimette ona bir ortak koşmadır. O, nimeti her yönden sultandan görmemekte; nimeti bir yönden sultandan, diğer bir yönden başkasından görmekte, sevincini ikisine da-

ğıtmaktadır. Bu haliyle o, sultan hakkında muvahhid (nimeti sadece ondan bilen biri) değildir.

Evet, bu kimse nimetin ona ulaşması için sultanın kullandığı kaleme ve kâğıda hiç önem vermez, kalem ve kâğıtla sevinip onlara teşekkür etmez, çünkü onların bu işte kendi başlarına bir dahli olduğunu düşünmez, onları sadece sultanın kudreti altında emre âmâde birer varlık olarak görür. O, nimeti kendisine ulaştıran vekilin ve hazinedârın da nimetin ulaşmasında sultan tarafından mecbur edilen kimseler olduğunu bilir.

Bunu yakînen bildiğinde, kendisine sultanın ihsanını ulaştıran hazinedara bakışı kaleme ve kâğıda bakışı gibi olur. Yine bunun gibi, eğer yeryüzünün nimetini yağmurdan, yağmuru buluttan bilirsen; denizde kurtuluşu rüzgârın uygun esmesinden anlarsan, şükrün tam olmaz. Ama eğer bulutun, yağmurun, rüzgârın, güneşin, ayın, yıldızların ve her şeyin, kalemin kâtibin elinde olduğu gibi Allah Teâlâ'nın kudret kabzasında olduğuna, onların hiçbir hükmü olmadığına inanırsan, bu, şükre noksanlık getirmez. Bir kimsenin vermesiyle sana ulaşan nimeti ondan bilmek, cehaletin tâ kendisidir ve şükür makamından ayrı kalmaktır.

Burada şöyle düşünmelidir: Allah Teâlâ bir başkasını vekil edip, onun eliyle sana ikram ediyor ve o kimse verdiği şeyi zaruri olarak veriyor. Çünkü verecek olan kimse, bunu istemese bile onu sana vermeme gibi bir duruma sahip değildir. Hatta bu konu onun elinde olsaydı sana zerre bir şey vermezdi. Cenâb-ı Hak, verecek kimsenin kalbine, "Senin din ve dünya iyiliğin bunu vermendedir" diye bir sebep koyar. O da verdiği şeyle dünya ya da ahiretteki kendi maksadına kavuşmak için verir. Kısaca verdiğini hakikatte kendisi vermemiştir. Çünkü onu kendi maksadına kavuşmak için vermiştir. Onu veren Allah Teâlâ'dır; fakat onun eliyle sana göndermiştir. Hakiki veren O'dur. Ve O, ihsan ettikleri için hiçbir karşılık istemez. O halde eğer bütün insanları padişahın hazinedarı gibi görür ve onların eldeki kalem gibi kendilerine verilen emri yerine getirip muhalefet etmeye kadir olmadıklarına inanırsan, şükredebilirsin. Hatta bunu bilmek şükrün ta kendisidir.

Bunun için Hz. Musa [aleyhisselâm], Cenâb-ı Hakk'a yaptığı bir yakarışında, "İlâhî! Âdem'i kudretinle yarattın. Ona şunları şunları yaptın. Bütün bunlara karşı o sana nasıl şükretti?" diye sordu. Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti:

"O bütün bunları benden bildi, işte onun bu marifeti bana karşı şükrü oldu."

Şunu bilmek gerekir ki, iman marifetinin kapıları çoktur. Birincisi, takdistir. Yani Cenâb-ı Hakk'ı tüm mahlûkatın sıfatlarından; akla ve hayale gelen her şeyden münezzeh tutmak ve buna iman etmektir. "Sübhânallah" kelimesi bunu ifade eder. İkincisi, Allah Teâlâ'nın bu münezzehliği ile birlikte bir olduğuna ve hiçbir ortağı bulunmadığına inanmaktır. "Lâ ilâhe illallah" kelimesi de bunu ifade eder. Üçüncüsü, var olan her şeyin Rabbü'l-âlemîn'den olduğuna inanmaktır. "Elhamdülillâh" kelimesi de bunu ifade eder. Hamd mertebesi olan bu mertebe, daha önce anlatılan iki mertebenin ötesindedir. Zira o iki marifet hamd mertebesine dâhildir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ فَلَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَمَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ فَلَهُ عِشْرُونَ حَسَنَةً
وَمَنْ قَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَلَهُ ثَلَاثُونَ حَسَنَةً

"Kim, 'sübhânallah' derse, ona on iyilik yazılır. Kim, 'lâ ilâhe illallah' derse, ona yirmi iyilik yazılır. Kim de, 'elhamdülillâh' derse ona otuz iyilik yazılır."[68] Bu sevaplar, bu kelimeleri sadece dil ile söylemek için değildir. Bu kelimelerin ifade ettiği manalar içindir. Şükrün ilim manası budur.

Şükrün hal yönü: Marifetten kalbe doğan bir rahatlık ve ferahlıktır. Çünkü kişi yardım gördüğü kimseyle mutlu olur. Bu sevinç onun sana ihsan edilmesiyle değil, sadece nimeti verenle ilgili olmalıdır. Bunu anlaması zor olabilir; bunun için bir misal ile izah edelim:

Sefere çıkmak isteyen bir sultan, birine bir at ihsan etti. Bu ihsana nail olan kimsenin üç yönden sevinmesi düşünülür:

68 Az ilave lafızlarla bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/302; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 840; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/512; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 576.

Birincisi, o, bir ata sahip olduğu için sevinir. Çünkü bu at, kendisinden fayda görülecek bir maldır, üzerine binmeye uygundur. Ayrıca o, çok değerli cins bir attır. Bu sevincin sultanla hiçbir alakası yoktur; onun tek sebebi attır. Hatta bu kimse, o atı çölde bulsaydı, aynı şekilde sevinirdi.

İkincisi, sevinme sebebi at değil, bu ihsanın sultanın onunla ilgilendiğini, kendisine şefkat ettiğini ve ona yanında değer verdiğini göstermesinden dolayıdır. Hatta bu atı çölde bulsaydı yahut onu sultandan başkası verseydi, aslen ata ihtiyacı olmadığı ve sultanın kalbinde bir yer edinme arzusu yanında onu çok basit gördüğü için onunla hiç sevinmezdi.

Üçüncüsü, bu atla sevinmesi ona binip sultanın hizmetine çıkacağı, sultana hizmet ederek ona yakınlık derecesine ulaşacağı içindir. Bunun için seferin zahmetine katlanır. Belki bu sayede vezirlik derecesine yükselir. Çünkü o, sultanın kalbindeki yerinin bu kadar olmasına razı olmaz. Yani kendisine bir at verilmesini ve kendisiyle ancak bu kadar ilgilenilmesini yeterli bulmaz. Onun istediği, sultan birine bir ihsanda bulunacağı zaman ancak onun vasıtasıyla (ve eliyle) bunu yapmasıdır. Sonra o, vezirliği de vezirlik olduğu için istemez, onun asıl istediği sultanı görmek ve ona yakın olmaktır. Hatta o, sultana yakın olmakla vezirlikten sadece birini seçme arasında serbest bırakılsa o, vezirliği bırakıp sultana yakınlığı seçerdi. İşte, kendisine ihsan edilen nimete sevinmek bu şekilde üç derecedir.

Bunun gibi Allah Teâlâ bir nimet verince, o nimete nimet sahibinden dolayı değil, nimet olduğu için sevinen kimse şükretmemiş olur. Eğer nimet veren için sevinir, fakat O'nun rıza ve yardımına mazhar olması cihetiyle sevinirse, şükür olursa da eksik olur. Eğer bu nimete, dini için zaman sağladığı; ilim ve ibadetle meşgul olup Allah Teâlâ'ya yaklaşmasına sebep olduğu için seviniyorsa, bu tam bir şükür olur. Bunun alameti dünyada kendisini; ilim, ibadet ve hak yoldan alıkoyan her nimete üzülmek, onu nimet olarak bilmemek, belki o nimetin geri alınmasını nimet bilip buna şükretmektir. O halde kişi kendisine yardımı olmayan hiçbir şeye sevinmemelidir. Bunun için Şiblî [rahmetullahi aleyh], "Şükür, nimeti değil, onu vereni görmektir" demiştir. Mide, göz ve te-

nasül uzvu gibi hissî lezzetler içinde bulunan kimse böyle şükür yapamaz ve ikinci derecede kalır. Ondan önceki derece de şükür değildir.

Şükrün amel yönü: Kalple, dille ve bedenle olur. Kalple olan şükür, herkesin iyiliğini istemek ve hiç kimsenin nimetini kıskanmamaktır.

Dil ile olan şükür, her durumda, "elhamdülillâh" diyerek bütün nimetler karşısında mutluluğu izhar etmektir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir adama,

"Nasıl sabahladın?" diye sordu. Adam,

"Hayır içinde" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] aynı soruyu ikinci kez sordu, adam da aynı cevabı verdi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] üçüncü kez sorunca, adam,

"Hayır içindeyim, elhamdülillâh, Allah'a şükrolsun" diye cevap verdi. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Senden söylemeni istediğim işte bu idi"[69] buyurdu.

Selef-i sâlihîn, din kardeşleriyle karşılaştıkları zaman birbirlerine hal ve hatır sorduklarında, niyetleri, Allah Teâlâ'ya şükrü ortaya çıkarmaktı. Bunu, şükredenin de onun şükrüne sebep olanın da Allah'a itaat eden biri olması için yaparlardı. Onların kastı, hamd şevklerini ortaya koyarak gösteriş yapmak değildi.

Durumundan şikâyet eden kimse günahkâr olur; isterse bela içinde olsun, durum yine böyledir. Elinde hiçbir şey olmayan bir zavallıya, Rabbü'l-âlemîn'den şikâyet etmekten daha aşağılık bir şey olur mu? Hatta belalar için hamdetmelidir. Çünkü bunlar saadet ve kurtuluş sebebi olabilir. Kişi buna güç yetiremezse sabretmelidir.

Beden ile yapılan şükür, bütün uzuvların Cenâb-ı Hak tarafından verilen bir nimet olduğunu bilmek ve onları yaratıldıkları işte kullanmaktır. Bunların hepsi ahiret için yaratılmıştır. Allah Teâlâ'nın senden istediği, bunları ahiret için kullanmandır. O'nun verdiği nime-

69 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 937; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 4374 (Bu rivayette üç kere sual yok); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4448, 4449; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/36;

ti, rızasının olduğu işe sarfedince şükrünü yapmış olursun. Halbuki Rabbü'l-âlemîn senin bu yaptığından bir haz ve nasip almıyor. Çünkü O, bunlardan münezzehtir. Fakat bu durum şu misale benzer:

Padişah, bir köleye iyilik yapmak ister, köle ise uzakta bulunur. Ona bir at, yol harcırahı ve yiyecek gönderip, yanına gelmesini ister. Köle, padişaha yaklaşırsa makamı yükselir, derecesi artar. Padişah içinse, kölenin yakınlığı ile uzaklığı aynıdır. Çünkü bir köle, onun yurdunda ne bir şey artırabilir ne de azaltabilir. Fakat bu ihsan, köle için iyilik olur. Belki padişah bunu yalnız o kula iyilik için yapmış olur. Zira padişah cömert olup herkese iyilik yapmak niyetinde olursa ve bunu kendisi için değil, sadece insanlara iyilik için yapıyorsa böyle olur. O kul ise, eğer o ata binip padişah tarafına yönelir ve sefer azığını bu yolda harcarsa, atın ve sefer azığının şükrünü eda etmiş olur. Ancak köle, ata biner de sırtını padişaha dönüp ondan uzaklaşırsa, bu "küfrân-ı nimet" olur. Olduğu yerde durur, yaklaşamaz ve uzaklaşamazsa, öncekinin derecesinde olmasa da, yine küfrân-ı nimet olur. Bunun gibi kul, Cenâb-ı Hakk'ın nimetini O'na taatte kullanıp Allah Teâlâ'ya yakınlık derecesine kavuşursa, şükreden olur. Günahlara kullanıp uzaklaşırsa küfrân-ı nimete düşer. Hareketsiz durup mubah nimetlere harcarsa, önceki kadar olmasa da yine küfrân-ı nimet etmiş olur.

Her nimetin şükrünün, Cenâb-ı Hakk'ın rızasının bulunduğu yerde kullanılması olduğu anlaşıldığına göre, Allah Teâlâ'nın rızasının olduğu ve olmadığı şeyleri birbirinden ayırmak gerekir. Bu, çok ince ve derin bir ilimdir. Her şeyin yaratılmasındaki hikmetin ne olduğu bilinmedikçe, bu mana anlaşılmaz. Biz kısa birkaç misal ile bu kitapta buna işaret ederiz, fakat tafsilatını öğrenmek isteyen *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabımızı okusun. Bu kitapta daha fazlasını anlatmamız mümkün değildir.

Küfrân-ı Nimet

Allah Teâlâ'nın verdiği nimeti O'nun razı olduğu yerde sarfetmek şükür, rızasının olmadığı yerde kullanmak ise küfrân-ı nimettir. Cenâb-ı Hakk'ın razı olup olmadığı şeylerin tafsilatı ancak şeriat yoluyla bilinebilir. O halde her nimet, emredildiği gibi taate harcanmalıdır.

Bununla birlikte basiret ehlinin bir yolu vardır. Bu da işlerin hikmetini nazar, istidlal ve ilâhî ilhamla bilmektir. Mesela basiret ehli, bulutun yaratılmasındaki hikmetin yağmur olduğunu, yağmurun yaratılmasındaki hikmetin bitkiler ve bitkilerin yaratılmasındaki hikmetin de hayvanların gıdası olduğunu bilirler. Yine güneş ve ayın yaratılmasındaki hikmetin gece ve gündüzün meydana gelmesi, gecenin sükûnet ve istirahat; gündüzün ise çalışmak ve maişet için olduğunu bilirler.

Bu misaller herkesin bildiği gibi açıktır. Fakat güneşte bunun dışında herkesin bilmediği daha nice hikmetler bulunur. Gökyüzünde sayısız yıldız vardır, herkes onların yaratılmasındaki hikmetin ne olduğunu bilmez. Nitekim her insan kendi uzuvlarından elin tutmak, ayağın yürümek, gözün de görmek için olduğunu bilir. Fakat ciğer ve dalağın niçin yaratıldığını ve gözünün on tabakadan yaratıldığını bilmez. O halde bu hikmetlerin bazısı çok incedir ve seçkin kimselerden başkası bunları kavrayamaz. Bunları açıklamak uzun sürer. Ancak şu kadarını bilmek gerekir ki, insan dünya için değil, ahiret için yaratılmıştır. Dünyada insanın nasibi olan her şey ahiret yolculuğunun azığı olması için yaratılmıştır. O halde dünyada olan her şeyin senin için yaratıldığını zannetme!

Bir şeyde kendin için bir fayda görmezsen, "Bu neden yaratılmıştır, ne faydası vardır?" deme! Mesela, "Karınca ve sineğin ne faydası vardır, niçin yaratılmışlardır?" deme! Bil ki karınca da insan da boşuna yaratılmamıştır. O halde Allah Teâlâ'nın keremine ve cömertliğine yaraşan, mümkün olan her şeyin en güzel biçimde var olmasıdır. Hayvanların türleri ve şekilleri; bitkiler, madenler ve benzerleri gibi... Ondan sonra zaruret ve ihtiyaç bakımından veya süs ve güzellik yönünden her birine gerekli olan şeyin de vücuda gelmesidir. Zira Cenâb-ı Hak için asla cimrilik yoktur. Kemal ve güzellik bakımından vücuda gelmeyen bir şey, yeri olmadığı için olmuyordur. Çünkü zıddı onun yerini işgal etmiştir. O zıt da bir başka iş için maksat olabilir. Zira ateşin suyun letâfet ve soğukluğunu kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü soğukluk sıcaklığın zıddı olduğundan, sıcak olan bir şey, soğukluğu kabul etmez. Sıcaklık da bir maksattır. Onu aradan kaldırmak noksan-

lık olur. Aslında sinek, yaratıldığı rutubetten daha kâmildir. O rutubet, bu kemali oluşturabilir; rutubet bu kemalden esirgenmemiştir. Zira esirgemek cimrilik olur; cimrilik de yüce Mevlâ için mümkün değildir. Sineğin rutubetten kâmil olmasının sebebi; sinekte hayat, kudret, his, hareket, acayip şekiller ve garip uzuvlar bulunmasındandır. Bunlar rutubette yoktur. Bunun için insan ondan yaratılmamıştır, insanın yaratıldığı şartların yerini tutamaz ve onu kabul edemez. Çünkü ondaki sıfat, insanın yaratılması şartlarındaki sıfatın zıddıdır. Fakat sineğin ihtiyacı olan hiçbir şey kendisinden alınmamıştır. Kanadı, ön ayakları, arka ayakları, gözü, ağzı, başı, karnı, yemek borusu, gıdasının hazmedildiği yer, hazmettikten sonra çıktığı mahal; bedeni için lazım olan incelik, hafiflik ve letâfet gibi... Bunların hiçbiri sinekten esirgenmemiştir. Nitekim görme ihtiyacı olunca, başı çok küçük olduğundan kapaklı göz değil, iki yanında yüzüğün kaşı gibi iki göz yaratıldı. Ayna gibi, eşyanın sûreti bunlarda görünür. Gözüne gelen tozları silecek kapakları olmayınca ona iki el daha yaratıldı, onları yanlara sürüp temizler, sonra ellerini birbirine sürüp onları da temizler. Bunları anlatmamızdan maksat Allah Teâlâ'nın rahmet, lutuf ve inâyetinin kuşatıcı olduğunu, yalnız insana mahsus olmadığını bildirmektir. Bütün küçük böceklere ve hayvanlara layık olan mertebede kendi kemalleri verilmiştir. Öyle ki Allah Teâlâ sivrisineğe verdiği şekli file vermemiştir.

Bunlar insan için değil, her biri kendisi için yaratılmıştır. Nitekim sen de kendin için yaratıldın. Zira yaratılmadan evvel bir kurbiyetin ve vesilen yoktu ki başkalarının yaratıldığı şekilde var edilmeye hak elde etmiş olasın. Fakat Allah Teâlâ'nın ulûhiyyet denizi her şeyi kuşatmıştır. O şeylerden biri sensin, biri karınca, biri sinek, biri fil ve biri de havada uçan kuştur... Evet, bunlardan eksik olanlar, daha kâmil olanlara feda edilmiştir (onların hizmetine verilmiştir). İnsan ise hepsinden kâmildir. Şüphesiz diğer hepsi de ona fedadır. Bunun yanında yer altında ve denizlerin dibinde sonsuz şeyler vardır ve insanın onlardan asla nasibi yoktur. Ona da insana olunan lutuf gibi, zâhirî ve bâtınî yaratılışında lutuflar olunmuştur. O şeylerin dış ve içinde öyle

güzellikler, nakışlar vardır ki insanlar buna şaşarlar. Bu, bütün âlimlerin âciz kaldığı ilim deryasıyla ilgilidir. Bunun açıklaması uzun sürer.

Maksadımız kendini Allah Teâlâ'nın seçkin kulu olarak isimlendirmediğini bildirmek, sana fayda vermeyecek her şeyi kendine yakıştırarak diğer mahlûkat için, "Allah bunu neden yarattı, bunun yaratılmasında hiçbir fayda yoktur! " dememen içindir. Karıncanın senin için yaratılmadığını bildiğin gibi, sineğin ve hiçbir şeyin de senin için yaratılmadığını bil. Gerçi sineğin sana faydası vardır. Zira sinek, kötü kokulu her şeyi yer. Böylece pis kokular azalır. Yine sineğin kasaptan nasibi varsa da, kasap onun için yaratılmamıştır. Senin, "Her gün güneş bizim için doğup batıyor" diye düşünmen, sineğin, "Kasap her gün benim için dükkâna gelip gidiyor. Ben onun kan ve pisliğinden doyuncaya kadar yerim" diye sanması gibidir. Kasabın teveccühü maslahat için olmadığı gibi, sineğin kendinin fazlalıklarından gıdalanıp yaşamasından da haberi yoktur. Kasabın ise sinekle bir ilgisi yoktur, hatta aklına bile gelmez. Halbuki sineğin hayatı ve gıdası kasaptır. Bunun gibi güneş, dönüp dolaşmasında Cenâb-ı Hakk'a hizmet etmeye yönelmiştir, senden hiçbir haberi yoktur. Gerçi onun ışığının çokluğu senin gözlerini aydınlatır ve hararetinin fazlalığı yeryüzünün ferahlığını ölçülü kılar. Böylece sana gıda olacak bitkiler meydana gelir. O halde şükür manasının açıklaması konusunda seninle ilgisi olmayan şeylerin yaratılmasındaki hikmeti beyan etmek, bizim için önemli değildir. Seninle ilgili olan şeyler de sayısızdır. Onların hepsini anlatmak da mümkün olmaz. Fakat birkaç örnek verelim:

Sendeki göz iki şey için yaratılmıştır: Biri, bu dünyada kendi işlerin için gezip dolaşabilmektir. Diğeri de Allah Teâlâ'nın hayrete düşüren işlerine bakıp O'nun büyüklük ve azametini idrak etmektir. Onunla Cenâb-ı Hakk'ın hayret verici işlerine bakmayıp da nâmahreme bakarsan, göz nimetinde küfrân-ı nimete düşmüş olursun. Hatta ay, güneş, yer ve gök nimetlerine de küfrân-ı nimette bulunmuş olursun. Zira göz nimeti güneşsiz tamam olmaz. Çünkü güneş olmayınca göz göremez. Güneş de sema ve yeryüzü olmadan olmaz. Gök ile yer olmayınca gece ve gündüz olmaz. O halde sen nâmahreme bakmakla

göz nimetine, güneş nimetine, hatta yer ve gök nimetlerine küfrân-ı nimette bulunmuş olursun.

Allah Teâlâ kulunun elini; işlerini görmesi, yemek yemesi, kendisini yıkayıp temizlemesi gibi önemli işleri yapması için yaratmıştır. Bu sebepten onunla günah işleyince küfrân-ı nimet etmiş olursun. Hatta sağ elinle istinca edip sol elinle Kur'ân-ı Kerîm'i tutarsan, yine küfrân-ı nimet etmiş olursun. Zira yüce Mevlâ'nın hoşnut olduğu şeyi aşmış olursun. Bu da adalettir. Adalet ise şerefliyi şerefli ile, hakiri hakir ile tutmaktır. Allah Teâlâ senin iki elinden birini daha kuvvetli yaratmıştır ve genel olarak o daha şereflidir. Senin işlerin de iki kısımdır: Biri hakir ve biri de şereflidir. O halde şerefli olanı sağ el ile ve hakir olanı da sol el ile yapmalısın. Böylece adaleti gözetmiş olursun. Eğer kıble tarafına tükürürsen, yön ve kıble nimetine nankörlük etmiş olursun. Çünkü bütün yönler bir değildir. Cenâb-ı Hak senin kurtuluşun için yönlerden birini daha şerefli kılmıştır. İbadette ona yönelirsin, senin sebat ve sükûnuna sebep olur. Zira o yöne koyduğu şerefli Beytullah'ı kendine izafe etmiştir. Senin bazı aşağı işlerin de vardır, kaza-i hâcet ve tükürmek gibi... Şerefli işlerin de vardır; abdest almak ve namaz kılmak gibi... Eğer bunların hepsini bir tutarsan, hayvanlar gibi yaşamış olursun. Adalet ve hikmetin ondan meydana geldiği akıl nimetiyle kıble nimetini zayi etmiş olursun. Mesela boş yere bir ağacın bir dalını kırarsan yahut bir çiçeği koparırsan, el ve ağaç nimetini bozmuş olursun. Zira Allah Teâlâ o ağacı yaratınca gıdasını alabilmesi için ona birçok damar vermiştir. Gıdasını hazmetmek için de ona kuvvet vermiş ve onda pek çok çeşit kuvvet yaratmıştır. Ancak senin kemal bir iş için ona ihtiyacın olursa, o vakit onun kemali, senin kemalin için feda edilir.

Zira adalet gereği, nâkısın kâmil olana feda edilmesi gerekir. Eğer o dalı başkasının malından kırarsan, senin ona ihtiyacın olsa bile yine küfrân-ı nimette bulunmuş olursun. Çünkü kulun gerçekte mülkü yok ise de, mal sahibinin ihtiyacı senin ihtiyacından öncedir. Fakat dünya bir sofra gibidir. Dünya nimetleri de o sofranın üzerine konulmuş yemekler gibidir. Allah Teâlâ'nın kulları ise o sofranın etrafında toplanmış misafirler gibidir. Hiçbirinin mülkiyeti yoktur. Ancak her lokma

herkese yetmez. Bir misafirin eline aldığı yahut ağzına koyduğu lokmayı diğer misafirlerin alması câiz değildir. Kulların dünyadaki mülkiyet hakları yalnız bu kadardır. Yani yalnız elinde olan lokma gibidir, bundan fazlası değildir. O halde ihtiyaç miktarından fazla mal toplayıp ambarlarda saklayıp muhtaç olanlara vermemek câiz değildir. Fakat bu anlattığımız gerçek zâhirî fetvaya göre yürümez. Zira herkesin ihtiyacının ne kadar olduğu belli değildir. Eğer bu yolu açarsak herkes birinin eşyasını alır ve onun buna ihtiyacı yoktur demeye başlar. Bu itibarla aslına uygun düşmese de bu hikmeti zaruri olarak terkediyoruz. Mal toplamanın yasaklanmasının hikmeti budur.

Özellikle insanların gıda maddelerini pahalıya satmak için biriktiren kimseye, Allah Teâlâ lânet etmiştir. Hatta riba yoluyla yiyeceği yiyeceğe karşılık satan kimse de Allah Teâlâ'nın lânetindedir. Zira insanların hayatı yiyecekle ayakta durur. Ticaret yapmak için stok yapılırsa, muhtaç olanlar temininde güçlük çekerler. Yine riba, altın ve gümüşte de haramdır. Çünkü Hak Teâlâ altın ve gümüşü iki hikmet için yaratmıştır: Biri, eşyanın değeri onlarla bilinir. Zira bunlar olmasaydı, bir atın kaç köle, bir kölenin kaç at ve bir atın kaç kaftan değerinde olduğunu bilmek mümkün olmazdı. Bunları da birbiriyle satmak gerekirdi. Bu sebepten her şeye ölçü olacak bir şeye ihtiyaç vardır. Bunun için altın ve gümüş hâkim gibi her şeyin miktarını belirtmek için yaratılmıştır. O halde onu bir köşede saklayıp gizleyen, müslümanların hâkimini bağlamış gibi olur. Ondan bardak ve ibrik yapan, müslümanların hâkimine hamallık ve dokumacılık teklif etmiş gibi olur. Çünkü ibrik, su saklamak içindir. Bu da toprak ve bakır kaplarda mümkün olur. Altın ve gümüşün diğer bir hikmeti de iki kıymetli cevher olmalarıdır ki, onlarla her şeyi elde etmek mümkündür ve herkes de bunlara taliptir. Zira altını olanın her şeyi var demektir. Yine bir kimsenin elbisesi olur, fakat yiyecek maddesine de ihtiyacı olur. Yiyeceği olanın da giyeceğe ihtiyacı olabilir.

Bunun için Hak Teâlâ, altın ve gümüşü yarattı ve her türlü muamelenin yürümesi için insanlar arasında kıymetli kıldı. Onların kendisine ihtiyaç yoktur, fakat ihtiyaç duyulan her şey onlarla temin edilir.

Kâr sağlamak gayesiyle altın ve gümüş birbiriyle satılırsa, birbiriyle meşgul olup birbirinin kârına bağlı kalmakla başka işlere vesile olmazlar. O halde şeriatta adaletsiz ve hikmetsiz bir şey olduğunu zannetme! Şeriatta her ne var ise gereği gibidir. Fakat ondaki hikmetlerin bazıları, peygamberler ve derin âlimlerden başkasının anlayamayacağı kadar incedir. İşi taklit ve suretten ibaret olan her âlim nâkıstır ve avama yakındır. İnsan bu hikmetleri anlayınca, fakihlerin mekruh dediklerini haram bilir. Büyüklerden biri yanlışlıkla önce sol ayakkabısını giydi. Bunun kefâreti için yüzlerce sadaka verdi. Avamdan olan kimse bir ağacın dalını kırsa, kıbleye doğru tükürse ya da Kur'ân-ı Kerîm'i sol eliyle tutsa, ona o kadar itiraz edilmez. Zira noksanlığı cahilliktir. Cahiller hayvanlara yakındır, bunun gibi şeylere güç yetiremezler. Çünkü onların hali bu gibi ince hikmetlerden o denli uzaktır ki, bu inceliklerin aslı onların yanında önemsiz görünür.

Eğer bir kimse hür bir insanı cuma günü ezan vaktinde satsa, bu vakitte alışveriş mekruhtur diye kınanmaz. Zira hür kimseyi satmanın suçu öyle büyüktür ki bu kerahet onun yanında hiçtir. Şayet bir kimse caminin mihrabında arkasını kıbleye dönerek kaza-i hâcetini giderse, orada abdestini bozmasının suçu öyle büyüktür ki arkasını kıbleye dönmesi inceliği ondan aranmaz. Avamın işlerinin kolay görülmesi bundandır. Zâhirî fetvalar avam içindir. Ancak ahiret yolunda ilerleyen kimse, zâhirî fetvalar ile yetinmeyip bu inceliklere de dikkat etmeli, adalet ve hikmette meleklere yakın olmalıdır. Aksi halde bu cahiller gibi, aşağılıkta hayvana yakın olur.

Nimetin Hakikati

Cenâb-ı Hakk'ın insan hakkında yarattığı şeyler dört kısımdır:

Birincisi: Hem bu dünyada hem de ahirette faydalı olur; ilim ve güzel ahlâk gibi... Gerçek nimet bunlardır.

İkincisi: Dünyada da ahirette de zararlı olur; cahillik ve kötü ahlâk gibi... Gerçek bela bunlardır.

Üçüncüsü: Bu dünyada rahatlık, ahirette de azap sebebi olur; dünya nimetlerinin çokluğu ve bunlardan lezzet almak gibi... Bu, ahmaklar yanında nimet, akıllılar yanında da beladır. Bu durum aç bir kimsenin, içinde zehir bulunan bir miktar bal bulmasına benzer. Eğer cahil olursa, içinde zehir olduğunu bildiği halde onu nimet bilir; akıllı ise onu bal değil, bela bilir.

Dördüncüsü: Bu dünyada zahmete, ahirette de rahmete sebep olur; riyâzet ve nefsanî heveslere muhalefet etmek gibi... Bu, akıllıların yanında nimet, ahmakların yanında ise beladır.

Dünya işleri genellikle karışıktır. Yani onda hem hayır, hem de şer bulunur. Fakat faydası zararından çok olan şey nimettir. Bu ise insandan insana değişir. Kişinin kendisine yetecek kadar malın faydası, zararından çoktur. Yetecek kadarından fazlası ise hiç istemese de insanların çoğu için daha zararlıdır. Bazısına azı da zararlı olur. Çünkü hırsının artmasına sebep olur. Bazısı da kâmil olur ve malın çoğu da ona zarar vermez. Zira ihtiyaç anında herkese verebilir. O halde bir şey bir kimse için nimetken aynı şey başkası için bela olabilir. İnsanların iyi bildiği şeyler üç halin dışında değildir; bulunduğu anda iyidir, gelecekte faydalıdır, aslında güzeldir. Kötü bildikleri şeyler ya o anda iyi değildir ya gelecekte zararlıdır ya da aslında kötü ve aşağıdır. O halde kâmil olan iyilik, yukarıdaki üç maddeyi de içine alandır. Yani hem iyidir, hem güzeldir hem de faydalıdır. Bu da ilim ve hikmetten başkası değildir.

En büyük şer de cahilliktir. Çünkü hem iyi değildir, hem kötü ve zararlıdır. Kalbi hasta olmayana göre ilimden güzel bir şey yoktur. Cahillik üzüntü ve elem vericidir, iyi değildir. Cahilliğin ne kadar kötü bir hal olduğunu, bir şey bilmek isteyip de bilemeyen anlar. Cahillik çirkindir; fakat bu çirkinlik zâhirde görünmez. Kalbin derinliğindedir ve kalbi kamburlaştırır. Bu ise görünen çirkinlikten daha çirkindir. Bazı şeyler faydalı ama acı olabilir; elin kesilmesi gerekliliği korkusuyla parmağı kesmek gibi... Bazı şeyler de bir bakımdan faydalı, bir bakımdan zararlı olabilir; gemi batacaksa bir kimsenin canını kurtarmak için malların denize atılması gibi...

İnsanlar, "Hoşa giden her şey nimettir" derler. Hoşluklar ve lezzetler üç kısımdır:

Birincisi: Çok hasis (aşağı) olandır. Bu, mide ve tenâsül uzvunun lezzetidir. İnsanların çoğu bunlarla meşgul olur; onların bütün arzuları bu iki lezzet içindir. Bu lezzetlerin aşağı olmasının delili, hayvanların bu konuda insanlara ortak olmasıdır; hatta insanlardan daha ileridirler. Zira yemek ve cinsel şehvet lezzeti hayvanlarda daha fazladır. Sinek, karınca ve böcekler de bu hususta insana ortaktır. Kendisini tamamen yemek ve cinsel şehvet lezzetine veren kimse, haşerat derecesi ile yetiniyor demektir.

İkincisi: Üstünlük ve riyaset lezzetidir. Bu da öfke kuvvetinden doğan bir lezzettir. Bu lezzet, yemek ve cinsel şehvet lezzetinden daha üstündür fakat bunda da hasislik vardır. Çünkü hayvanların tamamı değilse de bazıları bu hususta insana ortaktır. Aslan ve kaplanda kibir ve üstünlük, diğer hayvanlarda da büyüklük hırsı vardır.

Üçüncüsü: İlim, hikmet, Allah Teâlâ'yı tanıma ve O'nun hayret verici işlerini anlamak lezzetidir. Bu, bütün lezzetlerden üstündür. Çünkü bunların hiçbiri hayvanlarda yoktur. Bunlar meleklerin sıfatıdır. Hatta Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarındandır. Bunlardan lezzet alıp bunların dışında bir şeyden tat bulmayan kimse kâmildir. Bunlardan hiç lezzet almayan ise noksandır, hatta hastadır ve helâk olmuştur. Genellikle müminler bu hususta iki kısımdır: Bir kısmı, ilim ve hikmet lezzetini bulmuştur. Bir kısmı da hem bu sıfatın lezzetini bulmuştur hem de bunlardan başka şeylerin; mesela riyaset ve şehvet lezzetini bulmuştur. Fakat kendisine marifet lezzeti baskın gelen kimsede, diğer lezzetler mağlup olur ve gizlenir. Şehvet ve liderlik lezzeti üstün olan kimse, eğer marifet lezzetinin baskın olmasına gayret etmezse derecesi noksana yakın olur. İyilikler kefesinin ağır olmasının manası da budur.

Nimetin Kısımları ve Dereceleri

Gerçek nimet ahiret saadetidir ve bizzat kendisi matluptur, istenilendir; başka nimete ulaşmak için değildir. Ahiret saadeti dörttür:

Fâniliğin asla bulunmadığı bir devamlılıktır.

Üzüntünün asla karışmadığı bir sevinçtir.

Zulüm ve cehaletin bulandırmadığı bir ilimdir.

Fakirlik ve ihtiyacın yol bulmadığı bir zenginliktir.

Kısaca ahiret saadeti devamlı olarak ilâhî rubûbiyyeti müşahede lezzetidir. Bu lezzetin zevali ve noksanlığı olmaz; hakiki nimet budur. Dünyada nimet sayılan her şey, bu nimete vesile olduğundandır; kendisi bizzat istendiği için değildir. Tam nimet de başkası için değil, bizzat istenen nimettir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشَ الْآخِرَةِ

"Hayat ancak ahiret hayatıdır."[70]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bu sözü bir defasında, şiddetli zorluk içinde (Hendek Savaşı sırasında) hendek kazarken kendisini teselli için söylemiştir. Diğer bir defasında ise nefsini dünya sevincine meyletmekten menetmek için söylemiştir. Bu da Vedâ haccında insanlar dört yandan etrafını çevirip kendisine (hayranlıkla) baktıklarında olmuştur.[71]

Bir defasında bir adam, "Allahım, senden nimetin tamamını isterim" diye dua etti. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Nimetin tamamının ne olduğunu biliyor musun?" diye sordu. Adam,

"Hayır" deyince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

تَمَامُ النِّعْمَةِ دُخُولُ الْجَنَّةِ

"Nimetin tamamı, cennete girmektir"[72] buyurdu.

Fakat dünyada bulunup da ahirete vesile olmayan nimetler, hakikatte nimet değillerdir.

---

70 Buhârî, Cihâd, 10 (nr. 2961).

71 Mürsel bir haber olarak bk. Şâfiî, *el-Üm*, 3/391.

72 Tirmizî, Daavât, 99 (nr. 3870).

Vesilelere gelince, onlar da dört kısma ayrılır:

1. En özel ve en yakın olandır; nefsin faziletleri gibi.

2. Yakınlıkta birinciyi takip edendir; bedenin faziletleri gibi.

3. Yakınlıkta ikinciyi takip eden ve bedenin dışındaki şeylere geçendir; insanın bedenini saran mal, aile ve aşiret gibi.

4. Nefsin haricindeki bu sebeplerle nefiste bulunan faziletlerin arasını birleştiren şeylerdir; tevfik ve hidayet gibi.

Böylece (kişiyi ahiret saadetine götüren) vesileler dört çeşit oldu.

En özel olan birinci nevi, nefse (ruha) ait faziletlerdir. Bunun birçok kolu ve dalları bulunmakla birlikte, onları, iman ve güzel ahlâkla toplayabiliriz.

İman, iki kısma ayrılır:

1. Mükâşefe ilmi. O, Allah Teâlâ'yı, sıfatlarını, meleklerini ve peygamberlerini bilmektir.

2. Muamele ilmi.

Güzel ahlâk da iki kısma ayrılır:

1. Şehvet ve gazabın gerektirdiği şeyleri terketmektir ki buna "iffet" denir.

2. Şehvetin gerektirdiği şeyleri terketmede ve onlara adım atmada adaleti (itidal ve dengeyi) gözetmektir. Böyle olunca onu tamamen terketmediği gibi, istediği gibi de içine dalmaz, bilakis adım atışı da geri duruşu da adalet ölçüsüne göre olur. O ölçü ki, Allah Teâlâ onu Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] diliyle indirerek şöyle buyurmuştur:

أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۝ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ۝

"Tartıda (ve ölçüde) haddi aşmayın. Adaletle tartın, teraziyi eksik tutmayın" (Rahmân 55/8-9).

Bu dört kısım, beden nimetleri olmadan tamamlanmazlar. Bedende olan nimetler de dört tanedir: Sağlık, kuvvet, güzellik ve ömür. Ahi-

ret saadetinin sağlık, kuvvet ve uzun ömre ihtiyacı olduğu malumdur. Zira ilim, amel, güzel ahlâk ve insanın kalbindeki faziletleri tam manasıyla elde etmek bunlar olmadan mümkün değildir. Fakat güzelliğe ihtiyaç az olur. Bunun yanında güzel yüzlü olmak daha iyidir. Güzellik, iş görmekte mal ve mevki gibidir. Dünya işlerini kazanmak için işe yarayan her şey, ahiret konusunda da fayda verir. Çünkü dünya imkânları ahiret için zaman bulmaya sebeptir, zaten dünya ahiretin tarlasıdır.

Bir de zâhirî güzellik, bâtınî güzelliğin delilidir. Zâhirî güzellik doğum zamanında meydana gelen bir inâyet nurudur. Ümit edilir ki zâhirî güzellik mükemmel olunca bâtınî güzellik de mükemmel olur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اُطْلُبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ صَبَاحِ الْوُجُوهِ

"Hayrı, güzel yüzlü insanların yanında arayın"[73] buyurmuştur.

Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Bir yere elçi göndereceğiniz zaman, yüzü ve ismi güzel olanlarını seçin"[74] demiştir.

Fakihler de, "Namaz kılanların (ilim, yaş, güzel kıraat ve takvada) dereceleri eşit olduğunda, imamlığa en layık olanları yüzü en güzel olanlarıdır"[75] demişlerdir.

Güzellikten maksat, şehveti harekete geçiren güzellik değildir. Zira bu güzellik kadınların sıfatıdır. Belki insanların kalpleri ve gözleri nefret etmeyecek kadar endamın tam ve sûretin düzgün ve mütenasip olmasıdır.

Bedenin dışındaki nimetlere gelince, onlara ihtiyaç vardır. Onlar; mal, itibar, hanım, akraba, haşmet ve neseptir. Ahiretin mala ihtiyacı şu sebepledir: Fakir kimse, tüm zamanını geçimini sağlamaya harcar, rızkını bulmakla geçirir. Bu durumda ilim ve amele nasıl zaman bulsun?

---

73 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-Sahâbe*, nr. 1236; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 11/81; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4740; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/195.

74 Merfû bir hadis olarak bk. Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, nr. 759.

75 Merfû bir hadis olarak bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/121.

O halde yetecek kadar mal, dinin nimetlerindendir. Makam ve itibara ihtiyaç ise şunun içindir: Makam ve itibarı olmayan kimse daima zelil ve aşağı görülür, düşmanlarından emin olmaz. O halde âfet, mevki ve itibarın fazlalığındadır, lüzumu kadar olan makam ve itibarda değildir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَصْبَحَ مُعَافًى فِي بَدَنِهِ اٰمِنًا فِي سِرْبِهِ عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا حُيِّزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِهَا

"Kim, bedeni âfiyet içinde, malı ve ailesi konusunda güvende, günlük nafakası da yanında olduğu halde sabahlarsa, sanki o, bütün dünya nimetlerine sahip olmuş gibidir."[76]

Bu mertebe de mal ve itibar olmadan elde edilemez. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde,

نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى تَقْوَى اللهِ الْمَالُ

"Allah'a takva üzere kulluk yapmak için mal ne güzel yardımcıdır"[77] buyurmuştur.

Eş ve çocukların nimet olması şunun içindir: Kişinin hanımı, kendisinin birçok işten ve şehvet şerrinden kurtulmasına sebeptir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى الدِّينِ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ

"Saliha kadın din konusunda ne güzel yardımcıdır"[78] buyurmuştur.

Bir gün Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem], "Hangi malı biriktirip mülk edinelim?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

76 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/283. Son kelime hariç bk.Tirmizî, Zühd, 34 (nr. 2346); İbn Mâce, Zühd, 9 (nr. 4141).

77 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 6756. Mürsel bir rivayet için bk. Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, nr. 1317.

78 Aynı konuda az farklı bir lafızla bk. Müslim, Radâ', 17 (nr. 59).

لِيَتَّخِذْ أَحَدُكُمْ قَلْبًا شَاكِرًا، وَلِسَانًا ذَاكِرًا، وَزَوْجَةً مُؤْمِنَةً

"Sizden her biriniz şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve mümin (saliha) bir kadın edinsin"[79] buyurmuştur.

İyi evlat öldükten sonra hayır dua almaya sebeptir. Hayattayken ise geçime yardımcı olur. Zira iyi evlat, kişinin eli, ayağı, kolu ve kanadı mesabesindedir, birçok işine yardımcı olur ve birçoğunu da kendisi halleder. Eğer kişi evladın âfetinden sakınıp onun sebebiyle bütün gayretini dünyaya çevirmek zorunda kalmazsa, bu da nimettir. Hayırlı nesebin nimet olmasının delili ise şudur: İmamlık, nesep sebebiyle Kureyş'e mahsus kılınmıştır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ

"Çöplükte yetişen gülden kaçının" buyurdu.

"Çöplükte yetişen gül nedir?" diye sorulunca,

اَلْمَرْأَةُ الْحَسْنَاءُ فِي الْمَنْبِتِ السُّوءِ

"Kötü bir aile içinde yetişen güzel kız"[80] buyurmuştur.

Elbette ki bununla dünyadaki efendilik, beylik nesebini kastetmiyoruz. Bilakis din nesebine vurgu yapıyoruz. Bu da ilim ve salihlikle olur. Salih asıllı olmak da bir nimettir. Zira ahlâk genellikle asıldan geçer. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا

"Babaları ise salih bir kimse idi" (Kehf 18/82).

Bu on iki nimeti bir araya getiren dört nimet ise; hidayet, rüşd, teyit ve tesdîddir. Bunların hepsine "tevfik" denir. Hiçbir nimet tevfiksiz mümkün olmaz. Tevfikin manası, Allah Teâlâ'nın takdiri ile kulun

79 İbn Mâce, Nikâh, 5 (nr. 1856); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/278, 282, 366.

80 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 1537.

iradesi arasında uygunluk bulundurmaktır. Bu ise hem şerde hem de hayırda olur. Fakat âdet olarak tevfik, kulun iradesiyle Hak Teâlâ'nın takdirini hayırda bir araya getirmekten ibaret olmuştur. Bu da dört şeyle tamam olur:

1. Hidayet: Herkes hidayete muhtaçtır. Zira ahirette saadet isteyen kimse, saadet yolunu bilemez ve saadetten uzaklaştıran yolu saadete kavuşturan yol zannederse, bir fayda elde edebilir mi? O halde tevfik sebepleri olsa da kişi hidayetsiz doğruyu bulamaz. Bunun için Allah Teâlâ her ikisini de ihsan etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

رَبُّنَا الَّذِیْٓ اَعْطٰی كُلَّ شَیْءٍ خَلْقَهٗ ثُمَّ هَدٰی ۝

"Rabbimiz, her şeye yaratılış özelliklerini veren ve sonra hidayete erdirendir (doğru yolu gösterendir)" (Tâhâ 20/50).

Bu hidayet de üç derecedir:

Birinci derece: Hayır ile şerrin arasını ayırmaktır. Bu da bütün akıl sahiplerine verilmiştir. Allah Teâlâ bunun bir kısmını akla, bir kısmını peygamberlerin sözlerine vermiştir. Âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

وَهَدَیْنٰهُ النَّجْدَیْنِ ۝

"Ona iki yolu gösterdik" (Beled 90/10).

İki yoldan maksat, hayır ve şer yollarıdır. Bunun için yüce Mevlâ,

وَاَمَّا ثَمُوْدُ فَهَدَیْنٰهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰی عَلَی الْهُدٰی

"Semûd kavmine gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler" (Fussılet 41/17) buyurmuştur.

Bu hidayetten mahrum olan kimse; haset, kibir veya dünya meşgalesi sebebiyle peygamberlerin ve âlimlerin sözlerini dinlemekten geri kalmıştır. Yoksa bu derece idrakten âciz olan hiçbir akıl sahibi yoktur.

İkinci derece: Dinî mücâhede ve muamele sırasında yavaş yavaş meydana gelen hususi bir hidayettir. Onunla hikmet kapısı adım adım

açılır. Zira bu hidayet, o mücâhede ve muamelenin semeresidir. Nitekim âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri biz, mutlaka (rızamıza ulaştıran) yollarımıza iletiriz" (Ankebût 29/69). Fakat burada "hidayet veririz" denilmiyor. Yine,

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى

"Hidayete ermiş olanlara gelince, Allah onların hidayetini artırır" (Muhammed 47/17) âyet-i kerimesi de bunu bildirmektedir.

Üçüncü derece: Hassü'l-has yani seçilmişlerin seçilmişine verilen hidayettir. Bu, peygamberlik ve velilik âleminde meydana gelen hidayet nurudur. Bu, Hak Teâlâ'ya hidayettir, O'nun yoluna değildir. İnsan bu dereceyle, kendisiyle teklifin gerçekleştiği ve ilimleri öğrenme imkânının elde edildiği akılla ulaşamadığı şeylere ulaşır. Bu, Allah Teâlâ'nın,

قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ

"De ki: Hidayet ancak Allah'ın hidayetidir" (Bakara 2/120) buyurarak, kendisine özel nisbetle şereflendirdiği hidayettir. Bu mutlak hidayettir ve Allah Teâlâ'nın,

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ

"Ölü iken kendisine (manevi bir) hayat verdiğimiz ve kendisine insanlar arasında ışığında yürüdüğü bir nur ihsan ettiğimiz kimse..." (En'âm 6/122) âyetinde kendisine "hayat" ismini verdiği şeydir.

Rüşd: Bununla, maksatlarına yöneldiğinde insana yardım eden ilâhî inâyeti kastediyoruz. Bu ilâhî inâyet insanı, içinde salahı olan şeylerde destekler, içinde fesadı olan şeylerden uzak tutar. Bu, içten gelen manevi bir kuvvettir. Bu konuda Allah Teâlâ,

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ﴿٥١﴾

"Andolsun biz daha önce İbrahim'e rüşdünü vermiştik. Biz onu iyi biliyorduk" (Enbiyâ 21/51) buyurmuştur.

Mesela, çocuk malı korumayı, ticaret ve artırma yolunu bildiği çağa ulaşsa fakat bununla birlikte onu israf edip artırmayı istemese, ona, "reşîd" denmez. Bu, hidayetinin (doğru bilginin) olmayışından değil, onu hayra sevkedecek hidayetinin kusurundandır.

Tesdîd: Uzuvlarının doğru yönde kolaylıkla hareket etmesidir. O halde hidayetin semeresi marifet, rüşdün semeresi istek ve irade, tesdîdin semeresi de kudret ve harekettir.

Te'yîd: Kulun işini içeriden basiretle, dışarıdan sebeplerin desteği ile takviyesinden ibarettir. Allah Teâlâ'nın,

إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ

"Hani seni mukaddes ruh (Cebrâil) ile desteklemiştim" (Mâide 5/110) âyetiyle murat edilen odur. İsmet de buna yakındır. İsmet, insanın iç âleminde yayılan ilâhî ihsandan (feyizden) ibarettir. İnsan, hayrı bulmaya, şerden kaçınmaya onunla kuvvet bulur; öyle ki bu feyiz, onun iç âleminde kötülüğe karşı görülmeyen bir engel gibi olur. Allah Teâlâ'nın,

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَن رَّأَا بُرْهَانَ رَبِّهِ

"Andolsun, kadın ona meyletti. Eğer Rabb'inin delilini görmeseydi o da kadına meyletmişti" (Yusuf 12/24) âyetiyle o kastedilmiştir.

Ahiret azığı olan dünya nimetleri bu anlatılanlardır. Bu sebeplerin de sebepleri vardır. Sonunda bütün sebepleri yaratan Allah Teâlâ'ya ulaşılır. Sebepler zincirinin bütün halkalarını anlatmak uzun sürer. Burada bu kadarı yeterlidir.

Şükürde Kusur İşlemek

İnsanların şükürde kusur etmeleri iki sebepten ileri gelir:

Birincisi: Allah Teâlâ'nın nimetlerinin çokluğuna karşı cehalettir. Halbuki O'nun nimetlerinin haddi hesabı yoktur. Nitekim âyet-i kerimede,

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللهِ لَا تُحْصُوهَا

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız" (Nahl 16/18) buyrulmuştur.

İhyâü Ulûmi'd-Dîn adlı kitabımızda Allah Teâlâ'nın nimetlerini açıkladık ki, böylece kıyas edilerek Cenâb-ı Hakk'ın bütün nimetlerini bilmenin mümkün olmadığı anlaşılsın. Bu kitapta ise bunun ayrıntılarını açıklamak mümkün değildir.

İkincisi: İnsan umumi olan nimetleri nimet saymayıp şükretmez.

Mesela şu latif havayı insan içine çekince, ruhu onunla tazelenir ve kalp harareti onunla mutedil hale gelir. Eğer ondan bir nefes kesilirse, helâk olur. Bu nimeti, nimet olarak bilmez. Bunun gibi yüz bin nimet vardır ki, insan onları nimet olarak bilmez. Fakat onu bir saat bir kuyuda hapsederlerse, havası ağır olduğu için nefes alamaz. Ya da havası çok sıcak bir hamama hapsedip onu birkaç saat o halde bırakırlarsa, o zaman teneffüs ettiği serin havanın kıymetini takdir eder. Hatta gözü ağrımadan veya kör olmadan gören gözünün değerini bilip şükretmez. İnsan huysuz bir köleye benzer. Onu cezalandırmazlarsa nimetinin kadrini bilmez, gaflet ve serkeşliği artar.

O halde tedbir şudur: Hak Teâlâ'nın nimetlerini daima kalpte tazelemeli, bunları asla unutmamalıdır. Nitekim *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabında bu konu detaylı şekilde açıklanmıştır. Bu tedbir kâmil insanların tedbiridir. Nâkıs insanların tedbiri ise her gün hastaneye, kabristana, hapishaneye gidip bunlardaki türlü türlü belaları görmektir. Kişi böylece kendisinin o belalardan selâmette olduğunu anlayıp şükürle meşgul olur. Mesela kabristana gidince şöyle düşünmelidir: Bütün ölüp gidenler, dünyada bir gün yaşamanın ve o gün içinde kaçırdıkla-

rı amelleri telafi etmenin hasretini çekmektedirler. Ancak o hasretleri kendilerine hiçbir fayda vermemektedir. Bu ziyareti yapanın ise önünde daha nice günler vardır; fakat kıymetini bilmemektedir.

Hava, güneş ve gören göz gibi nimetlere şükretmeyen kimse, bütün bu nimetleri mal gibi kendisine mahsus şeyler zanneder. Bunun sadece cehaletten ileri geldiğini bilmelidir. Zira nimet umumi olmakla nimet olmaktan çıkmaz. Hatta eğer kişi düşünürse, kendisine has sonsuz nimetlere sahip olduğunu da anlar. Aklının herkesten fazla, ahlâkının herkesten önde olduğunu düşünmeyen kimse yoktur. Bu sebeptendir ki başkalarını ahmak, akılsız ve kötü ahlâklı düşünüp; kendisini bunlardan saymaz. O halde bu nimetin şükrü ile meşgul olup başkalarının kusurlarını aramakla uğraşmamalıdır. Çünkü herkes kendi kusur ve ayıbını başkalarından daha iyi bilir. Allah Teâlâ onun kusur ve ayıplarını başkalarından gizlemiştir. Eğer insanlar, onun aklından geçenleri bilselerdi, onun hakkında türlü türlü zan ve düşüncelere kapılırlardı.

O halde bunlar hususi nimetlerdir ve şükrünü eda etmelidir. İnsan sürekli kendisinde olmayan şeyleri düşünmek ve böylece şükürden mahrum kalmak hatasına düşmemelidir. Hatta sahip olduklarının kendisine hak etmediği halde verildiğini tefekkür etmelidir.

Adamın biri, basiret sahiplerinden birine fakirliğinden şikâyet etti ve bu yüzden şiddetli üzüntüsünü dile getirdi. Bunun üzerine âlim zat ona,

"İster misin, sana 10.000 altın verilsin, sen de gözünü verip kör olasın?" diye sordu. Adam,

"Hayır, istemem!" dedi. Âlim,

"Peki, 10.000 altına dilini verip, dilsiz kalman hoşuna gider mi" diye sordu. Adam,

"Hayır" dedi. Âlim,

"Sana 20.000 altın verilse, el ve ayakların kesilse, razı olur musun?" diye sordu. Adam,

"Hayır" dedi. Âlim tekrar,

"Peki, sana 10.000 altın verilse, aklını verip deli olmak ister misin?" diye sordu. Adam yine,

"Hayır" diye cevap verince, âlim,

"Be adam, yanında sadece şu saydığımız şeylere mukabil 50.000 altının varken, Mevlâ'nı kullara şikâyet etmeye utanmıyor musun?" dedi.

İnsanların pek çoğuna, "Kendi halini filancanın haliyle değiştirmek ister misin?" diye sorsalar, buna razı olmaz. Zira birçok kimsenin halini beğenmez. Buradan anlaşılıyor ki insana verilen birçok şey başkalarına verilmemiştir. O halde şükretmek gerekir.

Bela ve Musibetlere Şükretmek

Belaya da şükür gerekir. Zira küfür ve günahların dışındaki belalarda illa bir hayır bulunur. Bunu sen bilmezsin, Cenâb-ı Hak senden daha iyisini bilir. Her belada beş türlü şükür gerekir:

Birincisi: Bedene ve dünya işine gelip, din yolunda olmayan beladır. Bir adam, Sehl b. Abdullah'a [rahmetullahi aleyh], "Evime hırsız girdi, eşyalarımı aldı!" deyince, "Allah Teâlâ'ya şükret, ya (iman hırsızı olan) şeytan kalbine girseydi ve tevhidini bozsaydı, ne yapardın?" diye karşılık verdi.

İkincisi: Hiçbir hastalık ve bela yoktur ki ondan daha fenası olmasın. Kişi, başına gelenden daha beterine müptela olmadığı için şükretmelidir. Bin değnek vurulması gereken bir adama yüz değnek vurulursa, şüphesiz buna şükreder. Nitekim şeyhlerden biri bir sokaktan geçiyordu. Üzerine bir leğen kül döküldü. Şeyh hemen Allah Teâlâ'ya şükür secdesine kapandı. Kendisine, "Bu secde nedir, ne için yaptın?" diye sorulunca, şeyh, "Ben, üzerime ateş dökülmesini bekliyordum; kül ile yetinilmesi bir nimettir" dedi.

Üçüncüsü: Ahirete kalan her ceza, dünyadakinden daha şiddetlidir. Kişi başına gelen belayı dünyada çektiğine şükretmelidir. Zira bu, ahirette pek çok cezanın kendisinden kaldırılmasına sebeptir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا فَأَصَابَتْهُ شِدَّةٌ أَوْ بَلَاءٌ فِي الدُّنْيَا فَاللهُ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُعَذِّبَهُ ثَانِيًا

"Kul, bir günah işlediğinde kendisine dünyada bir sıkıntı ve bela isabet ederse, Allah Teâlâ ona (ahirette) ikinci kez azap etmekten yücedir."[81]

Çünkü dünyadaki belalar günahların kefâretidir. Dünyada kefâreti ödenen günaha ahirette niçin ceza verilsin? O halde sana acı ilaç veren veya vücudundan fazla kanı alan hekime her ne kadar sıkıntı verse de teşekkür etmelidir. Zira onun verdiği bu sıkıntı seni hastalığın ağır sıkıntısından kurtarmıştır.

Dördüncüsü: Kişinin başına gelecek bela, levh-i mahfûzda yazılmıştır ve yoldadır. O halde bunu atlatınca şükretmek, hamdetmek gerekir. Bir gün Şeyh Ebû Said [rahmetullahi aleyh] merkepten düştü ve, "Elhamdülillâh" dedi. Kendisine, "Neden hamdediyorsun?" diye sorduklarında, "Belayı atlattığım için" diye karşılık verdi. Yani bu başa gelen muhakkak olacaktı, ezelde takdir edilmişti.

Beşincisi: Dünyadaki belalar ahirette iki ölçüde sevap olarak döner. Birincisi, bir haberde bildirildiğine göre başa gelen musibetin sevabı ondan daha büyüktür. Diğeri, bütün günahların başı dünya ile yakınlık kurmaktır. Böylece dünya kişiye cennet gibi görünür ve Allah Teâlâ'ya gitmek de zindan gibi olur. Dünyada belalara müptela olanın kalbi dünyadan soğur, nefret eder. Her bela, Cenâb-ı Hak tarafından kula gönderilen bir terbiyecidir. Çocuğu aklı ermeye başlayınca terbiye etmekte birçok fayda vardır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ لَيَحْمِي عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ مِنَ الدُّنْيَا وَهُوَ يُحِبُّهُ كَمَا يَحْمِي أَحَدُكُمْ مَرِيضَهُ

"Allah Teâlâ, kendisini sevdiği halde mümin kulunu (ona zarar verecek) dünyadan korur; aynen sizden birinin hastasını (kendisine zarar verecek şeylerden) koruduğu gibi."[82]

---

81 Aynı konuda biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, İmân, 11 (nr. 2626); İbn Mâce, Hudûd, 33 (nr. 2604); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/99, 159; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/388.

82 Tirmizî, Tıb, 1 (nr. 2036). Aynı konuda bir hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/428; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/309.

Rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, malım gitti, bedenim de hastalandı" diye halini arzetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

لَا خَيْرَ فِي عَبْدٍ لَا يَذْهَبُ مَالُهُ وَلَا يَسْقَمُ جِسْمُهُ إِنَّ اللهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا ابْتَلَاهُ وَإِذَا ابْتَلَاهُ صَبَّرَهُ

"Malı gitmeyen, bedeni hastalanmayan kulda hayır yoktur. Allah Teâlâ bir kulu sevince ona bela verir; bela verince de onu sabırlı yapar (kendisine dayanma gücü verir)"[83] buyurdu.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الرَّجُلَ لَتَكُونُ لَهُ الدَّرَجَةُ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى لَا يَبْلُغُهَا بِعَمَلٍ حَتَّى يُبْتَلَى بِبَلَاءٍ فِي جِسْمِهِ فَيَبْلُغُهَا بِذَلِكَ

"Bir adam için Allah Teâlâ katında (takdir edilmiş) bir derece olur, adam ona amelle ulaşamaz, nihayet bedeninde bir belaya müptela edilir; bu sayede o dereceye ulaşır."[84]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün semaya doğru baktı ve güldü. Kendisine, neden güldüğü sorulunca, şöyle buyurdu:

عَجِبْتُ لِقَضَاءِ اللهِ تَعَالَى لِلْمُؤْمِنِ إِنْ قَضَى لَهُ بِالسَّرَّاءِ رَضِيَ وَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ قَضَى لَهُ بِالضَّرَّاءِ رَضِيَ وَكَانَ خَيْرًا لَهُ

"Allah Teâlâ'nın mümin kulu içi verdiği hükmüne hayret ettim. Eğer ona genişlik takdir etse, mümin de ona razı olsa, bu onun için bir hayır olur. Ona sıkıntı takdir etse, o da razı olsa, bu da kendisi için bir hayır olur."[85]

---

83 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Merdâ ve'l-Keffârât*, nr. 254.

84 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2908. Benzer bir hadis için bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/244.

85 bk. Müslim, Zühd, 13 (nr. 64); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/173.

Yani birine sabreder, diğerine şükrederse, her ikisi de onun için hayırlı olur.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Dünyada âfiyet içinde olanlar, bela ehlinin aldığı sevabı görünce, 'Keşke dünyada iken cesetlerimiz makaslarla kesilseydi de biz de bu mükâfata ulaşsaydık' diye temenni ederler."[86]

Peygamberlerden biri, "Yâ Rabbi, mümin kulun sana itaat eder, isyandan sakınır, sen ise dünyayı ondan uzak tutar, ona bela verirsin. Kâfir kulun ise sana itaat etmez, sana karşı gelir, günahlara dalar, sen ise ondan belayı uzak tutar, ona bolca dünya malı verirsin!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti:

"Kullar benimdir; bela da bana aittir. Hepsi beni hamd ile tesbih ederler. Müminin üzerinde birtakım günahlar bulunur; bunun için ben ondan dünyayı uzak tutar, üzerine bela indiririm; bu onun günahları için bir kefâret olur (onları temizler). Bana kavuştuğunda onun iyiliklerine karşılık veririm. Kâfirin bazı iyilikleri olur. Buna karşılık ben ona bol rızık veririm, belayı ondan uzaklaştırırım, böylece ona, dünyada iyiliklerinin karşılığını veririm; bana kavuştuğunda ise kötülüklerinin karşılığını veririm."[87]

Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ'nın,

مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ

"Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür" (Nisâ 4/123) âyeti indiği zaman, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, bu âyetten sonra ferahlık nasıl olacak? (Eğer bize her kötü amelimizin karşılığı verilirse, azaptan kim kurtulacak?)" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

86 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/111; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/214. Kısa bir rivayet için bk. Tirmizî, Zühd, 58 (nr. 2402).

87 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/127-128.

غَفَرَ اللهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَسْتَ تَمْرَضُ؟ أَلَسْتَ يُصِيبُكَ الْأَذَى؟ أَلَسْتَ تَحْزَنُ؟ فَهَذَا مِمَّا تُجْزَوْنَ بِهِ

"Ey Ebû Bekir, Allah seni affetsin; sen hiç hasta olmuyor musun? Sana hiç sıkıntı isabet etmiyor mu? Sen hiç üzülmüyor musun? İşte bunlar yaptığınız kötü amellerin karşılığı olarak başınıza gelmektedir"[88] buyurdu. Yani sana isabet eden her sıkıntı günahın için bir kefârettir.

Ebü'd-Derdâ'nın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] bir oğlu vefat etti. Hz. Süleyman buna çok üzüldü. Bunun üzerine ona iki melek geldi. Melekler, birbiriyle davalı iki insan sûretinde huzuruna oturdular. Onlardan biri,

'Buğday ektim; büyüyüp olgunlaşınca bu adam geldi, ekinimi çiğneyip harap etti' dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], diğerine,

'Sen ne diyorsun?' diye sordu. O da,

'Herkesin gittiği yolda gidiyordum; yolum bunun ekinine uğradı, sağa sola baktım yol ekinin üzerinden geçiyor (mecburen çiğnemek zorunda kaldım)' dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], ekin sahibine,

'Yola niçin ekin ektin, insanların yoldan geçmek zorunda olduğunu bilmiyor musun?' diye sordu. Adam da,

'O zaman sen çocuğuna niçin üzülüyorsun? Ölümün ahiret yolu olduğunu bilmiyor musun?' dedi. Bunun üzerine durumu anlayan Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Rabb'ine tövbe etti; bundan sonra çocuğuna üzülmedi."

Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh], hasta olan oğlunun yanına girdi. Ona, "Yavrum, senin benim mîzanımda olman, benim senin mîzanında olmamdan bana daha sevimlidir (Yani senin acına sabrederek mîzanıma sevap eklemem, senin benim acıma sabretmenden bana daha sevimlidir)" dedi. Oğlu da,

88 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/11; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/74; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2899; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/696.

"Senin sevdiğin şeyin olması, bana, benim sevdiğim şeyin olmasından daha sevimlidir" dedi.

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anhümâ] kızı vefat edince kendisine haber verildi. İbn Abbas, "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn: Biz Allah içiniz ve şüphesiz O'na döneceğiz" dedi ve sonra,

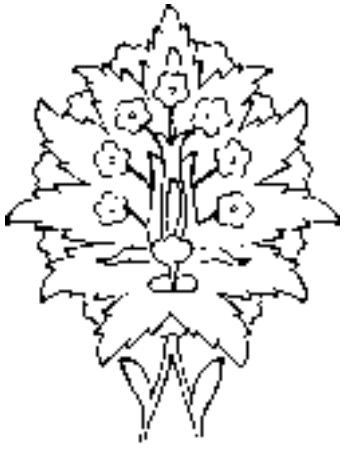
"O bir avrettir; Allah örttü. Üzerimizde (sorumluluğu ağır olan) bir yüktür, bakımını Allah üstlendi. Bir sevaptır; Allah onu önden gönderdi" dedi, sonra iki rekât namaz kıldı. Peşinden, "Allah Teâlâ'nın emrettiğini yaptık; çünkü Allah Teâlâ,

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ

'Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin' (Bakara 2/45) buyurdu" dedi.

Hâtim el-Esam [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şüphesiz Allah Teâlâ, kıyamet günü dört kimseyi dört gruba delil olarak getirir. Zenginlere Hz. Süleyman'ı, fakirlere Hz. İsa'yı, kölelere Hz. Yusuf'u, hastalara Hz. Eyyûb'u -Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun- (Allah'a kullukta delil ve örnek olarak getirir)."

Bu kitapta şükür konusu için bu kadarı yeterlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KORKU VE ÜMİT

Sâlik için korku (havf) ve ümit (recâ) iki kanat gibidir ve övülmüş makamlara bu kuvvet ile ulaşır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın rızasına ulaşmaya engel olan geçitler çok yüksektir. Sâlikin ümit gözü, Allah Teâlâ'nın rızasına kavuşmak lezzetini beklemedikçe, o geçitler aşılamaz. Cehennem yoluna sürükleyen şehvet ve arzular baskındır, aldatıcıdır ve çekip sürükleyicidir. Bunun tuzağı yakalayıcı ve zorludur. Kişinin kalbine korku hâkim olmayınca, ondan sakınamaz. Bunun için havf ve recânın fazileti büyüktür. Recâ, kulu çeken yular gibidir; havf ise onu sürmek için vurulan kamçı gibidir. Biz ilk olarak recâyı, ardından da havfı anlatacağız.

Ümidin Fazileti

Yüce Mevlâ'ya fazlu kerem ümidiyle ibadet etmek, cezasından korkarak yapılan ibadetten daha iyidir. Zira ümitten muhabbet doğar. Muhabbet makamından ise yüksek bir derece yoktur. Korkuda ise uzak düşme tehlikesi vardır. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ بِاللهِ تَعَالَى

"Sizden biri ancak Allah'a karşı güzel zan sahibi olarak ölsün."[89]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ölmek üzere olan bir adamın yanına girdi ve ona, *"Kendini nasıl buluyorsun?"* diye sordu. Adam,

"Kendimi günahlarımdan korkar ve Rabbim'in rahmetini ümit eder bir vaziyette buluyorum" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

مَا اجْتَمَعَا فِي قَلْبِ عَبْدٍ فِي هَذَا الْمَوْطِنِ إِلَّا أَعْطَاهُ اللهُ مَا رَجَا وَآمَنَهُ مِمَّا يَخَافُ

"Hangi kulun kalbinde bu iki duygu (ümit ve korku) toplanırsa, Allah ona ümit ettiğini verir ve onu korktuğu şeyden güvende kılar"[90] buyurdu.

Hz. Yakub [aleyhisselâm] ile ilgili haberlerde nakledildiğine göre, Allah Teâlâ ona şöyle vahyetmiştir:

"Seni oğlun Yusuf'tan niçin ayırdığımı biliyor musun? Senin, Yusuf'un kardeşlerine, 'Korkarım ki ondan gafil olduğunuz bir sırada onu kurt yer' sözünden dolayı aranızı ayırdım. Sen neden kurttan korktun da benim onu koruyacağımı ümit etmedin? Niçin kardeşlerinin gafletine baktın da benim onu himaye edeceğimi düşünmedin?"

Hz. Ali [radıyallahu anh], günahının çokluğundan dolayı korkunun kendisini ümitsizliğe sevkettiği birine,

"Ey filan, senin Allah'ın rahmetinden ümidini kesmen, işlediğin günahtan daha büyük bir suçtur" demiştir.

---

89 Müslim, Cennet, 19 (nr. 81); Ebû Davud, Cenâiz, 17 (nr. 3113); İbn Mâce, Zühd, 14 (nr. 4167); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/293, 315.

90 Tirmizî, Cenâiz, 11 (nr. 983); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10834; İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4261).

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَقُولُ لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ؟ فَإِنْ لَقَّنَهُ اللهُ حُجَّتَهُ قَالَ: يَا رَبِّ رَجَوْتُكَ وَخِفْتُ النَّاسَ قَالَ: فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: قَدْ غَفَرْتُهُ لَكَ

"Allah Teâlâ kıyamet gününde kuluna,

'Gördüğün bir kötülüğe karşı çıkmaktan seni engelleyen şey neydi?' diye sorar. Eğer Allah kuluna kendisini kurtaracak delilini telkin ederse kul,

'Yâ Rabbi senin rahmetine güvendim, insanlardan korktum' der. Bunun üzerine yüce Allah,

'Seni affettim' buyurur."[91]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], ashabına,

لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَخَرَجْتُمْ إِلَى الصَّعَدَاتِ تُلْدِمُونَ صُدُورَكُمْ وَتَجْأَرُونَ إِلَى رَبِّكُمْ

"Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız. Yüksek tepelere çıkar, sinelerinizi döver, Rabb'inize yalvarırdınız"[92] buyurdu. Bunun üzerine gökten Cebrâil [aleyhisselâm] geldi ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem],

"Allah Teâlâ, *'Neden kullarımı ümitsizliğe sevkettin?'* buyuruyor" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] sahabilerin yanına geldi, kendilerine Allah'ın rahmetinin genişliğini anlattı ve onları ümit sahibi olmaya teşvik etti.[93]

Bir haberde nakledildiğine göre, Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir:

---

91 İbn Mâce, Fiten, 21 (nr. 4017); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/27, 29.

92 Buhârî, Küsûf, 2 (nr. 1044); Müslim, Salât, 25 (nr. 112).

93 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/173; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 8/52.

"Beni sev, beni sevenleri sev ve beni insanlara sevdir."

Davud [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi (seni sevmek ve seni sevenleri sevmek anlaşıldı), seni insanlara sevdirmek nasıl olur?" diye sordu. Allah Teâlâ,

"Beni onlara güzel şekilde tanıt, nimetlerimi ve ihsanımı kendilerine anlat! Onlar benden ancak güzellik bilsinler" buyurdu.[94]

Yahya b. Eksem [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü ve kendisine,

"Allah Teâlâ sana nasıl muamele etti?" diye sorulduğunda şöyle dedi:

"Allah Teâlâ beni huzuruna aldı ve, 'Ey kötü ahlâklı ihtiyar! Sen şunu, şunu yaptın' dedi." Bunun üzerine beni öyle müthiş bir korku sardı ki, şiddetini ancak Allah bilir. Ben,

"Yâ Rabbi, bana senin hakkında böyle bahsedilmedi" dedim.

"Peki, hakkımda nasıl bahsedildi?" diye sordu. Ben,

"Bize Abdürrezzâk Ma'mer'den, o da Zührî'den, o da Enes'ten, o da peygamberin Hz. Muhammed'den [sallallahu aleyhi vesellem], o da Cibrîl'den [aleyhisselâm] naklettiği haberde yüce zatınızın şöyle buyurduğunu nakletti:

'Kulum benim hakkımda nasıl düşünürse ben kendisine ona göre muamele ederim. Artık hakkımda istediğini düşünsün.'[95] Ben senin bana azap etmeyeceğini düşünmüştüm" dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Cibrîl doğru söyledi, peygamberim doğru söyledi, Enes doğru söyledi, Zührî doğru söyledi, Ma'mer doğru söyledi, Abdürrezzâk doğru söyledi, sen de doğru söyledin" buyurdu. Bunun üzerine güzel elbiseler giydirildim, cennete doğru önümde hizmetçiler yürüdü. Ben bunu görünce,

94 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 372.

95 Buhârî, Tevhîd, 15 (nr. 7405); Müslim, Tevbe, 1 (nr. 1).

"Allahım, bu ne büyük sevinç!" dedim.[96]

Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"İsrâiloğulları'ndan bir adam, insanları (ilâhî rahmetten) ümitsizliğe düşürüyor ve onlara zorluk çıkarıyordu. Allah Teâlâ kıyamet günü o adama, 'Sen kullarımı rahmetimden ümitsiz bıraktığın gibi, ben de bugün seni ondan ümitsiz bırakıyorum' buyurur."[97]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

إِنَّ رَجُلًا يَدْخُلُ النَّارَ فَيَمْكُثُ فِيهَا أَلْفَ سَنَةٍ يُنَادِي يَا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى لِجِبْرِيلَ: اذْهَبْ فَائْتِنِي بِعَبْدِي قَالَ: فَيَجِيءُ بِهِ فَيُوقِفُهُ عَلَى رَبِّهِ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: كَيْفَ وَجَدْتَ مَكَانَكَ فَيَقُولُ: شَرَّ مَكَانٍ قَالَ: فَيَقُولُ: رُدُّوهُ إِلَى مَكَانِهِ قَالَ: فَيَمْشِي وَيَلْتَفِتُ إِلَى وَرَائِهِ فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِلَى أَيِّ شَيْءٍ تَلْتَفِتُ فَيَقُولُ: لَقَدْ رَجَوْتُ أَنْ لَا تُعِيدَنِي إِلَيْهَا بَعْدَ إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنْهَا فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: اذْهَبُوا بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ

"Bir adam, cehenneme girer, orada bin yıl kalır; 'Yâ Hannân! Yâ Mennân!' diye seslenir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Cibrîl'e,

'Git, kulumu bana getir' buyurur. Cibrîl onu getirir ve Rabb'inin huzurunda durdurur. Allah Teâlâ, adama,

'Mekânını nasıl buldun?' diye sorar. Adam,

'Kötü bir mekân' der. Allah Teâlâ,

'Onu geldiği mekâna geri götürün' buyurur. Adam götürülürken hem yürür hem arkasına bakar. Allah Teâlâ,

'Neye bakıyorsun?' diye sorar. Adam da,

96 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/206; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 64/91.

97 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1052; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 11/288; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/258. Söz, Zeyd b. Eslem'e [rahmetullahi aleyh] aittir.

'Beni oradan çıkarttıktan sonra tekrar oraya iade etmeyeceğini ümit etmiştim' der. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

'Onu cennete götürün' buyurur."[98] Bu ümidi ile kurtuluş bulur.

Ümidin Hakikati

Gelecekteki bir iyiliği beklemeye recâ (ümit) denir. Buna bazan "temenni" bazan da "gurur ve ahmaklık" denir. Akılsızlar bunları birbirinden ayıramayıp hepsinin ümit olduğunu zannederler. Oysa durum böyle değildir. Ümit güzel bir şeydir, fakat her türlüsü değil.

Ümit şudur: Kişi iyi bir tohum arar, onu sürülmüş toprağa eker, topraktaki gereksiz otları ve zararlı bitkileri temizler, ekinini zamanında sular ve bundan mahsul bekler. Allah Teâlâ o kimsenin ekinini yıldırımdan korur, âfetlerden muhafaza ederse, kişinin bu bekleyişine "ümit" denir.

Gurur ve ahmaklık şöyledir: Kişi iyi tohum aramadan, tohumları sürülmüş toprağa ekmeden, topraktaki gereksiz otları, dikenleri temizlemeden ve ekinini sulamadan mahsul beklerse, buna "gurur ve ahmaklık" denir.

Temenniye gelince... Kişi iyi bir tohumu sürülmüş bir toprağa eker, otları temizler fakat ekinlere verecek suyu yoktur; yağmurun yağmasını bekler. Orası her ne kadar az yağış alan bir yer bile olsa o kimsenin ürün alması imkânsız değildir, buna "temenni" denir.

İşte kul bunun gibi, sağlam iman tohumunu kalp tarlasına koyarsa ve sinesini kötü ahlâk dikenlerinden temizlerse, taat ve ibadete devam ederek iman ağacını sularsa ve ölüm vaktine dek Cenâb-ı Hak'tan her türlü âfete karşı emin olmayı niyaz ederse, son nefeste de bu şekilde selâmette kalabilirse, buna "ümit" denir. Bunun alameti de, kişinin gelecekte mümkün olan hiçbir şeyde kusur etmemesi ve yapması gereken-

98 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/230; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-Zanni Billâh*, nr. 109; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 320; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4195; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/384.

leri geciktirmemesidir. Çünkü yapılması gerekenleri ertelemek, ümitten değil, ümitsizlikten doğar. Fakat eğer kişinin iman tohumu çürük olursa, yani yakîni sağlam olmazsa veya sağlam olup kalp kötü ahlâktan temizlenmezse ve taat ile sulanmazsa, rahmet beklemek ahmaklık olur. Nitekim Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللهِ الْجَنَّةَ

"Ahmak kimse, nefsini hevâsına tâbi edip (kötü arzularının peşinde koşup) sonra Allah'tan cenneti temenni edendir."[99]

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْأَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾

"Onların ardından da (âyetleri tahrif karşılığında) şu değersiz dünya malını alıp, nasıl olsa bağışlanacağız, diyerek kitaba vâris olan birtakım kötü kimseler geldi. Onlara, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, kitapta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı ve onlar kitaptakini okumamışlar mıydı? Ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?" (A'râf 7/169).

Cenâb-ı Hak, peygamberlerden sonra kendilerine ilim ulaşıp da dünya ile meşgul olanları ve, "Allah Teâlâ'nın bize rahmet etmesini umuyoruz!" diyenleri zemmediyor. O halde kul, ihtiyarına bağlı olan tüm sebeplere yapıştıktan sonra neticeyi beklerse, bu "recâ" olur. Sebeplere yapışmadan beklemek ise "ahmaklık ve gurur" olur. Sebepleri ne atar ne de araya koyarsa "temenni" olur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

99 Tirmizî, Kıyâmet, 25 (nr. 2647); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4260); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/124; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/57.

لَيْسَ الدِّينُ بِالتَّمَنِّي

"Din temenni ile olmaz."[100]

O halde tövbe eden herkes, tövbesinin kabul edildiğini ümit etmelidir. Tövbe etmeyip günahları yüzünden üzülmek, mahcup olmak ve Cenâb-ı Hakk'ın kendisine tövbe nasip edeceğini gözlemek recâdır. Çünkü böyle bir kimsenin üzülmesi onu tövbe etmeye ulaştırır. Fakat kişi üzüntü duymadan tövbe beklerse, her ne kadar ahmaklar buna ümit adını verseler bile bu gururdur. Allah Teâlâ şöyle bildirmiştir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah, gafûr ve rahîmdir" (Bakara 2/218).

Yahya b. Muâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bana göre şunlar en büyük aldanmadır: Hiç pişmanlık duymadan günaha devam ettiği halde affedileceğini ümit etmek. Taat olmaksızın Allah Teâlâ'ya yakınlık ve cehennem tohumlarıyla (günahlarla) cennet mahsulü beklemek. Günahlarla birlikte, itaatkârların yurdunu (cenneti) talep etmek. Salih amel olmaksızın mükâfat beklemek, işlerinde ifrata gittiği halde, Allah Teâlâ'dan güzel şeyler temenni etmek."

Zeyd el-Hayl[101] [radıyallahu anh] Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Allah'ın kendisi için hayır istediği ve istemediği kimselerin alametlerini sormak için sana geldim" dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

---

100 bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/163; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 66

101 Bu zatın tam ismi Zeydülhayl b. Mühelhil b. Zeyd b. Münhib et-Tâî'dir (bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/331). Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu zatın ismini "Zeydülhayr" (hayır ehli Zeyd) olarak değiştirmiştir (bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/202 [nr. 10474]).

"Ne halde sabahladın?" diye sordu. Zeyd [radıyallahu anh],

"Hayırlı işleri ve hayır ehlini seviyorum. Gücüm yettiğince hayır işlerine koşuyorum ve ona verilecek sevaba kesin olarak inanıyorum. Hayırlı bir işi kaçırdığım zaman üzülüyor ve hayıflanıyorum. İşte bu halde sabahladım" dedi. Bunun üzerine Allah'ın resûlü şöyle buyurdu:

هَذِهِ عَلَامَةُ اللهِ فِيمَنْ يُرِيدُ، وَلَوْ أَرَادَكَ لِلْأُخْرَى هَيَّأَكَ لَهَا ثُمَّ لَا يُبَالِي فِي أَيِّ أَوْدِيَتِهَا هَلَكْتَ

"Bunlar Allah'ın hayır istediği kişilerde bulunmasını istediği alametlerdir. Eğer Allah senin için başka bir durumu murat etseydi, seni ona hazırlar ve sevkederdi. Sonra da hangi çukurda helâk olduğuna aldırış etmezdi."[102]

Recâyı Elde Etmenin Yolu

İki türlü hastanın dışında hiç kimsenin recâ ilacına ihtiyacı yoktur. Biri, günahının çokluğundan ümitsiz olduğu için, "Benim tövbem kabul olmaz!" diyerek tövbe etmeyen kimsedir. Diğeri de, taat ve ibadette aşırı çaba göstermek ve takat getiremediği zühd ve takvada uğraşmakla, nefsini helâk olmak derecesine yaklaştıran kimsedir. Bu itibarla bu iki kimsenin recâ ilacına ihtiyacı vardır. Recâ, gafiller için ilaç değil; bilakis öldürücü zehirdir. İnsanların çoğunda recâ iki sebeple olur:

Birincisi: İbret almaktır. Dünyadaki acayip işleri; bitkilerin, hayvanların acayip yaratılışını ve nimetlerin çeşitlerini düşünmektir ki, bu konu şükür kısmında açıklanmıştı. Böylece kendisinden uzakta olmayan bir rahmet, inâyet ve lutuf görür.

Bunun için kişi ilk olarak bedenine bakmalı, kendisine gerekli olan uzuvların nasıl yaratıldığını bilmelidir. Hatta baş ve kalp gibi zaruri olan organları ya da el ve ayak gibi zaruri olmayıp fakat ihtiyaç duyulan uzuvları veya dudak kırmızılığı, kaş eğriliği, göz siyahlığı, göz kapaklarının birbirine uygunluğu ve kirpiklerin düzgün olması gibi sadece süs için olan şeyleri düşünmelidir.

102 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/202 (nr. 10474); İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/22; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/194.

Yine düşünmelidir ki, bu rahmet bütün hayvanlara da ihsan edilmiştir. Mesela Allah Teâlâ bir arıda ne kadar güzel şeyler yaratmıştır; uzuvlarının birbiriyle uygunluğu, güzel renkleri ve sezgisi gibi... Hatta kendi yuvasını nasıl yapacağını, içinde nasıl toplayıp yiyecek yapacağını, kraliçeye nasıl itaat edeceğini, kraliçenin onları nasıl idare edeceğini öğretmiştir. Zâhirinde ve bâtınında böyle acayip ve garip şeylere bakan ve her şeyin yaratılışını düşünen kimse, Rabbü'l-âlemîn'in rahmetinin, ümitsizliğe düşmekten veya havfın (korkunun) galip olmasından büyük olduğunu anlar. Bunu tefekkür eden kimsede korku ile recâ birlikte olmalıdır. Hatta recânın baskın olması da câizdir. Çünkü yüce Mevlâ'nın lutuf ve rahmetinin sonu yoktur.

Hatta ârifferden biri, Bakara sûresindeki borçlanmayı düzenleyen âyeti (bk. Bakara 2/282-283) recâ/ilâhî rahmeti ümit etmede en kuvvetli sebepler arasında görürdü. Kendisine,

"Onda ümit verici ne var?" diye sorulunca, demiştir ki:

"Dünyanın hepsi azdır. Ondan insanın rızkı daha azdır. Rızkı içinde borcu daha azdır. Bak, Allah Teâlâ, kuluna borcunu korumada ihtiyat yolunu göstermek için o konuda nasıl en uzun âyeti indirdi. Dünyanın küçük bir işine böyle ihtimam gösteren Allah, kul için ondan başka bedeli olmayan dinini nasıl korumaz!"

Recâyı elde etmek için bu büyük bir ilaçtır. Fakat herkes bu dereceye ulaşmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın hayret verici işlerini tefekkür edip de rahmet ve ümit manasına ulaşmak herkese nasip olmaz.

İkincisi: Recâ konusunda bildirilen âyet-i kerimeleri ve hadis-i şerifleri düşünmektir. Bunların sayısı oldukça fazladır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

"De ki: Ey (isyan ve azgınlıkta ileri giderek) nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Şüphesiz, Allah bütün günahları bağışlar. O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir" (Zümer 39/53).

وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ

"Melekler ise Rab'lerini hamd ile tesbih ederler ve yerdekiler için mağfiret dilerler" (Şûrâ 42/5).

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾

"Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında da (öyle) tabakalar var. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Yalnızca benden korkun" (Zümer 39/16).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] daima ümmeti için mağfiret dilerdi. Bunun için şöyle bildirilmiştir:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْ

"Doğrusu Rabb'in, insanların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir" (Ra'd 13/6).

Allah Teâlâ'nın,

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى

"Hiç şüphesiz Rabb'in sana istediğini verecek ve sen razı olacaksın" (Duhâ 93/5) âyetinin tefsirinde şöyle denmiştir: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinden tek kişinin bile cehenneme gitmesine razı olmayacaktır."

Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ لَا عَذَابَ عَلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ عَجَّلَ اللهُ عِقَابَهَا فِي الدُّنْيَا الزَّلَازِلَ وَالْفِتَنَ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَقِيلَ هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ

"Ümmetim kendisine rahmet edilmiş bir ümmettir. Ahirette onun için azap yoktur. Onların azabı dünyada depremler ve fitneler şeklinde acilen verilir. Kıyamet günü olduğu zaman ümmetimden her bir kişiye Ehl-i kitap'tan biri verilir ve, 'Bu senin kurtuluş fidyendir' denilir (Böylece onun yerine Ehl-i kitap'tan biri ateşe atılır)."[103]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلْحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ وَهِيَ حَظُّ الْمُؤْمِنِ مِنَ النَّارِ

"Sıtma hastalığı cehennemin hararetindendir. O, müminin cehennemden (tadacağı azabın dünyada acilen verilmiş) payıdır."[104]

Enes b. Mâlik'ten [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinin günahları hakkında Rabb'ine niyazda bulunarak,

يَا رَبِّ اجْعَلْ حِسَابَهُمْ إِلَيَّ لِئَلَّا يَطَّلِعَ لِسَاوِيهِمْ غَيْرِي

"Yâ Rabbi! Onların hesaplarını bana bırak ki, benden başkası onların kötülüklerini görmesin" dedi.

Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti:

هُمْ أُمَّتُكَ وَهُمْ عِبَادِي وَأَنَا أَرْحَمُ بِهِمْ مِنْكَ وَلَا أَجْعَلُ حِسَابَهُمْ إِلَى غَيْرِي لِئَلَّا تَنْظُرَ إِلَى مَسَاوِيهِمْ أَنْتَ وَلَا غَيْرُكَ

103 Ebû Davud, Fiten, 7 (nr. 4280); İbn Mâce, Zühd, 34 (nr. 4292); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/402.

104 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/21, 85.

"Onlar senin ümmetin ise, benim de kullarımdır. Ben onlara senden daha merhametliyim; sen ve senden başkası onların günahlarına bakmasın diye, onların hesabını benden başka kimseye bırakmam."[105]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

حَيَاتِي خَيْرٌ لَكُمْ وَمَوْتِي خَيْرٌ لَكُمْ أَمَّا حَيَاتِي فَأَسُنُّ لَكُمُ السُّنَنَ وَأَشْرَعُ لَكُمُ الشَّرَائِعَ. وَأَمَّا مَوْتِي فَإِنَّ أَعْمَالَكُمْ تُعْرَضُ عَلَيَّ فَمَا رَأَيْتُ مِنْهَا حَسَنًا حَمِدْتُ اللهَ عَلَيْهِ، وَمَا رَأَيْتُ مِنْهَا سَيِّئًا اسْتَغْفَرْتُ اللهَ تَعَالَى لَكُمْ

"Benim hayatım da ölümüm de sizin için hayırlıdır. Hayatım hayırlıdır, çünkü hayatta iken sizlere yol gösteriyor, dinin hükümlerini koyuyorum. Ölümüm hayırlıdır, çünkü yaptığınız amelleriniz bana arzedilir. Onların içinde iyilik gördüğümde Allah'a hamdederim. Kötülük gördüğümde ise sizin için Allah Teâlâ'dan mağfiret dilerim."[106]

Bir gün Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ey affı kerim Allahım!"* dedi. Bunun üzerine Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], "Ey Allah'ın resûlü, bunun ne demek olduğunu biliyor musun? Bunun manası, 'O rahmetiyle önce günahları affeder, daha sonra onları keremiyle/cömertliğiyle iyilik ve sevaba çevirir' demektir" dedi.[107]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

إِذَا أَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا فَاسْتَغْفَرَ اللهَ يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَلَائِكَتِهِ انْظُرُوا إِلَى عَبْدِي أَذْنَبَ ذَنْبًا فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُ

105 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 3225; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 4601; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/347.

106 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/149; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1925; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 9/24.

107 Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 75; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/348. Burada konuşma Hz. İbrahim [aleyhisselâm] ile Cebrâil [aleyhisselâm] arasında geçmiştir.

"Kul bir günah işler de peşinden Allah'a istiğfar ederse Allah Teâlâ meleklere, 'Şu kuluma bakın, bir günah işledi ve yaptığı günahı affedecek ve günahtan dolayı kendisini cezalandıracak bir Rabb'inin olduğunu bildi; sizi şahit tutuyorum, ben onu affettim' buyurur."[108]

Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

لَوْ أَذْنَبَ الْعَبْدُ حَتَّى تَبْلُغَ ذُنُوبُهُ عِنَانَ السَّمَاءِ غَفَرْتُهَا لَهُ مَا اسْتَغْفَرَنِي وَرَجَانِي

"Kul birçok günah işlese ve günahları gök boşluğunu dolduracak dereceye varsa bile benden mağfiret dilediği ve affımı umduğu müddetçe onu affederim."[109]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ الْمَلَكَ لَيَرْفَعُ الْقَلَمَ عَنِ الْعَبْدِ إِذَا أَذْنَبَ سِتَّ سَاعَاتٍ، فَإِنْ تَابَ وَاسْتَغْفَرَ لَمْ يَكْتُبْهُ عَلَيْهِ وَإِلَّا كَتَبَهَا سَيِّئَةً

"Kul günah işlediği zaman, melek altı saat ondan kalemi kaldırır (ve günahı yazmadan bekler). Kul, tövbe ve istiğfarda bulunursa, onu yazmaz; aksi takdirde onu bir günah olarak yazar."

Hadisin diğer lafzında şöyle geçmektedir:

فَإِذَا كَتَبَهَا عَلَيْهِ وَعَمِلَ حَسَنَةً قَالَ صَاحِبُ الْيَمِينِ لِصَاحِبِ الشِّمَالِ وَهُوَ أَمِيرٌ عَلَيْهِ: أَلْقِ هَذِهِ السَّيِّئَةَ حَتَّى أُلْقِيَ مِنْ حَسَنَاتِهِ وَاحِدَةً مِنْ تَضْعِيفِ الْعَشْرِ وَأَرْفَعُ لَهُ تِسْعَ حَسَنَاتٍ فَتُلْقَى عَنْهُ السَّيِّئَةُ

"Melek, günahını yazdıktan sonra, kul salih bir amel yaparsa, âmir olan sağdaki melek soldaki meleğe, 'Sen onun günahını at, ben de buna karşılık alacağı on iyilikten birini siler, dokuz sevap yazarım' der. Böylece bu kötülük ondan atılmış (silinmiş) olur."[110]

---

108 Buhârî, Tevhîd, 35 (nr. 7507); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/296, 405, 492. Benzer bir hadis için bk. Müslim, Tevbe, 5 (nr. 29).

109 Tirmizî, Daavât, 98 (nr. 3540); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/167, 172.

110 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 7971; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7049; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/208.

Enes b. Mâlik'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kul bir günah işlediği zaman günahı yazılır" buyurdu. Orada bulunan bir A'râbî,

"Tövbe ederse ne olur?" diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sayfasından silinir" buyurdu. A'râbî aynı soruyu tekrar sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] yine aynı cevabı verdi. Adam,

"Bu ne zamana kadar böyle devam eder?" deyince; Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

إِلَى أَنْ يَسْتَغْفِرَ وَيَتُوبَ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، إِنَّ اللهَ لَا يَمِلُّ مِنَ الْمَغْفِرَةِ حَتَّى يَمِلَّ الْعَبْدُ مِنَ الْإِسْتِغْفَارِ. فَإِذَا هَمَّ الْعَبْدُ بِحَسَنَةٍ كَتَبَهَا صَاحِبُ الْيَمِينِ قَبْلَ أَنْ يَعْمَلَهَا فَإِنْ عَمِلَهَا كَتَبَتْ عَشْرَ حَسَنَاتٍ ثُمَّ يُضَاعِفُهَا اللهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ. وَإِذَا هَمَّ بِخَطِيئَةٍ لَمْ تُكْتَبْ عَلَيْهِ فَإِذَا عَمِلَهَا كُتِبَتْ خَطِيئَةً وَاحِدَةً وَوَرَاءَهَا حُسْنُ عَفْوِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ

"Kul tövbe ve istiğfarda bulunduğu sürece devam eder. Kul, mağfiret dilemekten usanmadığı müddetçe, Allah Teâlâ da affetmekten geri durmaz. Kul bir iyilik yapmak istediği zaman, sağdaki melek onu iyilik olarak yazar. Ancak niyet ettiği şeyi yaparsa on kat sevap yazar, Allah Teâlâ onu yedi yüz katına kadar çıkarır. Kul bir hata yapmaya niyet ettiği zaman, bir şey yazılmaz. Yapmayı düşündüğü kötülüğü yaparsa, kendisi için bir günah yazılır. Bunun da ötesinde Allah Teâlâ'nın güzel affı vardır."[111]

Bir adam, Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Ey Allah'ın resûlü! Ben ramazan ayından başka oruç tutmam, beş vakitten başka namaz kılmam, zekât verecek ve hacca gidecek kadar

111 Hadisin ilk kısmı hariç bk. Buhârî, Rikâk, 31 (nr. 6491); Müslim, İmân, 58 (nr. 203-207).

da malım yoktur. Bu durumda öldüğüm zaman yerim neresi olacaktır?" diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Cennet" buyurdu. Adam,

"Sizinle beraber mi?" dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] tebessüm ederek,

نَعَمْ مَعِي، إِذَا حَفِظْتَ قَلْبَكَ مِنَ الْغِلِّ وَالْحَسَدِ وَلِسَانَكَ مِنَ الْغِيبَةِ وَالْكِذْبِ وَعَيْنَيْكَ مِنَ النَّظَرِ إِلَى مَا حَرَّمَ اللهُ وَأَنْ تَرْفَرِي بِهِمَا مُسْلِمًا دَخَلْتَ مَعِي الْجَنَّةَ عَلَى رَاحَتَيْ هَاتَيْنِ

"Evet, eğer kalbini kin ve hasetten, dilini gıybet ve yalandan, gözünü Allah'ın bakmayı haram kıldığı şeylerden ve onlarla bir müslümana hakaret nazarıyla bakmaktan muhafaza edersen, şu iki elim gibi benimle beraber cennete girersin"[112] buyurdu.

Hz. Enes'e [radıyallahu anh] ait uzunca bir haberde şöyle nakledilmiştir:

Bedevî bir adam,

"Ey Allah'ın resûlü, mahlûkatın hesabını kim görecek?" diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Allah Teâlâ görecek" buyurdu. Bedevî,

"Bizzat kendisi mi görecek?" diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet" buyurdu. Bunun üzerine adam tebessüm etti. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Niye güldün?" dedi. Bedevî,

"Kerim / cömert olan zat gücü yettiğinde affeder; hesaba çektiğinde müsamaha gösterir" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

112 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11 / 351-352.

صَدَقَ الْأَعْرَابِيُّ أَلَا لَا كَرِيمَ أَكْرَمُ مِنَ اللهِ تَعَالَى هُوَ أَكْرَمُ الْأَكْرَمِينَ

"Bedevî doğru söyledi. Dikkat ediniz, Allah'tan daha cömert kimse yoktur; O, cömertlerin en cömerdidir" buyurdu ve şunu ekledi:

فَقُهَ الْأَعْرَابِيُّ

"Bedevî fakih oldu/meseleyi kavradı."

Yukarıdaki haberde şu kısım da vardır:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى شَرَّفَ الْكَعْبَةَ وَعَظَّمَهَا وَلَوْ أَنَّ عَبْدًا هَدَمَهَا حَجَرًا حَجَرًا ثُمَّ أَحْرَقَهَا مَا بَلَغَ جُرْمَ مَنِ اسْتَخَفَّ بِوَلِيٍّ مِنْ أَوْلِيَاءِ اللهِ تَعَالَى

"Allah Teâlâ, Kâbe'yi şerefli kıldı ve onu yüceltti. Bir insan taş üstünde taş bırakmayacak şekilde Kâbe'yi yıkıp ardından da yaksa, Allah'ın dostlarından birini basite alıp hakaret eden kimse kadar büyük bir suç işlemiş olmaz."

Bedevî, "Allah'ın dostları kimdir?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اَلْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ أَوْلِيَاءُ اللهِ تَعَالَى أَمَا سَمِعْتَ قَوْلَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿اَللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾

"Bütün müminler Allah'ın dostudur. Sen, Allah Teâlâ'nın 'Allah müminlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır' (Bakara 2/257) *âyetini duymadın mı?"*[113] buyurdu.

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulur:

يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّمَا خَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَرْبَحُوا عَلَيَّ وَلَمْ أَخْلُقْهُمْ لِأَرْبَحَ عَلَيْهِمْ

"Allah buyuruyor ki: Ben insanları yarattım ki onlar benden istifade etsinler, ben onlardan değil."[114]

113 bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Ilafâ*, nr. 731.

114 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 9/288.

Meşhur bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ: إِنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي

"Allah Teâlâ mahlûkatı yaratmadan önce, kendi adına, 'Şüphesiz rahmetim gazabımı geçti' diye yazdı."[115]

Muâz b. Cebel ve Enes b. Mâlik'ten [radıyallahu anhümâ] nakledilen hadislerde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ

"Kim 'lâ ilâhe illallah' derse (ve bu inanç üzere ölürse, cennete girer."[116]

مَنْ كَانَ آخِرَ كَلَامِهِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ لَمْ تَمَسَّهُ النَّارُ

"Kimin son sözü 'lâ ilâhe illallah' olursa, cehennem ateşi ona dokunmaz."[117]

مَنْ لَقِيَ اللهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا حَرُمَتْ عَلَيْهِ النَّارُ

"Kim şirk koşmadan Allah'ın huzuruna çıkarsa, kendisine cehennem ateşi haram olur."[118]

Başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَلَقَ اللهُ خَلْقًا يُذْنِبُونَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ

"Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah Teâlâ günah işleyen bir kavim yaratır, sonra da onları affederdi."

115 Buhârî, Tevhîd, 15 (nr. 7404); Müslim, Tevbe, 4 (nr. 14).

116 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 1141; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/251; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 2/422.

117 Ebû Davud, Cenâiz, 20 (nr. 3116); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/500.

118 Buhârî, İlim, 49 (nr. 129); Müslim, İmân, 40 (nr. 151); İbn Mâce, Diyât, 1 (nr. 2618); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/362, 421.

Hadisin diğer lafzında şöyle buyrulmuştur:

لَذَهَبَ بِكُمْ وَجَاءَ بِخَلْقٍ يُذْنِبُونَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"Allah Teâlâ sizi yok eder, günah işleyen (ve peşinden yaptıkları tövbe ile kendilerini) mağfiret edeceği bir kavim getirir. Şüphesiz O, çok affeden ve çok merhamet edendir."[119]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَلَّهُ أَرْحَمُ بِعَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الْوَالِدَةِ الشَّفِيقَةِ بِوَلَدِهَا

"Nefsimi kudretiyle bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, Allah, mümin kulu için, şefkatli bir annenin çoğuna merhametinden daha fazla merhametlidir."[120]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

لَيَغْفِرَنَّ اللهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْفِرَةً مَا خَطَرَتْ عَلَى قَلْبِ أَحَدٍ حَتَّى إِنَّ إِبْلِيسَ لَيَتَطَاوَلُ لَهَا رَجَاءَ أَنْ تُصِيبَهُ

"Yüce Allah kıyamet günü hiç kimsenin aklına gelmeyecek kadar fazla mağfiret edecektir. Öyle ki şeytan dahi kendisine de bir pay düşer mi diye umutlanır."[121]

Yine bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى مِائَةَ رَحْمَةٍ ادَّخَرَ مِنْهَا عِنْدَهُ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً وَأَظْهَرَ مِنْهَا فِي الدُّنْيَا رَحْمَةً وَاحِدَةً فَبِهَا يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ فَتَحُنُّ الْوَالِدَةُ عَلَى وَلَدِهَا وَتَعْطِفُ الْبَهِيمَةُ عَلَى وَلَدِهَا فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ضَمَّ هَذِهِ الرَّحْمَةَ إِلَى التِّسْعِ

119 Müslim, Tevbe, 2 (nr. 9-11); Tirmizî, Daavât, 108 (nr. 3883); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/289; 2/305; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7103.

120 Buhârî, Edeb, 18 (nr. 5999); Müslim, Tevbe, 4 (nr. 22).

121 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-Zanni Billâh*, nr. 94; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 3021; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/216.

وَالتِّسْعِينَ ثُمَّ بَسَطَهَا عَلَى جَمِيعِ خَلْقِهِ وَكُلُّ رَحْمَةٍ مِنْهَا طِبَاقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَالَ فَلَا يَهْلِكُ عَلَى اللهِ يَوْمَئِذٍ إِلَّا هَالِكٌ

"Allah Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır. Onlardan doksan dokuz rahmeti katında saklamış, ondan dünyada sadece bir rahmeti ortaya çıkarmıştır. Halk o rahmetle birbirine acır. Anne çocuğuna o rahmetle acır. Hayvanlar yavrularına o rahmet sayesinde şefkat gösterir. Kıyamet günü olduğu zaman bu rahmet diğer doksan dokuz rahmetle birleştirilir. Allah onunla bütün mahlûkata rahmet eder. Her rahmetin genişliği yer ve gök genişliği kadardır. O gün Allah ancak helâki hak edeni helâk eder."[122]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنِّي اخْتَبَأْتُ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي

"Ben şefaatimi ümmetimden büyük günah işleyenler için sakladım."[123]

Başka bir rivayette,

أَتَرَوْنَهَا لِلْمُطِيعِينَ الْمُتَّقِينَ بَلْ هِيَ لِلْمُتَلَوِّثِينَ الْمُخَلِّطِينَ

"Siz şefaatimin itaatkâr ve müttaki kimselere ait olduğunu mu düşünüyorsunuz? Hayır o, ümmetimden hata ve günahlara bulanmış kimseler içindir"[124] buyrulmuştur.

Sa'd b. Bilâl [rahmetullahi aleyh] der ki: "Kıyamet gününde iki kimseyi cehennemden çıkarırlar. Allah Teâlâ, 'Yaptıklarınızın karşılığını gördünüz. Çünkü ben kullarıma zulmetmem!' buyurur. Sonra da onları tekrar cehenneme götürmelerini emreder. Biri zincirlerle ve bukağılarla hızlıca yürür. Diğeri ise geride kalır. Her ikisi geri çevrilir ve, 'Niçin böyle yaptınız?' denir. Hızlı yürüyen, 'Emir dinlememenin ve kusur işlemenin

122 bk. Buhârî, Rikâk, 19 (nr. 6469); Müslim, Tevbe, 4 (nr. 17); Ebû Avâne, *el-Müsned*, nr. 242.

123 Buhârî, Daavât, 1 (nr. 6304); Müslim, İmân, 86 (nr. 334-345); Ebû Davud, Sünnet, 23 (nr. 4739); Tirmizî, Kıyâmet, 11 (nr. 2622).

124 İbn Mâce, Zühd, 37 (nr. 4311); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/75; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/378.

sonunun ne olduğunu anladım. Şimdi ondan korktuğum için hızlı yürüdüm' der. Diğeri, 'Bir iyiliğe götürüldüğümüzü sandım. Allah Teâlâ beni cehennemden çıkarınca, bir daha cehenneme sokmaz, diye ümit ettim' der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak her ikisini de cennete gönderir."

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü ümmetimden biri insanların huzuruna doksan dokuz sicil ile getirilir. Her biri de oldukça büyüktür. Bütün günahları kendisine gösterilerek, 'Bunlardan hiçbirini işlemedim diyebilir misin? Melekler bunu yazarken senin hakkına geçtiler mi?' diye sorulur. O da, 'Hayır, yâ Rabbi!' der. Kendisine yeniden, 'Bir bahanen var mı?' diye sorulur. 'Hayır, yâ Rabbi!' der ve cehenneme gideceğini düşünür. Allah Teâlâ buyurur ki: 'Senin, benim kitabımda bir sevabın var. Sana zulmetmem.' Sonra üzerinde, 'Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden resûlullah' yazılı bir kâğıt getirilir. Kul, 'Bu kâğıt parçası, bu defterlere nasıl kefâret olur?' der. Allah Teâlâ, 'Sana zulüm olunmaz' buyurur. Bütün o defterler terazinin bir kefesine, o kâğıt parçası da diğer kefesine konur. Kâğıt parçası hepsini yerinden kaldırır ve onlardan ağır gelir. Çünkü Allah Teâlâ'nın tevhidinin karşısında hiçbir şey duramaz."[125]

Yine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ meleklere, 'Kalbinde zerre kadar iyilik olanı cehennemden çıkarın' buyurur. Pek çok kimseyi çıkarırlar. Sonra, 'Bunlardan kimse kalmadı' derler. Bu defa, 'Kalbinde yarım zerre iyilik olanları da çıkarın' buyurur. Pek çok kimseyi daha çıkarırlar ve, 'Onlardan kimse kalmadı' derler. Bu sefer, 'Kalbinde iyilikten pek az bulunanları da çıkarın' buyurur. Pek çok insanı daha çıkarırlar ve, 'Kalbinde iyilik kalan kimse kalmadı' derler. Allah Teâlâ buyurur ki: 'Meleklerin, peygamberlerin ve müminlerin şefaati ulaştı, kabul edildi.' Ve artık erhamerrâhimînin rahmetinden başka bir şey kalmaz. Bundan sonra Allah Teâlâ kabza-i kudretiyle cehennemden bir kabza atıp bir topluluk dışarı çıkarır ki, onların hiçbiri zerre kadar hayır etmemiştir. Hepsi kömür gibi kararmışlardır. Sonra onları cennet ırmaklarından 'hayat' ırmağına bırakırlar. O ırmaktan, akarsu içinde meydana gelen yeşillik gibi, temiz ve nurlu olarak çıkarırlar. Boyunlarında şahane inciler gibi parlayan damgalar vardır. Böylece

125 İbn Mâce, Zühd, 35 (nr. 4300); Tirmizî, İmân, 17 (nr. 2850).

cennet ehli bunların, Allah'ın Teâlâ'nın hiç iyilik yapmamış âzatlılarından olduklarını anlarlar. Sonra Allah onlara, 'Cennete gidin, her ne dilerseniz size ihsan edeyim' der. Onlar, 'Yâ Rabbi, bize yaptığın ihsanı hiç kimseye yapmadın' derler. Allah Teâlâ, 'Size bundan daha büyük ihsanım vardır' buyurur. Onlar, 'O nedir yâ Rabbi?' deyince, Allah, 'Size razılığımdır, sizden öyle hoşnut olurum ki, bundan sonra hoşnutsuzluk vâki olmaz' buyurur."[126]

Bu hadis-i şerif *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de vardır.

Amr b. Hazm [radıyallahu anh] demiştir ki:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] üç gün farz namazların dışında dışarı çıkmadı. Dördüncü gün dışarı çıkıp buyurdu ki: *"Allah Teâlâ ümmetimden yetmiş bin kimseyi, hesapsız olarak cennete koyacağını bana vaat etti. Ben bu üç günde daha fazlasını istedim. Allah Teâlâ'yı gayet kerîm ve rahîm buldum. Bu yetmiş binin her birinin yanında yetmiş bin daha verdi. Ben, 'Yâ Rabbi! Ümmetim bu adede ulaşır mı?' dedim. Allah Teâlâ, 'Bu adedi Araplar'dan tamamlarım' buyurdu."*[127]

Şöyle nakledilmiştir: Gazada bir çocuğu esir almışlardı ve onu açık artırma ile satmak için dellala vermişlerdi. Çok sıcak bir gün idi. Çadırda duran bir kadının gözü o çocuğa ilişti. Çadırdan koşarak çıktı. Çadırdakiler de arkasından gittiler. Kadın o çocuğu alıp bağrına bastı ve güneşte yanmasın diye kendisini ona gölge yapıp feryat ederek, "Bu benim çocuğumdur!" dedi. Bunu görenler, ağlayıp sızladılar ve işleri bırakıp onun şefkatinin ne denli fazla olduğuna şaştılar. O anda Resûlullah da [sallallahu aleyhi vesellem] oraya geldi. Olup biteni kendisine anlattılar. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], o kadının merhametine ve onların ona şefkat edip ağlamalarına memnun oldu ve, *"Siz o kadının şefkatine şaştınız mı?"* buyurdu. Onlar da, "Evet, yâ Resûlallah!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Allah Teâlâ'nın size rahmeti, bu kadının çocuğuna olan rahmetinden fazladır!"*[128] Bunun üzerine müslümanlar hiç görülmemiş bir sevinçle oradan dağıldılar.

126 bk. Buhârî, Tevhîd, 24 (nr. 7439).

127 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 268.

128 bk. Buhârî, Edeb, 18 (nr. 5999).

İbrahim b. Edhem [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Karanlık ve yağmurlu bir gecede tavafta tek başıma kalmıştım. Mültezem'de kapının yanında durdum ve Allah'a, 'Yâ Rabbi! Beni bütün günahlardan muhafaza et; öyle ki sana hiç isyan etmeyeyim' diye dua ettim. Bunun üzerine Beytullah'ın içinden bana şöyle bir ses geldi: 'Ey İbrahim, sen benden günahlardan korunmayı istiyorsun; bütün mümin kullarım da bunu istiyor. Eğer hepsini günahtan korursam, rahmetimi kime ihsan edeceğim ve kimi affedeceğim?'"

Böyle haberler çoktur. Kendisine korku galip olan kimsenin şifası budur. Gafiller ise şunu düşünmelidir: Bu haberlerin tamamından bazı müminlerin cehenneme gireceği ve onların en sonuncusunun yedi bin sene sonra cehennemden çıkacağı anlaşılmaktadır. Herkes, cehennemde bir kişi kalacak bile olsa bunun kendisi olmasının tehlikesini düşünmelidir. O halde azimet ve ihtiyatla amel etmeli, yapabildiği kadarını yapmalı ve elinden geldiği kadar cehenneme girecek kimse olmamaya çalışmalıdır. Eğer cehennemde bir gece kalmamak için, bütün dünya lezzetlerini bırakmak gerekirse, bırakmalıdır. Hele yedi bin sene için elbette böyle yapmalıdır. Bunun için Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer (kıyamet günü), 'Bir kişi hariç, bütün insanlar cehenneme girecek' diye seslenilse, o kişinin ben olmasını umarım. Şayet, 'Bir kişi hariç herkes cennete girecek' diye seslenilse, o kişinin ben olmasından korkarım."[129]

Korkunun Fazileti, Hakikati ve Kısımları

Havf yani korku, büyük makamlardandır. Fazileti, sebep ve neticelerine bağlıdır.

Sebebi, anlatılacağı gibi ilim ve marifettir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَآبِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَٰلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَٰٓؤُا إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

129 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/90.

"İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır" (Fâtır 35/28).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللهِ

"Hikmetin başı, Allah korkusudur."[130]

Neticesi, iffet, vera ve takvadır. Bunların hepsi saadet tohumudur. Şehvetleri terketmeden ve buna sabır göstermeden ahiret yoluna gidilemez. Hiçbir şey korku gibi şehveti yakıp eritmez. Bunun için Hak Teâlâ kendisinden korkanlar için hidayet, rahmet, ilim ve rızayı üç âyette toplamıştır:

هُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ

"Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet vardır" (A'râf 7/154).

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

"Kulları içinden Allah'tan (gerçek manada) ancak âlimler korkar" (Fâtır 35/28).

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

"Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular. İşte bu, Rabb'inden korkan huşu sahipleri içindir" (Beyyine 98/8).

Korkunun neticesi olan takvayı, Allah Teâlâ kendisine izafe ederek buyurmuştur ki:

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

130 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/118; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 744; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5873.

"Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Habibim!) Güzel davrananları müjdele!" (Hac 22/37).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

وَإِذَا جَمَعَ اللهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ فَإِذَا هُمْ بِصَوْتٍ يَسْمَعُ أَقْصَاهُمْ كَمَا يَسْمَعُ أَدْنَاهُمْ فَيَقُولُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قَدْ أَنْصَتُّ لَكُمْ مُنْذُ خَلَقْتُكُمْ إِلَى يَوْمِكُمْ هَذَا فَأَنْصِتُوا إِلَيَّ الْيَوْمَ إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ تُرَدُّ عَلَيْكُمْ. أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قَدْ جَعَلْتُ نَسَبًا وَجَعَلْتُمْ نَسَبًا فَوَضَعْتُمْ نَسَبِي وَرَفَعْتُمْ نَسَبَكُمْ قُلْتُ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ وَأَبَيْتُمْ إِلَّا أَنْ تَقُولُوا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ وَفُلَانٌ أَغْنَى مِنْ فُلَانٍ فَالْيَوْمَ أَضَعُ نَسَبَكُمْ وَأَرْفَعُ نَسَبِي أَيْنَ الْمُتَّقُونَ فَيُرْفَعُ لِلْقَوْمِ لِوَاءٌ فَيَتْبَعُ الْقَوْمُ لِوَاءَهُمْ إِلَى مَنَازِلِهِمْ فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"Allah Teâlâ, önceki ve sonraki tüm insanları vakti belirlenmiş kıyamet gününde topladığı zaman, onlara en uzaktaki ve en yakındakilerin duyabileceği bir ses ile seslenerek,

Ey insanlar, sizi yarattığım günden bugüne kadar sizin için sustum. Siz de bugün bana kulak vermek üzere susunuz. İşte bunlar size karşılığı verilecek olan amellerinizdir. Ey insanlar, ben kendim için bir nesep (bağ) yaptım. Siz de kendiniz için bir nesep (övünme sebebi) edindiniz. Siz benim nesebimi alçaltıp kendi nesebinizi yücelttiniz. Ben, 'Sizin en hayırlınız Allah'tan en çok korkanınızdır' dedim. Siz buna yanaşmayıp 'falan oğlu falan şöyledir, falanca kişi falancadan daha zengindir' dediniz (aranızda şerefi malda mülkte aradınız). İşte bugün ben sizin nesebinizi (bağlandığınız ve kıymet verdiğiniz dünya itibarlarını) alçaltıyor, kendi nesebimi (takva ile bana bağlananları) yüceltiyorum. Takva sahipleri nerdedir? buyurur. Daha sonra takva sahipleri

için bir sancak dikilir. Onlar, varacakları menzillerine kadar onu takip ederler, hesapsız olarak cennete girerler."[131]

Bu sebeptendir ki Cenâb-ı Hak'tan korkanların, katbekat sevabı vardır. Nitekim âyet-i celîlede şöyle bildirilmiştir:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾

"Rabb'inin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır" (Rahmân 55/46).

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَعِزَّتِي لَا أَجْمَعُ عَلَى عَبْدِي خَوْفَيْنِ وَلَا أَجْمَعُ لَهُ أَمْنَيْنِ فَإِنْ أَمِنَنِي فِي الدُّنْيَا أَخَفْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَإِنْ خَافَنِي فِي الدُّنْيَا أَمَّنْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: İzzetime yemin olsun ki, bir kulumda iki korkuyu ve iki emniyeti bir arada bulundurmam. O, dünyada benden emin olursa, onu kıyamet günü korkuturum, benden dünyada korktuğunda, onu kıyamet günü güvende kılarım."[132]

مَنْ خَافَ اللهَ تَعَالَى خَافَهُ كُلَّ شَيْءٍ، وَمَنْ خَافَ غَيْرَ اللهِ خَوَّفَهُ اللهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ

"Kim Allah Teâlâ'dan korkarsa, her şey ondan korkar. Kim, Allah'tan başkasından korkarsa, Allah onu her şeyden korkutur."[133]

أَتَمُّكُمْ عَقْلًا أَشَدُّكُمْ خَوْفًا لِلّٰهِ تَعَالَى وَأَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَ اللهُ تَعَالَى بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظَرًا

"Sizin en akıllınız, Allah Teâlâ'dan en fazla korkanınız, emrettiği ve nehyettiği konularda en güzel görüşe sahip olanınızdır."[134]

---

131 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/464; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 5138-5140; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 4508; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/579-580.

132 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 640; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 777.

133 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/413.

134 İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 2793.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ تَخْرُجُ مِنْ عَيْنَيْهِ دَمْعَةٌ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ رَأْسِ الذُّبَابِ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ تَعَالَى ثُمَّ تُصِيبُ شَيْئًا مِنْ حَرِّ وَجْهِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ

"Herhangi bir müminin gözlerinden, bir sinek başı kadar da olsa Allah Teâlâ'nın korkusundan dolayı yaş çıkar ve ondan bir miktar yüzüne değerse, Allah Teâlâ ona ateşi haram kılar."[135]

إِذَا اقْشَعَرَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ تَحَاتَّتْ عَنْهُ خَطَايَاهُ كَمَا يَتَحَاتُّ مِنَ الشَّجَرَةِ وَرَقُهَا

"Müminin kalbi Allah'ın haşyetinden ürperdiğinde, (kuru) ağaçtan yaprakların döküldüğü gibi, ondan günahları dökülür."[136]

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, ümmetinden cennete hesapsız giren kimse var mıdır?" diye sordum. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

نَعَمْ، مَنْ ذَكَّرَ ذُنُوبَهُ فَبَكَى

"Evet, günahlarını hatırlayıp ağlayan kimseler"[137] buyurdu.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

مَا مِنْ قَطْرَةٍ أَحَبُّ إِلَى اللهِ تَعَالَى مِنْ قَطْرَةِ دَمْعَ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ تَعَالَى أَوْ قَطْرَةِ دَمٍ أُهْرِيقَتْ فِي سَبِيلِ اللهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى

"Allah Teâlâ'ya, Allah korkusundan dökülen göz yaşından yahut Allah yolunda akıtılan kan damlasından daha sevimli bir damla yoktur."[138]

135 İbn Mâce, Zühd, 19 (nr. 4197); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 802.

136 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1322; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/310.

137 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/418.

138 Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 26 (nr. 1669).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde,

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ

"Yedi sınıf insan vardır ki Allah Teâlâ onları arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, onun gölgesinde gölgelendirecektir" buyurmuş ve onlardan birinin de,

رَجُلٌ ذَكَرَ اللهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ

"Kimsenin görmediği bir yerde Allah'ı zikredip gözlerinden yaş akıtan kimse" olduğunu belirtmiştir.[139]

(Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] vahiy kâtibi) Hanzale b. Rebî' el-Esedî'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında idik. Bize vaaz etti, ondan kalplerimiz inceldi, gözlerimiz yaşardı, nefislerimizi tanıdık (onun sevimsiz hallerine vâkıf olduk). Sonra aileme döndüm, hanımım bana yakın oldu; aramızda dünya konuşmaları geçti; Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında elde ettiğimiz hali ve bizi dünyadan almasını unuttum. Sonra içinde bulunduğum hali düşündüm; kendi kendime, "Ben münafık oldum; çünkü içinde bulunduğum korku ve rikkat hali değişti" dedim. "Hanzale münafık oldu" diyerek dışarı çıktım. Ebû Bekir es-Sıddık'la [radıyallahu anh] karşılaştım. Bana,

"Hayır, Hanzale münafık olmadı" dedi. Bunun üzerine ben,

"Hanzale münafık oldu" diyerek Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna girdim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, Hanzale münafık olmadı" buyurdu. Ben,

"Yâ Resûlallah, senin huzurunda idik; bize öyle bir vaaz ettin ki, ondan kalplerimiz ürperdi, gözlerimiz yaşardı, nefislerimizin halini tanıdık. Sonra ehlime döndüm; onunla dünya konularını konuştuk,

139 Buhârî, Ezân, 36 (nr. 660); Müslim, Zekât, 30 (nr. 91); Tirmizî, Zühd, 53 (nr. 2391).

senin yanında elde ettiğim hali unuttum" dedim. Bunun üzerine Resûlullâh [sallallahu aleyhi vesellem],

يَا حَنْظَلَةُ لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ أَبَدًا عَلَى تِلْكَ الْحَالَةِ لَصَافَحَتْكُمُ الْمَلَائِكَةُ فِي الطَّرِيقِ وَعَلَى فِرَاشِكُمْ وَلَكِنْ يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةً وَسَاعَةً

"Ey Hanzale, eğer siz, sürekli benim yanımda ettiğiniz o hal üzere kalsaydınız, melekler, yolda ve yataklarınızda sizinle musafaha ederlerdi. Fakat yâ Hanzale! Bazan böyle bazan öyle olur"[140] buyurdu.

Ebû Bekir eş-Şiblî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Hangi gün Allah'tan korktu isem o gün, (kalbime) daha önce görmediğim ibret ve hikmetten bir kapı (açıldığını) gördüm."

Yahya b. Muâz er-Râzî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Herhangi bir mümin bir kötülük yaptığı zaman, onu iki iyilik takip eder: Biri, Allah'ın azabından korkmak, diğeri Allah'ın affını ümit etmektir. O, iki aslanın arasında kalmış tilki gibidir."

Yahya b. Muâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Miskin âdemoğlu, eğer fakirlikten korktuğu kadar cehennem ateşinden korksaydı, cennete girerdi."

Yahya b. Muâz'a [rahmetullahi aleyh], "Yarın (kıyamet günü) insanların en güvende olanı kimdir?" diye soruldu. O da, "Bugün (dünyada) en fazla korkanlardır" dedi.

Hasan-ı Basrî'ye [rahmetullahi aleyh], "Ey Ebû Said, bazı kimselerin meclisine katılıyoruz bizi korkutuyor; öyle ki neredeyse kalplerimiz yerinden uçacak hale geliyor, nasıl yapalım?" diye sorulunca, Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Vallahi, sana emniyet müjdesi gelene kadar seni korkutanların meclisine katılman, sana korku gelene kadar seni güvende tutan kimselerle beraber olmandan daha hayırlıdır."

140 Yakın ifadelerle bk. Müslim, Tevbe, 12 (nr. 2750); Tirmizî, Kıyâmet, 59 (nr. 2514).

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh], "Korkunun ayrıldığı kalp harap olur" demiştir.

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği nakledilmiştir:

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah!

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ

'Yaptıklarını kalpleri korku içinde çarparak yaparlar' (Mü'minûn 23/60) âyetinde anlatılan kimse, hırsızlık eden, zina yapan biri midir?" diye sordum. Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

بَلْ الرَّجُلُ يَصُومُ وَيُصَلِّي وَيَتَصَدَّقُ وَيَخَافُ أَنْ لَا يُقْبَلَ مِنْهُ

"Hayır, o, oruç tutan, namaz kılan, sadaka veren ve peşinden kabul edilmeyecek diye korkan kimsedir"[141] buyurdu.

Muhammed b. Münkedir [rahmetullahi aleyh] ağladığı zaman göz yaşlarını yüzüne ve sakalına sürer ve, "Bana ulaşan bir habere göre, göz yaşlarının değdiği yeri cehennem ateşi yakmaz" derdi.

Hz. Ebû Bekir es-Sıddık [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ağlamaya gücü yeten kimse ağlasın, gücü yetmeyen de ağlar gibi yapsın (Allah'a hüzünle yalvarsın)."[142]

Kâ'b el-Ahbâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Nefsimi bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın korkusundan ağlayıp göz yaşlarımın yanağıma akması, benim için altından bir dağı sadaka vermemden daha sevimlidir."

Abdullah b. Amr [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah korkusundan göz yaşı dökmem, 1000 dinar (altın) sadaka vermemden benim için daha sevimlidir."

---

141 Tirmizî, Tefsîru Sûre (23), 3 (nr. 3175); İbn Mace, Zühd, 20 (nr. 4198); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/159; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/393; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 561.

142 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 131; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 806.

Korkunun Hakikati

Korku da kalbin hallerindendir ve sinede peyda olan bir dert ateşidir. Bunun da sebepleri ve neticeleri vardır.

Sebebi şudur: İlim ve marifet. Kişi ahiret işlerinin tehlikesini ve kendi helâkinin sebeplerini hazır ve kuvvetli görürse, bu ateş elbette onun can evinde meydana gelir. Bu da iki marifetten doğar:

Birincisi: Kendi ayıplarını, günahlarını, taatinin âfetlerini ve kötü huylarını tüm hakikatiyle görür. Bütün bu kusurlarla Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği nimetleri de görür. Böyle birinin hali şuna benzer: Padişahın nimet ve iltifatlarına kavuşup, harem ve hazinesine ihanet eden biri ansızın yaptığı ihanetinin padişah tarafından görüldüğünü anlar. Padişahın ise çok gayûr, intikam alıcı ve korkusuz olduğunun farkındadır. Kendisini padişahın yanında kayıracak birinin olmadığını ve ona yaklaşmak için bir sebep bulunmadığını bilir. Yaptığının zararını, kötülüğünü görünce de kalbine bir ateş düşer.

İkincisi: Bu, kişinin sıfatından ortaya çıkmaz; korkusuzluk ve kudret sahibiyken O'ndan korkmasından meydana gelir. Şöyle ki; bir kimse ormanda bir aslanın eline düşer ve ondan korkar. Bu korku günah ve kusurlardan dolayı değildir; aslanın sıfatını bildiği içindir. Zira onun tabiatı helâk etmektir. Kendi zayıflığından dolayı hiçbir korkusu yoktur. Bu korku tam ve faziletli bir korkudur. Hak Teâlâ'nın sıfatlarını tanıyan, O'nun; celâlini, büyüklüğünü, kudretini, hâkimiyetini bilir; bütün âlemi helâk edip ebedî cehennemde bulundursa bile, mülkünden tek bir zerre eksilmeyeceğini bilir. Re'fet ve şefkat dediklerinin hakikatte O'nun zatından münezzeh olduğunu düşünen kimse elbette korkar. Bu korku, kendilerinin günahsız olduklarını bildikleri halde peygamberlerin korkusudur. Allah Teâlâ'yı daha çok tanıyan, O'ndan daha çok korkar. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَنَا أَخْوَفُكُمْ لِلّٰهِ

"İçinizde Allah'tan en fazla korkan benim."[143]

143 Buhârî, Nikâh, 1 (nr. 5063); Müslim, Fezâil, 35 (nr. 127).

Bu sebepten Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

"Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar" (Fâtır 35/28).

Daha cahil olan daha emin olur. Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm],

"Ey Davud! Zararlı yırtıcı bir hayvandan korktuğun gibi benden kork" diye vahyetmiştir.

Korkunun sebebi bu anlatılanlardır. Korkunun neticesi ise kalpte, bedende ve bazı uzuvlardadır. Kalpte olan semeresi, dünya arzularını kişiye acı göstermesi, onda dünyevî istekler bırakmamasıdır. Kendisine bir kadının veya bir yemeğin arzusu baskın gelen bir kimse, aslanın pençesine ya da öfkeli bir padişahın zindanına düşse, o arzular kalmaz. Hatta korku ve ıstırap içinde olduğundan bütün işi huşû, hudû, mülahaza, murakabe olur. Onda kibir, haset, dünya hırsı, gaflet kalmaz. Korkunun bedendeki semeresi ise eziklik, zayıflık ve sararıp solmaktır. Uzuvlardaki semeresi, onları günahlardan temizleyip edep ve taat üzere tutmaktır.

Korkunun dereceleri çeşitlidir. Kişi eğer kendisini korku sebebiyle hevâ ve heveslerden alıkoyarsa, buna "iffet" denir. Eğer haramdan menederse "vera" denir. Şayet şüphelerden, yani helâl olup da haram ihtimali olan şeylerden menederse "takva" denir. Eğer ahiret azığı olmayan her şeyden alıkoyarsa "sıdk" denir. O kimseye de "sıddîk" denir. İffet ve vera dediklerimiz takvanın kapsamına girer. Takva, vera ve iffet sıdkın kapsamına girer.

Gerçek korku bu anlattıklarımızdır. Yoksa göz yaşı döküp o yaşı silip "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" deyip aldırmamak değildir. Buna kadınların ağlaması denir, korku (havf) denmez. Zira bir şeyden korkan, muhakkak ondan kaçar. Kaftanının içinde yılan gören kimse, "Lâ havle..." deyip bununla yetinmez, yılanı fırlatıp atar, aldırmaması mümkün değildir.

Zünnûn-i Mısrî'ye [rahmetullahi aleyh], "Kul, ne zaman (Allah'tan) korkan biri olur?" diye sorulduğunda, "Kul nefsini, hastalığının uzamasından korkarak kendini her şeyden koruyan hasta durumuna getirdiği zaman, Allah'tan korkan biri olur" demiştir.

Korkunun Dereceleri

Korkunun üç derecesi vardır; zayıf, kavi (kuvvetli), mutedil. Övüleni mutedil olanıdır. Zayıfı kadınlar gibi ince kalpli olmak; kuvvetlisi de ümitsizliğe kapılmaktır. Bunda ise hasta olma, kendini bilememe hatta ölüm ihtimali vardır. Bunların ikisi de kötüdür. Çünkü korkunun kendisinde bir kemal yoktur; tevhid, marifet ve muhabbet gibi değildir. Bunun için bu Allah Teâlâ'nın sıfatlarından değildir. Hatta korku, cehaletsiz ve acziyetsiz olmaz. İşin sonu meçhul olup tehlikesinden korunmaktan âcizlik olmayınca havf olmaz.

Fakat korkunun gafillerin haline izafetle bir kemali vardır. Zira onlar için, çocukları okuturken veya hayvanı yolda sürerken dövmek ve kamçılamak gibidir. Okşar gibi vurulursa ne çocuk ders çalışır ne hayvan yola gider. Kuvvetli dövülürse hayvan da çocuk da sakatlanabilir. Dolayısıyla bu iki yol da noksanlık olur. İkisi arasında olması gerekmektedir. Günahlardan sakındıracak, taatleri yaptıracak halde olmalıdır. Âlimin korkusu da o derece ölçülü olur. Çünkü ifrata varınca, recâ (ümit) sebeplerini düşünmeye başlar. Zayıf olunca da işin tehlikesini düşünür. Havf halinde olmadan kendisine âlim diyen, ilim elde etmemiş, boşa zaman harcamış demektir; tıpkı pazarlarda dolaşan, kendisini hikmet ehli olarak adlandıran ve hikmetten hiçbir nasibi olmayan falcılar gibi... Zira bütün marifetlerin başı, kişinin kendini ve Allah Teâlâ'yı tanımasıdır. Kendisini kusurlu, Cenâb-ı Hakk'ı ise celâl, azamet ve hâkimiyet sahibi olarak bilmektir. Kişinin böyle bir marifet sahibi olması, korkudan başka bir şey doğurmaz. Bir haberde şöyle denilmiştir:

"İlmin başı, cebbâr olan Allah Teâlâ'yı tanımak; sonu ise bütün işlerini O'na havale etmektir."

Sen hiçbir şey değilsin ve hiçbir şeyin de yok! Bu gerçeği bilip de korkmayan biri olabilir mi?

Korkunun Türleri

Korku tehlikeyi tanımaktan ileri gelir. Herkes kendisine göre bir tehlike ile karşılaşır. Bazısının gözünün önüne cehennem gelir, korkusu ondan olur. Bazısının ise cehenneme götüren yol gözünün önüne gelir. Tövbe etmeden öleceğinden veya yeniden günaha düşeceğinden, kalbinin kararacağından, gaflete düşeceğinden, âdetlerin kendisini günaha sürükleyeceğinden, nimetin çokluğu sebebiyle zevke dalıp ahireti unutacağından, kıyamet günü kendisine şiddetli muamele edileceğinden, bütün kusur ve kabahatlerini ortaya dökeceklerinden, kendisini rezil edeceklerinden, aklına gelen bir şeyin Cenâb-ı Hak tarafından bilindiğinden ve beğenilen bir iş olmadığından korkar. Bunların her birinin faydası, kişinin korktuğu şey ile meşgul olmasıdır. Kendisini günahlara düşürecek âdetlerden korkan, o âdetleri yapmaktan sakınır. Allah Teâlâ'nın, kalbinden geçenleri bilmesinden korkan, bâtınını temiz tutar. Diğerleri de böyledir. Korku yaşayanların en büyük korkusu, genellikle son nefeste imanla gidip gitmemektir. Bundan daha büyük korku ise ezele ait korkudur. Acaba ezelde, kişinin saadetine mi, şekavetine mi hükmedilmiştir? Çünkü son, önce olanın neticesidir. Asıl olan budur. Buna işaret olarak, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], minberde iken sağ avucunu yumarak,

هَـذَا كِتَـابُ اللهِ كُتِـبَ فِيـهِ أَهْـلُ الْجَنَّـةِ بِأَسْـمَائِهِمْ وَأَسْـمَاءِ اٰبَائِهِـمْ لَا يُـزَادُ فِيهِـمْ وَلَا يُنْقَـصُ

"Bu, Allah'ın kitabıdır; onda cennetliklerin isimleri ve babalarının isimleri yazılmıştır. Onlarda bir artma ve azalma olmaz" buyurdu. Sonra sol elini yumdu ve,

هَذَا كِتَابُ اللهِ كُتِبَ فِيهِ أَهْلُ النَّارِ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ اٰبَائِهِمْ لَا يُزَادُ فِيهِمْ وَلَا يُنْقَصُ، وَلَيَعْمَلُنَّ أَهْلُ السَّعَادَةِ بِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ حَتَّى يُقَالَ كَأَنَّهُمْ مِنْهُمْ بَلْ هُمْ هُمْ، ثُمَّ يَسْتَنْقِذُهُمُ اللهُ قَبْلَ الْمَوْتِ وَلَوْ بِفُوَاقِ نَاقَةٍ، وَلَيَعْمَلُنَّ أَهْلُ الشَّقَاوَةِ بِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ حَتَّى يُقَالَ كَأَنَّهُمْ مِنْهُمْ بَلْ هُمْ هُمْ، ثُمَّ يَسْتَخْرِجُهُمُ اللهُ قَبْلَ

الْعَوْنِ وَلَوْ بِفُوَاقِ نَاقَةٍ، اَلسَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ بِقَضَاءِ اللهِ وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ بِقَضَاءِ اللهِ وَالْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ

"Bu, Allah'ın kitabıdır. Onda, cehennemliklerin isimleri ve babalarının isimleri yazılmıştır. Onlarda bir artma ve azalma olmaz. Saadet (cennet) ehlinden olan biri, şekavet (cehennem) ehlinin amelini yapıp durur. Onun için, 'O, onlar gibi, hatta aynı onlar' denilir. Sonra Allah Teâlâ onu, ölümünden evvel, bir devenin iki sağım arası kadar da olsa bu halden kurtarır (iyilerin amelini işler ve cennete gider). Şekavet ehli biri de, saadet ehlinin amelini yapıp durur, öyle ki onun için, 'Bu, onlar gibi, hatta aynı onlar' denilir. Sonra Allah Teâlâ onu, ölümünden evvel, bir devenin iki sağım arası kadar da olsa bu halden çıkarır (son anda cehennemliklerin amelini işler ve o hal üzere ölür). Said, Allah'ın hükmüyle saadeti bulandır; şakî de Allah'ın hükmüyle şakî (bedbaht) olandır. Amellerde itibar, sonuçlarınadır"[144] buyurdu.

O halde basiret sahiplerinin korkusu, âkıbetlerinin ne olacağı konusundadır. Bu, korkunun en yükseğidir. Tıpkı Allah Teâlâ'dan celâl sıfatı sebebiyle korkmanın; kişinin kendi günahından dolayı korkmasından üstün olması gibi... Çünkü o korku asla kaybolmaz. Günahı sebebiyle yüce Mevlâ'dan korkan kimse ise günahı terkedince, "Allah Teâlâ'dan niçin korkayım?" diyebilir.

Kısaca Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] henüz yaratılmadan evvel en yüksek makama ulaştıran ve Ebû Cehil'i de yine yaratılmadan önce ve hiç günah işlemediği halde yerin dibine batıran elbette Allah Teâlâ'dır. Böylece Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] en yüksek derecede, Ebû Cehil ise en aşağı derecede yer almışlardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın muradıdır. Allah Teâlâ'ya itaat eden kimse, O'nun yarattığı cüz'î irade, ihtiyar ve kuvvetle buna güç yetirir. İsyan eden de O'nun yarattığı cüz'î irade ve kuvvet sebebiyle bunu yapar. Kulun itaati ve isyanı, bahtiyarlı-

144 Tirmizî, Kader, 8 (nr. 2141). Burada Abdullah b. Ömer'den [radıyallahu anhümâ] gelen hadis şöyle başlıyor: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] elinde iki kitap bulunduğu halde yanımıza geldi ve, *'Bu iki kitabın ne olduklarını biliyor musunuz?'* buyurdu." Hadis sonra yukarıdaki rivayete benzer şekilde devam etmektedir.

ğı ve şakîliği Allah Teâlâ'nın kazâsına râcidir. Muhakkak ki yüce Mevlâ dilediği gibi takdir ve istediği gibi hükmeder. Aklı başında olan her kul kendisi hakkındaki ezelî kazâ ve kader hükmünün ne olduğunu düşünerek korkuyla titrer. İnsan bu korkuyla emrolunmuştur. Onun ardında açıklanması câiz ve mümkün olmayan kaderin sırrı vardır. Bunun için Hz. Davud'a [aleyhisselâm] "Ey Davud! Zararlı yırtıcı bir hayvandan korktuğun gibi benden kork" diye vahyedilmiştir.

Çünkü yırtıcı hayvan seni öldürürse, bunu sendeki bir kabahatten dolayı yapmaz, fıtratı onu buna sevkeder. Seni öldürmezse, acımasından ve senin zavallılığından değil, sana kıymet vermediğindendir. Konuyu böyle düşünen bir kimsenin korkudan emin olması mümkün değildir. Allah en iyisini bilir.

Kötü Âkıbetin Manası

Korkanların çoğu sonlarının kötü olmasından korkmuştur. Çünkü insanın kalbi değişebilir, ölüm anı dehşetli bir zamandır. O anda kalbin neye karar kılacağı bilinemez. Hatta âriflerden biri demiştir ki: "Eğer bir insanın elli sene tevhid üzere yaşadığını görsem sonra aramıza bir direk engel olsa ve o vefat etse, onun kesin tevhid üzere öldüğünü söyleyemem. Zira ben bu arada onda ne gibi değişiklikler olduğunu bilemem."

Âriflerden biri şöyle demiştir: "İçinde bulunduğum evin dış giriş kapısında şehidlik, iç oda kapısında da İslâm üzere ölmek imkânı olsa, ben, iç kapıdaki ölümü, dış kapıdaki şehidliğe tercih ederim." Kendisine, "Niçin?" diye sorulduğunda, "Çünkü hücre kapısı ile giriş kapısı arasında başıma neler geleceğini bilmiyorum" demiştir.

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh], Allah adına yemin ederek demiştir ki: "Kim ölüm anında imanı için hiçbir endişe taşımıyorsa, o kimse imansız gider."

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî [rahmetullahi aleyh] derdi ki: "Sıddıkların korkusu, her hareketlerinde ve işlerinde kötü halde ölmektendir. On-

lar, Allah Teâlâ'nın kendilerini, *'Onlar kalpleri korku içindedir'* (Mü'minûn 23/60) diye tanıttığı kimselerdir."

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] ölüm sekeratında çok ağlamış, figan etmişti. Kendisine, "Ey Ebû Abdullah, Allah'ın rahmetine güven, çünkü Allah'ın affı senin günahlarından büyüktür" denildi. O, "Günahlarıma mı ağlıyorum zannediyorsunuz? Eğer ben tevhid üzere öleceğimi bilsem, Allah'ın huzuruna dağ kadar hatalarla çıkmama aldırmam" dedi.

Anlatıldığına göre, Allah'tan korkanlardan biri, arkadaşlarından birine vasiyet ederek,

"Vefatım gerçekleşirken baş ucumda otur. Gözlerimi açtığımda bana bak; eğer tevhid üzere vefat edersem, bütün mallarımı sat, parası ile badem ve şeker al, şehrin çocuklarına dağıt ve, 'Bu, kurtulan o insanın düğün hediyesidir' de. Yok, eğer tevhid üzere ölmediğimi görürsen; insanlara benim bu vaziyette öldüğümü bildir ki, cenazemde bulunmakla aldanmasınlar, beni sevenler cenazemde durumu bilerek hazır bulunsunlar ki vefatımdan sonra bana riya ulaşmasın" dedi.

Bunun üzerine arkadaşı, "Senin tevhid üzere öldüğünü nasıl bilirim?" diye sordu; o da, bir alamet söyledi. Vasiyet edilen kimse, onda ölüm anında tevhid alametini gördü. Bunun üzerine şeker ve badem alıp dağıttı.

Sehl b. Abdullah [rahmetullahi aleyh] derdi ki: "Mürid günahlara düşmekten, ârif ise küfre girmekten korkar."

Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh] derdi ki: "Evimden çıkıp camiye yöneldiğim zaman sanki belimde bir zünnar (hıristiyanlığın alameti olan kemeri) görüyorum (Nefsimi şirk ve günaha istekli bir halde buluyorum). Onun beni kiliseye ve ateşe tapanların yerine götüreceğinden korkuyorum. Bu hal camiye girene kadar devam ediyor. Camiye girince belimdeki zünnar (nefsimin kötülük arzuları) kesilip atılıyor. Bu durum bende her gün beş defa meydana geliyor."

İşte bütün bunlar âriflerin, kalbin, gaybı bilen Allah'ın kudretiyle nasıl süratle değiştiğini bilmelerinden kaynaklanır.

Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey havâriler topluluğu! Siz günahlardan korkuyorsunuz, biz peygamberler ise küfürden korkuyoruz."

Önceki peygamberlerin haberlerinde şöyle bir olay nakledilmiştir:

Bir peygamber, senelerce çektiği fakirlik, açklık ve sefaleti Allah'a şikâyette bulundu. Bu peygamberin elbisesi yünden yapılmıştı. Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti: "Senin kalbini küfürden korumama razı olmadın mı ki benden ayrıca dünyayı istiyorsun?" Bunun üzerine peygamber pişman oldu, başına toprak saçtı ve,

"Evet, yâ Rabbi, ben razı oldum, beni küfürden muhafaza et, (bu bana yeter)" dedi.

Kötü sona uğramanın alametlerinden biri nifaktır. Bunun için ashâb-ı kirâmın nifaktan korkusu çok ileri derecedeydi.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Eğer ben, nifaktan tamamen arındığımı bilsem, bu benim için üzerine güneş doğan her şeyden (dünya ve içindekilerden) daha sevimlidir."

Yine şöyle demiştir: "Bâtının ve zâhirin, kalbin ve dilin ihtilafı hep nifaktandır."

Kötü Âkıbetin Sebepleri

Herkesin korktuğu "sû-i hâtime" yani kötü âkıbetin manası, sekerat halinde iken imansız gitmektir. Bunun sebepleri ise çoktur ve ilmi sırlıdır. Fakat bu kitapta şu iki sebepten söz edilebilir:

Birincisi: Kişinin bâtıl ve bid'at bir itikada sahip olup ömrünü bununla geçirmesi ve kendisinin hatalı olabileceğini düşünmemesidir. Böyle bir kimse ölüm anında perde açılıp da hakikat anlaşılınca, diğer itikadlarında da şüpheye düşebilir. Zira inancına itimadı kalmaz. Bu tehlike bid'atçılar ile zühd ve vera sahibi olsalar da kelâm ve istidlal

ilmiyle uğraşanlar içindir. Derin konulara girmeyen ve doğru yolda olup Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde bildirildiği üzere şeriatın zâhirine inananlar, bu tehlikeden emindirler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ

"Kocakarı imanına sahip olun."[145]

Yine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ

"Cennet ehlinin çoğu, kötülükten haberi olmayan (saf ve temiz) kimselerdir"[146] buyurmuştur.

Selef-i sâlihîn bunun için kelâmdan, münazaradan ve işlerin hakikatini incelemekten menetmişlerdir. Çünkü herkesin bunlara gücünün yetmeyeceğini ve bid'atlara düşülebileceğini bilmişlerdir.

İkincisi: Kişinin imanının asılda zayıf olmasıdır. Böyle bir kimsede Allah sevgisinin yerine dünya sevgisi baskındır. Ölüm anında kendinden bütün arzuların lezzeti alınıp zorla dünyadan çıkarılarak arzulamadığı yere götürülmesi emredildiğinde, kendisine yapılan bu muameleyi hoş görmediği için, zayıf olan Allah sevgisi tamamen kaybolur.

Bu durum, kişinin çocuğuna karşı kalbinde sevgisinin bulunması, fakat bu sevgisinin zayıf olmasına benzer. Çocuğu, onun sevdiği bir şeyi elinden aldığında muhakkak ona düşman kesilir ve o zayıf sevgi tamamen gider. Bunun için şehidlik mertebesi büyük bir derecedir. Zira o anda dünya sevgisi kişinin kalbinden çıkmış, Allah sevgisi onu kuşatmış ve bu hal üzere ölüme yönelmiştir. Bu şekilde bir ölüm büyük bir ganimettir. Çünkü bunun gibi haller çabucak değişir, kalp o halde devamlı kalamaz.

---

145 Beyrûtî, *Esna'l-Metâlib*, nr. 919; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1774.

146 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1163; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 989; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/313

Kalbinde Allah sevgisinin, mâsiva sevgisinden kuvvetli olduğu kimsenin bu muhabbeti onu diğer şeylerden alıkoyar, böylece kendisini tamamen dünyaya vermez. Bunun için o kimse, ölüm zamanında, anlatılan tehlikelerden emin olur. Ölüm anı gelince, onu dosta kavuşma zamanı bilip ölümü kerih görmez. Allah sevgisinin onu kuşatması ve dünya sevgisinin tamamen yok olması, kişinin güzel bir âkıbet bulacağının alametidir.

O halde bu tehlikeden kurtulmak isteyen kimse, bid'at yolundan sakınmalı, Kur'an ve Sünnet'te bildirilen hükümlere inanmalı, Allah sevgisini kalbine galip kılmalı ve dünya sevgisini de zayıflatmaya çalışmalıdır. Mâsiva sevgisi, şeriatın hududunu gözetmekle zayıflar. Böylece dünya, kulun kalbine acı gelir ve ondan nefret eder. Allah sevgisi de daima O'nu zikretmekle, dostlarıyla sohbet etmekle ve dünyayı seven Allah'ın düşmanlarından kaçınmakla kuvvetlenir. Eğer kulun kalbinde dünya sevgisi galip olursa, tehlikededir demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَآؤُكُمْ وَاَبْنَآؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَآ اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهٖ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِىَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez" (Tevbe 9/24).

Korkunun Elde Edilmesi

Din makamlarının ilki yakîn ve marifettir. O halde marifetten korku; korkudan zühd, sabır, tövbe; zühd ve tövbeden de sıdk, ihlâs, zikre ve fikre muvazebet (devamlılık) doğar. Bundan da üns ve muhabbet

hâsıl olur. Bu ise makamların sonudur. Rıza, tefvîz[147] ve şevk de muhabbete bağlıdır. Demek ki kulun kendisini ve Rabb'ini tanıması olan marifet ve yakînden sonraki kimyâ-yı saâdet, korkudur. Ondan sonra olanlar, onsuz sahih olmaz. Bu, üç yolla elde edilir:

Birincisi: İlim ve marifet ile elde edilir. Kişi kendisini ve Rabb'ini tanıyınca, Hak Teâlâ'dan zaruri olarak korkar. Bir ormanda aslanın eline düşen biri, aslanı tanır ve ondan korkması için hiçbir ilaca ihtiyacı olmaz. Bu, korkunun tâ kendisidir. Her kim Cenâb-ı Hakk'ı kemal, celâl, kudret sahibi ve insanlardan müstağni olarak; kendisini de çaresiz ve zavallı olarak tanırsa, kendisini aslanın eline düşen kimse gibi görür. Yüce Mevlâ'nın hükmünü tanıyan kimse, her ne olacaksa kıyamette ona hükmedeceğine, murat ettiği şekilde bazısına vesilesiz saadet, bazısına ise ağır suç olmadan şekavet verebileceğini, bunun ise asla değişmeyeceğini bilir ve muhakkak surette bundan korkar. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اِحْتَجَّ اٰدَمُ مُوسَى عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عِنْدَ رَبِّهِمَا فَحَجَّ اٰدَمُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ مُوسَى: أَنْتَ اٰدَمُ الَّذِي خَلَقَكَ اللهُ بِيَدِهِ وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَأَسْجَدَ لَكَ مَلَائِكَتَهُ وَأَسْكَنَكَ جَنَّتَهُ ثُمَّ أَهْبَطْتَ النَّاسَ بِخَطِيئَتِكَ إِلَى الْأَرْضِ فَقَالَ اٰدَمُ: أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ وَأَعْطَاكَ الْأَلْوَاحَ فِيهَا تِبْيَانُ كُلِّ شَيْءٍ وَقَرَّبَكَ نَجِيًّا، فَبِكَمْ وَجَدْتَ اللهَ كَتَبَ التَّوْرَاةَ قَبْلَ أَنْ أُخْلَقَ قَالَ مُوسَى: بِأَرْبَعِينَ عَامًا قَالَ اٰدَمُ: فَهَلْ وَجَدْتَ فِيهَا وَعَصَى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى قَالَ: نَعَمْ قَالَ: أَفَتَلُومُنِي عَلَى أَنْ عَمِلْتُ عَمَلًا كَتَبَهُ اللهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أَعْمَلَهُ وَقَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي بِأَرْبَعِينَ سَنَةً

"Âdem ile Musa [aleyhimesselâm] *Rab'lerinin huzurunda münazaa ettiler. Âdem, Musa'ya galip geldi. Musa, Âdem'e,*

147 **Tefvîz:** Kulun her işini Cenâb-ı Hakk'a bırakması ve O'nun yaptığı her şeyi gönül hoşluğu ile karşılamasıdır.

'Sen, Allah'ın kudretiyle yarattığı, yaratmış olduğu ruhtan verdiği, melekleri sana secde yaptırdığı, cennete yerleştirdiği, sonra da hatan yüzünden insanları yeryüzüne indirdiği Âdem değil misin?' dedi. Âdem de Musa'ya,

'Sen, Allah'ın, risâleti ve özel kelâmı için seçtiği, sana içinde her şeyin açıklaması bulunan Tevrat'ı verdiği ve kendisine yaklaştırıp sırdaş ettiği Musa'sın. Peki, Tevrat'ın ben yaratılmadan kaç yıl önce yazıldığını biliyor musun?' dedi. Musa,

'Kırk yıl önce yazıldı' dedi. Âdem,

'Tevrat'ta, 'Âdem Rabb'ine isyan etti ve haddi aştı' diye yazılı olduğunu gördün mü?' diye sordu. Musa,

'Evet' dedi. Bunun üzerine Âdem,

'Allah'ın, beni yaratmadan kırk yıl önce benim için yazdığı bir ameli yaptım diye beni kınıyor musun?' dedi."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu naklettikten sonra, "*Âdem, Musa'ya galip geldi*" buyurdu.[148]

Korkunun doğduğu marifetin pek çok kapısı vardır. Marifeti fazla olanın, korkusu da fazla olur.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve Cebrâil [aleyhisselâm] Allah korkusundan ağladılar. Allah Teâlâ onlara, "Ben sizi azabımdan emin kıldım; daha niçin ağlıyorsunuz?" diye sordu; onlar, "Senin tuzağından kim emin olabilir ki?"[149] dediler.

Sanki onlar, Allah Teâlâ'nın bütün gaypları bildiğini, kendilerinin ise işlerin sonunu bilmediklerini bilince, Allah Teâlâ'nın, "Sizi azabımdan emin kıldım" sözünün kendileri için bir iptila, imtihan ve tuzak olmasından emin olmadılar. Hatta korkuları dinecek olsa, kendilerinin Allah'ın mekrinden emin olduklarının ortaya çıkacağını ve, "Senin tuzağından kim emin olabilir ki?" sözlerine aykırı davranacaklarını düşündüler.

148 Buhârî, Enbiyâ, 31 (nr. 3409); Müslim, Kader, 2 (nr. 13).

149 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 2604.

Bedir Savaşı'nda müslümanların gücü zayıf kalınca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اَللّٰهُمَّ إِنْ تَهْلُكْ هَذِهِ الْعَصَابَةَ لَمْ يَبْقَ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ أَحَدٌ يَعْبُدُكَ

"Allahım, eğer bu topluluğu helâk edersen, yeryüzünde sana ibadet eden hiç kimse kalmaz" diye yalvardı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh],

"Rabb'ine böyle yakarmayı bırak; şüphesiz O, sana (zafer) vaadini yerine getirecektir"[150] dedi.

Hz. Ebû Bekir es-Sıddık'ın [radıyallahu anh] makamı, Allah'ın vaadine güvenme makamı idi. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] makamı ise Allah'ın mekrinden korkma makamı olup o, daha üstündür. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın sırlarını, fiillerinin gizliliklerini ve sıfatlarının manalarını kemaliyle bilmekten kaynaklanır. O sıfatlar ki, onlardan meydana gelenlerin bir kısmına "mekr" denir. Allah Teâlâ'nın sıfatlarının künhüne vâkıf olmak hiçbir beşer için mümkün değildir.

İkincisi: Kişi marifetten yana âciz olunca, havf halini elde edebilmek için korku sahipleri ile sohbet eder, gaflet ehlinden sakınır.

Taklit bile olsa, bu yolla havf hali elde edilir. Bu durum şuna benzer: Küçük bir çocuk evde iken yanına yırtıcı bir hayvan veya yılan girse, çok defa çocuk ondan korkmaz, hatta yılanı tutup oynamak için elini ona uzatır. Fakat çocuğun yanında akıllı babası bulunsa, o, yılandan korkar ve ondan kaçar. Çocuk babasının korkudan titrediğini ve kaçmaya çalıştığını görünce, onunla birlikte ayağa kalkar ve onu da korku sarar. Babanın korkusu, basiretten, yılanın sıfatını, zehrini, hususiyetini, yırtıcı hayvanın kuvvetini, yakalamasını ve yaptığına hiç aldırış etmemesini bilmesinden kaynaklanır. Çocuğun korkusu ise sırf taklide dayanan inançtır. Çünkü o, babası hakkında güzel zan sahibidir; onun ancak bizâtihi korkulacak bir sebepten korktuğunu bilir, böylece yırtıcı hayvanın korkulacak bir varlık olduğunu anlar, fakat onun hangi yönden tehlikeli olduğunu bilmez.

150 Müslim, Cihâd, 18 (nr. 58).

Taklitle olan bu korku, ârifin korkusundan zayıftır. Çünkü o çocuk, birkaç defa yılanbazın eliyle yılanı tuttuğunu görürse, taklitle ondan korktuğu gibi yine taklitle emin olup yılana dokunur. O halde korkusu taklidî olan kimsenin, emin olan gafillerden sakınması gerekir. Özellikle de kendisini âlim olarak gösterenlerden kaçmalıdır.

Üçüncüsü: Kişi, sayıları az olan gerçek korku sahiplerini bulamaz ise onların hallerini dinler, kitaplarını okur. Bu sebeple peygamberlerden ve velilerden havf hakkında bazı kıssalar nakledelim ki az bir aklı olan kimse bile onların insanların en ârifleri ve akıllıları olduğunu bilsin; Cenâb-ı Hak'tan nasıl korktuklarını öğrensin. Bunları öğrenince de onların havf halinin böylesine kuvvetli iken başkalarında daha fazla olması gerektiğini kavrasın.

Peygamberlerin, Meleklerin ve Velilerin Kıssaları

Denilmiştir ki: İblis ilâhî huzurdan kovulduğu zaman Cebrâil ile Mîkâil [aleyhimesselâm] ağlamaya başladılar. Allah Teâlâ onlara niçin ağladıklarını sordu; onlar da, "Yâ Rabbi! Senin mekrinden (gizli tuzağından) emin değiliz (İblis gibi bir suç işleyip bizim de senin huzurundan kovulmamızdan korkuyoruz), dediler. O zaman Allah Teâlâ onlara, "İşte bu şekilde (korku üzere) olun; benim tuzağımdan emin olmayın!"[151] buyurdu.

Muhammed b. Münkedir [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cehennem yaratıldığında meleklerin kalpleri yerinden uçtu (ödleri koptu); insanoğlu yaratılınca kalpleri yerine döndü (rahatladılar)."[152]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

مَا جَاءَنِي جِبْرِيلُ قَطُّ إِلَّا وَهُوَ يَرْعَدُ فَرَقًا مِنَ الْجَبَّارِ

"Cibrîl bana her geldiğinde, Cebbâr olan Allah'ın korkusundan vücudu titrerdi."[153]

---

151 Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 383. Burada İblis geçmiyor.

152 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/176.

153 Cibrîl'in [aleyhisselâm] korkusuyla ilgili benzer haberler için bk. Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 8357; Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 363; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 915.

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] nakledildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Cibrîl'e, "Neden Mîkâil'i hiç gülerken görmüyorum?" diye sordu. Cibrîl de, "Cehennem yaratıldıktan bu yana Mîkâil gülmedi"[154] dedi.

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: "Halil İbrahim [aleyhisselâm] namaza kalktığı zaman, Rabb'inin korkusundan kalbinin iniltisi bir mil uzaktan işitilirdi."[155]

Mücâhid [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Davud [aleyhisselâm], kırk gün başını secdeden kaldırmadan ağladı. Öyle ki akan göz yaşlarından otlar bitti ve başını örttü. Bunun üzerine,

'Ey Davud, aç mısın sana yiyecek verilsin, susuz musun susuzluğun giderilsin, çıplak mısın, sana elbise giydirilsin?' diye nida edildi. Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm] öyle bir feryat etti ki önündeki ağaç kurudu, içinden çıkan (ilâhî korkunun) ateşiyle yandı. Sonra Allah Teâlâ tövbesini kabul etti ve kendisini affetti. Bunun üzerine Hz. Davud [aleyhisselâm],

'Yâ Rabbi, hatamı avuç içime yaz' dedi. Hatası avuç içine yazıldı. Elini, bir yiyecek, içecek veya başka şey için açtığında onu görürdü ve ağlardı. Kendisine üçte ikisi su ile dolu bir bardak getirilirdi, onu eline aldığında hatasını görürdü, onu dudaklarına götürmeden bardak göz yaşları ile dolup taşardı."[156]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] ağlaması uzayıp ona bir fayda vermeyince, içi daraldı, üzüntüsü şiddetlendi ve, "Yâ Rabbi, ağlamama merhamet etmeyecek misin?" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Ey Davud, sen günahını unutup ağlamanı dile getirdin!" diye vahyetti. O zaman Davud [aleyhisselâm],

---

154 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/224. İsrâfil [aleyhisselâm] hakkında benzer bir haber için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 913.

155 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 6/218; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 3/38.

156 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 474.

"İlâhî ve seyyidî, günahımı nasıl unuturum! Ben (hata etmeden önce) Zebûr'u okuduğumda akan sular durur, rüzgârın esmesi kesilir, kuşlar başımın üstünde gölge yapar, vahşi hayvanlar mihrabıma toplanırdı. İlâhî ve seyyidî, şimdi benimle senin arandaki bu ayrılık nedendir?" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona şöyle vahyetti:

"Ey Davud, ilk halin taatin sağladığı ünsiyet (dostluk ve yakınlık), son halin ise günahın düşürdüğü yalnızlıktır. Ey Davud, Âdem, benim yarattığım varlıklardan biridir. Ben onu kudretimle yarattım, ona seçip yarattığım ruhtan verdim, melekleri ona secde ettirdim, ona keramet elbisesini giydirdim, başına vakar tacını taktım. Bana yalnızlıktan şikâyet etti, onu kadın kullarımdan Havva ile evlendirdim. Onu cennetime yerleştirdim. Bana isyan etti, onu zelil ve üryan halde yakınımdan uzaklaştırdım. Ey Davud, beni dinle, ben hak olanı söylerim: Sen bize itaat ettin, biz de sana karşılığını verdik. Sen bizden istedin, biz de sana verdik. Sen bize isyan ettin; biz sana (tövbe için) mühlet verdik. Eğer sen önceki halinle bize dönersen, seni kabul ederiz."[157]

Yahya b. Ebû Kesîr [rahmetullahi aleyh][158] demiştir ki: "Bana ulaşan bir habere göre, Davud [aleyhisselâm], ağlamak istediği zaman bir hafta öncesinden yemek yemez, su içmez, hanımlarına yaklaşmazdı. Bir gün öncesinde onun için sahraya bir taht çıkarılırdı. Davud [aleyhisselâm], oğlu Süleyman'a [aleyhisselâm], beldeleri ve etrafında bulunan sık ağaçlı ormanları, tepeleri, dağları, çölleri, havraları ve kiliseleri dolaşıp yüksek sesle, 'Dikkat! Kim, Davud'un ağlamasını dinlemek isterse gelsin!' diye yüksek sesle bağırmasını emrederdi. Çöllerden ve tepelerden vahşi hayvanlar, sık ağaçlı ormanlardan yırtıcı hayvanlar, dağlardan diğer küçük hayvanlar, yuvalarından kuşlar, çadırlarından genç kızlar ve diğer bütün insanlar gelip bu gün için toplanırdı. Hz. Davud [aleyhisselâm] gelip tahtın üzerine çıkardı. İsrâiloğulları etrafını sararlardı. Her sınıf (kendilerine tahsis edilen yerde) ayrı olarak etrafını çevrelerdi.

157 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/484.

158 Yahya b. Ebû Kesîr et-Tâî [rahmetullahi aleyh], güvenilir râvilerdendir, hicrî 32'de vefat etmiştir. *Kütüb-i Sitte* sahipleri kendisinden hadis rivayet etmiştir (bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/484).

Süleyman [aleyhisselâm] baş ucunda ayakta dururdu. Davud [aleyhisselâm], Rabb'ini övmeye başlayınca bir ağlama ve feryat sesi yükselirdi. Sonra cennet ve cehennemi anlatmaya başlardı. Haşeratlarla, vahşi hayvanlardan, yırtıcılardan ve insanlardan bir grup (anlatılanların dehşetinden) ölürdü. Sonra kıyametin dehşetli hallerinden anlatmaya ve kendi nefsi için ağlamaya başlardı. Bunun üzerine her sınıftan bir grup daha ölürdü. Süleyman [aleyhisselâm], ölenlerin çokluğunu görünce,

'Babacığım, dinleyenlerin yüreklerini parça parça ettin; İsrâiloğulları'ndan, vahşi hayvanlardan ve haşerattan pek çoğu öldü!' derdi. Bunun üzerine Davud [aleyhisselâm], duaya başlardı. O sırada İsrâiloğulları'nın âbidlerinden biri,

'Ey Davud, Rabb'inden karşılık istemede acele ettin' derdi. Bunun üzerine Davud [aleyhisselâm] kendinden geçerek yere kapanırdı. Süleyman [aleyhisselâm] onun bu halini görünce bir sedye getirir, onu üzerine koyarak taşır, sonra, bir münâdiyi çağırır, şu duyuruyu yapmasını emrederdi:

'Kimin Davud'un yanında bir dostu ve yakını varsa bir sedye getirip onu taşısın; çünkü cennetin ve cehennemin anlatılması onunla birlikte olanları öldürdü!' Bunun üzerine bir kadın sedye getirir, onunla yakınını taşır ve, 'Ey cehennemin anlatılması kendisini öldüren, ey Allah korkusu kendisini öldüren kimse!' derdi. Sonra Davud [aleyhisselâm] kendine gelince kalkar, elini başına koyar, ibadet evine girer, kapısını kapatır ve,

'Ey Davud'un ilâhı! Davud'a kızgın mısın?' diyerek yalvarmaya devam ederdi. Süleyman [aleyhisselâm], gelip kapısında durur, izin ister sonra elinde bir arpa ekmeği ile içeri girer ve,

'Babacığım, istediğin şeye şu ekmekle kendini takviye et' derdi. Davud [aleyhisselâm] o ekmekten Allah'ın dilediği kadar yerdi, sonra İsrâiloğulları'nın yanına çıkıp onların arasında olurdu."[159]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anhümâ] demiştir ki: "Hz. Zekeriyya'nın oğlu Yahya [aleyhimesselâm], sekiz yaşında iken Beytülmakdis'e girdi. Oradaki ibadet edenlere baktı. Adamlar, köprücük kemiğini del-

159 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/484-485.

mişler, içinden zincirler geçirmişler ve (içinde devamlı ibadet yapmak için) kendilerini Beytülmakdis'in kenarlarına bağlamışlardı. Bu manzara onu korkuttu. Hemen anne ve babasına döndü. Yolda, oynayan çocuklara rastladı. Çocuklar ona,

'Ey Yahya, gel birlikte oynayalım' dediler. Yahya [aleyhisselâm],

'Ben oyun için yaratılmadım!' dedi; anne ve babasına gitti, onlardan kendisine kıldan bir elbise yapmalarını istedi. Onlar da yaptılar. Yahya [aleyhisselâm] (kıldan yapılmış elbiseyi giyip) Beytülmakdis'e döndü. Gündüz orada hizmet ediyor; geceleri de oranın kandillerini yakmakla meşgul oluyordu. On beş yaşına kadar buna devam etti. Sonra oradan çıkıp dağlarda ve vadilerde kalmaya başladı. Bunun üzerine anne babası onu aramaya çıktılar; onu Beytülmakdis'e birkaç mil mesafede bir yerde buldular. O, ayaklarını suya sarkıtmış, neredeyse susuzluktan ölecek hale gelmiş, 'Yâ Rabbi, izzetine ve celâline yemin ederim ki, senin katındaki yerimin ne olduğunu bilmedikçe soğuk su içmem' diyordu. Anne babası, ondan, yanlarında getirdikleri arpa ekmeğinden yemesini ve o sudan içmesini istediler. O da istediklerini yaptı ve yeminine kefâret ödedi. Bunun için o, (anne babasına) iyi davranmasıyla övüldü."[160] Anne babası onu Beytülmakdis'e geri götürdüler.

Bunun gibi peygamber kıssaları çoktur.

Sahâbe-i Kirâm ve Selef-i Sâlihînin Kıssaları

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir es-Sıddık [radıyallahu anh], bir kuşa hitaben, "Ey kuş, keşke senin gibi olsaydım da insan olarak yaratılmasaydım" demiştir.

Ebû Zer el-Gıfârî [radıyallahu anh], "Ağızda çiğnenen bir bitki olmayı ne kadar isterdim" demiştir.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], "Unutulup gitmeyi ne kadar isterdim" demiştir.

160 Âyette, *"O (Yahya), anne babasına çok iyi davranan biriydi; zorba ve isyankâr değildi"* (Meryem 19/14) şeklinde övülmüştür.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer [radıyallahu anh] (bazan) Kur'an'dan (uyarı ve tehdit içeren) bir âyet işittiğinde bayılır (normal haline dönemez, hasta diye), günlerce ziyaretine gelinirdi.

Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yanağında ağlamaktan iki siyah hat oluşmuştu.

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bir gün eline bir saman çöpü alarak, "Keşke şu saman çöpü olsaydım; keşke anılan bir şey olmasaydım, keşke unutulup gitseydim, keşke anam beni doğurmayaydı" demiştir.

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bir adamın evine uğradı. Adam evde namaz kılıyor ve Tûr sûresini okuyordu. Hz. Ömer [radıyallahu anh], durup dinlemeye başladı. Adam,

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ۝٧ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ ۝٨

"Şüphesiz, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir. Onu geri çevirecek hiçbir şey yoktur" (Tûr 52/7-8) âyetine ulaşınca, Hz. Ömer [radıyallahu anh] merkebinden indi, bir duvara yaslandı, bir zaman öylece bekledi, sonra evine döndü; (dinlediği âyetlerin dehşetinden) bir ay hasta olarak yattı. İnsanlar onu ziyarete geliyorlar fakat hastalığının ne olduğunu bilmiyorlardı.

Ali b. Hüseyin b. Zeynelâbidin [radıyallahu anhüm], abdest aldığında yüzünün rengi sararırdı. Ailesi kendisine,

"Abdest anında sende oluşan bu hal nedir?" diye sorduklarında,

"Kimin huzurunda durmak istediğimi biliyor musunuz?" derdi.

Misver b. Mahreme [rahmetullahi aleyh], ileri derecedeki korkusundan dolayı Kur'an'dan bir şey dinlemeye güç yetiremezdi. Yanında Kur'an'dan bir âyet okunduğunda bir sayha atar, günlerce aklı başına gelmezdi. Hatta bir defasında yanına Has'am kabilesinden bir adam geldi ve kendisine,

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا ۝٨٥ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا ۝٨٦

"O gün takva sahiplerini binekli olarak heyetler halinde (ikram ve izzet içinde) Rahmân'ın huzurunda toplarız. Günahkârları da yaya ve susuz olarak (zillet içinde) cehenneme süreriz" (Meryem 19/85-86) âyetlerini okuyunca, Misver [rahmetullahi aleyh],

"Ben mücrimlerdenim, müttakilerden değilim; ey okuyucu, o âyeti bir daha oku" dedi. Adam tekrar okuyunca, Misver, şiddetli bir sayha atıp (vefat ederek) ahirete gitti.

Hâtim el-Esam [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Güzel ve hayırlı bir yerde yaşadığına aldanma; cennetten daha güzel bir yer yok iken, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] başına gelen şeyler orada gelmiştir. Çok ibadetinle de aldanma; şüphesiz İblis (şeytan) uzunca bir ibadet ve kulluktan sonra ilâhî huzurdan kovulmuştur. Çok ilminle de aldanma; İsrâiloğulları içinde Bel'am b. Bâûrâ, ism-i a'zamı iyi bilen büyük bir âlimdi. Baksana başına neler geldi (Şeytana uydu ve azdı). Salih insanları görmekle de aldanma; hiç şüphesiz Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] daha yüce ve kıymetli bir kimse yokken, onunla buluşan ve beraber olan nice kâfir akraba ve düşmanları kendisinden bir fayda görmedi."

Serî es-Sakatî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Ben ilâhî azaptan korktuğum için her gün acaba (günahlarım yüzünden) kararmış mı diye defalarca burnuma bakarım!"

Atâ es-Sülemî [rahmetullahi aleyh], Allah'tan çok korkanlardandı. Denilir ki: Atâ es-Sülemî, kırk yıl boyunca başını göğe kaldırmadı ve gülmedi. Bir gün başını göğe kaldırdı, kendisini bir ürperti sardı, yere düştü; karnında fıtık oluştu.

Atâ es-Sülemî [rahmetullahi aleyh], bazı geceler uyanınca, mesh oldum (hayvan sûretine döndüm) korkusuyla vücudunu yoklardı.

Bulunduğu beldede şiddetli bir rüzgâr esince, şimşek çakınca veya pahalılık oluşunca Atâ es-Sülemî [rahmetullahi aleyh], "Onlar benim yüzümden bunlara mâruz kaldılar; eğer Atâ ölseydi insanlar rahat ederdi" derdi.

Ahmed b. Hanbel [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Yüce Rabbim'den bana bir korku kapısı açmasını istedim; Rabbim de açtı. Aklımı kaybetmekten korktum, bunun üzerine, 'Yâ Rabbi bana taşıyacağım kadarını ver!' dedim; o hal benden alındı, sakinleştim."

Anlatılır ki bir grup insan, ağlayan bir âbidin yanında durdular. Âbide, "Allah sana rahmet etsin, seni ağlatan nedir?" diye sordular. Âbid, "Korkanların kalplerinde buldukları bir korku!" dedi. Onlar, "Bu ne korkusudur?" diye sordular. Âbid, "(Hesap için) Allah Teâlâ'nın huzuruna gelin, diye çağrılma korkusudur" dedi.

Bir adam, Hasan-ı Basrî'ye [rahmetullahi aleyh],

"Ey Ebû Said, sabaha nasıl çıktın?" diye sordu. O da,

"Hayır üzere" dedi. Adam,

"Halin nasıl?" diye sordu. Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] tebessüm ederek,

"Bana halimi soruyorsun; gemiye binip denizin ortasına geldiklerinde gemileri parçalanan ve her biri bir tahta parçasına sarılan insanlar, sence hangi haldedirler?" diye sordu. Adam,

"Çok zor haldedirler" dedi. Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh],

"Benim halim onlardan daha zordur" dedi.

Ömer b. Abdülaziz'in [rahmetullahi aleyh] âzatlı câriyesi yanına girdi, ona selâm verdi, sonra evindeki namaz yerine geçerek orada iki rekât namaz kıldı. O sırada kendisini uyku bastı ve uyudu. Uykusundan ağlayarak korku içinde uyandı. Kendine geldi, Ömer b. Abdülaziz'e [rahmetullahi aleyh],

"Ey müminlerin emîri, vallahi ben acayip bir rüya gördüm" dedi. Ömer b. Abdülaziz, "Nedir, anlat bakalım" dedi. Câriye, "Cehennemi gördüm; cehennemliklerin üzerine doğru kükremiş alevinin sesi geliyordu. Sonra sırat köprüsü getirilip cehennemin üzerine kondu." Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh], "Devam et" dedi. Câriye, "Abdülmelik b. Mervân getirildi, köprünün üzerine kondu; çok geçmeden köprü yıkıl-

dı, Abdülmelik cehenneme düştü" dedi. Ömer b. Abdülaziz, "Devam et" dedi. Câriye, "Sonra Velid b. Abdülmelik getirildi, köprünün üzerine kondu; çok geçmeden köprü yıkıldı, Velid cehenneme düştü" dedi.

Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh], "Devam et" dedi. Câriye, "Sonra Süleyman b. Abdülmelik getirildi; çok geçmeden köprü yıkıldı, Süleyman cehenneme düştü" dedi. Ömer b. Abdülaziz, "Devam et" dedi. Câriye, "Sonra sen getirildin. Vallahi ey müminlerin emîri..." dedi. Bu sırada Ömer b. Abdülaziz, bir sayha atıp bayıldı. Câriye baş ucunda durdu, kulağına, "Vallahi ey müminlerin emîri seni kurtulmuş gördüm" diye seslendi. Câriye böyle seslenip duruyor, o ise ayaklarını sallayarak çırpınıyordu.

Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh], kırk sene gülmedi. Râvi der ki: "Ben kendisini gördüm; otururken sanki boynu vurulmak üzere getirilmiş bir köle gibi mahzun ve garip otururdu. Konuştuğu zaman sanki ahireti görerek konuşurdu. Sustuğu zaman sanki gözleri önünde cehennem ateşi tutuşturulmuş da ona bakıyor gibi tefekkür içinde olurdu. O, şiddetli üzüntü ve korkusundan dolayı kendisini ayıplayanlara derdi ki:

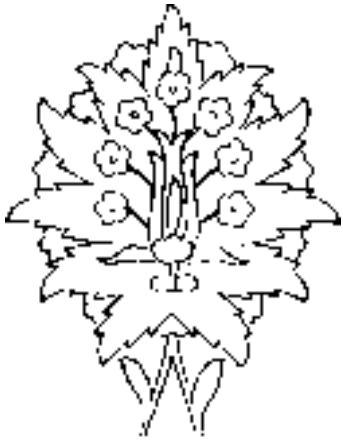
"Allah'ın beni sevmediği bir işte görüp de gazap ederek, 'Git seni affetmiyorum!' demesinden beni emin kılan ne vardır? Çünkü ben, yapılması gereken işlerin dışındaki işlerle uğraşıyorum."

Bunlar gibi kıssalar bir hayli fazladır. Şimdi onların nasıl korktuklarını, senin ise nasıl emin olduğunu iyi düşün! Ya onların günahları çoktu, senin ise yok ya da onların marifeti çoktu, senin ise yok! Sen pek çok günahla ahmakların ve gafillerin hükmünce eminsin! Onlar ise basiret ve marifet hükmünce pek çok ibadetle korku içindeler!

Korku mu, Ümit mi?

Bir kimse, "Korku ve ümidin fazileti hakkında pek çok haber bildirilmiştir. Bunlardan hangisi daha üstündür, hangisinin kişide üstün gelmesi gerekir?" diye sorarsa, şöyle deriz:

Korku ve ümit iki ilaç gibidir. İlaç için de "faziletli" denmez, "faydalı" denir. Anlattığımız korku ve ümit noksanlık sıfatlarındandır. İnsanın kemali, Cenâb-ı Hakk'ın muhabbetine gark olmakta, O'nun zikrinin bütün varlığını kaplamasındadır. Evveli ve sonu gözetmeyip şimdiki vakte bakmalıdır. Hatta şimdiki vakte de değil, vaktin sahibine yönelmelidir. Zira korku ve ümide bakmak kişiye perde olur. Bu hal ise nadir olur. O halde ölüme yakın kimsede ümit hali fazla olmalıdır. Çünkü bu, muhabbeti artırır. Bu dünyadan gidenin Allah Teâlâ'ya muhabbetinin çok olması gerekir. Böylece rü'yetullah, kendisi için saadet olur. Bütün lezzet hakiki sevgiliyi görmektedir. Fakat diğer zamanlarda, eğer insan gafillerden ise, ona korku halinin üstün gelmesi gerekir. Çünkü onun için ümidin çok olması âdeta öldürücü zehir gibidir. Kişi eğer takva sahiplerinden ise ve halleri güzel ise onda korku ve ümidin itidalli olması gerekir. Zira münâcâtta halin temiz olması muhabbettendir. Ümit ise muhabbete sebep olur. Fakat günah işlere karşı korku çok olmalıdır. Hatta kişi âbidlerden olsa da mubah işlerle meşgul olurken bile fazlaca korku duymalıdır; aksi halde günaha düşer. O halde bunlar, faydası herkesin haline ve şahsına göre değişen birer ilaçtır. Biri diğerinden üstündür diye kesin bir hüküm verilemez.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FAKR VE ZÜHD

Din yolunun esası, birinci kitap olan "Müslümanlık Bahsi" başlığında belirttiğimiz gibi dört asıl üzeredir: Nefis, Allah Teâlâ, dünya ve ahiret. Bu dört şeyin ikisinden sakınılır, diğer ikisi ise aranır. Nefisten sakınarak Allah Teâlâ, dünyadan sakınarak da ahiret aranır. Sabır, korku ve tövbe hepsi bunun mukaddemâtıdır. Dünya sevgisi ise mühlikâttandır. Bundan kurtulmanın ilacını anlatmıştık. Dünyaya düşman olup ondan kesilmek de münciyâttandır. Şimdi bunu açıklayacağız. Bu da fakr ve zühdden ibarettir. O halde önce onun hakikatini öğrenmelisin.

Fakr ve Zühdün Hakikati

Fakir, ihtiyacı olduğu şeye sahip olmayana denir. İnsanın önce kendi varlığına, sonra bekâsına, ardından da gıda, mal ve başka birçok şeye ihtiyacı vardır. Bunlardan hiçbiri insanın elinde değildir; o ise bunların hepsine muhtaçtır. Ganî, kendisinden başkasına ihtiyacı olmayandır, bu yalnızca Allah Teâlâ'dır. Diğer tüm mahlûkat da; cin, melek, şeytan ve hepsinin varlığı ve bekâsı kendilerinden değildir. O halde hakikatte hepsi fakirdir. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ

"Allah zengindir, siz ise fakirsiniz" (Muhammed 47/38).

Hz. İsa [aleyhisselâm] "fakir"i şöyle tefsir etmiştir: "Ben kendi amelime rehinim. Amelimin anahtarı benim elimde değildir. O halde benden daha fakir kim vardır?" Belki Allah Teâlâ da bunu beyan edip şöyle buyurmuştur:

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ اِنْ يَّشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَّا يَشَآءُ كَمَآ اَنْشَاَكُمْ مِّنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَرِيْنَ ۝

"Rabb'in zengindir, rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi sizden sonra yerinize dilediği bir kavmi yaratır" (En'âm 6/133).

O halde bütün mahlûkat fakirdir. Fakat "fakr" kelimesi tasavvuf ehlinin dilinde; kendisini bu sıfatta gören, kendisini bu hal kaplayan, bu dünyada ve ahirette ne yaratış ne de var olmak konusunda elinde hiçbir şey olmadığını yakînen bilenler için kullanılır.

Bazı ahmaklar, "İnsan hiçbir taat ve ibadeti olmadığı zaman fakir olur. Aksi halde fakir olmaz. Çünkü taat ve ibadeti sevap için yapar" derler. Bu, zındıklık ve ibâhîlik tohumudur. Bunu onların kalbine şeytan sokmuştur. Şeytan ahmakları zekilik davasına sürükleyerek yoldan çıkarır. Bunu da ağdalı sözlerle gösterip onları aldatır. Onlar bunu, akıllıca bir düşünce zannederler. Bu, bir kimsenin, "Rabb'i olanın her şeyi vardır. Kişi Rabb'inden de ayrılmalıdır ki fakir olsun" demesine benzer.

Hz. İsa [aleyhisselâm] şöyle buyurmuştur: "Taat de benden değildir ve benim elimde bir şey yoktur, ben taatin rehiniyim!"

Kısaca fakrın manasının beyanı hakkında sûfîlerin açıklamaları bu konudaki (asıl) maksat değildir. Yine insanın her şeye muhtaç olduğunu anlatmak da değildir. Biz mal bakımından fakrı anlatacağız.

İnsanın tamamından fakir olduğu yüz bin ihtiyaçtan biri olan maldan bahsedeceğiz.

O halde malın olmaması iki halden ileri gelir; ya insanın malı olur da kendi arzusuyla o maldan elini çeker ya da malı kazanamaz. Arzusuyla elini maldan çekerse, buna "zühd" denir. Eğer mal kazanmak elinden gelmiyorsa, buna "fakirlik" denir. Fakirliğin üç hali vardır:

Birincisi: Kişinin malı yoktur; fakat mal kazanmak için elinden geldiği kadar çalışır, gayret eder. Böyle olan kimseye "hâris fakir" denir.

İkincisi: Kişi malı talep etmez; verirlerse almaz, bunu kerih bulur. Buna "zâhid" denir.

Üçüncüsü: Kişi malı ne talep eder ne reddeder. Verirlerse alır, vermezlerse istemez. Buna "kanaatkâr fakir" denir.

Biz ilk olarak fakirliğin faziletini, sonra da zühdün faziletini açıklayalım. Çünkü mala sahip olmayan birinin mala hırsı olsa bile fakirlik faziletinden mahrum değildir.

Fakirliğin Fazileti

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾

"Bu ganimet malları, yurtlarından çıkarılan ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlere aittir; onlar Allah'ın lutuf ve rızasını ararlar, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederler. İşte (imanlarında) sadık olanlar onlardır" (Haşr 59/8).

Cenâb-ı Hak bu âyet-i celîlede fakirliği, muhacirlikten önce buyurmuştur.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْفَقِيرَ الْمُتَعَفِّفَ أَبَا الْعِيَالِ

"Allah Teâlâ, çoluk çocuk sahibi olan iffetli fakiri sever."[161]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Bilâl'e [radıyallahu anh],

أَلْقِ اللهَ فَقِيرًا وَلَا تُلْقِهِ غَنِيًّا

"Allah Teâlâ'ya fakir olarak kavuş, O'na zengin olarak kavuşma!"[162] buyurmuştur.

Meşhur bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

يَدْخُلُ فُقَرَاءُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهَا بِخَمْسِمِائَةِ عَامٍ

"Ümmetimin fakirleri, zenginlerinden beş yüz yıl önce cennete girerler."[163]

Diğer bir hadiste,

بِأَرْبَعِينَ خَرِيفًا

"Kırk yıl önce cennete girerler"[164] ifadesi mevcuttur.

Bundan murat, hâris (mala düşkün) olan fakirin, hâris olan zenginden kırk yıl önce cennete girmesidir. Birinci hadisteki "beş yüz yıl" takdiri ise, zâhid olan (gönlünü dünyadan çeken) fakirin, mala rağbet eden zenginden beş yüz sene önce cennete girmesidir.

---

161 İbn Mâce, Zühd, 5 (nr. 4121); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1/968.

162 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/316; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 1021; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/125. Hadisin devamı şöyledir: Bilâl [radıyallahu anh], "Bu nasıl olur?" diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], *"Senden bir şey istendiğinde ver; sana bir şey verildiğinde ise onu kenarda saklama"* buyurdu.

163 Tirmizî, Zühd, 37 (nr. 2353); İbn Mâce, Zühd, 6 (nr. 4122); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/ 296, 343.

164 Müslim, Zühd, 1 (nr. 37); Tirmizî, Zühd, 37 (nr. 2352); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/12; *Şuabü'l-İmân*, nr. 10381.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

خَيْرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ فُقَرَاؤُهَا وَأَسْرَعُهَا تَضَجُّعًا فِي الْجَنَّةِ ضُعَفَاؤُهَا

"Bu ümmetin en hayırlı olanları, fakirleridir ve en önce cennete girip yerleşecek olanları da zayıflarıdır."[165]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِي حِرْفَتَيْنِ اثْنَتَيْنِ فَمَنْ أَحَبَّهُمَا فَقَدْ أَحَبَّنِي، وَمَنْ أَبْغَضَهُمَا فَقَدْ أَبْغَضَنِي، الْفَقْرُ وَالْجِهَادُ

"Benim iki sanatım var; onları seven beni sevmiş, onlardan nefret eden de benden nefret etmiş olur: Onlar, fakirlik ve cihaddır."[166]

Rivayet edildiğine göre, Cibrîl [aleyhisselâm], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] inerek,

"Yâ Muhammed, Azîz ve Celîl olan Allah sana selâm söylüyor ve, 'İstersen şu dağları senin için altın yapayım ve nerede olursan onlar da seninle birlikte bulunsunlar' buyuruyor" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] başını önüne eğdi, (bir müddet düşündükten) sonra,

يَا جِبْرِيلُ إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ مَنْ لَا دَارَ لَهُ وَمَالُ مَنْ لَا مَالَ لَهُ، وَلَهَا يَجْمَعُ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ

"Ey Cibrîl, dünya, evi olmayanın evi, malı olmayanın malıdır; onu ancak aklı olmayan kimse toplar" dedi. Bunun üzerine Cibrîl [aleyhisselâm],

"Ey Muhammed, Allah Teâlâ seni (doğruluğu) sabit olan sözde sabit kıldı (doğruyu söyledin)"[167] dedi.

---

165 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 2921. Fakirlerin herkesten önce cennete gireceğini bildiren hadisler için bk. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/259.

166 Harkûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, s. 141; İbnü'n-Neccâr, *Zeylü Târîhi Bağdâd*, 17/143.

167 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/71; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 47/176; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10637; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 182.

Rivayet edildiğine göre Hz. İsa [aleyhisselâm], bir seyahatinde abâsına bürünmüş yatan bir adam gördü. Onu uyandırdı ve, "Ey uyuyan, kalk ve Allah Teâlâ'yı zikret" dedi. Adam kalktı ve, "Benden ne istiyorsun? Ben dünyayı ehline bıraktım" dedi. Bunu duyan İsa [aleyhisselâm], adama, "Öyleyse uyu ey dostum!" dedi.

Hz. Musa [aleyhisselâm] toprağın üstünde uyuyan bir adama rastladı; adamın kafasının altında bir kerpiç vardı, yüzü ve sakalları toprak içindeydi, kendisi bir abâya sarılmıştı. Musa [aleyhisselâm],

"Ey Rabbim, bu kulun dünyada her şeyini zayi etmiş" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti:

"Ey Musa, bilmez misin ki ben, kuluma rahmetimle nazar edip bütün sevgimle yöneldiğimde, onu dünyadan tamamıyla uzaklaştırırım?"

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] âzatlısı Ebû Râfi' [radıyallahu anh] demiştir ki: Bir gün Resûlullah'ın yanına misafir geldi. Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], beni bir yahudiye göndererek,

"*Ona söyle, misafirimiz geldi, bana receb ayına kadar ödenmek üzere bir miktar un versin*" buyurdu. Ben de gidip yahudiye söyledim. Yahudi,

"Vallahi rehin almadan veresiye un vermem" dedi. Ben de gelip durumu Allah Resûlü'ne bildirdim. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَمَا وَاللهِ إِنِّي لَأَمِينٌ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ أَمِينٌ فِي أَهْلِ الْأَرْضِ، وَلَوْ بَاعَنِي أَوْ أَسْلَفَنِي لَأَدَّيْتُ إِلَيْهِ، اذْهَبْ بِدِرْعِي هَذَا إِلَيْهِ فَارْهَنْهُ

"*Vallahi ben, gök ehli arasında da emin yer ehli arasında da eminim. Eğer o (istediğim şeyi) bana satsaydı veya borç verseydi, ben kendisine muhakkak öderdim. Şu zırhımı al ona rehin olarak ver*" buyurdu. Ben yanından çıktığımda şu âyet nâzil oldu:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾

"Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının süsüne gözlerini dikme! Rabb'inin nimeti daha hayırlı ve daha kalıcıdır" (Tâhâ 20/131). Bu âyet, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için dünyaya karşı bir tâziye olarak indi.[168]

Kâ'b el-Ahbâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: "Ey Musa, fakirliğin sana yöneldiğini görünce, 'Merhaba ey salihlerin şiarı' de."[169]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اِطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءُ وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْأَغْنِيَاءُ وَالنِّسَاءُ

"Cenneti gördüm, oradakilerin çoğu fakirlerdendi. Cehennemi gördüm, oradakilerin çoğu zenginler ve kadınlardı."[170]

Diğer bir rivayette şöyle geçmiştir:

"Ben, 'Zenginler nerededir?' diye sordum: 'Zenginlikleri kendilerini engelledi (onlar hesap veriyorlar)' denildi."[171]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ النِّسَاءُ فَقُلْتُ: مَا شَأْنُهُنَّ فَقِيلَ: شَغَلَهُنَّ الْأَحْمَرَانِ، الذَّهَبُ وَالزَّعْفَرَانِ

"Cehennem ehlinin ekseriyetinin kadınlar olduğunu gördüm. 'Onların durumu nedir?' diye sorduğumda, 'Onları iki kırmızı madde; altın ve zaferan (ibadet ve taatten) meşgul etti (onun için ateşi hak ettiler)' denildi."[172]

---

168 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3863; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1/331; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 1/252; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/612.

169 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/37.

170 bk. Buhârî, Rikâk, 16 (nr. 6449); Müslim, Rikâk, 1 (nr. 94) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/173.

171 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/205.

172 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/259. Benzer bir rivayet. Zaferan yerine "ipek" geçiyor. Zaferan rivayeti için bk. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 6/3402.

Peygamberlerden biri deniz kenarına uğradı. Orada balık avlayan bir adam gördü. Adam, "Bismillah: Allah'ın ismiyle" diyerek ağını denize attı. Fakat onda hiçbir şey çıkmadı. Sonra bu peygamber başka birine uğradı. Adam, "Bismişeytan: Şeytanın ismiyle" diyerek ağını denize attı. Onda o kadar çok balık çıktı ki adam saymaktan usandı. Bunun üzerine peygamber,

"Yâ Rabbi, ben her şeyin senin elinde olduğunu bilmekteyim; bu durum nedir?" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, meleklere,

"Kuluma şu iki adamın menzilini (mana âlemindeki derecesini) açıp gösterin" buyurdu. Peygamber, şu birinci kula Allah Teâlâ'nın hazırladığı ikramları, diğeri için de hazırladığı horluğu görünce, "Yâ Rabbi, olana razı oldum"[173] dedi.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَخِرُ الْأَنْبِيَاءِ دُخُولًا الْجَنَّةَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ لِمَكَانِ مُلْكِهِ وَآخِرُ أَصْحَابِي دُخُولًا الْجَنَّةَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ لِأَجْلِ غِنَاهُ

"Peygamberlerden en son cennete girecek olan, sahip olduğu mülkünden dolayı Davud'un oğlu Süleyman [aleyhimesselâm] *olacaktır. Ashabımdan en son cennete girecek olan ise, zenginliğinden dolayı Abdurrahman b. Avf olacaktır."*[174]

Hz. İsa [aleyhisselâm], "Zengin, güçlükle cennete girer"[175] demiştir.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

إِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا ابْتَلَاهُ فَإِذَا أَحَبَّهُ الْحُبَّ الْبَالِغَ اقْتَنَاهُ

"Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği zaman ona bela verir. Onu çok fazla sevdiğinde ise elinde avucunda ne varsa kurutur." Peygamber Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bu nasıl olur?" diye soruldu,

---

173 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 621.

174 Zebîdî, *İtlâfü's-Sâde*, 11/ 542. Peygamberlerle ilgili kısım için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 4125. Abdurrahman b. Avf ile ilgili kısım için bk. Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 7003.

175 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 35378.

لَمْ يَتْرُكْ لَهُ أَهْلًا وَلَا مَالًا

"Ailesini elinden alır, kendisinde mal mülk bırakmaz"[176] buyurdu.

Hz. Musa [aleyhisselâm], "Ey Rabbim! Kulların içinde sana sevimli gelenlerin hangileri olduğunu bana bildir; ben de senin rızanı kazanmak için onları seveyim" diye dua etti; yüce Allah, "Bütün fakirler!" diye vahyetti.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

يُؤْتَى بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَعْتَذِرُ اللهُ تَعَالَى إِلَيْهِ كَمَا يَعْتَذِرُ الرَّجُلُ لِلرَّجُلِ فِي الدُّنْيَا فَيَقُولُ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا زَوَيْتُ الدُّنْيَا عَنْكَ لِهَوَانِكَ عَلَيَّ وَلَكِنْ لِمَا أَعْدَدْتُ لَكَ مِنَ الْكَرَامَةِ وَالْفَضِيلَةِ. أُخْرُجْ يَا عَبْدِي إِلَى هَذِهِ الصُّفُوفِ فَمَنْ أَطْعَمَكَ فِيَّ أَوْ كَسَاكَ فِيَّ يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهِي فَخُذْ بِيَدِهِ فَهُوَ لَكَ. وَالنَّاسُ يَوْمَئِذٍ قَدْ أَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ فَيَتَخَلَّلُ الصُّفُوفَ وَيَنْظُرُ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ بِهِ فَيَأْخُذُ بِيَدِهِ وَيَدْخُلُهُ الْجَنَّةَ

"Kıyamet günü (fakir) bir kul getirilir. Dünyada bir adamın diğerinden özür dilediği gibi, Allah Teâlâ ondan özür dileyerek,

'İzzet ve celâlime yemin olsun ki, senden dünyayı benim yanımda hakir (değersiz biri) olmandan dolayı çekip almadım, fakat senin için (ahirette) hazırladığım keramet ve fazilet için böyle yaptım. Ey kulum, şu safların arasına çık: Kim, benim rızam için (dünyada) sana yemek yedirmiş yahut benim rızamı isteyerek sana bir elbise giydirmiş ise onun elinden tut, o senin için bağışlanmıştır.' O gün insanlar ter içinde kalmışlardır. Bu kul, safların arasına girer ve kendine bu iyiliği yapana bakar, onun elinden tutup cennete götürür."[177]

176 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/291; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 973; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, nr. 2499; Devlâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 1/46. Son kısmı için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/58.

177 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/545-546.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında,

أَكْثِرُوا مَعْرِفَةَ الْفُقَرَاءِ وَاتَّخِذُوا عِنْدَهُمُ الْأَيَادِي فَإِنَّ لَهُمْ دَوْلَةً

"Fakirlerden tanıdıklarınızı çoğaltın, onlara iyiliklerde bulunun; şüphesiz onlar için devlet vardır" buyurdu. Ashap,

"Yâ Resûlallah, onların devleti nedir?" diye sordular. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ قِيلَ لَهُمْ: انْظُرُوا مَنْ أَطْعَمَكُمْ كِسْرَةً أَوْ سَقَاكُمْ شَرْبَةً أَوْ كَسَاكُمْ ثَوْبًا فَخُذُوا بِيَدِهِ ثُمَّ امْضُوا بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ

"Kıyamet günü olunca fakirlere, 'Bakın, size bir parça ekmek veren, bir yudum su içiren ve bir elbise giydiren kim varsa onun elinden tutun, sonra onu cennete götürün' denir."[178]

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] rivayetine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَبْغَضَ النَّاسُ فُقَرَاءَهُمْ وَأَظْهَرُوا عِمَارَةَ الدُّنْيَا وَتَكَالَبُوا عَلَى جَمْعِ الدَّرَاهِمِ رَمَاهُمُ اللهُ بِأَرْبَعِ خِصَالٍ؛ بِالْقَحْطِ مِنَ الزَّمَانِ، وَالْجَوْرِ مِنَ السُّلْطَانِ، وَالْخِيَانَةِ مِنْ وُلَاةِ الْأَحْكَامِ، وَالشَّوْكَةِ مِنَ الْأَعْدَاءِ

"İnsanlar fakirlerinden nefret ettiklerinde, dünyayı imarla uğraştıklarında ve bütün güçleriyle dirhem (mal) toplamaya yöneldiklerinde, Allah onları dört şeyle müptela kılar: Zaman kıtlığı, sultanın zulmü, hüküm sahiplerinin hıyaneti ve düşmanların güçlü olması."[179]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anhümâ] demiştir ki: "Zengine ikramda bulunup fakiri hor bırakan kimse lânetlenmiştir."[180]

---

178 Hadisli ilgili rivayet ve değerlendirmeler için bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/546-547.

179 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/550; ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/325. Burada "fakirler" yerine "Âlimlerine buğzettiklerinde" geçmektedir.

180 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 60/356.

Denilmiştir ki: "Allah kendisine rahmet etsin, Süfyân-ı Sevrî'nin meclisinde zenginden daha zelil ve fakirden daha izzetli kimse görmedim."[181]

Lokman [aleyhisselâm] oğluna demiştir ki: "Sakın elbisesi eskidir diye kimseyi hakir görme; çünkü senin de onun da Rabb'i birdir."

Yahya b. Muâz er-Râzî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Zavallı insan! Fakirlikten korktuğu kadar cehennemden korksaydı, fakirlikten de cehennemden de emin olurdu. Dünyayı istediği kadar cenneti isteseydi, ikisine de kavuşurdu. Dıştan insanlardan korktuğu kadar, kalpten Allah'tan korksaydı, dünyada da ahirette de saadete kavuşurdu."

Bir adam, İbrahim b. Edhem'e [rahmetullahi aleyh] 10.000 dirhem para getirdi. Hazret almaktan çekindi. Adam kabul etmesini rica edince, İbrahim b. Edhem [rahmetullahi aleyh], "Sen 10.000 dirhem ile benim fakirlerin defterinden ismimi silmek mi istiyorsun? Bunu asla yapmam!" dedi.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] şu tavsiyede bulunmuştur:

إِنْ أَرَدْتَ اللُّحُوقَ بِي فَعَلَيْكَ بِعَيْشِ الْفُقَرَاءِ وَإِيَّاكَ وَمُجَالَسَةَ الْأَغْنِيَاءِ وَلَا تَنْزِعِي دِرْعَكَ حَتَّى تَرْقَعِيهِ

"Bana kavuşmak istersen, fakirler gibi yaşa, zenginlerle oturup kalmaktan sakın, yama yapmadan üzerindeki elbiseni değiştirme!"[182]

Fakirliğin ve Kanaatin Fazileti

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

طُوبَى لِمَنْ هُدِيَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَكَانَ عَيْشُهُ كَفَافًا وَقَنَعَ بِهِ

"Ne mutlu İslâm'a ulaştırılan ve nafakası yeterli olup ona kanaat eden kimseye!"[183]

---

181 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/403. Buradaki rivayet Kabîsa b. Ukbe'dendir.

182 Tirmizî, Libâs, 38 (nr. 1780); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/312.

183 Tirmizî, Zühd, 35 (nr. 2349); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 9793.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer hadisinde şöyle buyurmuştur ki:

يَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ أَعْطُوا اللهَ الرِّضَا مِنْ قُلُوبِكُمْ تَظْفَرُوا بِثَوَابِ فَقْرِكُمْ وَإِلَّا فَلَا

"Ey fakirler topluluğu! Fakirlik halinize Allah Teâlâ'ya karşı kalpten rıza gösterin ki fakirliğinizin karşılığındaki sevabı elde edebilesiniz. Eğer rıza göstermezseniz bir şey elde edemezsiniz."[184]

Bu, haris fakire sevap olmadığını gösterir. Fakat onun da sevaba kavuşacağı hakkında oldukça açık hadis-i şerifler vardır.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لِكُلِّ شَيْءٍ مِفْتَاحٌ، وَمِفْتَاحُ الْجَنَّةِ حُبُّ الْمَسَاكِينِ، وَالْفُقَرَاءُ الصُّبَّرُ هُمْ جُلَسَاءُ اللهِ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Her şeyin bir anahtarı vardır, cennetin anahtarı da fakirleri sevmektir. Haline çokça sabreden fakirler, kıyamet günü Allah Teâlâ'nın özel meclisinde ağırlanacaktır."[185]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللهِ تَعَالَى الْفَقِيرُ الْقَانِعُ بِرِزْقِهِ الرَّاضِي عَنِ اللهِ تَعَالَى

"Kulların Allah Teâlâ'ya en sevimli olanları, (yaptığı taksimde) Allah Teâlâ'dan razı olup rızkına kanaat eden fakirdir."[186]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ أَحَدٍ غَنِيٍّ وَلَا فَقِيرٍ إِلَّا وَدَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ كَانَ أُوتِيَ قُوتًا فِي الدُّنْيَا

184 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 8216; Zebîdî, *İthafü's-Sâde*, 11/554; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16655.

185 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 4993; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 1/96; İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/112; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16587.

186 bk. Zebîdî, *İthafü's-Sâde*, 9/450.

"Zengin olsun fakir olsun, herkes kıyamet gününde, 'Keşke bana dünyada günlük yetecek kadar nafaka verilseydi (fazlası verilmeseydi)!' diye temenni eder."[187]

Allah Teâlâ, Hz. İsmail'e [aleyhisselâm] "Beni kalbi kırık ve mahzun olanların yanında ara!" diye vahyetti. İsmail [aleyhisselâm], onların kimler olduğunu sorunca, Allah Teâlâ,

"Sadık fakirlerdir" buyurdu.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيْنَ صَفْوَتِي مِنْ خَلْقِي فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ: وَمَنْ هُمْ يَا رَبَّنَا فَيَقُولُ فُقَرَاءُ الْمُسْلِمِينَ الْقَانِعُونَ بِعَطَائِي الرَّاضُونَ بِقَدَرِي أَدْخِلُوهُمُ الْجَنَّةَ فَيَدْخُلُونَهَا وَيَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَالنَّاسُ فِي الْحِسَابِ يَتَرَدَّدُونَ

"Allah Teâlâ kıyamet günü, 'Mahlûkatımdan seçkin dostlarım nerede?' buyurur. Melekler,

'Ey Rabbimiz, onlar kimlerdir?' derler. Allah Teâlâ,

'Benim verdiğime kanaat eden, kaderime razı olan müslümanların fakirleridir; onları cennete koyun' buyurur. Melekler de onları cennete koyar. İnsanlar hesap için koşuşturup dururlarken onlar cennette yiyip içerler."[188]

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: "Aklında noksanlık olmayan kimse yoktur; çünkü herkes kendisine fazladan dünya malı gelince sevinip mesrur olur. Halbuki gece gündüz onun ömrünü eksiltmeye devam etmekte ve bu durum onu üzmemektedir. Yazık insanoğluna! Ömrü azalırken, çoğalan mal ona bir fayda vermez!"[189]

Bir adam, Âmir b. Abdükays'a uğradı, baktı ki Âmir, sebzeyi tuzlayarak yiyor. Ona,

187 İbn Mâce, Zühd, 9 (nr. 4140).

188 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 8058.

189 İbn Ebü'd-Dünyâ, *ez-Zühd*, nr. 477.

"Ey Allah'ın kulu, dünyadan bu kadarına razı mı oldun?" dedi. O da,

"Ben sana bundan daha kötüsüne (düşüğüne) razı olanı göstereyim mi?" diye sordu. Adam,

"Evet" deyince, Âmir,

"O, ahirete karşılık dünyaya razı olan kimsedir"[190] dedi.

Ebû Zer [radıyallahu anh] bir gün insanların arasında oturuyordu. O sırada hanımı gelerek, "Vallahi evde yiyecek içecek namına hiçbir şey yok; sen ise bunların arasında oturuyorsun!" dedi. Ebû Zer [radıyallahu anh],

"Ey hanım, şüphesiz önümüzde öyle zor bir geçit var ki ondan ancak yükü hafif olanlar kurtulur" dedi. Bunun üzerine hanımı, razı olarak geri döndü.[191]

Sabreden Fakir mi, Şükreden Zengin mi?

Sabreden fakirin mi, yoksa şükreden zenginin mi üstün olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Doğrusu, sabreden fakirin üstün olduğudur. Bütün bu haberler buna delildir. Fakat işin hakikatini bilmek istersen, seni Cenâb-ı Hakk'ın zikrinden ve muhabbetinden alıkoyan her şey yerilmiştir. Bazıları için fakirlik ve bazıları için de zenginlik buna engeldir. Bunun açıklaması şöyledir: Kifayet miktarı malın olması, olmamasından daha evladır. Çünkü kifayet miktarı olan mal dünyalıktan sayılmaz; hatta ahiret azığıdır. Bunun için Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ قُوتَ اٰلِ مُحَمَّدٍ كَفَافًا

"Allahım, Muhammed'in ailesinin günlük nafakasını yetecek miktar yap."[192]

190 Zebîdî, *İthafü's-Sâde*, 11/557.

191 Ebû Zerr'in [radıyallahu anh] zühdüyle ilgili bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/215-216.

192 Buhârî, Rikâk, 17 (nr. 6460); Müslim, Zekât, 43 (nr. 126), Zühd, 1 (nr. 18, 19); Tirmizî, Zühd, 38 (nr. 2361); İbn Mâce, Zühd, 9 (nr. 4139); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/23; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6343.

Malın kifayet miktarından fazlası olmaması daha iyidir. Çünkü hırs ve kanaatte fakir ve zenginin durumu birdir. Gerek hâris fakir olsun, gerek hâris zengin olsun, ikisi de mala bağlı ve onunla meşgul olurlar. Fakat fakir beşerî ihtiyaçlardan dolayı çok zahmet ve meşakkat çekmiş olur ve çektiği zahmetlerle dünyadan nefret eder. Müminin dünyaya sevgisi ne kadar az olursa, Allah Teâlâ'ya dostluğu o kadar fazla olur. Dünya fakirin zindanı olunca, bu hali sevmiyorsa da ölüm zamanında onun kalbi dünyaya az meyleder. Zengin olanlar, dünyadan zevk aldıkları için dünyaya dalmışlardır. Dünyadan ayrılmak onlara zor gelir. Kalbe göre ikisinin arasındaki fark çok büyüktür. Hatta ibadet ve münâcât vaktinde, fakirin bulduğu hali zengin asla elde edemez. Çünkü zenginin zikri dil ucuyla ve kalbin zâhiri ile olur. Gönül yaralı ve kırık olup eziyet ve sıkıntı çekmeden, zikrin lezzeti onun içine sirayet etmez. Bunun gibi kanaatte de ikisi beraber olsa, yine fakir üstündür. Fakat eğer fakir hâris, zengin de kanaatkâr olsa, mal elinden çıkınca hiç üzülmese ve malın şükrünü eda etse, onun kalbi şükür ve kanaatle temizlenir; dünyanın alışkanlık ve rahatıyla kirlenmez. Hâris fakirin kalbi hırsa bulaşsa bile eziyet, sıkıntı, gam ve kederle temizlenir.

O halde şükreden zengin ile hâris fakir birbirine yakın olur. Fakat gerçekte her birinin, Allah Teâlâ'ya yakınlığı ve uzaklığı, dünyadan ayrılığı ve ona olan ilgisi ölçüsüne göredir. Zengin için malının olup olmaması bir olsa, kalbi malıyla meşgul olmasa, elinde bulundurduğunu insanların ihtiyacı için tutsa -ki Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] bir günde 100.000 gümüş dağıtmış ve kendisine orucunu açmak için 1 gümüş ile et almamıştır- kalbi bu sıfat üzere bulunmayan fakirin derecesinden yüksektir. Fakat halleri aynı olunca fakir daha üstündür. Zira zenginler çoğunlukla sadaka verirler ve hayır işlerler.

Şöyle rivayet edilmiştir:

Fakirler, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir elçi gönderdiler. Elçi huzura çıkınca, "Ben, fakirlerin sana gönderdikleri elçiyim" dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] ona, *"Sevdiğim insanların yanından gelen kimse merhaba, hoş geldin"* dedi. Elçi, "Ey Allah Resûlü, zenginler cennete giderler; çünkü haccedebilirler, biz ise buna güç yetiremeyiz.

Onlar umre yaparlar, biz ise bunu yapamayız. Hastalandıkları zaman da mallarının fazlasından kendileri için ahiret azığı gönderirler" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

بَلِّغْ عَنِّي الْفُقَرَاءَ، أَنْ لِمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ مِنْكُمْ ثَلَاثُ خِصَالٍ لَيْسَتْ لِلْأَغْنِيَاءِ، أَمَّا خَصْلَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِنَّ فِي الْجَنَّةِ غُرَفًا يَنْظُرُ إِلَيْهَا أَهْلُ الْجَنَّةِ كَمَا يَنْظُرُ أَهْلُ الْأَرْضِ إِلَى نُجُومِ السَّمَاءِ لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا نَبِيٌّ فَقِيرٌ أَوْ شَهِيدٌ فَقِيرٌ أَوْ مُؤْمِنٌ فَقِيرٌ، وَالثَّانِيَةُ يَدْخُلُ الْفُقَرَاءُ الْجَنَّةَ قَبْلَ الْأَغْنِيَاءِ بِنِصْفِ يَوْمٍ وَهُوَ خَمْسَمِائَةِ عَامٍ، وَالثَّالِثَةُ إِذَا قَالَ الْغَنِيُّ سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَقَالَ الْفَقِيرُ مِثْلَ ذَلِكَ لَمْ يَلْحَقِ الْغَنِيُّ بِالْفَقِيرِ وَلَوْ أَنْفَقَ فِيهَا عَشْرَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ، وَكَذَلِكَ أَعْمَالُ الْبِرِّ كُلِّهَا

"Fakirlere benden şunu ulaştır: Sizden sabredip sevabını Allah'tan bekleyenlere, üç fazilet verilir ki onlardan hiçbiri zenginlere verilmez. Bu faziletlerin ilki şudur: Cennette öyle odalar vardır ki, cennet halkı onlara dünya halkının gökteki yıldızlara baktığı gibi uzaktan bakarlar. Bu odalara, ancak fakir peygamber, fakir şehid ve fakir müminler girebilirler. İkinci fazilet şudur: Onlar, cennete zenginlerden yarım gün önce girerler. Bu da (dünya yılıyla) beş yüz yıldır. Üçüncüsü şudur: Zengin, 'Sübhânallah ve'l-hamdülillah, ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber' dediğinde, eğer fakir de aynı tesbihatta bulunursa, zengin asla fakirin mertebesine ulaşamaz. İsterse bunun için on bin dirhem sadaka versin. Bütün hayırlı ameller aynı şekildedir."

Bunun üzerine fakirlerin elçisi, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bu müjdeleriyle fakirlerin yanına döndü. Fakirler, "Buna razı olduk, razı olduk" dediler.[193]

Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] böyle buyurmasının sebebi, zikrin bir tohum olup dünya düşüncesinden kurtulmuş, üzüntü ve kırık bir kalbe büyük tesir etmesidir. Dünyalığa sevinen zenginin kalbinde zikir, sert bir taş üstünden akan su gibidir.

193 Biraz kısa bir rivayet için bk. İbn Mâce, Zühd, 6 (nr. 4124).

O halde her birinin derecesi, kalplerinin Cenâb-ı Hakk'a yakınlığı, zikirle meşguliyetleri ve muhabbetleri ölçüsündedir. Fakat zengin, varlık içinde kendisini, malını düşünmüyor zanneder. Bu gururdur, aldanmadır. Böyle olmanın en doğru işareti Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] malı, toprak saçar gibi, su dağıtır gibi infak etmesidir. Eğer dünya malına sahip olmakla dünyaya hiç önem verilmemiş olsaydı, peygamberler niçin bu kadar sakınmışlar, neden bundan kaçınmışlardır? Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], dünya kendisine süslenip temessül edince (karşısına çıkınca), *"Benden uzak dur"*[194] derdi.

Hz. İsa [aleyhisselâm], "Dünya ehlinin mallarına bakmayın; çünkü onların mallarının parıltısı (süsü), imanınızın nurunu söndürür" demiştir. Hz. İsa [aleyhisselâm] bunu, dünya malının tatlılığı kalbe girince, Hak Teâlâ'nın zikrinin tatlılığını bozduğu için buyurmuştur. Çünkü bir kalpte iki zıt lezzet bulunmaz. Dünya iki şeyden fazla değildir. Hak ve mâsiva. Kalbini mâsivaya ne derece bağlarsan, Hakk'ın rızasından o derece uzaklaşmış olursun. Mâsivadan kesildiğin kadar, Allah Teâlâ'nın rızasına yakın olursun.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bir fakirin, arzulayıp da alamadığı bir şeyin önünde derin bir nefes alması, zengin kişinin bin senelik ibadetinden daha üstündür."

Fakir bir adam, Bişr b. Hâris el-Hâfî'ye [rahmetullahi aleyh], "Bana dua et; fakirlikten dolayı ben ve ailem zor durumdayız!" dedi. Bişr, adama, "Ailen sana, 'Evde ne un kaldı ne ekmek!' dediği zaman, benim için dua et; çünkü senin bu durumda yapacağın dua, benim sana yapacağım duadan daha üstündür!" dedi.

Fakirliğin Edepleri

Dervişliğin edebi, bâtında rızadır, zâhirde ise şikâyetçi olmamaktır. Bâtında üç hal vardır:

Birincisi: Kişinin fakirlikle mutlu ve şükredici olmasıdır. Böyle bir kimse bu halin Cenâb-ı Hak tarafından veli kullarına bir ihsan olduğunu bilir.

194 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/309; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 44; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Zemmü'd-Dünyâ*, nr. 11.

İkincisi: Kişi şükretmese bile hatta fakirliği aşağı görse de Allah Teâlâ'nın fiilini kötü görmez. Bu, hacamat yaptıran birinin o anda acı çekse de hacamatçıya kızmaması gibidir. Bu da büyük bir derecedir.

Üçüncüsü: Kişinin fakirlik yüzünden Cenâb-ı Hakk'ı ayıplamasıdır. Bu haramdır, fakirliğin sevabını alıp götürür. Bilakis kulun her zaman, Allah Teâlâ'nın yaptığının olması gereken olduğuna, kimsenin O'nun bir işini ayıplamaya hakkı olmadığına inanması, dinin esasıdır. Zâhiren de şikâyet etmeyip sabır ve tahammül perdesini korumalıdır. Nitekim Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ'nın, fakirlikle cezalandırması ve mükâfatlandırması vardır. Fakirliğin mükâfat olmasının alameti; fakirlik verdiği kişinin ahlâkının güzel olması, o haliyle Rabb'ine itaat etmesi, halinden şikâyet etmemesi ve fakir olmasına rağmen Allah'a şükretmesidir. Fakirliğin ceza olmasının alameti ise, kişinin ahlâkının kötü olması, Rabb'inin taatini terkederek O'na isyan etmesi, çokça şikâyette bulunması ve Allah'ın takdirine kızgınlık göstermesidir."

Bir haberde şöyle bildirilmiştir: "Fakirliği gizlemek, iyilik hazinelerindendir."

Fakirliğin edeplerinden biri de zenginlerin arasına karışmamak, onlara tevazu göstermemek ve müdahane (riyakârlık) yapmamaktır.

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Fakir, zenginlerle içli dışlı olunca bil ki o, bir gösterişçidir; sultanla içli dışlı olunca bil ki o, bir hırsızdır."

Diğer bir edep de fakirlik sebebiyle ibadetten gevşememek, az da olsa artan maldan infak etmekten çekinmemektir. Çünkü bu, kendini zorlayarak yapılan bir hayırdır. Bir defasında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

دِرْهَمٌ مِنَ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ عِنْدَ اللهِ مِنْ مِائَةِ أَلْفِ دِرْهَمٍ

"Bir dirhem sadaka, Allah nezdinde yüz bin dirhemden daha faziletlidir" buyurdu. Kendisine,

"Bu nasıl olur yâ Resûlallah?" diye sorulduğunda, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şu cevabı verdi:

أَخْرَجَ رَجُلٌ مِنْ عُرْضِ مَالِهِ مِائَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ فَتَصَدَّقَ بِهَا وَأَخْرَجَ رَجُلٌ دِرْهَمًا مِنْ دِرْهَمَيْنِ لَا بَمْلِكُ غَيْرَهُمَا طِيبَةً بِهِ نَفْسُهُ فَصَارَ صَاحِبُ الدِّرْهَمِ أَفْضَلَ مِنْ صَاحِبِ الْمِائَةِ أَلْفٍ

"Bir adam, pek çok malından yüz bin dirhemi çıkarıp sadaka olarak verdi. Diğer bir adamın ise sadece iki dirhemi vardı; ondan bir dirhemi gönül hoşluğu ile çıkarıp sadaka verdi. Böylece bir dirhem sahibi, yüz bin dirhem sahibinden daha faziletli oldu."[195]

Verileni Almanın Edebi

Kişi şüpheli olan bir şeyi almamalı, ihtiyacından fazlasını da kabul etmemelidir. Fakat bir kimse fakirlere hizmet ediyorsa, onlara harcamak için kendisine verileni alabilir. İnsanlar arasında alıp gizlice fakirlere sadaka vermek sıddıkların derecesidir. Kişi eğer bunu yapamıyorsa ya kendisi onu insanların içinde fakirlere vermeli ya da mal sahibine havale edip onun vermesini söylemelidir. Bununla beraber sadaka verenin niyetini bilmek de önemlidir. Bunu hediye olarak mı, sadaka olarak mı veya riya için mi veriyor, bunu bilmelidir. Eğer hediye olarak veriyorsa içinde minnet olmayacaksa, onu kabul etmek sünnettir. Şayet bazısının minnetsiz, bazısının da minnetli olacağını biliyorsa, minnet olmayacak miktarı almalı, diğer kısmı geri çevirmelidir. Nitekim Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yağ, keş ve koç hediye edildi, Resulullah Efendimiz yağı ve keşi aldı, koçu geri çevirdi.[196]

Feth el-Mevsılî'ye [rahmetullahi aleyh] içinde 50 dirhem bulunan bir kese gelmişti. Bunun üzerine, Atâ'nın [rahmetullahi aleyh] bize naklettiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

195 Nesâî, Zekât, 49 (nr. 2540); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/379; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3347; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/416; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/181-182.

196 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/172.

مَنْ أَتَاهُ رِزْقٌ مِنْ غَيْرِ وَسِيلَةٍ فَرَدَّهُ فَإِنَّمَا يَرُدُّ عَلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ

"Kime istemediği halde bir rızık ulaşır da onu geri çevirirse, Allah Teâlâ'nın sunduğu bir ikramı reddetmiş olur"[197] buyurmuştur, dedi ve ardından keseyi açıp içinden 1 dirhem alarak kalan kısmını geri verdi.

Bu hadis-i şerifi Hasan-ı Basrî de [rahmetullahi aleyh] rivayet ederdi. Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye içinde para bulunan bir kese ve ince Horasan giysilerinden oluşan bir paket hediye etti. Fakat o, bu hediyeleri kabul etmeyip geri çevirdi ve,

"Kim bizim şu meclisimizde oturur da insanlardan bu gibi hediyeleri kabul ederse, o, kıyamet günü hiçbir nasibi olmadığı halde Allah Teâlâ'ya kavuşur!" dedi. Hasan-ı Basrî'nin [rahmetullahi aleyh] bunu kabul etmemesinin sebebi, onu vaaz karşılığında verdiklerini bilmesidir. O, bu tür şeylerle ihlâsına halel gelmesini istemezdi.

Âbidlerden biri, bir dostu kendisine bir şey vermek istediğinde, ona,

"Vereceğin şey yanında kalsın. Bak: Verdiğin şeyi kabul ettiğimde senin yanında değerim, kabul etmeden öncekinden daha fazla olacak mı? Bana haber ver. Eğer kalbinde değerim artacaksa alayım, yoksa almam!" derdi.

Bunun alameti, hediyesini geri çevirdiğinde buna çok üzülmesi, kabul etmesine sevinmesi ve dostunun hediyesini kabul etmesiyle kendisine iyilikte bulunduğunu bilmesidir.

Bişr-i Hâfî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Hayatımda Serî es-Sakatî'den başka kimseden bir şey istemedim; çünkü onun dünyaya karşı ne derece zühd sahibi olduğunu çok iyi bilirim. O, elinden çıkardığı dünyalık için sevinir ve elinde durandan rahatsızlık duyardı. Ben de, (ikramlarını kabul ederek) sevdiği şeyde ona yardımcı oluyorum."

---

197 Aynı konuda merfû bir hadis için bk. Buhârî, Zekât, 51 (nr. 1473); Nesâî, Zekât, 94 (nr. 2617); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/221; 6/452.

Bir kimse verdiğini riya niyetiyle verirse, onu almamak daha iyidir. Âriflerden biri, kendisine gelen bağışları geri çevirdiği için eleştirilince şöyle demiştir:

"Ben onlara karşı şefkatimden ve samimiyetimden dolayı bağışlarını geri çeviriyorum. Çünkü onlar yaptıkları bu iyiliği dile getirirler ve onun bilinmesini severler; böylece malları ellerinden gider, sevapları yok olur."

Kişi eğer kendisine verilen malın sadaka niyeti ile verildiğini bilir de sadaka alacak durumda olmazsa, onu almamalıdır. Fakat muhtaç ise geri çevirmesi de doğru değildir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَتَاهُ شَيْءٌ مِنْ هٰذَا الْمَالِ مِنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ وَلَا اسْتِشْرَافٍ فَإِنَّمَا هُوَ رِزْقٌ سَاقَهُ اللهُ إِلَيْهِ

"Kime istemeden ve göz dikmeden bu maldan bir şey verilirse, o, Allah Teâlâ'nın kendisine gönderdiği bir rızıktır."

Diğer bir rivayette,

فَلَا يَرُدُّهُ

"Onu geri çevirmesin (alsın)"[198] ilavesi vardır.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Kim, kendisine bir şey verilince almazsa, istediğinde de verilmez."

Serî es-Sakatî [rahmetullahi aleyh], Ahmed b. Hanbel'e [rahmetullahi aleyh] yardım gönderirdi. Bir defasında, Ahmed b. Hanbel gönderilen yardımı geri çevirdi. Bunun üzerine Serî es-Sakatî ona,

"Ey Ahmed! İhsanı reddetmenin âfetinden sakın; çünkü bu, almanın âfetinden daha çetindir!" dedi. Ahmed b. Hanbel [rahmetullahi aleyh],

198 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/320-321; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 3124; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 925; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/101-102.

"Söylediğin sözü bana tekrar eder misin?" dedi. Serî es-Sakatî tekrar edince, Ahmed b. Hanbel,

"Yanımda bir aylık yiyeceğim bulunduğu için onu geri çevirdim; onu yanında sakla, bir ay sonra onu bana ver!" dedi.

Zaruret Yokken Dilenmenin Haram Oluşu

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَسْأَلَةُ النَّاسِ مِنَ الْفَوَاحِشِ، مَا أَحَلَّ مِنَ الْفَوَاحِشِ غَيْرَهَا

"İnsanlardan dilenmek çirkin fiillerdendir; çirkin fiiller içinde de bundan başka helâl kılınmış olanı yoktur!"[199] (Çirkin fiil, ancak zaruret anında mubah olur).

Dilenmenin çirkin bir fiil olmasının üç sebebi vardır:

Birincisi: Kişinin fakirliğini ortaya koyması, Allah Teâlâ'dan şikâyet etmesi anlamına gelir. Zira bir kimsenin hizmetçisi başka birinden bir şey istese, efendisinden şikâyet etmiş olur. Bunun kefâreti ise zaruret olmadan bunu yapmamak ve şikâyet yoluyla istememektir.

İkincisi: Kişi dilenerek kendisini aşağı göstermiş olur. Oysa müminin, Allah Teâlâ'nın huzurundan başka yerde kendisini aşağı göstermesi yakışmaz. Bundan kurtulmanın çaresi ise, kişinin ihtiyacı olduğu şeyi elinden geldiği kadar dostlarından, akrabalarından ve gönlü açık kimselerden istemesidir. Çünkü onlar hakaret nazarıyla bakmazlar, onların yanında aşağılanmaz. O halde insan zaruri bir durum yoksa kimseden bir şey istememelidir.

Üçüncüsü: Kişi bir şey istediği zaman, istediği kimsenin kalbine utanç verir. O kimse de verdiğini utancından dolayı riya için vermiş olur. Çünkü (vermediği takdirde) kendisinin ayıplanmasından korkar. Bu sebeple istenen şeyi verdiğinde kalbi sıkılır, gönül rızası ile vermez, mahcup olmamak ve ayıplanmamak için verir. Bundan kurtulmanın

199 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/597.

çaresi, istediği şeyi açıktan değil, belki ima yoluyla istemektir. Bu sayede eğer kendisinden istenilen kimse vermeyi dilemezse, bunu anlamamazlıktan gelebilir. Eğer bir şey açıktan istenilecek ise şahıstan değil, belki bir gruptan istenmelidir. Orada zengin olur ve bütün gözler ona çevrilirse, vermeyince de ayıplanırsa bu da yasaktır. Çünkü bu da şahıs tayin etmek olur. Fakat kişi zekâtın kendisine verilebileceği bir başkası için bir şey istiyorsa, zekât vermesi gereken bir kimseden istemesi câizdir. O kimse bundan sıkılsa bile yine de câizdir. Kendisi zekât alacak vaziyette ise yine câizdir. Ancak ayıplanmak ya da mahcup olmak korkusuyla veren kimseden almak haram olur. Zira bu, müsadere (el koymak) gibi olur. Gerçi zâhirî fetvada kavle (söze) bakılır, fakat zâhirî fetva bu dünyada geçerlidir. Diğer âlemde gönül fetvasına bakılır. Gönülsüz verdiğine şahitlik edilen kimsenin verdiği şey haram olur. O halde anlattıklarımızın tamamından anlaşıldığına göre zaruret veya önemli bir ihtiyaç yokken dilenmek haramdır. Süslenmek, güzel yemekler yemek için, hoş elbiseler giymek için dilenmek câiz değildir. Dilenmek yalnızca âciz olup hiçbir şeye sahip olmayan kimselere uygundur.

İbadetle meşgul olmak için dilenmek câiz değildir, zira kişinin çalışması farzdır. Eğer kişinin yiyeceğe ihtiyacı olup da evinde kendisine lazım olmayan bir kitabı, fazla seccadesi, fazla elbisesi, fazla kumaşı ve bunlara benzer fazla eşyası olursa dilenmesi haram olur. Önce onları harcamalıdır. Kişi kendisini veya çoluk çocuğunu süslemek için dileniyorsa, bu haramdır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَأَلَ عَنْ غِنًى فَإِنَّمَا يَسْتَكْثِرُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ. وَمَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ عَظْمٌ يَتَفَعْفَعُ وَلَيْسَ عَلَيْهِ لَحْمٌ

"Kim zengin olduğu halde dilenirse; kendisi için cehennem koru biriktirip çoğaltmış olur. Kim de yanında ihtiyacını giderecek miktar olduğu halde dilenirse, yüzünde hiç et bulunmadığı halde (yüzsüz bir vaziyette) mahşere gelir."[200]

200 Birbirini tamamlayan rivayet için bk. Müslim, Zekât, 35 (nr. 103-105); Ebû Davud, Zekât, 24 (nr. 1628); İbn Mâce, Zekât, 26 (nr. 1911); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/231; 6/454.

Diğer bir rivayette hadisin lafzı şöyledir:

كَانَتْ مَسْأَلَتُهُ خُدُوشًا وَكُدُوحًا فِي وَجْهِهِ

"Onun dilenmesi, ahirette yüzünde yara bere halinde gözükür."[201]

Bir hadiste,

اسْتَغْنُوا بِغِنَى اللهِ تَعَالَى عَنْ غَيْرِهِ

"Allah Teâlâ'nın verdiği zenginlik ile yetinin, başkasından bir şey istemeyin" buyrulmuştur. Sahâbe-i kirâm, bu zenginliğin ne olduğunu sorduklarında, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

غِدَاءُ يَوْمٍ وَعَشَاءُ لَيْلَةٍ

"Sabah ve akşam yemeğidir"[202] buyurdu.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

مَنْ سَأَلَ وَلَهُ خَمْسُونَ دِرْهَمًا أَوْ عَدْلُهَا مِنَ الذَّهَبِ فَقَدْ سَأَلَ إِلْحَافًا

"Kimin elli dirhemi veya bunun değerinde altını bulunduğu halde dilenirse, (ihtiyacı olmadığı halde insanlardan) ısrarla isteyen kişilerin hükmüne girer."[203]

50 dirhem; yalnız başına yaşayan, bu miktarı kendisine bir yıllık azık yapan ve o şehirde sadaka mevsimi yılda bir defa olup da o dönemde istemezse, bütün bir sene yiyeceksiz kalacak kimseler içindir, bunların istemesi câizdir. Sabah ve akşam yemeği ise, her gün dilenenler içindir. Çünkü onun için bir gün bir yıl yerindedir. Bunlar, dilenmenin müddeti hakkındadır.

---

201 Biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Zekât, 22 (nr. 6522); Ebû Davud, Zekât, 24 (nr. 1628); Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 1847; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16695.

202 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 280; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 989; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 7155. Aynı konuda bk. Ebû Davud, Zekât, 24 (nr. 1629); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/147.

203 Ebû Davud, Zekât, 24 (nr. 1627); Nesâî, Zekât, 90 (nr. 2608); İbn Mâce, Zekât, 26 (nr. 1840) (Benzer bir rivayet). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/138; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/95.

Muhtaç olunan şeyin cinsine gelince... Bunlar aslında üçtür; yiyecek, giyecek ve mesken. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَا حَقَّ لِابْنِ اٰدَمَ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ، طَعَامٌ يُقِيمُ صُلْبَهُ وَثَوْبٌ يُوَارِي بِهِ عَوْرَتَهُ وَبَيْتٌ يُكِنُّهُ فَمَا زَادَ فَهُوَ حِسَابٌ

"Âdemoğlunun ancak üç şeyde hakkı vardır: Belini doğrultacak kadar yemek, avret yerlerini örtecek kadar elbise ve kendisini barındıracak bir ev! Bundan fazlasının hesabı vardır."[204]

Evin içerisinde lazım olan eşya da mesken hükmündedir. Fakat deri ve hasır varsa üzerlerine ikinci bir örtü için dilenmek câiz olmaz. Toprak ibriği varken, bakır ibrik için dilenmek câiz değildir. İnsanlara gerekli şeyler çeşit çeşittir. Hepsini saymamızın imkânı yoktur. Ancak ihtiyaç ve zaruret olmadan kötü olan bir şeyi yapmamak gerekir.

Fakirliğin Dereceleri

Fakirlerin dereceleri farklı farklıdır. Bişr-i Hâfî [rahmetullahi aleyh] şöyle derdi: "Fakirler üç kısımdır:

Bir fakir vardır, kimseden bir şey istemez, verilince de almaz. O, illiyyîn makamında ruhanîlerle (meleklerle) beraberdir.

Bir fakir vardır; kimseden bir şey istemez, ancak verildiğinde alır. O, firdevs cennetlerinde mukarrebîn (Allah'a yakınlık elde etmiş ârifler) ile beraberdir.

Bir fakir de vardır ki, zorunlu hallerde insanlardan ister. O da ashâbü'l-yemînden olan sadıklarla beraberdir."[205]

İbrahim b. Edhem [rahmetullahi aleyh], Horasan'dan yanına gelen Şakîk-ı Belhî'ye[rahmetullahi aleyh],

204 Tirmizî, Zühd, 30 (nr. 2512); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/62; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 414; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/61; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 147.

205 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3533.

"Fakir dostlarını (dervişleri) hangi hal üzere bırakıp geldin?" diye sordu. Şakîk, "Onları, kendilerine bir şey verildiğinde şükreder; bir şey verilmezse sabreder vaziyette bıraktım" dedi. O, dervişleri dilenmeyi terkederler şeklinde tanıtmakla, onları son derecede övdüğünü zannetti. Bunun üzerine İbrahim b. Edhem [rahmetullahi aleyh], "Belh'te yanımızdaki köpekler de böyle yaparlar!" dedi. O zaman, Şakîk [rahmetullahi aleyh], "Ey Ebû İshak, sizin yanınızdaki fakirler (dervişler) nasıldır?" diye sorunca, İbrahim b. Edhem, "Bizim yanımızdaki fakirler, kendilerine bir şey verilmezse şükrederler, bir şey verildiğinde ise başkasını kendilerine tercih ederler (ellerine geçeni onlara verirler)" dedi. Bunun üzerine Şakîk, İbrahim b. Edhem'in başını öperek, "Doğru söyledin ey üstat!" dedi.

Rivayet edildiğine göre, salihlerden biri şöyle anlatmıştır:

"Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'yi [rahmetullahi aleyh], bir yerde elini açmış insanlardan bir şeyler isterken gördüm. Bu durum ağırıma gitti ve bunu onun için hoş karşılamadım. Sonra gelip durumu Cüneyd-i Bağdâdî'ye [rahmetullahi aleyh] anlattım. O da bana,

'Bu sana ağır gelmesin! O, insanlardan ancak onlara vermek için ister. O, insanlardan ancak onlara ahirette sevap kazandırmak için ister; böylece onlar, kendilerine zarar vermeyecek bir yerden ecir kazanırlar' dedi."

Sanki o, bu sözüyle, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem],

"Verenin eli, üsteki eldir"[206] hadisine işaret etti. Âlimlerden biri, "Verenin eli, malı alanın elidir; çünkü o, sevap veriyor; şeref ona aittir; kendisinden aldığı kimseye değil" demiştir.

Sonra Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh],

"Bana bir terazi getir!" dedi. Önce 100 dirhem tarttı, sonra bir avuç para alarak 100 dirhemin üzerine attı. Ardından da,

"Bunu ona götür!" dedi. Ben, kendi kendime,

206 Nesâî, Zekât, 51 (nr. 2544).

"Bir şey, ancak miktarı bilinsin diye tartılır fakat o, bilinmeyen bir miktarı ona nasıl (neden) kattı; halbuki bu zat hikmet sahibi biridir!" dedim, ama bunun sebebini ona sormaktan çekindim. Keseyi Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'ye götürdüm. O,

"Bana bir terazi getir!" dedi. Kesenin içinden 100 dirhemi tartıp,

"Bunu ona geri götür ve ona söyle bundan sonra ben ondan bir şey kabul etmeyeceğim!" dedi. Daha sonra, 100 dirhemin üzerindeki parayı aldı.

Bu davranış benim şaşkınlığımı daha da arttırdı. Kendisine,

"Neden böyle yaptınız?" diye sordum. Bana,

"Cüneyd, hikmet sahibi biridir. İpin iki ucunu birden tutmak istiyor. Şu 100 dirhemi kendi nefsi için ahirette sevap elde etmek için tarttı. Üzerine de bir avuç parayı tartmadan Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için attı. Ben, Allah Teâlâ'nın rızası için olanı aldım, kendi nefsi için koyduğu kısmı iade ettim" dedi. Ben de onun geri çevirdiği kısmı Cüneyd'e getirdim. Bunun üzerine ağladı ve,

"Kendisi için olanı aldı, bizim için olanı geri çevirdi; kendisinden yardım istenecek olan Allah'tır" dedi.

O dönemin fakirleri işte böyleydi. Kalpleri öylesine temizdi ki dilleri kıpırdamadan birbirlerinin kalbinden geçenleri anlarlardı. Bu hale sahip olamayan kimse, hiç olmazsa bu hale kavuşmayı istemelidir. Bunu da yapamazsa bu hadiselere iman etmelidir.

Zühdün Hakikati ve Fazileti

Bir kimsenin sıcak havalarda bir miktar buzu olsa ve susuzluk anında onunla suyu soğutup içmeyi arzu etse, bununla beraber bir kimse buzu altın karşılığında ondan almak istese, altın sevgisiyle o buza olan arzusu gider ve, "Bir gün ılık su içmeye dayanmak daha iyidir. Çünkü altın ömür boyu kalır. Buz ise kalıcı değildir, akşama kadar eriyip gider" der. O halde buzu daha kıymetli bir şey karşılığında

bırakmak "zühd" olur. Ârifin de dünya hususunda hali böyledir. Zira ârifler, dünyanın geçici olduğunu ve ölüm vaktinin yaklaştığını bilirler. Ahiretin ise saf ve devamlı olup, nihayetinin olmadığını ve ancak dünyayı terketmek karşılığında satıldığını görürler. Durum böyle olunca, dünyadan daha kıymetli olan ahireti kazanmak için dünya onların gözünden çıkar ve aşağı görünür; böylece dünyadan el çekerler. İşte bu zühddür. Fakat zühd, dünyadaki mubah şeylerden olmalıdır. Çünkü haram olanlardan sakınmak herkese farzdır. Yine zühd, kişinin kudreti dâhilinde olan şeylerden olmalıdır. Dünyalığı olmayan kimseler için zühd mümkün değildir. Böyle biri verilen bir şeyi almamakla zühde kavuşabilir. Bu ise tecrübeyle anlaşılabilir. Çünkü dünyalık elde edilince nefis bir başka sıfata bürünebilir ve eski halinden çıkabilir. Diğer bir şart da malı elden çıkarıp harcamak, onu saklamamak ve makamını da bırakıp feragat etmektir. Zira tam zâhid, dünyanın bütün lezzetlerini bırakıp, bunları ahirete karşılık yapan kimsedir. Bu bir alışveriştir ve oldukça kârlıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ ۚ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ وَالْقُرْآنِ ۚ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ ۚ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُم بِهِ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

"Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaattir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır" (Tevbe 9/111).

Cömert olduğunu göstermek veya ahireti kazanmanın dışında başka bir sebep için dünyayı terkeden kimse zâhid olmaz. Marifet ehlinin nezdinde ise dünyayı ahirete satmak şeklindeki zühd de zayıftır. Zira onlara göre ârif, dünyayı düşünmediği gibi ahireti de düşünmez. Çünkü ahiret de dünya gibi göz, mide ve tenâsül uzvunun arzularıyla

ilgilidir. Belki ahirete de hakaret gözüyle bakıp kendilerini, hayvanların da ortak olduğu şehvet ve arzulardan yüksek tutup ona iltifat etmezler. Hatta dünya ve ahirette Allah Teâlâ'nın rızasından başka bir şeyi gözetmezler. Cenâb-ı Hakk'ı tanıyıp görmekten başka bir şeye kanaat etmezler ve O'ndan başka her şey gözlerine aşağı görünür. Bu, ârîflerin zühdüdür. Böyle bir ârif, maldan sakınmasa da olur. Belki verileni alır, yerine koyar ve hakkı olanlara ulaştırır.

Nitekim Hz. Ömer [radıyallahu anh] yeryüzünün servetini elinde bulundurmasına rağmen, kalbi bu mallara asla yönelmedi. Yine Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] bir günde 100.000 dirhem dağıttı ve kendisi için bir lokma et almadı. O halde ârif 100.000 dirheme sahipken zâhid olur da başkası 1 akçeye sahip değilken zâhid olmaz. Kemal, kalbin dünyadan kesilmesindedir. Ne dünyayı aramakla ne de ondan sakınmakla meşgul olmalıdır. Ne onu dost edinmeli ne de düşman tutmalıdır. Çünkü bir şeyi dost edinenin onunla meşgul olması gibi, düşman edinen de onunla meşgul olur. Demek ki kemal, mâsivadan tamamen sakınmaktır. Dünya malı senin nazarında deniz suyu gibi olmalıdır ve elin de padişahın hazinesi gibi... Çoğalırsa, azalırsa, gelirse, giderse sen onu düşünme. Kemal mertebe budur. Fakat bu, ahmakların aldandıkları bir noktadır. Zira bazıları sana malı terketmeni söylerken, "Ben mala bağlı değilim" diye de zâhidlik taslarlar. O halde malı olduğu halde gönlünü ona bağlamamak, ondan kaçmak ve onun etkilerinden kurtulmak işin esasıdır. Bunun için Abdullah b. Mübârek'e [rahmetullahi aleyh], "Ey zâhid!" denildiğinde, İbnü'l-Mübârek, "Gerçek zâhid, Ömer b. Abdülaziz'dir, çünkü dünya ona istemediği halde (koşarak) geldiğinde, onu terketti; bana gelince, benim neyim var ki ondan gönlümü çekeyim?" demiştir.

Tâbiîn âlimlerinden İbn Ebû Leyla, İbn Şübrüme'ye, Ebû Hanîfe'yi [rahmetullahi aleyhim] kastederek,

"Şu dokumacının oğluna baksana, biz hangi meselede fetva versek, onu bize reddediyor (aksine fetva veriyor)" dedi. İbn Şübrüme de,

"Ben onun dokumacının oğlu olup olmadığını bilmem; fakat bildiğim şey şu ki dünya (başkadılık) ona koşarak geldi, o ise ondan kaçtı. Dünya bizden kaçtı, biz ise onun peşine düştük" dedi.

İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Ben, içimizde dünyayı sevenlerin bulunduğunu bilmiyordum. Tâ ki,

مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ

"Sizden dünyayı isteyeniniz de vardır, ahireti isteyeniniz de vardır" (Âl-i İmrân 3/152) âyeti indi; o zaman durumun farklı olduğunu anladım."[207]

Buzu altına satmak, o kadar sermaye istemez; her akıllının anlayıp yapabileceği bir husustur. Dünyanın ahiret karşısındaki kıymeti, buzun altının yanındaki değerinden daha aşağıdır. Fakat bazıları üç sebepten bunu göremez:

Birincisi: İmanın zayıflığı.

İkincisi: Şehvetlerin galebe çalması.

Üçüncüsü: İhmal ve erteleme. Bu da kişinin sonra tövbe ederim deyip işi uzatmasıdır. En büyük sebep ise arzu ve şehvetlerin sevgisi, bunlardan kurtulamaması ve vaat edilen için elindekini vermeyi unutmasıdır.

Zühdün Fazileti

Dünyanın kötülüğü hakkında gelen her haber, zühdün faziletine delildir. Dünya sevgisi mühlikâttan, düşmanlığı ise münciyâttandır. O halde burada dünyayı sevmemek hakkında gelen haberleri beyan edelim. Zâhidlerin en büyük övüncü, Kur'ân-ı Kerîm'de zühdün ilim sahiplerine izafe edilmesidir.

Kârûn gayet süslü bir şekilde ata binip dışarı çıktığında, onu gören herkes, keşke benim de böyle olsaydı, dedi. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ فِىْ زِيْنَتِهٖ ۗ قَالَ الَّذِيْنَ يُرِيْدُوْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ
اُوْتِىَ قَارُوْنُ ۙ اِنَّهٗ لَذُوْ حَظٍّ عَظِيْمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ
خَيْرٌ لِّمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ۚ وَلَا يُلَقّٰىهَآ اِلَّا الصّٰبِرُوْنَ ﴿٨٠﴾

207 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/463.

"Kârûn, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir' dediler. Kendilerine ilim verilenler, 'Yazıklar olsun size, iman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur' dediler" (Kasas 28/79-80).

Bunun için, "Dünyada kırk gün zâhid olanın kalbine hikmet çeşmeleri açılır" denilmiştir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

إِنْ أَرَدْتَ أَنْ يُحِبَّكَ اللهُ فَازْهَدْ فِي الدُّنْيَا

"Allah'ın seni sevmesini istiyorsan dünyadan gönlünü çek!"[208]

Hârise [radıyallahu anh], "Ben gerçekten müminim" dediği zaman, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"İmanının alameti nedir?" diye sordu. Hârise [radıyallahu anh], imanının alametlerini saymaya zühd halinden başlayarak şöyle dedi:

"Dünyadan gönlümü çektim, öyle ki, dünyanın taşı ile altını benim gözümde birdir. Sanki cennet ve cehenneme girenlerin hallerini görüyorum ve Rabbim'in arşına açıktan bakıyorum" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

عَرَفْتَ فَالْزَمْ. عَبْدٌ نَوَّرَ اللهُ قَلْبَهُ بِالْإِيمَانِ

"İyi bildin, buna devam et. Bu, Allah Teâlâ'nın kalbini iman ile nurlandırdığı bir kuldur" buyurdu.[209]

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın,

"Allah kimi hidayete erdirmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar" (En'âm 6/25) âyetindeki, "Göğsünü İslâm'a açmanın" manası sorularak,

208 İbn Mâce, Zühd, 1 (nr. 4102); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/ 313.

209 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 3366; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 11/129; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10590-10592; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/57; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 314.

"Ey Allah'ın resûlü, göğsün (kalbin) açılması nasıl olur?" denilince. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Nur, kalbe girdiği zaman göğüs İslâm'a açılır ve genişler" buyurdu. Sahabe,

"Yâ Resûlallah, bunun bir alameti var mıdır?" diye sordular. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

نَعَمْ، اَلتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ، وَالْإِسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ

"Evet vardır. Onun alameti, aldanma yurdu olan dünyadan nefret etmek, ebedî yurda yönelmek ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanmaktır"[210] buyurdu.

Bir defasında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına,

اِسْتَحْيُوا مِنَ اللهِ حَقَّ الْحَيَاءِ

"Allah'tan hakkıyla hayâ edin" buyurdu. Sahabe,

"Biz Allah'tan hayâ ediyoruz!" dediler. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

لَيْسَ كَذَلِكَ تَبْنُونَ مَا لَا تَسْكُنُونَ وَتَجْمَعُونَ مَا لَا تَأْكُلُونَ

"Hayâ etmek böyle olmaz; (siz böyle söylüyorsunuz fakat) oturmayacağınız evleri inşa ediyor, yemeyeceğiniz şeyleri topluyorsunuz"[211] buyurdu.

Câbir b. Abdullah [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bize bir hutbe verdi; hutbesinde,

مَنْ جَاءَ بِلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ لَا يَخْلُطُ بِهَا غَيْرَهَا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ

'Kim, içine başka bir şey karıştırmadan lâ ilâhe illallah ile Allah'ın huzuruna gelirse, ona cennet vâcip olur' buyurdu. Hz. Ali [radıyallahu anh] ayağa kalkarak,

---

210 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/311; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, nr. 974.

211 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 25/172; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10562; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/284; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 5.

'Anam babam sana feda olsun, imana başka bir şey karıştırmamak nasıl olur? Bunu bize açıkla' dedi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

حُبُّ الدُّنْيَا طَلَبًا لَهَا وَاتِّبَاعًا لَهَا، وَقَوْمٌ يَقُولُونَ قَوْلَ الْأَنْبِيَاءِ وَيَعْمَلُونَ عَمَلَ الْجَبَابِرَةِ فَمَنْ جَاءَ بِلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ هٰذَا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ

'(İmanın safiyetini bozan şeyler); dünya sevgisi, dünya peşinde koşmak ve ona tâbi olmaktır. Bazı insanlar, peygamberlerin söylediklerini söylerler; ama zalimlerin işlerini yaparlar. Kim bunlarla safiyetini bozmadan lâ ilâhe illallah inancı ile ahirete gelirse, cennet ona vâcip olur.'"[212]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ زَهَّدَ فِي الدُّنْيَا أَدْخَلَ اللهُ الْحِكْمَةَ قَلْبَهُ فَأَنْطَقَ بِهَا لِسَانَهُ وَعَرَّفَهُ دَاءَ الدُّنْيَا وَدَوَاءَهَا وَأَخْرَجَهُ مِنْهَا سَالِمًا إِلَى دَارِ السَّلَامِ

"Kim, dünyadan gönlünü çekerse, Allah Teâlâ onun kalbine hikmet verir, onu hikmetle konuşturur, ona dünyanın derdini ve devasını gösterir ve kendisini ondan selâmetle selâm yurduna (cennete) çıkarır."[213]

Rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], sahabileri ile birlikte bir deve sürüsünün yanından geçtiler. Bu develer hamile idiler. Bunlar, o günkü Araplar tarafından en değerli sermaye sayılıyordu. Çünkü onların taşımasından, etinden, sütünden ve kıllarından faydalanılıyordu. Onlar, sahiplerinin kalplerinde büyük bir kıymet taşıdıkları için, Allah Teâlâ,

وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾

"Gebe develer kendi hallerine bırakıldığında..." (Tekvîr 81/4) buyurmuştur.

212 İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/290; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10499; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/644.

213 Zebîdî, *İthâfü's Sâde*, 11/645. Benzer bir hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/189; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, 11/ 557; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 1/56.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu alımlı develeri görünce onlardan yüz çevirdi ve gözlerini kapattı. Kendisine, "Ey Allah'ın resûlü, bunlar bizim en değerli mallarımızdır. Neden onlara bakmıyorsunuz?" diye sorulunca,

"Allah, bundan beni nehyetti" buyurdu ve Allah Teâlâ'nın,

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾

"Sakın, kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının çekici nimetlerine gözlerini dikme! Rabb'inin vereceği rızık hem daha hayırlı, hem de daha süreklidir" (Tâhâ 20/131) âyetini okudu.[214]

Bir defasında Hz. İsa'ya [aleyhisselâm], "Ey Allah'ın peygamberi, bize emretsen de içinde Allah Teâlâ'ya ibadet edeceğimiz bir mâbed yapsaydık" denildi. Bunun üzerine Hz. İsa [aleyhisselâm], "Öyleyse gidin ve su üstünde bir mâbed bina edin" dedi. Yanındakiler, "Suyun üstünde bina durur mu?" diyerek şaşkınlıklarını ifade ettiler. O zaman İsa [aleyhisselâm] onlara, "Peki dünya sevgisi üzerinde ibadet nasıl güzel olur?" dedi.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir adama şöyle buyurmuştur:

إِزْهَدْ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللهُ وَازْهَدْ فِيمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ يُحِبُّكَ النَّاسُ

"Dünyadan gönlünü çek ki Allah seni sevsin; insanların elindekinden gönlünü çek ki insanlar seni sevsin."[215]

Şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Ömer [radıyallahu anh] zamanında birçok fetih gerçekleştiğinde (ve hazine ganimetlerle dolduğunda), kızı Hafsa [radıyallahu anhâ] ona,

"(Babacığım) Değişik memleketlerden elçiler huzuruna geldiklerinde yumuşak (kaliteli) elbise giyin. Ayrıca, (görevlilere) emret de

214 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/646.

215 İbn Mâce, Zühd, 1 (nr. 4102); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/313; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/237; Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 5187.

senin ve yanında bulunanların yemesi için güzel yemekler yapılsın" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Ey Hafsa! Kişinin halini herkesten daha iyi ailesinin bildiğini bilmez misin?" dedi. Hafsa [radıyallahu anhâ],

"Evet, bilirim" dedi. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"O halde, sana Allah adına soruyorum, sen Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şu kadar sene peygamber olarak kavmi içinde bulunduğunu, kendisinin ve aile efradının sabah yediklerinde akşam, akşam yediklerinde sabah aç kaldıklarını bilmiyor musun?

Yine sana Allah adına soruyorum, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu kadar sene peygamber olarak kavmi içinde bulunduğu halde, Allah kendisine Hayber'i fethedinceye kadar kendisinin ve ailesinin hurmadan doyasıya yemediklerini bilmiyor musun?[216]

Yine sana Allah adına soruyorum, sen şu durumu bilmiyor musun? Bir gün Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] yüksek bir sofrada yiyecek getirmiştiniz, bu ona ağır gelmiş (ondan rahatsız olmuş), öyle ki yüzünün rengi değişmiş, sonra sofranın kaldırılmasını emretmiş, bunun üzerine sofra kaldırılıp yemek daha alçak bir yere veya yere konulmuştu.[217]

Yine sana Allah adına soruyorum, sen şu durumu bilmiyor musun? Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ikiye katlanmış bir abâ üzerinde uyurdu. Bir gece abâ dörde katlandı, o da üzerinde uyudu (Yatağı daha yumuşak olduğu için gece ibadetine uyanamadı). Sabah uyandığı zaman,

'Bu abâ yüzünden beni gece ibadetinden alıkoydunuz. Onu daha önce ikiye katladığınız gibi ikiye katlayın'[218] buyurdu.

Yine sana Allah adına soruyorum, sen şunu bilmiyor musun? Bir defasında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yıkanması için elbisesini

216 bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/349.

217 Sofrada yemek yemediğini bildiren bir hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 16 (nr. 6450).

218 bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/400; Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâkü'n-Nebî*, nr. 463.

çıkardı. O sırada Bilâl gelip namaz vaktini haber verdi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] namaza çıkmak için başka elbise bulamadığından, elbisesi kuruyuncaya kadar bekledi, sonra onu giyip namaza çıktı?[219]

Yine sana Allah adına soruyorum, sen şunu bilmiyor musun? Zaferoğulları kabilesinden bir kadın Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] giymesi için bir izâr ve ridâ dikti. Biri bitmeden, diğerini Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gönderdi. Hz. Peygamber de gelen elbiseye sarılarak namaza çıktı. Üzerinde ondan başka elbise yoktu; iki ucunu boynuna bağladı ve bu şekilde namaz kıldı."[220]

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bu şekilde kızına Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] birçok durumunu sayıp durdu, nihayet onu ağlattı, kendisi de hıçkırarak ağladı; öyle ki ağlamaktan ruhu çıkacak zannedildi.[221]

Bazı rivayetlerde, Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] sözünde şu ilave vardır:

"Benim iki arkadaşım (Resûlullah ve Ebû Bekir) vardı; onlar bir yola girdiler. Eğer ben, onların gittiği yoldan başka bir yola girersem, onların yolundan başkasına girmiş olurum. Vallahi ben, onların (dünyadaki) sıkıntılı yaşantıları üzere kalmaya sabredeceğim; belki onlarla birlikte (ahiretteki) müreffeh yaşantılarına ulaşırım."[222]

Sahabeden biri, tâbiînden ileri gelen birine, "Siz Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından daha çok amel yapıyorsunuz, fakat onlar sizden üstündüler" dedi. "Bunun sebebi nedir?" denildiğinde, "Çünkü onlar, dünyaya karşı sizden daha çok zühd sahibi idiler" demiştir.[223]

Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Dünyadan gönlü çekmek, kalbin ve bedenin rahatlığıdır"[224] demiştir.

---

219 Ebû Bekir Dineverî, *el-Kanâat*, nr. 46.

220 İbn Mâce, İkâme, 64 (nr. 1032). Benzer bir haber için bk. Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 4105.

221 Haberle ilgili rivayetler için bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/649.

222 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 574; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 658; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/123; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/84-85.

223 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 501.

224 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 593. Merfû bir hadis olarak bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10537.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kalbinden dünya sevgisini çıkaran zâhid bir kimsenin kıldığı iki rekât namaz, Allah Teâlâ'ya, zâhid olmayan ibadet ehlinin kıyamete kadar yaptığı ibadetinden daha sevimlidir."

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kul şu dört şeyden korkmaz ise ancak o zaman ihlâs ile güzel kulluk yapabilir. Bunlar açlık, çıplaklık, fakirlik ve zillet."

Zühdün Dereceleri

Zühdün üç derecesi vardır:

Birincisi: Kişi dünyadan el çeker, gönlü onda kalır. Fakat mücâhede eder ve sabır gösterir. Buna "mütezehhid" denir, zâhid denmez. Fakat zühdün başı da budur.

İkincisi: Kişi gönülden dünya malına yönelmez; fakat zühde bakar ve kendi zühdünü bir iş bilir. Bu, zâhiddir ama eksikleri vardır.

Üçüncüsü: Kişi zühdde de zâhid olur. Yani kendi zühdüne bakmayıp onu bir iş olarak bilmez. Bu ise şuna benzer: Bir kimse padişahın sarayındaki vezirlik makamına oturmak için saraya yönelir. Sarayın kapısında birden önüne bir köpek çıkar. O köpeğin önüne bir lokma ekmek atıp defeder ve vezirlik makamına ulaşır. Bu durumda olan kimsenin yanında o köpeğe attığı lokmanın kıymeti ve önemi olmaz. Bütün dünya bir lokmadır, şeytan da dergâh-ı ilâhînin önünde havlayan bir köpektir. Ona o lokmayı atarsan, seni bırakır. Bütün dünyanın ahirete nisbeti, bir lokmanın vezirliğe nisbetinden daha aşağıdır. Zira ahiretin sonu yoktur. Dünyanın ve dünya vezirliğinin sonu vardır. Sonsuz olanın, sonu olanla hiç münasebeti yoktur.

Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh], Ebû Musa Harun b. Süleyman el-Kûfî'ye [rahmetullahi aleyh],

"Abdürrahim el-Urmevî size hangi konularda konuşuyor?" diye sordu. O da,

"Zühd hakkında" dedi. Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh],

"Ne hakkında zühdden bahsediyor?" deyi sordu. Harun [rahmetullahi aleyh],

"Dünyayla ilgili zühdden" dedi. Bunun üzerine Bâyezid-i Bistâmî elini sallayarak,

"Ben de onu kıymeti olan bir şey hakkında konuşuyor zannettim. Dünya hiçbir şey değildir, insan onun neyinden gönlünü çeksin" dedi.

Zühd, gayesi itibariyle de üç derecedir:

Birincisi: Kişi yalnız ahiret azabından kurtulmak için zâhid olur. Şöyle ki eğer onu bir daha dirilmemek üzere yok etseler, razı olur. Buna, "korkanların zühdü" denir.

Bir gün Mâlik b. Dînâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Dün gece büyük bir cesaret gösterdim. Allah Teâlâ'nın huzurunda cennet istedim."

İkincisi: Kişi ahiret sevabı için zâhid olur. Bu, birinciden daha üstündür. Zira bu zühd, muhabbet ve recâ olur. Buna "razıların zühdü" denir.

Üçüncüsü: Bu en üstün derecedir. Böyle birinin kalbinde ne cehennem korkusu ne de cennet ümidi olur. Allah Teâlâ'nın muhabbeti dünya ve ahiret sevgisini onun kalbinden bertaraf etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın muhabbetinden başka bir şeye iltifat etmekten hayâ eder.

Râbia el-Adeviyye'ye [rahmetullahi aleyhâ] cennetten söz ettiklerinde, "Ev sahibi evden hayırlıdır" dedi. Allah Teâlâ'nın muhabbetinin galip olduğu kimsenin yanında cennet lezzeti, padişahlığa göre serçe ile oynamak gibidir. Çocuklar için serçe ile oynamanın sevgisi, padişah olmanın sevgisinden fazladır. Zira onlar padişahlık lezzetinden habersizdirler. Çünkü idraklerinde kusur vardır. Allah Teâlâ'nın tecellilerini müşahede etmekten başka gayesi olan kimse de eksiktir ve bulûğ çağına, erkeklik derecesine erişmemiştir.

Terkedilen şeylerle meydana gelen zühdün de çeşitleri vardır. Bazıları dünyadan bir kısmını terkeder. Fakat zühdün tamamı, nefsin haz

duyduğu, kendisi için zaruri olmayan ve ahiret yolunda işine yaramayan her şeyi terketmektir.

Çünkü dünya; mal, makam, yemek, içmek, giyinmek, konuşmak, uyumak, insanlarla beraber oturmak, ders okutmak, meclis kurmak, hadis rivayet etmek gibi nefsin payı olan hazlardan ibarettir. Ancak Allah Teâlâ'ya davet etmek maksadıyla olan şeyler dünyadan değildir.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Biz zühd hakkında pek çok söz işittik. Bize göre zühd, seni Allah Teâlâ'dan meşgul eden her şeyi terketmendir."

"Kim evlenir yahut maişet talebiyle yolculuk yapar veya hadis yazarsa dünyaya meyletmiştir."

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh], Allah Teâlâ'nın,

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

"Ancak Allah'a selim bir kalple gelenler (o günde fayda bulur)" (Şuarâ 26/89) âyetini okuyarak, "O, içerisinde Allah Teâlâ'dan başkası olmayan kalptir" demiştir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Zekeriyya'nın oğlu Hz. Yahya [aleyhimesselâm], yumuşak elbiseyi terkederek kıldan mamul elbise giydi; elbise derisini yaraladı. Bunun üzerine annesi, onu çıkararak yünden bir cübbe giymesini istedi, o da annesinin dediğini yaptı. Allah Teâlâ, kendisine,

"Ey Yahya, sen bana dünyayı mı tercih ettin?" diye vahyetti. Bunun üzerine Hz. Yahya [aleyhisselâm] ağladı, yün cübbeyi çıkartarak önceki elbisesini giydi.

Bu, zühdün son derecesidir ve herkes buna erişemez. Herkesin derecesi, dünyayı terkedebildiği ölçüdedir. Günahların bazısından tövbe etmek doğru olduğu gibi, bazısından da zühd etmek doğrudur. Yani sevapsız ve faydasız olmaz. Fakat ahiret için tövbe ve zühd edenlere vaat edilen makama, tüm günahlardan el çeken ve hepsine tövbe eden kimse kavuşur.

Zühd ve Kanaat

İnsanlar dünya hâviyesine düşmüşlerdir; dünyanın ise sonsuz vadileri vardır. Fakat dünyada altı mühim şey vardır: Yemek, giyinmek, mesken, evde gerekli eşyalar, eş ve mal.

Birincisi: Yemek. Yemeğin cinsini, ölçüsünü ve yenmesini gözetmelidir. Cinsine göre belirlemek şudur ki bunun en azı, kepekten yapılmış ekmek de olsa, günlük gıda olarak yetecek her şeydir. Ortası, arpa ve darı ekmeğidir. En yükseği, kepeği elenmemiş buğday ekmeğidir. Kepeğinden ayrılınca ekmek beyazlatılmış olur ki bu lükse girer ve zühdün (en faziletli olan) ilk dereceleri şöyle dursun, en son derecesinden çıkmış olur. Onun en azı, bir günde yarım rıtl yemektir. Ortası 1 rıtldır.[225] En yükseği 1 müddür.[226] 1 müd, (oruç ve yemin gibi) kefâretlerde Allah Teâlâ'nın bir fakirin iki öğün (sabah ve akşam) doyması için tayin ettiği miktardır.

Kişi, taamı yemede müstakil ise (aile ve çocukları yoksa), sabah yiyeceğinden akşamına, (akşam yiyeceğinden sabahına) bir şey biriktirmez. Bu, zühdün en üst derecesidir. Birinci derece, bir aylık veya kırk günlük yiyecek depolamaktır. İkinci derece, sadece bir yıllık yiyecek depolamaktır. Bu, hali zayıf zâhidlerin derecesidir. Bundan fazlası için yiyecek depolayan kimseye zâhid demek çok zordur. Çünkü bir seneden fazla yaşama emeli olan kimse, gerçekten uzun emel sahibidir. Bu haliyle onun zühdü tamam olmaz, ancak bir kazancı bulunmadığında ve insanların elinden (yiyecek) almaya gönlü razı olmadığında bunu yapabilir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ehli için bir yıllık azık saklardı. Zira onlar sabredemezlerdi. Fakat kendisi için akşama bile bir şey ayırmazdı. Katıkların en aşağısı sirke ve yeşilliklerdir. Vasatı nebatî yağlar, en kuvvetlisi ise ettir. Kişi devamlı et yerse zühdü bozulur. Haftada bir veya iki defa yerse zühd derecesinden tamamen düşmez. Yemek vaktine gelince, günde bir defadan fazla yememelidir. Eğer iki günde bir yenirse daha iyidir. Fakat kişi günde iki defa yerse zühd olmaz. Zühdü öğrenmek isteyen, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hallerini bilmelidir.

225 1 rıtl, yaklaşık 382,5 gramdır.

226 Müd, bir tahıl ölçeği olup yaklaşık 687 gramdır.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] evinde üzerimizden kırk gün geçerdi de (aydınlanmak için) bir ışık ve (yemek pişirmek için) bir ateş yanmazdı." Kendisine,

"Öyleyse nasıl geçinirdiniz (ne yiyip ne içerdiniz?)" diye sorulduğunda, Hz. Âişe [radıyallahu anhâ],

"İki siyah şeyle; hurma ve su ile!"[227] demiştir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: "Size hakkı söylüyorum: Firdevs cennetini talep eden kimse için, arpa ekmeği ve toz toprak içinde köpeklerle birlikte uyumak bile çoktur."[228]

İkincisi: Elbise. Zâhidin, elbisesini yıkadığında giyecek ikinci bir elbisesi olmamalıdır. Eğer iki elbisesi olursa zâhid olmaz. En aşağısı takke, gömlek ve ayakkabıdır; en üstünü de destar ve izârdır. Derece olarak en azı, sert kıldan mamul olandır. Ortası, sert yün, en yükseği ise kalın pamuktur.

Ebû Bürde Hânî b. Niyâr [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] bize keçeleşmiş bir elbise ve kalın bir izâr getirerek, 'Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunların içinde ruhunu teslim etti' dedi."[229]

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

مَا مِنْ عَبْدٍ لَبِسَ ثَوْبَ شُهْرَةٍ إِلَّا أَعْرَضَ اللهُ عَنْهُ حَتَّى يَنْزِعَهُ وَإِنْ كَانَ عِنْدَهُ حَبِيبًا

"Kim şöhret için (lüks) bir elbise giyerse, onu üzerinden çıkarıncaya kadar Allah Teâlâ o kimseden yüz çevirir. Bu kimse Allah katında sevilen bir kimse olsa bile."[230]

Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] 4 dirheme bir elbise satın aldı.[231] Onun iki elbisesinin değeri 10 dirhemdi. Allah Resûlü'nün [sallal-

227 İbn Mâce, Zühd, 10 (nr. 4145); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/86.

228 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/419. Burada, haberin sonu "azdır" şeklinde bitiyor. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 47/422.

229 Buhârî, Humus, 5 (nr. 3108); Müslim, Libâs, 6 (nr. 34).

230 bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 23/283; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 34/98; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 5/135.

231 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6244. Burada alınan şey şalvardır.

lahu aleyhi vesellem] izârının boyu 4,5 arşın idi. O, 3 dirheme birkaç şalvar satın aldı. Yünden dokunmuş iki adet beyaz pelerin giyerdi.[232] Bunlar, aynı cinsten oldukları için, ona "hulle" denirdi. Çoğu kez aynı cins kumaştan iki parça elbise giyerdi. Yine çoğu zaman Yemen işi iki hırka veya ondan daha kalın Sehûlîler'in yapımı iki parça elbise giyerdi.

Bir haberde geçtiğine göre, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] gömleği sanki zeytinyağı satan kimsenin gömleği gibiydi.[233]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında üzerinde alamet bulunan nakışlı bir elbise ile namaz kıldı. Selâm verdikten sonra,

شَغَلَنِي لِلنَّظَرُ إِلَى هَذِهِ اذْهَبُوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَائْتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّتِهِ

"Bundaki nakışlara bakmak beni meşgul etti; bunu Ebû Cehm'e götürün de bana onun enbicâniyesini (sade ve desensiz elbisesini) getirin"[234] buyurdu. Böylelikle kaba giysiyi, yumuşak giysiye tercih etti.

Bir defasında Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ayakkabısının bağı eskimişti. Onları deriden yeni bağlarla değiştirdikten sonra namaza durdu. Selâm verdikten sonra,

أَعِيدُوا الشِّرَاكَ الْخَلَقَ وَانْزَعُوا هَذَا الْجَدِيدَ فَإِنِّي نَظَرْتُ إِلَيْهِ فِي الصَّلَاةِ

"Bana eski olanı getirin, bunu da alın. Namaz boyunca ona baktım"[235] buyurdu.

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] (haram kılınmadan önce) altından bir yüzük takmıştı. Minberde iken ona dikkatle baktı, sonra da çıkarıp attı ve,

232 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/441.

233 Tirmizî, *Şemâil*, nr. 33. Hafız Irâkî, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] çok defa başını ve sakalını zeytinyağı ile yağladığı ve koku süründüğü için bunun elbisesine yansıdığını belirtmiştir (bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/694).

234 Buharî, Salât, 14 (nr. 373); Müslim, Mesâcid, 61 (nr. 556-562); Ebû Davud, Salât, 168 (nr. 915); Nesâî, Kıble, 20 (nr. 779); İbn Mace, Libâs, 1 (nr. 3679).

235 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 383.

شَغَلَنِي هَذَا عَنْكُمْ نَظْرَةٌ إِلَيْهِ وَنَظْرَةٌ إِلَيْكُمْ

"Bir size bakıyorum, bir buna bakıyorum, beni sizden alıkoydu"[236] buyurdu.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] özel tavsiyede bulunarak şöyle buyurmuştur:

إِنْ أَرَدْتَ اللُّحُوقَ بِي فَإِيَّاكَ وَمُجَالَسَةَ الْأَغْنِيَاءِ وَلَا تَنْزِعِي ثَوْبًا حَتَّى تَرْقَعِيهِ

"Eğer (ahirette) bana kavuşmak istiyorsan, zenginlerle beraber (içli dışlı) olma ve yama vuruncaya kadar elbiseni değiştirme."[237]

Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] gömleği üzerinde bazısı deriden olan on iki tane yama sayılmıştır.[238]

Hz. Ali [radıyallahu anh], halifeliği zamanında 3 dirheme bir elbise satın aldı, bilekten aşağı kollarının uç kısmını kesti, "Bana bu kaliteli elbiseyi giydiren Allah'a hamdolsun"[239] dedi.

Büyüklerden bir zat demiştir ki: "Süfyân-ı Sevrî'nin giysilerine ve ayakkabılarına 1 dirhem 4 dânek[240] değer biçtim."

Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

مَنْ تَرَكَ ثَوْبَ جَمَالٍ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ تَوَاضُعًا لِلّٰهِ تَعَالَى وَابْتِغَاءً لِوَجْهِهِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ أَنْ يَدَّخِرَ لَهُ مِنْ عَبْقَرِيِّ الْجَنَّةِ فِي تَخَاتِ الْيَاقُوتِ

"Kim imkânı varken sırf Allah Teâlâ'ya karşı tevazuundan dolayı güzel elbise giymeyi terkederse, Allah Teâlâ'nın onun için yakuttan sandıklar içinde cennet ipekleri hazırlaması haktır."[241]

236 Nesâî, Zînet, 82 (nr. 5306); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/322.

237 Tirmizî, Libâs, 38 (nr. 1780); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/312; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6131.

238 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 654.

239 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 42/483.

240 Bir dânek yaklaşık yarım gram gümüştür. 1 dirhem, yaklaşık 3 gram gümüştür.

241 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/46. Aynı konuda bk. Tirmizî, Kıyâmet, 39 (nr. 2481); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/189.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ hidayet yolunda imam olan kimselerden şu ahdi almıştır: İnsanların en sade hayat süreni gibi olun ki, zenginler sizi örnek alsın, fakiri de fakirliği ile küçük düşürmesin."

Fedâle b. Ubeyd [radıyallahu anh], Mısır valisi iken saçı başı dağınık ve çıplak ayakla gezerken görüldü. Kendisine, "Sen bir emîrsin, nasıl böyle yaparsın?" denildiğinde, Fedâle [radıyallahu anh],

"Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bizi refaha düşkünlükten menetti ve bize bazan çıplak ayakla yürümeyi emretti"[242] demiştir.

Muhammed b. Vâsi' [rahmetullahi aleyh], üzerinde yünden bir cübbe ile Kuteybe b. Müslim'in yanına girdi. Kuteybe,

"Seni böyle yünden bir elbise giymeye sevkeden nedir?" diye sordu. Muhammed b. Vâsi' sükût etti. Kuteybe,

"Seninle konuşuyorum; cevap vermiyor musun?" deyince, Muhammed b. Vâsi' [rahmetullahi aleyh],

"Zühdden dolayı giyiyorum desem, nefsimi tezkiye etmeyi (övmeyi) hoş bulmuyorum. Fakirlikten desem, Rabbim'i şikâyet etmekten korkuyorum" dedi.

Selmân-ı Fârisî'ye [radıyallahu anh], "Neden yeni (ve güzel) elbise giymiyorsun?" diye sorulunca, "Kölenin güzel elbise ile ne işi var? (Ateşten) Âzat edilince vallahi onun için (cennette) hiç eskimeyen bir elbise vardır" demiştir.

Rivayet edildiğine göre, Ömer b. Abdülaziz'in [rahmetullahi aleyh] kıldan mamul bir cübbesi ve kıldan mamul bir giysisi vardı; gece namazına kalktığında onları giyerdi.

Hasan-ı Basrî, (zâhidlerin elbisesini giyinmiş olan fakat onların güzel hallerine sahip olmayan) Ferkad es-Sebhî'ye, "Sen giydiğin elbiseyle insanlara karşı bir üstünlük elde ettiğini mi zannediyorsun?

242 bk. Ebû Davud, Tereccül, 1 (nr. 4160).

Bana ulaşan bir habere göre, cehennem ehlinin çoğunluğu nifak üzere elbise giyenlerdir (dıştan zâhid, içten fâsit olanlardır)"[243] demiştir.

Üçüncüsü: Mesken. Bunun en aşağısı hususi meskeni olmamak, belki mescid ve kervansaray köşeleriyle yetinmektir. En yüksek derecesi ise mülkiyeti kendisine ait olan veya kiraladığı bir evde oturmaktır. Bu da ihtiyacı kadar olmalı, yüksek ve süslü olmamalıdır. Eğer tavanı 6 arşından yüksek olursa veya kireçle sıvanmış olursa, zühd mertebesinden çıkılmış olur. Kısaca meskenden maksat, soğuktan, sıcaktan ve yağmurdan koruyan bir yer demektir. Bundan fazlasını istememelidir.

Denilir ki: Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] sonra, uzun emelden ortaya çıkan ilk şey, terzilik ve sıvacılıktır. Halbuki eskiden giysiler kabaca biçilip dikiliverilirdi. Binaları kireçten ve tuğladan yapmaya gelince, bu daha sonradan çıkmış bir âdettir. Önceleri, binaları yapraklı hurma dalıyla kapatırlardı.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], amcası Abbas'a [radıyallahu anh] yükselttiği bir terası (ikinci katı) yıkmasını emretmişti.[244]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], bir defasında yüksek kubbesi olan bir ev gördü, yanındakilere,

"Bu ev kimin?" diye sordu. Onlar da sahibinin ismini söylediler. Bu kişi Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] meclisine gelince Peygamber Efendimiz, kendisinden yüz çevirdi, ona daha önceki gibi iltifat etmedi. Adam orada bulunanlara Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] yüzünün değişmesinin sebebini sordu. Onlar da durumu anlattılar. Bunun üzerine adam giderek o kubbeyi yıktı. Daha sonra Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] oradan geçerken, kubbeyi göremedi. Yanındakiler, şahsın onu yıktığını söylediler. Bunun üzerine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] o şahıs için hayır duada bulundu.[245]

---

243 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/178 (Sonunda nifak ifadesi yok).

244 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 281.

245 Ebû Davud, Edeb, 156 (nr. 5237); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10704, 10707. Benzer bir hadis için bk. İbn Mâce, Zühd, 13 (nr. 4300).

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] vefat etti gitti, taş üstüne taş, kamış üstüne kamış koymadı."[246]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدٍ شَرًّا أَهْلَكَ مَالَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ

"Allah Teâlâ bir kula şerri murat ettiği vakit, onun malını (gereksiz bina yapmak için) su ve toprakta harcatıp yok eder."[247]

Abdullah b. Amr [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kamıştan yapılmış bir kulübeyi tamirle uğraşırken Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yanımıza uğradı. Bize,

"*Bu nedir (ne yapıyorsunuz?)*" diye sordu. Biz de,

"Bize ait bir kulübe, yıkılmaya yüz tutmuş (onu tamir ediyoruz)" dedik. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَرَى الْأَمْرَ أَعْجَلَ مِنْ ذَلِكَ

"(Hazırlanmanız gereken) İşin bundan daha acil olduğunu görüyorum"[248] buyurdu.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ بَنَى فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ كُلِّفَ أَنْ يَحْمِلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Kendisine yetenden daha yüksek (ve fazla) bina inşa eden kişi, kıyamet günü onu taşımak zorunda bırakılır."[249]

246 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 176; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10725.

247 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2/185; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10720.

248 Ebû Davud, Edeb, 170 (nr. 5235); Tirmizî, Zühd, 25 (nr. 2335); İbn Mâce, Zühd, 13 (nr. 4160).

249 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 10287; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10711; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8/246; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 246.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

كُلُّ نَفَقَةٍ يُؤْجَرُ عَلَيْهَا الْعَبْدُ إِلَّا مَا أَنْفَقَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ

"Yapılan her harcama için kula sevap yazılır, ancak (gereksiz bina yapımı için) su ve toprağa harcadığı hariçtir."[250]

Hz. Nuh [aleyhisselâm], kamıştan bir ev yapıyordu. Kendisine, "Keşke taştan sağlam bir bina yapsan!" denildiğinde, "Ölecek kimse için bu bile çok!"[251] demiştir.

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

كُلُّ بِنَاءٍ وَبَالٌ عَلَى صَاحِبِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَا أَكُنَّ مِنْ حَرٍّ أَوْ بَرْدٍ

"Soğuk ve sıcaktan korunmak için yapılanlar dışında her bina, kıyamet günü sahibi için vebaldir."[252]

Hz. Ömer [radıyallahu anh] Şam yolunda kireç ve toprakla inşa edilmiş bir köşke baktı ve tekbir getirerek şöyle dedi: "Bu ümmetin içinde, Hâmân'ın Firavun için yaptığı binalar gibi bina yapan biri çıkacağını hiç düşünmemiştim." O, bu sözüyle Firavun'un Kur'ân-ı Hakîm'de geçen şu sözünü kastetmiştir:

فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا

"Ey Hâmân! Benim için çamur üzerine ateş yak (ve tuğla imal et), bana bir kule yap..." (Kasas 28/38).

Amr b. Dînâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kul, binayı 6 zirânın (yaklaşık 3 metre) üstüne yükseltince, bir melek ona, "Ey fâsıkların en fâsığı, nereye doğru gidiyorsun?" diye seslenir.

---

250 Benzer bir rivayet için bk. İbn Mâce, Zühd, 13 (nr. 4163); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/110; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 3632.

251 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 253; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10751.

252 Ebû Davud, Edeb, 156 (nr. 5238). Hadisin sonu, "Gerekli olanın dışında" şeklindedir.

Selefin binalarının yüksekliği ve genişliği bir adam boyunda idi. Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] (hücre şeklindeki) evlerine girdiğimde elimle tavana değerdim."

Fudayl b. İyâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Ben, bir bina yapıp terkedene değil, ona bakıp da ibret almayana şaşıyorum."

Dördüncüsü: Evde gerekli eşyalar. Bu konuda en yüksek derece Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] halidir. Onun yanında (saç ve sakalını tarayacağı) bir tarak ve (su içmek için kullandığı) bir testiden başka bir şey yoktu. Bir adamın eliyle sakalını taradığını görünce tarağı attı; diğer bir adamın avucuyla nehirden su içtiğini görünce de testiyi attı.

Orta hal ise mühim olan şeylerden tahta ve topraktan yapılmış birer eşya bulundurmaktır. Bakır ve pirinçten olursa zühd olmaz. Geçmiş büyüklerimiz bir şeyi çok işte kullanmaya gayret etmişlerdir. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yastığı deridendi ve içinde hurma lifi vardı. Yatağı da iki kat kilimdi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna girdi. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], hurma lifinden dokunmuş bir hasır üzerinde uyuyordu. Hz. Ömer, hasırın Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] vücudunda iz bıraktığını görünce ağladı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Ey Hattâb'ın oğlu, seni ağlatan nedir?" diye sordu. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Kisra ile Kayser'i ve onların içinde bulundukları dünya nimetlerini hatırladım; sonra siz, Allah'ın resûlü, habibi ve en seçkin kulu iken hurma lifinden dokunmuş hasır üzerinde uyumanızı düşündüm (bunun için ağladım)" dedi. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَمَا تَرْضَى يَا عُمَرُ أَنْ تَكُونَ لَهُمُ الدُّنْيَا وَلَنَا الْاٰخِرَةُ

"Ey Ömer, dünyanın onlara, ahiretin bize olmasına razı değil misin?" buyurdu. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Elbette razıyım yâ Resûlallah" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"İşte bunun için durum böyledir"[253] buyurdu.

Bir adam Ebû Zerr'in [radıyallahu anh] yanına girdi; evinin içinde sağa sola bakmaya başladı. Bir şey göremeyince,

"Ey Ebû Zer, evinde hiçbir eşya ve ev aleti göremiyorum" dedi. Ebû Zer [radıyallahu anh],

"Bizim için (ahirette) bir ev var; eşyamızın salih (sağlam ve güzel) olanlarını oraya gönderiyoruz!" dedi. Adam,

"Burada kaldığın sürece senin için bir miktar eşya gereklidir" deyince, Ebû Zer [radıyallahu anh],

"Evin sahibi bu konuda bize izin vermiyor"[254] dedi.

Humus Valisi Umeyr b. Sa'd [radıyallahu anh], Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yanına geldiği zaman, halife kendisine,

"Yanında dünyalık olarak ne var?" diye sordu. Umeyr [radıyallahu anh],

"Yanımda yorulunca kendisine dayandığım ve yolda karşıma çıkan yılanlardan kendimi koruduğum bir değneğim, içinde azığımı taşıdığım heybem, içinde yemek yediğim bir kabım, başımı ve giysilerimi yıkadığım bir çanağım, içme ve abdest suyunu taşıdığım bir testim var. Dünya malı olarak bunların dışında olanlar da bendekilere tâbidir; (fazlasına hacet yok)" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Allah sana rahmet eylesin, doğru söyledin"[255] dedi.

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bir sefer dönüşünde kızı Hz. Fâtıma'nın [radıyallahu anhâ] yanına uğradı. Kapısında asılmış ince bir perde ve kollarında da gümüşten iki bilezik gördü; içeri girmeden geri döndü. Bir süre sonra Ebû Râfi' [radıyallahu anh] Hz. Fâtıma'nın [radıyallahu anhâ] yanına gittiğinde onun ağladığını gördü; nedenini sordu. Hz. Fâtıma [radıyallahu

253 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 1163.

254 İbn Ebü'd-Dünyâ, *ez-Zühd*, nr. 127; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10651.

255 Uzunca bir haber içinde bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 17/51; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/312.

anhâ], Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] geri dönüşünü anlattı. Ebû Râfi' [radıyallahu anh], Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] eve girmeyiş sebebini sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] kapıdaki perde ve kızının koluna taktığı iki bilezik yüzünden girmediğini söyledi.

Bunun üzerine Hz. Fâtıma [radıyallahu anhâ] (perdeyi yırttı), iki bileziği Hz. Bilâl [radıyallahu anh] ile Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] gönderdi. Onları sadaka olarak verdiğini ve dilediği gibi tasarrufta bulunabileceğini söyledi. Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Bilâl'e [radıyallahu anh] onları pazarda satıp parasını Suffe ashabına dağıtmasını söyledi. Bilâl [radıyallahu anh] iki bileziği 2,5 dirheme sattı ve parasını Suffe ashabına sadaka olarak verdi. Ondan sonra Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] kızı Fâtıma'nın [radıyallahu anhâ] yanına giderek,

"Babam sana feda olsun, güzel yaptın"[256] buyurdu

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], bir defasında Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] kapısında süslü bir perde gördü, onu sökerek,

كُلَّمَا رَأَيْتُهُ ذَكَرْتُ الدُّنْيَا أَرْسِلِي بِهِ إِلَى آلِ فُلَانٍ

"Onu her görüşümde dünyayı hatırlıyorum. Onu falan aileye gönder"[257] buyurdu.

Bir gece Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] için yeni bir yatak sermişti. Kendisi, her zaman eski bir abânın üstünde uyurdu. O gece sabaha kadar yatakta dönüp durdu. Sabaha çıktığında Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ],

أَعِيدِي الْعَبَاءَةَ الْخَلِقَةَ وَنَحِّي هَذَا الْفِرَاشَ عَنِّي قَدْ أَسْهَرَنِي اللَّيْلَةَ

"Eski abâyı tekrar ser, bu yatağı da benden uzaklaştır. Beni bütün gece uyutmadı"[258] buyurdu.

256 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/718. Konuyla ilgili benzer rivayetler için bk. Ebû Davud, Et'ime, 8 (nr. 4213); İbn Mâce, Et'ime, 56 (nr. 3485); Nesâî, Zînet, 39 (nr. 5155).

257 Aynı konuda benzer hadisler için bk. Müslim, Libâs, 26 (nr. 88-90); Tirmizî, Kıyâmet, 32 (nr. 2656).

258 bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/465; Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî, *Ahlâku'n-Nebî*, nr. 478.

Aynı şekilde Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] yatsı vakti 5 veya 6 dinar para gelmişti (Onların yanında kalmasından rahatsız oldu). Gecenin sonunda onları elinden çıkarana kadar geceyi uykusuz geçirdi. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] diyor ki: "Ancak bundan sonra uyuyabildi." Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] daha sonra şöyle buyurdu:

مَا ظَنُّ مُحَمَّدٍ بِرَبِّهِ لَوْ لَقِيَ اللهَ وَهَذِهِ عِنْدَهُ

"Eğer Muhammed yanında bu parayla Allah'a kavuşsaydı, Rabb'inin ne yapacağını düşünür acaba?"[259]

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Ümmetin en hayırlılarından yetmiş zatın hayatına yetiştim. Onların, üzerinde giydiği elbiseden başka bir giysileri yoktu. Onlardan biri kendisiyle yer arasına (altına) hiçbir örtü sermezdi; uyumak istediği zaman, toprağa uzanır ve giysisini üstüne örterdi."

Beşincisi: Evlilik. Bazıları demiştir ki: Evlenmenin aslında ve çokluğunda zühdün bir manası yoktur. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî de [rahmetullahi aleyh] bu görüşte olup demiştir ki:

"Zâhidlerin efendisi (ve imamı) olan Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] kadınlar sevdirilmiş iken, bizler onlardan gönlümüzü nasıl çekeriz?"

İbn Uyeyne de [rahmetullahi aleyh] onun bu görüşüne katılarak şöyle demiştir:

"Sahabenin en zâhidi Ali b. Ebû Tâlib'di [radıyallahu anh]; kendisinin dört hanımı ve on küsur câriyesi vardı."

Bununla şöyle denmek isteniyor: Bir kimsenin zühd yolu ile hanımıyla beraber bulunmaktan ve evlenmekten sakınması doğru değildir. Çünkü evlenmek, evladın olmasına vesiledir. Bunda ise birçok fayda ve neslin devamı vardır. Bu bir kimsenin lezzet almaması için hiçbir vakit yemek yememesine ve su içmemesine benzer. Bununla ken-

259 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/49; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 715.

disi ölür, diğeriyle de nesli kesilir. Fakat evlilik, bir kimseyi Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini yapmaktan, yasaklarından kaçınmaktan menedecekse evlenmemesi daha iyidir. Şehvet galip olursa, zühd güzel olmayan bir kadınla evlenmektir.

Ahmed b. Hanbel'i [rahmetullahi aleyh] güzel bir kadınla evlendirmek istediler. Fakat kendisine, "O kadının daha akıllı bir kız kardeşi var ama tek gözlüdür" dediler. O, akıllı olanını seçti.

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Yolun başındaki müridin, kalbini şu üç şeyle meşgul etmemesini isterim; aksi takdirde hali değişir. Bunlar, mal kazanmak, hadis yazma peşinde koşmak ve evliliktir."

Yine o, şöyle demiştir: "Sûfînin (ihtiyacının dışındaki şeyleri) okumamasını ve yazmamasını seviyorum. Çünkü bu, düşüncesini (Hak'ta) daha güzel toplar."

Altıncısı: Mal ve makam. Mühlikât kitabında belirttiğimiz gibi mal ve makam öldürücü zehir gibidir. Bunun yanında ihtiyaç miktarı kadarı da ilaçtır. Zira bu kadarı dünya için değildir. Dine lazım olan her şey dindendir. Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bir şeye ihtiyacı oldu. Borç almak için bir arkadaşına gitti. Arkadaşı ona borç vermeyince üzüntülü bir halde geri döndü. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine, "Eğer dostundan isteseydin, O sana verirdi" diye vahyetti. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, senin dünyaya gazap ettiğini biliyorum. Senden istediğimde bana gazap edeceğinden korktum" dedi. Bunun üzerine yüce Allah, ona, "İhtiyaç olan şeyler, dünyalık değildir" diye vahyetti.

Kısaca dünya arzularını ve gerekli olandan fazlasını terkedip; mal ve mevkiden lüzumu kadarıyla yetinen kimsenin kalbi dünyadan kesilir, dünyaya meyletmemiş olur. Bundan maksat, diğer âleme göçünce tepetaklak düşmemek ve yüzü geride olup dünyaya bakmamaktır. Geriye bakanlar dünyada rahat yaşayanlardır. Fakat ihtiyaç miktarıyla yetinen kimselere göre dünya, bir kaza-i hâcet mekânı gibidir. Onu

ancak ihtiyaç anında kullanırlar. Bu kimseler ölünce ihtiyaçtan kurtulduğu için dönüp de dünyaya bakmazlar. Kalbi dünyaya bağlı olan kimsenin durumu, bir yerden gitmesi istendiği için boynundan zincirle sıkıca bağlanan birinin haline benzer. Böyle birinin saçlarından tutup çekerler. Onu oradan ayırmak istedikleri zaman, saçlarından öyle çekerler ki, saçları dibinden kopmadan oradan kurtulmaz. Sonunda kurtulsa da yaralar içerisinde kalır.

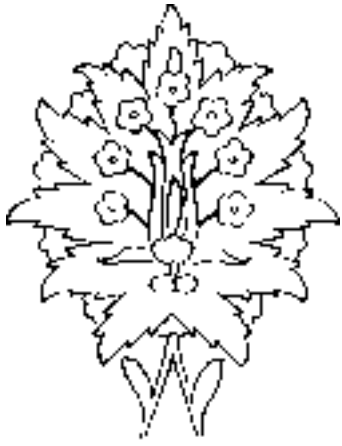
Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Bedir Savaşı'na katılmış sahabilerden yetmiş kişi gördüm. Allah'a yemin olsun ki onlar, sizin haramlardan çekindiğinizden daha fazla Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeylerden çekiniyorlardı."

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh], diğer bir sözünde şöyle demiştir:

"Sizin, bolluk ve rahatlığa şükretmenizden daha fazla onlar başlarına gelen belaya şükrediyorlardı. Onları görseydiniz, 'Bunlar delidir' derdiniz. Onlar sizin iyilerinizi görseler, 'Bunlara hayırdan (fazla) bir pay verilmemiş' derlerdi. Kötü olanlarınızı görseler, 'Bunlar hesap gününe iman etmiyor herhalde!' derlerdi.[260] Onlardan birine helâl bir mal verilince almayıp, 'Bunun kalbimi bozmasından korkarım' derdi."

260 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/134.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NİYET, SIDK VE İHLÂS

Basiret ehline bildirildiğine göre, âbidlerin dışında insanların hepsi helâk olmuşlardır; âlimlerin dışında âbidlerin hepsi helâk olmuştur; ilmiyle amel edenlerin dışında âlimlerin hepsi helâk olmuştur ve muhlislerin dışında bütün âmiller helâk olmuştur. Muhlisler büyük bir tehlike içindedirler. O halde ihlâs olmadan çekilen bütün sıkıntılar zayi olur; ihlâs ve sıdk ise niyetsiz olmaz. Niyeti olmayan kimse ihlâsı nasıl koruyabilir? Biz bir bölümde niyetin manasını, diğerinde ihlâsın hakikatini ve son olarak da sıdkın aslını açıklayalım.

1. Niyet

Niyetin fazileti bilinmelidir. Zira bütün amellerin ruhu niyettir ve hükmü niyete bağlıdır. Allah Teâlâ niyetlere bakar. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَإِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ

"Şüphesiz, Allah Teâlâ sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz; O, sizin ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."[261]

261 Müslim, Birr, 10 (nr. 33, 34); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/285; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 2456; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 394.

Kalbe bakılmasının sebebi, niyet mahalli olmasındandır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

"Şüphesiz yapılan bütün işler niyetlere göre değerlendirilir; herkese niyetinin karşılığı vardır. Kimin hicreti Allah ve Resûlü'ne ise, hicreti gerçekten Allah ve Resûlü'nedir. Kim de elde edeceği bir dünyalık veya evlenmek istediği bir kadın için hicret etmiş ise onun hicreti de uğrunda hicret ettiği şey içindir."[262]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

أَكْثَرُ شُهَدَاءِ أُمَّتِي أَصْحَابُ الْفُرُشِ، وَرُبَّ قَتِيلٍ بَيْنَ الصَّفَّيْنِ اللهُ أَعْلَمُ بِنِيَّتِهِ

"Benim ümmetimin şehidlerinin çoğunluğu, yataklarında ölenler arasındandır. Cephede savaş esnasında öldürülen nice kişiler vardır ki, Allah Teâlâ onların niyetlerini çok iyi bilmektedir."[263]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ أَعْمَالًا حَسَنَةً فَتَصْعَدُ الْمَلَائِكَةُ فِي صُحُفٍ مُخَتَّمَةٍ فَتُلْقَى بَيْنَ يَدَيِ اللهِ تَعَالَى فَيَقُولُ: أَلْقُوا هَذِهِ الصَّحِيفَةَ فَإِنَّهُ لَمْ يُرِدْ بِمَا فِيهَا وَجْهِي، ثُمَّ يُنَادِي الْمَلَائِكَةَ: اكْتُبُوا لَهُ كَذَا وَكَذَا، اكْتُبُوا لَهُ كَذَا وَكَذَا فَيَقُولُونَ: يَا رَبَّنَا إِنَّهُ لَمْ يَعْمَلْ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى: إِنَّهُ نَوَاهُ

"Kul birtakım salih ameller işler, melekler onları mühürlü sayfalar içinde semaya yükseltirler. Ameller, Allah Teâlâ'nın huzuruna takdim edilir. Allah Teâlâ,

'Bu sayfayı götürüp atın; çünkü bu amelin sahibi bunu benim rızamı gözeterek yapmadı!' buyurur. Sonra meleklere,

---

262 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1 (nr. 1); Müslim, İmâret, 45 (nr. 155); Ebû Davud, Talâk, 11 (nr. 2203).

263 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/397; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, nr. 9516.

'Falanca kulun defterine şu ameli, şu ameli yazın!' diye nida eder. Yazıcı melekler,

'Ey Rabbimiz! O, bu amellerden hiçbirini işlemedi!' derler. Allah Teâlâ,

'O, bunları yapmaya niyet etti!' buyurur."[264]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

اَلنَّاسُ أَرْبَعَةٌ، رَجُلٌ أَتَاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عِلْمًا وَمَالًا فَهُوَ يَعْمَلُ بِعِلْمِهِ فِي مَالِهِ فَيَقُولُ رَجُلٌ: لَوْ اٰتَانِي اللهُ تَعَالَى مِثْلَ مَا اٰتَاهُ لَعَمِلْتُ كَمَا يَعْمَلُ فَهُمَا فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ، وَرَجُلٌ اٰتَاهُ اللهُ تَعَالَى مَالًا وَلَمْ يُؤْتِهِ عِلْمًا فَهُوَ يَتَخَبَّطُ بِجَهْلِهِ فِي مَالِهِ فَيَقُولُ رَجُلٌ لَوْ اٰتَانِي اللهُ مِثْلَ مَا اٰتَاهُ عَمِلْتُ كَمَا يَعْمَلُ فَهُمَا فِي الْوِزْرِ سَوَاءٌ

"İnsanlar dört kısımdır: Birincisi, Allah Teâlâ'nın ilim ve mal verdiği kimsedir; o, malını ilmin gösterdiği şekilde harcar. İkincisi, 'Eğer Allah Teâlâ, şu kişiye vermiş olduğunu bana da verseydi ben de onun yaptığı gibi yapardım' der. Bu ikisi sevapta eşittirler. Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın kendisine mal verip ilim vermediği kimsedir; o, malını cahilce saçıp savurarak boş yere harcar. Dördüncüsü, (kendisine ne mal ne de ilim verilmiştir; o üçüncü kimseye bakarak), 'Allah Teâlâ, şu kişiye vermiş olduğunu bana da vermiş olsaydı, ben de onun yaptığı gibi yapardım' der. Bu ikisi günahta eşittirler."[265]

Enes b. Mâlik'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği hadis-i şerifte de aynı şekilde bu husus dile getirilmiştir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Tebük Seferi'ne çıktığında,

إِنَّ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَا قَطَعْنَا وَادِيًا وَلَا وَطِئْنَا مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا أَنْفَقْنَا نَفَقَةً وَلَا أَصَابَتْنَا مَخْمَصَةٌ إِلَّا شَرَكُونَا فِي ذَلِكَ وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ

"Medine'de kalan bazı kimseler vardır ki aşmış olduğumuz her vadi ve kâfirleri kızdırmak maksadıyla attığımız her adım, yaptığımız her harcama,

264 Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/51; Dîneverî, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, s. 596; Zebîdî, *İtḥâfü's-Sâde*, 13/11.

265 Tirmizî, Zühd, 17 (nr. 2325); İbn Mâce, Zühd, 26 (nr. 4228); Ahmed b. Hanbel, *el Müsned*, 4/231.

katlandığımız her yorgunluk ve çektiğimiz her açlık için, Medine'de oldukları halde onlar için de bir sevap yazıldı" buyurdu. Sahâbe-i kirâm,

"Ey Allah'ın resûlü! Onlar bizimle değilken bu nasıl olur?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

حَبَسَتْهُمُ الْعُذْرُ

"(Niyetleri bizimle birlikte olmaktı, fakat) Onları mazeretleri engelledi"[266] buyurdu. Güzel niyetleri sebebiyle sevaba ortak edildiler.

Anlatıldığına göre, İsrâiloğulları içinde âbid biri vardı. Halkın büyük bir açlık ve kıtlık çektiği sırada, yolda giderken büyük bir kum tepesine rastladı ve kendi kendine,

"Eğer şu kum yığını yiyecek olsaydı, onu şu insanlara dağıtır açlıklarını giderirdim" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ zamanın peygamberine şöyle vahyetti:

"Falan kişiye git ve de ki: Allah Teâlâ senin (niyetlendiğin) sadakanı kabul etti. Senin bu güzel niyetini mükâfatlandırdı; şayet o kum yığını yiyecek olsaydı onu dağıttığında elde edeceğin sevabı sana verdi."

Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anhümâ] rivayet ettiği hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَتِ الدُّنْيَا نِيَّتُهُ جَعَلَ اللهُ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَفَارَقَهَا أَرْغَبُ مَا يَكُونُ فِيهَا، وَمَنْ تَكُنِ الْآخِرَةُ نِيَّتُهُ جَعَلَ اللهُ تَعَالَى غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ وَجَمَعَ عَلَيْهِ ضَيْعَتَهُ وَفَارَقَهَا أَزْهَدُ مَا يَكُونُ فِيهَا

"Kimin niyeti dünya olursa, Allah Teâlâ fakirliği onun iki gözü arasına koyar ve dünyadakilere en rağbetli olduğu halde onu dünyadan ayırır. Kimin

266 Buhârî, Megâzî, 81 (nr. 4423); Ebû Davud, Cihâd, 20 (nr. 2508); İbn Mâce, Cihâd, 6 (nr. 2764); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/300, 341; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2765; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4714.

niyeti ahiret olursa, Allah Teâlâ onun kalbine zenginlik koyar, işini toplar ve dünyadan gönlünü tamamen çekmiş olduğu halde onu dünyadan ayırır."[267]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

إِذَا الْتَقَى الصَّفَّانِ نَزَلَتِ الْمَلَائِكَةُ تَكْتُبُ الْخَلْقَ عَلَى مَرَاتِبِهِمْ، فُلَانٌ يُقَاتِلُ لِلدُّنْيَا، فُلَانٌ يُقَاتِلُ حَمِيَّةً، فُلَانٌ يُقَاتِلُ عَصَبِيَّةً، أَلَا فَلَا تَقُولُوا فُلَانٌ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللهِ فَمَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ

"İki ordu saf halinde savaşmak için karşılaştıklarında melekler iner ve oradakileri niyetleri üzere şöylece kaydederler:

'Falanca dünyalık elde etmek için savaşıyor, falanca hamiyet (kabilesini korumak) için, falancı aşiretini desteklemek için savaşıyor!' Sakın, 'Falanca Allah yolunda öldürüldü' demeyin. Çünkü kim Allah Teâlâ'nın ismini yüceltmek için savaşırsa, o kişi Allah yolundadır.'"[268]

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadis-i şerifte de Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَزَوَّجَ امْرَأَةً عَلَى صَدَاقٍ وَهُوَ لَا يَنْوِي أَدَاءَهُ فَهُوَ زَانٍ، وَمَنِ ادَّانَ دَيْنًا وَهُوَ لَا يَنْوِي قَضَاءَهُ فَهُوَ سَارِقٌ

"Kim bir kadın ile evlenir ve onun için belirlediği mehri ödememe niyetinde bulunursa, o kişi zina etmiş olur. Kim bir borç alır ve aldığı borcu geri vermeme niyetinde bulunursa, o kişi de hırsızdır."[269]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Ameli işlemeden önce niyeti elde etmeye bak; zira sen, hayır işlemeye niyetli olduğun sürece hayır üzere olursun."

---

267 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 43/545; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6274. Aynı konuda benzer rivayetler için bk. İbn Mâce, Züht, 2 (nr. 4105); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/443.

268 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 142. Son kısmı için bk. Buhârî, İlim, 45 (nr. 123); Müslim, İmâret, 42 (nr. 149).

269 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/332; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 8721; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 7301; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, nr. 7505-7507.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Cennet ehli cennette, cehennem ehli de cehennemde ancak niyetleri sebebiyle ebedî kalırlar."

Niyetin Hakikati

İnsanda üç sıfat hâsıl olmadan hiçbir hareket meydana gelmez; ilim, irade ve kudret. Yani bilmek, dilemek ve gücü yetmek sıfatları... Mesela insan bir yemeği görmese yemez, görse fakat isteği olmasa yine yemez. İstek ve arzusu olsa ve eli iş göremeyecek şekilde felçli olsa yine yiyemez. O halde bu üç sıfat bütün hareketlerin başında vardır. Fakat hareket kudrete, kudret de iradeye tâbidir. Kudreti kullanan istek ve iradedir. İstek ilme tâbi değildir. Çünkü insan çok şeyi görür ve gönlü istemez. Ancak ilimsiz de istek teşekkül etmez. Zira insan bir şeyi bilmeden nasıl ister? O halde niyet bu üç şeyden ibarettir; ilim, kudret ve istek. İnsanı harekete geçirip bir işe sevkeden bunlardır. Bu manaya garaz, kast ve niyet denir. Bunların üçü de aynı anlamdadır. İnsanı harekete geçirip bir işe sevkeden bunlardır. İnsanı harekete geçirip bir işe sevkeden maksat; bazan bir, bazan da iki olur. Bir olan maksada hâlis maksat denir, şöyle ki: Bir kimse otururken kendisine aslan saldırsa, o anda onun maksadı bir olup, o aslanın şerrinden kaçmaktır. Bunun gibi, haşmetli bir insan kapıdan içeri girse, ev sahibi hemen ayağa kalkar. O sırada onun maksadı yalnızca saygıdır, başka bir şey olamaz. O halde bu maksat hâlistir. Fakat maksat iki olduğu zaman, şu üç şeyin dışında değildir:

Birincisi: Kişi yalnız başına da olsa, o işin aslı yine öyle olurdu. Nitekim akrabası olan bir fakir kendisinden bir akçe isterse, o akçeyi ona hem fakir hem de akrabası olduğu için verir. Kalbinden, fakir olmasa bile yine de vereceğini bilir. Bu, iki maksadın bir niyette birleşmesidir.

İkincisi: Eğer fakir olup yakını olmasa ya da yakını olup fakir olmasa muhakkak o akçeyi ona vermezdi. Fakat bu iki maksadın birleşmesi, onu bu akçeyi vermeye sevketmiştir. Birinci maksat, iki kişinin, yalnız olarak kaldırabildikleri bir taşı beraber taşımalarına benzer. İkinci maksat, iki zayıf adamın, yalnız olarak kaldıramadıkları bir taşı beraber taşımalarına benzer.

Üçüncüsü: Maksadın biri zayıftır, işe yaramaz; diğeri de kuvvetlidir, fakat o zayıf olan maksat sebebiyle amel etmek ona kolay olur. Nitekim bir kimse gece tek başına namaz kılar ancak yanında başkaları da olursa, kendisine daha kolay olur ve neşesi artar. Bu kimsenin namaz kılması onlara gösteriş yapmak ve mükâfat beklemek için değildir. Bu şuna benzer: Kuvvetli bir adam bir taş kaldırmak isterken kolay kaldırsın diye zayıf bir adam da ona yardım eder. Bu niyetlerin her birinin bir hükmü vardır. Nitekim ihlâs bahsinde anlatılacaktır. Maksadımız, niyetin tahrik edici bir sebep olduğunu anlatmaktır. Maksat bazan saf olur, bazan da karışık...

Ameller ve Niyetler

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ

"Müminin niyeti, amelinden hayırlıdır."[270]

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] bu hadis-i şerifle amelsiz niyetin, niyetsiz amelden üstün olduğunu vurgulamıştır. Niyetsiz amelin ibadet, amelsiz niyetin ise taat olmayacağı malumdur. Belki bunun manası taatin beden ve kalple olmasıdır. O halde ibadetin iki yönü vardır, bunlardan üstün olanı kalbe ait olandır.

Bunun da sebebi amelden maksadın kalbin sıfatını değiştirmek olmasıdır. Kalbin niyet ve amelinden maksat, bedenin sıfatını değiştirmek değildir. İnsanlar niyetin amel için gerekli olduğunu zannederler. Esasen amel, niyet içindir. Zira bütün amellerde asıl olan niyettir.

Çünkü bütün maksat kalbin değişmesidir. Kurtuluş ve felaket kalptedir. Beden araya girse bile kalbe tâbidir. Beden hacca giden birinin altındaki deve gibidir. Maksadına kavuşup hacı olan deve değil, o şahıstır. Kalbin değişmesi kişinin yüzünü dünyadan ahirete çevirmesi; hatta dünya ve ahiretten Allah Teâlâ'nın rızasına yönelmesidir. Yüz

270 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/185 (nr. 5942); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/292; Kudâî, *Müshedü'ş-Şihâb*, nr. 148; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6860.

çevirmek de istek ve iradeden ibarettir. Kişi, kalbinde dünya sevgisi galip olunca yüzünü dünyaya döner, dünya ile alakası onu istemesi olur. Çünkü insan, yaratılışının başlangıcında dünyaya yöneliktir. Allah Teâlâ'yı istemesi ahirette O'nu görmesi gibi olunca sıfatı değişir ve yüzünü ahirete döner. Demek ki bütün amellerden maksat, kalbin dönmesidir. Secdelerden maksat, alnın yerini değiştirip havadan yere indirmek değildir. Maksat, kalbin sıfatını değiştirmek, kibirden tevazuya meyletmektir. "Allahüekber" demekten maksat, dilin değişmesi ve hareket etmesi değil, kalbin kendi tâzimini bırakıp Allah Teâlâ'nın huzurunda saygılı olmaya dönmesidir. Hacda taş atmaktan maksat, taş atılan yerde taşların toplanması veya elin hareket etmesi değil; kalbi kullukta sağlamlaştırmak, nefsî ve aklî tasarruflara uymayı terketmek ve irade dizginini elden çıkarıp şeriatın eline teslim etmektir. Nitekim hacılar, "Haccımla gerçek kulluk ve ubûdiyyetimi göstermek için fermanına uydum, divanına geldim yâ Rabbi!" derler.

Kurbandan maksat, koyunun canını almak değil, cimrilik pisliğini kalpten temizlemek, hayvanlara şefkati kendi tabiatı ile değil, emre göre yapmaktır. "Koyunu kes" diye emredilince, "Bu hayvancağız ne yaptı, niye canını acıtayım?" dememektir. Kişi bütün bunları tamamen bırakıp hakikatte yok olmalıdır; çünkü zaten yoktur. Bunun gibi tüm ibadetler de böyledir.

Kalp, kendisinde bir istek belirince bedenin de onun muvafakatiyle ayağa kalkacağı ve o sıfatın kalpte daha sabit ve muhkem olacağı şekilde yaratılmıştır. Mesela kişinin kalbine yetime merhamet göstermek doğunca, onun başını okşar ve bu merhamet daha kuvvetli olur. Kalbin uyanıklığı artar. Kalpte tevazu manası meydana gelince, başını önüne eğer ve yere yaklaştıkça kalpteki tevazu kuvvetlenir. Bütün ibadetlerde niyet ve hayır; yüzü dünyadan çevirip ahirete yönelmektir. Bu niyetle amel etmek, bu isteği sabit ve kuvvetli kılar. O halde amel, niyetten meydana gelse de istek ve niyeti kuvvetlendirmek içindir.

Şu durumda niyetin amelden hayırlı olduğu anlaşılır. Zira niyet, kalbin kendisinde; amel ise kalbe geçmek için başka uzuvlarda olur

ve eğer kalbe geçerse işe yarar, aksi halde gaflet doğar ve beyhude olur. Bu şuna benzer: Bir kimsenin midesinde hastalık olur da içtiği ilaç hastalık yerine ulaşırsa, fayda verir. Eğer göğsüne sürülür de tesiri oraya geçerse, bu da faydalı olur; fakat bizzat mideye ulaşan gibi olmaz. Çünkü göğse sürülmekten maksat, göğüs değil, belki midedir. Demek ki bu ilaç mideye geçmezse boşuna olur. Mideye ulaşan ilaç, göğse ulaşmazsa boşuna olmaz.

Vesveseler ve Kötü Düşünceler

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim nefsin sözlerinden (akla gelenlerden) affedilmiştir."[271]

Yine Buhârî ve Müslim'de nakledildiğine göre Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmştur:

"Günah işlemeye niyetlenip de işlemeyen kimse için Allah Teâlâ, 'Meleklerim, o günahı kuluma yazmayın' buyurur. Eğer o günahı işlerse, ona bir günah yazarlar. Fakat iyiliğe niyet ederse, yapmasa bile, 'Bir sevap yaz', yapınca da, 'On sevap yaz' denir."[272]

Başka hadislerde bunun yedi yüze kadar olduğu bildirilmiştir. Buradan bazıları, kalbe gelen her çeşit niyet ve düşünceden mesul tutulmayacaklarını zannediyorlar. Bu yanlıştır. Çünkü aslın kalp olduğunu ve bedenin ona uyduğunu söylemiştik. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ
بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

"Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir" (Bakara 2/284).

271 bk. Buhârî, Talâk, 11 (nr. 5269).

272 Buhârî, Tevhîd, 35 (nr. 7501); Müslim, İmân, 59 (nr. 203).

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur" (İsrâ 17/36).

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

"Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Lâkin kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar. Allah gafûrdur, halîmdir" (Bakara 2/225).

Şüphesiz ki insan kibir, riya, ucb ve hasetten sorguya çekilecektir. Bunlar ise kalbin amelleridir. Bu bölümde işin hakikatini şöyle beyan ederiz: Kalbe gelenler dört derecedir; ikisi insanın elinde değildir, bunlardan sorguya çekilmez, ikisi de insanın elindedir ve bunlardan sorumludur.

Birincisi: Yolda yürürken, arkamdan bir kadın geliyor, diye düşünmendir. Eğer geriye dönüp bakarsan buna "hadis-i nefs" denir.

İkincisi: Tabiatında bir rağbet meydana gelir ve geriye dönüp bakarsın. Buna "meyl-i tabii" denir. Bu, şehvetin hareketidir.

Üçüncüsü: Kalp geri dönüp bakmaya hükmeder. Bu hükmü, bir korku ve engel bulunmadığında olur. Çünkü şehveti kamçılayan her şeyi, kalp yapmayı söylemez. Bilakis bazan yapmamaya hüküm verir. Buna "hükm-i kalp" denir.

Dördüncüsü: Niyet eder ve azmeder. Eğer o kalp, hükmünü Allah Teâlâ ile yahut insanlarla korkutup reddetmezse, bu azim çabuk gerçekleşir.

O halde kişi "hadis-i nefs" ve "meyl-i tabii" dediğimiz ilk ikisinden sorumlu olmaz. Çünkü isteyerek yapmaz. Allah Teâlâ şöyle bildirmiştir:

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ اِنْ نَّسِيْنَآ اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهٗ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰىنَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٢٨٦﴾

"Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim Mevlâmız'sın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!" (Bakara 2/286).

"Hadis-i nefs" şuna benzer: Osman b. Maz'ûn [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Nefsim bana, 'Kendini hadım et ki şehvetten kurtul' diyor" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Öyle yapma! Zira benim ümmetimin hadım olması oruç tutmakladır"* buyurdu. Osman [radıyallahu anh], "Nefsim bana, 'Bundan sonra et yeme' diyor" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Öyle yapma! Çünkü ben eti severim. Bulursam yerim, bulamazsam Rabbim'den isterim ve bana verir"* buyurdu. Osman [radıyallahu anh], "Nefsim bana, 'Ruhbanlar gibi dağa çekil' diyor" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Öyle yapma! Zira benim ümmetimin ruhbaniyeti hac ve gazâya gitmektir"* buyurdu.[273]

O halde Osman b. Maz'ûn'un [radıyallahu anh] kalbine gelen bu düşünceler hadis-i nefs idi ve affedilmiştir. Çünkü yapmaya azmetmemiş, müşavere etmiştir.

Fakat diğer ikisi ihtiyarla olur ve kalbin hükmündedir. Kişi onunla hareket eder veya kalbinin azmi onu yapmaya yöneliktir. Bu ikisinin mesuliyeti vardır; isterse -Allah için olmamak suretiyle- utanma, korku ya da başka bir engelle yapılmasın durum yine böyledir.

Kulun sorumlu tutulmasının manası, kendisine kızıldığı için ondan intikam alınması demek değildir. Çünkü yüce Mevlâ kızmaktan

273 bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 4/6; Begavî, *Şerhü's-Sünne*, 1/364.

münezzehtir. Mesuliyetin manası, yapılan bu niyetle kalbin sıfatının değişmesi, kulu Cenâb-ı Hak'tan uzaklaştıran bir sıfat kazanması ve bu halin kişinin bedbahtlığına sebep olmasıdır.

Bundan önce de anlattığımız üzere kalbin saadeti, dünyadan yüz çevrip Cenâb-ı Hakk'a yönelmesidir. Bu, insanın irade ve isteğidir. Onun bedbahtlığı, ortaya çıkan hevâ ve maksatla dünyaya olan ilgisinin kuvvetlenmesi ve kendisine gerekli olan şeyden uzak düşmesidir. Mesul ve mel'un olmanın manası, bunlara daha çok tutulmak ve daha uzak olmaktır. Bu ise kalpten, kalple ve kalpte olan bir iştir. Kulun ibadetinden ne kimseye bir sevinç ne de günahından kimseye bir kızgınlık hâsıl olur ki ondan intikam alınsın. Fakat insanların akılları miktarınca böyle ifade edilir.

Bu sırlara vâkıf olan herkesin anlatılan hallerle mesul tutulacağına şüphesi kalmaz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ

"İki müslüman kılıç çekip karşılaştıklarında, ölen de öldüren de cehennemdedir" buyurdu. Kendisine,

"Ey Allah'ın resûlü! Şu katil olanın cehennemde olmasını anladık, peki öldürülen neden cehennemlik oluyor?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

لِأَنَّهُ أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ

"Çünkü o da arkadaşını öldürmeyi istiyordu!"[274] buyurdu.

Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bir kimsenin malı olsa ve onu ilmin hükmünce sarfetmese, bir başkası da, 'Benim de malım olsa öyle yapardım' dese, bunların her ikisi de günahta ortaktır."[275]

---

274 Buhârî, İmân, 22 (nr. 31); Diyât, 2 (nr. 6875); Müslim, Fiten, 4 (nr. 14, 15); Ebû Davud, Fiten, 5 (nr. 4268); Nesâî, Tahrîm, 29 (nr. 4133); İbn Mâce, Fiten, 11 (nr. 3964).

275 bk. İbn Mâce, Zühd, 26 (nr. 4228); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/230.

Bunların hepsi kalbin maksadıdır.

Şüphesiz ki bir kimse, yatakta bulduğu bir kadınla, karısı olmayıp yabancı olduğu kanaatiyle cimâ yaparsa, kendi helâli olsa da günahkâr olur. Bir kimse abdestli olduğunu zannedip namaz kılsa ve sonra abdestsiz olduğu anlaşılsa, ona sevap hâsıl olur. Eğer abdestsiz olduğunu sanıp öylece namaz kılsa ve sonra abdestli olduğu anlaşılsa, günahkâr olur. Bunların hepsi kalbin halleridir. Fakat eğer bir günaha niyetlenmişken, Allah Teâlâ'nın korkusundan o günahtan el çekse ona bir sevap yazılır. Nitekim hadis-i şerifte de bildirilmiştir.[276] Çünkü kasıt, tabiatın muvafakati üzerinedir, sakınmak ise tabiatın hilafı için mücâhededir. Bu mücâhedenin kalbi aydınlatmadaki tesiri, günaha niyetlenmenin kalbi karartmadaki tesirinden daha fazladır. Niyete sevap yazılmasının manası budur. Yukarıdaki hadis-i şerif de buna işaret eder.

Fakat eğer kişi âcizliği nedeniyle maksadından el çekerse, bu ona hiçbir fayda sağlamaz; o niyet sebebiyle meydana gelen zulmetten kurtulmaz ve sorumlu olur. Tıpkı âcizliği sebebiyle öldüremeyip de öldürülen kimse gibi...

Amellerin Niyetle Değişmesi

Ameller üç kısımdır; günah, taat ve mubahlar.

Birinci kısım: Günahlar. Belki bazı kimseler Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem],

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

"Ameller niyetlere göre değerlendirilir"[277] buyurmasından dolayı günahların da iyi niyetlerle işlenmesi halinde, kişiyi iyi amellere götüreceğini düşünmüşlerdir. Fakat bu düşünce yanlıştır. Böyle bir niyetin

276 Hadis-i şerifte, *"Ameller niyetlere göre değerlendirilir"* (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1 [nr. 1]; Müslim, İmâret, 45 [nr. 155]) buyurulmuştur.

277 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1 (nr. 1); Müslim, İmâret, 45 (nr. 155).

buna tesiri olmaz. Ancak kötü niyet, kötü fiili daha da habis ve aşağılık duruma çeker.

Bu, bir kimsenin başkasını memnun etmek için gıybet etmesi veya haram mal ile mescid, kervansaray ve medrese yaptırıp, "Benim niyetim iyiliktir" demesine benzer. Böyle bir kimse kötülükle, hayırlı bir işe niyet etmenin ayrıca bir şer olduğunun farkında değildir. Böyle biri fâsık olur. Bunu iyilik zannederse yine fâsıktır. Çünkü ilim öğrenmek herkese farzdır. İnsanların çoğunun felaketi cahillikten ileri gelir.

Bunun için Sehl b. Abdullah et-Tüsterî [rahmetullahi aleyh], "Allah Teâlâ'ya karşı cehaletten daha büyük bir günah işlenmemiştir" demiştir. Kendisine, "Ey Ebû Muhammed! Cehaletten daha büyük bir günah biliyor musun?" diye sorulduğunda, "Evet, cahilin cahil olduğunu bilmemesidir" cevabını vermiştir.

Çünkü bilmediğini bilmeyen kişi, asla öğrenemez. Bu da kendisine engel, öğrenmesine set teşkil eder. Bu, haram mal ile hayır yapmak gibidir. Maksadı; kadılıktan, evkaftan, öksüz malından ve sultan malından dünyalık kazanmak, övünmek, kibre kapılmak, insanlarla tartışmak ve münazara etmek olan talebeye ilim öğretmek haramdır. Eğer müderris, "Benim niyetim ilmin yayılmasıdır. O ilmini kötüye kullanırsa, ben bundan sorumlu olmam!" derse, bu apaçık bir cehalettir. Zira bu durum, eşkıyaya kılıç; şarap yapanlara da üzüm bağışlayıp, "Benim maksadım cömertliktir. Allah Teâlâ cömert kulları kadar hiç kimseyi sevmez!" diyen kimsenin haline benzer. Bu söz tam bir cahilliktir. Hatta kişi bilmeden böyle bir hata işlese, sonra da o kimsenin eşkıya olduğunu öğrense onun elinden kılıcını alması gerekir. Selef-i sâlihîn, üstünlük taslayan âlimden Allah Teâlâ'ya sığınmış ve günah eserini gördükleri talebeye de ilim öğretmemişlerdir.

Anlatıldığına göre, Ahmed b. Hanbel [rahmetullahi aleyh], senelerce ilim meclisine devam eden adamlarından birinden yüz çevirdi ve onu terketti; öyle ki onunla konuşmuyordu. Adam, ona, kendisine karşı halinin değişmesinin sebebini sorup duruyordu, fakat Ahmed b. Hanbel [rahmetullahi aleyh] söylemiyordu. Nihayet ona,

"Duyduğuma göre sen, evinin sokağa bakan duvarını sıvarken, müslümanlara ait yoldan parmak uçlarınla az bir miktar toprak almışsın. Bu durumda sen, ilim öğrenmeye uygun değilsin!"[278] dedi.

O halde günah, hayır niyetiyle iyiliğe dönüşmez. İyilik ve hayır, şeriata uygun olmalıdır.

İkinci kısım: Taatler. Taatte niyetin iki şekilde etkisi vardır. Birincisi: Taatin aslı niyetle sahih olur, niyetsiz olmaz. İkincisi: Niyet ne kadar fazla olursa sevap da o kadar artar. Niyet ilmini öğrenen kimse, bir taatte on çeşit hayırlı niyet edebilir. Böylece bir taat on olur.

Bu niyetlerin birincisi: Bir kimse mescidde itikâfa girse, "Mescid Allah'ın evidir. Allah'ın evine giden O'nun huzuruna varmış olur" diye niyet eder. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَعَدَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَدْ زَارَ اللهَ تَعَالَى وَحَقٌّ عَلَى الْمَزُورِ أَنْ يُكْرِمَ زَائِرَهُ

"Kim, (âdabına uygun şekilde) mescidde otururwhile, Allah Teâlâ'yı ziyaret etmiş olur. Kendisini ziyaret edene ikramda bulunması, ziyaret edilenin üzerinde bir haktır."[279]

Ziyaret edene ikram etmek, herkesin vazifesidir.

İkincisi: Bir dahaki vaktin namazını gözetir. Bir haberde,

لَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا دَامَتِ الصَّلَاةُ تَحْبِسُهُ

"Sizden birinizi, sırf namaz (vaktini beklemek mescidde) tuttuğu sürece, o kimse namazdaymış gibi olur"[280] buyrulmuştur.

278 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*: *Kalplerin Azığı*, 2/148-149. Haberin devamı şöyledir: "Adam, 'Peki, nasıl yapayım?' diye sorunca; imam, 'Ya sıvadığın sıvayı sökersin ya da duvarı yıkıp birkaç parmak geriye çeker sonra dış cepheden sıvarsın' dedi. Bunun üzerine adam duvarı yıktı, birkaç parmak geriye çekti ve dış kısmından tekrar sıvadı. İmam Ahmed de [rahmetullahi aleyh] eskiden olduğu gibi ona yöneldi."

279 Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2943; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/161 (nr. 10324); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/22.

280 Buhârî, Ezân, 36 (nr. 659); Müslim, Mesâcid, 49 (nr. 275).

Üçüncüsü: Gözünü, kulağını, dilini ve ayağını hareketten alıkoymaya niyet eder. Bu, bir nevi oruçtur. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

رَهْبَانِيَّةُ أُمَّتِي الْقُعُودُ فِي الْمَسَاجِدِ

"Benim ümmetimin ruhbanlığı (halktan uzaklaşıp kendini ibadete vermesi), mescidlerde oturmaktır"[281] buyurmuştur.

Dördüncüsü: Bütün meşgaleleri kendinden uzaklaştırmaya niyet eder. Böylece kendini tamamiyle Allah'a teslim edip fikir ve münâcâtla meşgul olur.

Beşincisi: İnsanların ilişkisinden ve kötülüklerinden kurtulmaya niyet eder.

Altıncısı: Mescidde kötü bir şey görürse nehyetmeye, iyi bir şey görürse, onu emretmeye ve namazı iyi kılamayan kimselere öğretmeye niyet eder.

Yedincisi: Mescidde dindarlarla karşılaşıp onlarla ilgi ve kardeşlik kurmaya niyet eder. Çünkü mescid dindarların dinlenme yeridir.

Sekizincisi: Allah'ın evinde günah işlemeye Allah'tan hayâ ederim diye niyet eder. Bu şekilde bütün taatlerin hallerini buna kıyaslar. Böylece her bir taatte fazla sevap kazanmak için çeşitli niyetler mümkün olur.

Üçüncü kısım: Mubahlar. Akıllı olan hiç kimse, hayvanlar gibi gafil olup da mubahlara dalmaz ve iyi niyetten ayrılmaz. Çünkü bunun zararı oldukça büyüktür. İnsan her hareketinden sorguya çekilecektir ve bütün mubahların hesabı istenecektir. Niyeti iyi de olsa karşılığı kendisine dönecektir. Eğer ne hayra, ne şerre niyetli olmazsa ikisi de eşit olur. Fakat bir fayda sağlamadan vakitlerini mubah şeylere harcadığından zamanını boşuna harcamış olur ve,

281 Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 4/1957.

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez" (Kasas 28/77) âyet-i celîlesine de muhalefet etmiş olur.

Muâz b. Cebel'den [radıyallahu anh] rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُسْأَلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى عَنْ كُحْلِ عَيْنَيْهِ، وَعَنْ فُتَاتِ الطِّينَةِ بِأُصْبُعَيْهِ، وَعَنْ لَمْسِهِ ثَوْبَ أَخِيهِ

"Kıyamet günü kul, gözündeki sürmeye, parmaklarıyla çamuru parçalayıp ufalamasına ve kardeşinin elbisesine dokunuşuna varıncaya kadar her şeyden hesaba çekilir."[282]

Mubahlarda olan niyet ilmi de uzundur. Fakat öğrenmek için gayret etmelidir. Buna şöyle bir örnek verelim:

Bir kimsenin cuma günü güzel koku sürmesi; zenginliği ile övünmesi, gösteriş yapması veya yabancı kadınların gönlünü kazanması gibi kötü niyetlerle de olabilir. Burada iyi niyet cumaya hürmet, Allah Teâlâ'nın evi olan camiye tâzim, cemaate rahatlık vermek, başkalarını rahatsız etmemek için kendisinden çıkan kötü kokuları örtmek ve böylece o kimseleri gıybet günahından kurtarmak, dimağın saf olması için onu kuvvetlendirmek ve daha çok zikir ve fikir yapabilmek içindir.

Selef-i sâlihîn yemek yerken, kaza-i hâcete giderken ve hanımlarıyla yakınlık kurarken bunların her birinde bir sevap için niyet ederdi. Zira bu fiillerden hayra sebep olmayanı yoktur. Kişi hayır niyet ederse, sevap hâsıl olur. Mesela kişi hanımıyla cimâ ederken; evlat yetiştirmeye, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetini çoğaltmaya, hanımının rahat olmasına ve kendisini günahtan korumaya niyet etmelidir.

282 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/59.

Bir adam Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] ile birlikte bayram namazını kıldı. Namaz için evden çıktıklarında hava karanlıktı. Namazı kılıp hava aydınlanınca, adam Süfyân-ı Sevrî'nin elbisesinin ters olduğunu gördü ve bunu ona haber verdi. Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] elbisesini düzeltmek için elini uzattı, sonra vazgeçti, düzeltmedi. Adam, durumu sorunca,

"Ben bu elbiseyi Allah Teâlâ'nın rızası için giyinmiştim; onu başkası için düzeltmeyi istemiyorum!" dedi.

Rivayet edildiğine göre, Zekeriyya [aleyhisselâm] bir bahçe duvarında çalışıyordu. Kendisi birilerine ücretle iş yapıyordu. Ona iki ekmek verdiler. Çünkü o, ancak kendi eliyle kazandığını yiyordu. O sırada yanına bir grup insan geldi. O, gelenleri davet etmeden gelen yiyeceği yiyip bitirdi. Gelenler, onun cömertliğini ve zühdünü bildiklerinden ve hayrın yemekte yardımlaşmada olduğunu zannettiklerinden, bu duruma şaşırdılar. Bunun gören Zekeriyya [aleyhisselâm] dedi ki:

"Ben bu kimselere ücretle iş yapıyorum. O iki pideyi de, onların işini yapacak gücü elde etmek için bana getirdiler. Eğer sizler benimle birlikte yeseydiniz, o ne size yeterdi ne de bana. Ayrıca ben onların işinden zafiyete düşerdim."

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bir kişi, yemek yemesini istemediği bir kişiyi yemeğe davet etse; davet edilen kişi de icabet edip yemek yerse, davet sahibi iki günah kazanmış olur, icabet etmezse sadece bir günah kazanır."

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh], iki günahtan biriyle nifağı, ikincisi ile de eğer bilseydi kardeşini sevmediği şeyi yapmaya zorlamasını kastetmiştir.

Niyet İhtiyara (Kulun Seçimine) Dâhil Değildir

Selim kalpli bir kimse, her mubaha bir niyet edeceğini duyunca, kalple veya dille, "Allah Teâlâ için evlenmeye veya O'nun için yemek yemeye, ders okutmaya, meclis kurmaya niyet ettim" diyebilir. Böylece

niyet ettiğini zanneder. Bu ise ya sözde kalır veya hadis-i nefs olur. Niyet ise kalpten meydana gelen bir gayret ve meyil olup sahibini, zorla iş yapmaya sevkeder. Beden de buna uyarak kalkar ve o işi yapar. Bu da maksat belli ve galip olduğu zaman anlaşılır. Bu hareket olmazsa niyet sözde kalır ve tok olan kimsenin, "Aç olmaya niyet ettim" ya da boş oturup, "Cenâb-ı Hakk'ı seviyorum" demesine benzer. Bu ise olacak şey değildir. Bunun gibi hanımı ile meşvereti çok isteyen kimsenin, "Çocuk için buluşmaya niyet ettim" demesi boştur. Evlenmeyi istemesi şehveti için ise, "Sünneti yerine getirmek için evleniyorum" demesi lüzumsuzdur.

Kişinin önce şeriata olan imanı kuvvetli olmalı; sonra evlenmenin sevabı hakkındaki hadis-i şerifleri evlat sebebiyle düşünmelidir. Hatta bu sevaba nail olmak hırsı kalbinde harekete geçmeli ve onu evlenmeye götürmelidir. İşte o zaman hiçbir şey söylemeden niyetini yapmış olur. Allah Teâlâ'nın emrini tutmak arzusu kuvvetlenip, namaz için ayağa kalkan kimse niyetini yapmış demektir. Dil ile niyet ettim demesine gerek yoktur. Zira bu aç bir kimsenin açlık için yemek yerim, demesine benzer. Acıkınca yemek zaten açlığı gidermek içindir. Nefsin payı bulunan bir işte, ahiret için niyet zor olur.

Fakat ahiret isteği diğerlerinden daha baskın olursa durum kolay olur. O halde anlatmak istediğimiz, niyetin elde olmamasıdır. Çünkü niyet, iş yaptıran bir istektir. Senin işin kendi kudretinledir. İstersen yaparsın, istemezsen yapmazsın, fakat isteğin kendi elinde değildir. İstersen ister, istemezsen istememezlik edemezsin. Belki bu, dünyada veya diğer âlemdeki maksadının, bir işe bağlanmış olmasına itikad etmene sebep olur. Bu sırları bilen kişi, niyetinin hazır olmadığı birçok taatten el çeker.

İbn Sîrîn [rahmetullahi aleyh], Hasan-ı Basrî'nin [rahmetullahi aleyh] cenaze namazını kılmamıştır. Sebebini sorduklarında, "Kalbimde (Allah için) bir niyet oluşmadı!" demiştir.

Kûfe âlimlerinin önde gelenlerinden Hammâd b. Süleyman [rahmetullahi aleyh] vefat etmişti. Süfyân-ı Sevrî'ye [rahmetullahi aleyh], "Cenazesine katılmayacak mısın?" dediler; o da,

"Eğer niyetim oluşsaydı, katılırdım!" dedi.

Tâvûs b. Keysân el-Yemânî [rahmetullahi aleyh], ancak niyetle hadis rivayet ederdi. Bazan hadis rivayet etmesi istenir fakat o etmezdi. Bazan da istenmez, o, kendiliğinden hadis rivayet etmeye başlardı. Bu durum kendisine sorulunca,

"Siz benim niyetsiz hadis rivayet etmemi mi istiyorsunuz? İçimde niyet oluşunca yaptım" demiştir.

Zatın biri de, "Hasta bir adamı ziyaret etmek için bir aydan beridir içimde niyet oluşmasını bekliyorum, henüz içimde düzgün bir niyet oluşmadı" demiştir.

Kısaca, eğer bir kimsede din isteği kuvvetli olmazsa, onun hayırlı bir işteki niyeti de güçlü olmaz. Hatta farzlara bile uğraşarak niyet eder. Öyle ki cehennem ateşini düşünmedikçe, kendisini onunla korkutmadıkça niyeti hâsıl olmaz. O halde bir kimse mubah için niyete hazırlanıp da fazilet için niyete hazırlanmamışsa, onu mubah olarak yapmalıdır. Bu, kendisi için daha iyidir. Nitekim kişi, kısasta niyeti elde eder fakat affetmekte bu niyeti bulamazsa, onun için kısas daha üstündür. Bazan da gece namazı için değil, sabah erken kalkmak için uykuya niyeti bulur, onun için uyku daha iyidir. Hatta kişi ibadette durgunlaşıp da harımı ile bir saat çıkıp dolaşmak veya bir kimse ile konuşmakla neşeleneceğini, ibadet için gayrete geleceğini bilirse, bunları yapması durgun ve sıkıntılı ibadet yapmasından daha üstündür.

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: "Nefsimi, bazan mubah bir eğlence ile toplarım ki bu, bana hakta yardımcı olsun!"

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kalplerinizi arada bir dinlendirin; çünkü kalpler bir şeyi yapmaya zorlandığında körelir."

Bu, hekimin bazan hastası ateşli de olsa ona et vermesine benzer. Zira hastanın biraz kuvvetlenmesi ve ilaca dayanabilmesi gerekir. Aynı şekilde savaşmayı iyi bilen biri, bazan bir tuzak olarak düşmanına arkasını dönerek ondan kaçar ki onu dar bir yere çeksin, sonra geri dönüp onu kahretsin.

Mübarizler böyle hilelere çok başvurur. Din yolunda da nefis ve şeytanla daima savaş ve münakaşa vardır. Bunun için onları güzellikle kandırarak kendi işinde kullanmak gerekir. Böyle şeyler eksik âlimlere göre doğru olmasa da, din büyüklerinin nazarında beğenilen şeylerdir.

Niyetin amele sebep olduğunu anladın. Bir kimsenin ibadet yapması, cehennemden korktuğundan, cennet nimetlerine kavuşmak istediğinden olabilir. Cennet için amel yapan kimse, mide ve tenâsül uzvunun kölesi olur. Mide ve tenâsül uzvunun arzularını doyuracak bir makam için çalışır. Cehennemden korktuğu için amel eden, kötü bir köle gibi olup, korkusundan iş yapar. Bunların her ikisi de tamamen Allah için amel yapmış olmaz. Beğenilen kul, yaptıklarını cennet ya da cehennem için değil, Cenâb-ı Hakk'ın rızası için yapandır. Bu, kişinin mahbubuna onu sevdiği için bakması gibidir. Yoksa ondan altın ve gümüş beklemesinden değildir. Altın ve gümüş için yönelenin maksadı altın ve gümüştür. O halde Allah Teâlâ'nın cemal ve celâlinin mahbubu ve mâşuku olmayanlar, bu şekilde doğru bir niyet edemez. Zira böyle bir kimsenin ibadeti Allah Teâlâ'nın cemalinde tefekkür ve O'nunla münâcât olur.

Bir ibadet yaparsa, sevdiğinin fermanına itaat etmeyi sevdiğinden dolayı yapar; riyâzeti, Allah Teâlâ'ya kulluk ve hizmet için yapar. Böylece elinden geldiği kadar O'nun cemalini tefekkürden geri kalmaz. Bir günahtan sakınması, şehvetlerine uyup müşahede ve münâcât lezzetine engel olacağı içindir. İşte gerçek ârif budur.

Anlatıldığına göre, Ahmed b. Hadraveyh [rahmetullahi aleyh], yüce Rabb'ini rüyada gördü. Hak Teâlâ ona, "Bâyezid hariç, bütün insanlar benden cenneti ister, o ise sadece beni ister!" buyurdu.

Şiblî [rahmetullahi aleyh] vefatından sonra rüyada görüldü; kendisine,

"Allah Teâlâ sana ne muamele etti?" diye sorulunca, şöyle dedi:

"Bir sözüm hariç dünyada söylediğim hiçbir şey için benden delil istemedi. Delil istediği sözüm de şu idi: Bir gün, 'Cennetten mahrum olmaktan ve cehenneme girmekten daha kötü hangi hüsran vardır!' demiştim. Hak Teâlâ,

'Bana kavuşmaktan mahrum kalmaktan daha büyük hangi hüsran vardır?' buyurdu."

Bu sevginin ve lezzetin hakikatini, "Muhabbet" bölümünde anlatacağız; inşallahu teâlâ...

2. İhlâs ve Fazileti

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَآ اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

"Onlara sadece dini Allah'a has kılarak O'na kulluk etmeleri emredildi" (Beyyine 98/5).

اَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

"Dikkat edin, Allah için olan ancak hâlis dindir" (Zümer 39/3).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى: اَلْإِخْلَاصُ سِرٌّ مِنْ سِرِّي اسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ مَنْ أَحْبَبْتُ مِنْ عِبَادِي

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: İhlâs, benim sırlarımdan bir sırdır; onu, kullarımdan sevdiklerimin kalbine emanet ederim (yerleştiririm)."[283]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Muâz b. Cebel'e [radıyallahu anh] şöyle buyurdu:

أَخْلِصِ الْعَمَلَ يُجْزِكَ مِنْهُ الْقَلِيلُ

"Amelini ihlâsla yap; azı da sana yeter."[284]

Riyanın fenalığı hakkında anlatılan her şey, ihlâsın faziletiyle ilgilidir. İnsanların görmesi, ihlâsı götüren sebeplerden biridir. Bundan başka daha pek çok sebep vardır.

283 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 4513; Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr*, s. 157.

284 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/306; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/308.

Ma'rûf-i Kerhî [rahmetullahi aleyh], kendisine vurur ve, "Ey nefis, (amelinde) ihlâslı ol ki (şeytanın tuzağından) kurtulasın" derdi.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Sadece Allah Teâlâ'nın rızasını isteyerek bir adım atabilen (az da olsa ihlâsla güzel bir iş yapan) kimseye müjdeler olsun."

Ebû Eyyûb es-Sahtiyânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Amel sahiplerinin niyetlerini hâlis yapmaları, onlara bütün amelleri işlemekten daha zordur."

Adamın biri vefatından sonra rüyada görüldü; kendisine,

"Amellerini nasıl gördün (nasıl buldun?)" diye sorulunca, şöyle cevap verdi:

"Yoldan attığım bir nar çekirdeğine varana kadar, Allah için işlediğim her amelin karşılığını gördüm. Hatta ölmüş bir kedimizi bile terazinin iyilik kefesinde gördüm! Ancak başımdaki fesin ipek ipliğinin de terazinin kötülükler kefesinde olduğunu gördüm! Ölmüş bir merkebim vardı; kıymeti 100 dinar idi, onun için bir sevap görmedim. Bunun üzerine,

"Ölmüş bir kedi iyilikler kefesinde yer alıyorken (100 dinar değerindeki) ölü merkep iyilik kefesinde yok; neden?" diye sordum; bana şöyle denildi:

"O hayvanı nereye gönderdi isen o tarafa gitti! Sana, 'Merkep öldü!' dediklerinde, 'Allah'ın lânetiyle gitsin!' dedin. Bu sözünle ona sabretme sevabını yok ettin, eğer merkebin öldüğü zaman, 'Allah yolunda gitsin (Allah için bir sadaka olsun)' demiş olsaydın, şimdi onu iyiliklerin arasında bulabilirdin."

Diğer bir rivayette adam demiştir ki:

"Bir gün insanların arasında sadaka veriyordum; bu sırada insanların bana bakmaları hoşuma gitti. İşte bu sadakayı ne aleyhime ne de lehime buldum (bana faydası da zararı da olmadı)."

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh], bunu işitince, "Onun hali ne güzeldir; çünkü kişinin amelinin aleyhine olmaması onun için bir iyiliktir" demiştir.

Bu konuda zatın birinin şöyle dediği anlatılır:

"Bir deniz gazâsına katılmıştım; biri yem torbasını satmak istedi, ben de kendi kendime, 'Onu satın alayım; cihad boyunca onu kullanır istifade ederim, falanca şehre vardığımda satar ondan kâr ederim!' dedim. Bu düşünceyle onu satın aldım. O gece bir rüya gördüm: Gökten iki şahıs indi ve biri arkadaşına,

'Cihada katılanların isimlerini yaz' dedi ve ona şunları yazdırdı:

'Falanca kişi gezmek için yola çıktı, falanca kişi gösteriş için yola çıktı, falanca kişi ticaret için yola çıktı ve falanca kişi Allah yolunda cihad etmek için yola çıktı!' Sonra bana baktı ve,

'Yaz; falanca kişi de tüccar olarak yola çıktı!' dedi. Bunun üzerine ben,

'Benim hakkımda Allah'tan korkun; vallahi ben ticaret yapmak için yola çıkmadım! Zaten yanımda da ticaret yapacak bir şey yoktur. Ben sadece Allah yolunda cihad etmek için yola çıktım!' dedim. Bana,

'Ey ihtiyar! Sen dün kâr etmek için bir yem torbası satın almadın mı?' dedi; ben ağlamaya başladım ve,

'Beni ticaret yapan biri olarak yazmayın!' dedim. Yazan kişi arkadaşına bakarak,

'Ne dersin?' diye sordu. Arkadaşı da,

'Yaz; falanca kişi Allah yolunda cihad etmek için çıktı, ancak yolda kâr etmek için bir yem torbası satın aldı. Allah Teâlâ onun hakkında dilediği gibi hükmünü verinceye kadar bu şekilde kalsın!'"

Serî es-Sakatî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Yalnız başına iken ihlâsla iki rekât namaz kılman, senin için, yetmiş hadis yazmaktan daha hayırlıdır yahut âli isnatla 700 hadis yazmaktan daha hayırlıdır."

Zatın biri demişir ki: "Bir saatlik ihlâsta ebedî kurtuluş vardır; fakat ihlâs çok değerli ve ender bulunan bir şeydir."

Denilir ki: "İlim, tohumdur; amel ekindir; onun suyu ihlâstır."

İsrâiloğulları ile ilgili bir rivayette şöyle anlatılır:

İsrâiloğulları içinde Allah Teâlâ'ya uzun süre ibadet eden bir âbid vardı. Bir topluluk ona gelerek,

"Falanca yerde bulunan bazı insanlar Allah Teâlâ'yı bırakmışlar bir ağaca tapıyorlar!" dediler. Âbid bu duruma öfkelendi, baltasını omzuna alarak o ağacı kesmek için yola koyuldu. İblis, yolda bu âbidi yaşlı bir adam kılığında karşıladı. İblis, âbide,

"Allah sana rahmet eylesin, nereye gidiyorsun böyle?" diye sordu. Âbid,

"Şu ağacı kesmeye gidiyorum!" dedi. İblis,

"O ağacın kesilmesinden sana ne! Neden ibadetini ve nefsinle ilgilenmeyi bırakıp da başka şeylerle uğraşıyorsun?" dedi. Âbid,

"Bu iş de benim ibadetimdendir" dedi. İblis,

"Ben o ağacı kesmene izin vermeyeceğim" dedi ve bunun üzerine âbid ile İblis orada kapıştılar. Âbid onu kaldırıp yere vurdu ve göğsü üzerine oturdu. Bunun üzerine İblis,

"Beni salıver, sana diyeceklerim var!" dedi. Âbid İblis'i bırakınca, İblis,

"Ey adam! Allah Teâlâ seni bu işle sorumlu tutmamış, bunu sana farz kılmamıştır! Hem sen ona tapmıyorsun. Başkalarından dolayı senin bir sorumluluğun olmaz. Hem Allah Teâlâ'nın yeryüzünün değişik iklimlerinde peygamberi var. Eğer isterse, onları o yerde oturanlara gönderir ve onlara o ağacı kesmelerini emrederdi" dedi. Âbid,

"Benim o ağacı mutlaka kesmem gerekir!" dedi.

Bunun üzerine İblis tekrar âbidle kapıştı; âbid bir defa daha onu yere atarak göğsü üzerine oturdu. İblis, âciz kaldı, âbide,

"Aramızdaki bu meseleyi çözecek bir teklifim var; bu, senin için daha hayırlı ve daha yararlıdır" dedi. Âbid,

"Teklifin nedir?" diye sordu, İblis,

"Beni bırak da söyleyeyim!" dedi. Âbid, İblis'i bırakınca, İblis,

"Sen, hiçbir şeyi olmayan fakir bir adamsın. Bu halinle insanlara yük oluyorsun, senin geçimini onlar temin ediyorlar. Herhalde sen din kardeşlerine ihsanda bulunmayı, komşularına yardım etmeyi, karnını doyurmayı ve insanlara muhtaç olmaktan kurtulmayı seversin" dedi. Âbid,

"Evet, severim" dedi. İblis,

"Öyleyse sen bu ağacı kesme işinden vazgeç, geri dön. Buna karşılık ben de her gece senin yastığının altına iki altın bırakacağım. Sabahleyin kalktığında onları alır, kendin ve ailen için harcar, din kardeşlerine sadaka verirsin. Böyle yapmak, toprak üzerinde dikili duran bir ağacı kesmekten, hem senin için hem de müminler için daha faydalıdır; çünkü o ağacı kesmenin ne ona ibadet edenlere bir zararı olur ne de müminlere bir faydası dokunur" dedi.

Âbid, ihtiyarın söylediklerini düşündü ve kendi kendine, "İhtiyarın söyledikleri doğru. Ben bir peygamber değilim ki, bu ağacı kesmek bana gerekli olsun. Bu ağacı kesmeyi bana Allah Teâlâ emretmiş değil ki, onu kesmemekle Allah'a isyan etmiş olayım. Onun teklifi daha faydalı!" dedi ve onunla bu şekilde anlaşma yaptılar, ihtiyar sözünde duracağına yemin etti. Âbid ibadethanesine geri döndü ve orada geceledi. Sabahleyin kalktığında iki altını baş ucunda gördü ve onları aldı. Ertesi gün aynı şekilde altınları aldı. Ancak üçüncü günü ve daha sonrasında bir şey göremedi. Bunun üzerine âbid öfkelendi, tekrar baltasını omzuna alarak yola çıktı.

Yolda, İblis onu bir ihtiyar kılığında karşıladı ve,

"Nereye gidiyorsun?" diye sordu. Âbid,

"Şu ağacı kesmeye!" dedi. İblis,

"Yalan söylüyorsun, vallahi onu kesmeye senin gücün yetmez! Bunun için sana yol vermem!"

Bunun üzerine âbid ilk seferde olduğu gibi onunla kapıştı; ama heyhat! İblis, onu tuttuğu gibi yere serdi, âbid baktı ki kuş gibi İblis'in ayaklarının önünde! İblis, âbidin göğsü üzerine oturdu ve,

"Ya bu işten vazgeçersin ya da senin boğazını keserim!" dedi.

Âbid, ihtiyara baktı ve ona gücünün yetmeyeceğini anlayınca,

"Ey ihtiyar, beni yendin! Beni bırak da önce sana nasıl galip geldiğimi, şimdi ise senin beni nasıl mağlup ettiğini bana haber" dedi. İblis dedi ki:

"Sen ilk defasında Allah için kızdın ve niyetin ahiret idi. Bu yüzden Allah Teâlâ beni senin emrine verdi (beni mağlup ettin). Ama bu seferinde nefsin ve dünya için öfkelendin; bundan dolayı ben seni yendim."

İhlâsın Hakikati

Niyetin, amelin sebebi ve muktezası olduğunu öğrendin. O mukteza eğer bir olursa buna "ihlâs" denir; iki olursa karışık ve hâlis değildir, demektir. Karışık olması şöyledir: Mesela:

Bir kimse, Allah'a yaklaşmak kastıyla birlikte, oruçla hâsıl olan perhizden istifade etmek için oruç tutar.

Yahut geçim yükünden ve kötü huyundan kurtulmak için kölesini âzat eder.

Yahut yolculuktaki hareketle bedeninin sıhhat bulması veya beldesinde ârız olan bir kötülükten kurtulmak veya evindeki bir düşmandan kaçmak veya ehlinden, çocuklarından yahut meşgul olduğu işten bunalıp ondan günlerce rahat etmek için hacca gider.

Yahut harbi tecrübe etmek, harp sanatlarını öğrenmek, asker hazırlamaya ve sevketmeye güç kazanmak için gazâya gider.

Yahut gece namaz kılar fakat gayesi ailesini veya yükünü gözetlemesi için kendisinden uyuklamayı gidermektir.

Yahut kendisine yetecek malı kolayca elde etmek veya kabilesi arasında aziz bir insan olmak veya ilmin izzetiyle arazisini ve malını tamah edenlerden korumak için ilim öğrenir.

Yahut susmanın sıkıntısından kurtulmak ve konuşmanın lezzetiyle rahatlamak için ders ve vaazla meşgul olur.

Yahut âlimlerin veya sûfîlerin hizmetini üstlenir ki onların ve insanların yanında çokça hürmet görsün veya bu sayede dünyalık şeylere ulaşsın.

Yahut sürekli yazı yazarak hattını güzelleştirmek için mushaf yazar.

Yahut binek kirasından kurtulmak için yaya hacca gider.

Yahut temiz olmak veya serinlemek için abdest alır. Yahut güzel kokması için gusül abdesti alır.

Yahut âli isnatla tanınmak için hadis rivayet eder.

Yahut evin kira yükünü hafifletmek için mescidde itikâfa girer.

Yahut yemek pişirmekten kurtulmak, yapacağı işlere boş vakit bulmak ve yemeğin kendisini meşgul etmemesi için oruç tutar.

Yahut dilencinin ısrarla istemesinden kurtulmak için ona sadaka verir.

Yahut kendisi hastalandığında ziyaretine gelinsin diye, bir hastayı ziyaret eder, kendi cenazesine gelinsin diye bir cenazeye katılır.

Yahut hayırla bilinip anılması, kendisine salih biri olarak bakılıp hürmet edilmesi için bu hayırlardan birini yapar.

Böyle işlerin hepsi riyadır. Riyanın ne anlama geldiğini daha önce anlatmıştık. Tüm bu düşünceler ister az olsun isterse çok ihlâsı bozar. Hâlis olan niyet, nefsin hiçbir payının olmadığı, yalnızca Allah için olan niyettir.

Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] ihlâstan sorulunca,

أَنْ تَقُولَ: رَبِّيَ اللهُ، ثُمَّ تَسْتَقِيمَ كَمَا أُمِرْتَ

"Rabbim Allah'tır deyip sonra emrolunduğun gibi istikamet üzere olmandır"[285] buyurmuştur.

O halde ihlâstan daha zor ve çetin hiçbir şey yoktur. "Ömrü boyunca ihlâsla bir adım atanın kurtuluşu ümit edilir" denilmiştir. Haki-

285 Aynı konuda biraz farklı ifadelerle bk. Tirmizî, Zühd, 61 (nr. 2410); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3972).

katte maksatlar ve beşeriyet sıfatları arasında saf ve hâlis işi çıkarmak, gübre ve kan arasından sütü ayırmak gibidir. Allah Teâlâ bir âyet-i kerimede şöyle buyurmuştur:

نُسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِن بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِّلشَّارِبِينَ ۝

"Onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından size hâlis ve içenlerin boğazından kolayca geçen bir süt içiririz" (Nahl 16/66).

Bundan kurtulmanın çaresi, kalbi dünyadan kesip, Allah Teâlâ'nın muhabbetinin kuvvetlenmesidir. Kişi o vakit, istediğini yalnızca sevdiği için dileyen âşık gibi olur. Böyle bir kimse yemek de yese, kaza-i hâcete de gitse, ihlâslı olabilir. Kişinin kalbinde biraz dünya sevgisi baskın olursa, namazında ve orucunda ihlâslı olması zora girer. Çünkü bütün ameller kalbin sıfatını alır. Kalp hangi tarafa yönelirse, amel de o tarafa eğilir. Makam sevdasında olan kimsenin teveccühü insanlara olur. Sabah yüzünü yıkayıp sırtına elbisesini giymesi insanlar içindir. İhlâs hiçbir yerde; ilim öğretilen ortamda, hadis rivayeti meclisinde ve insanlarla ilgili olan şeylerde olduğu kadar zor olmaz. Zira çoğunlukla bunların sebebi insanlardan kabul görmektir.

İbadetin niyeti insanların rızasına o derece karışır ki, halkın rıza göstermesi, ibadetin kabulü gibi olur. Âlimlerin çoğu kalbi bunun gibi düşüncelerden temizlemekten âciz kalmıştır. Fakat kendilerinin muhlis olduğunu düşünen ahmaklar, bununla aldanıp kusurlarının farkına varmazlar; hatta akıllıların çoğu bile bundan âcizdir.

Salihlerden biri şöyle demiştir: "Otuz senedir mescidde birinci safta kıldığım namazlarımı kazâ ettim. Sebebi şudur: Bir gün bir özrümden dolayı mescide geç kaldım ve ikinci safta namaz kıldım. İnsanların beni ikinci safta görmelerinden dolayı bende bir utanma hâsıl oldu. Bundan anladım ki insanların beni devamlı birinci safta görmeleri beni sevindiriyor ve farkedemediğim şekilde kalbimin rahat etme sebebi oluyordu."

Buradan anlaşılıyor ki ihlâsı anlamak güçtür, onunla amel etmesi ise daha güçtür. Karışık niyetle ve ihlâssız yapılan her şey beğenilmemiş demektir.

İhlâsa Karışan ve Onu Bulandıran Âfetlerin Dereceleri

Büyükler demişlerdir ki: "Âlimin iki rekât namazı, cahilin bir yıllık namazından üstündür. Çünkü cahil amelin âfetlerini bilmez. Maksadının karışık olup olmadığını ayırt edemez, hepsinin ihlâslı olduğunu zanneder." İbadetteki karışıklık, altındaki karışıklık gibidir ve usta sarrafların dışında kimi sarraflar bazan yanılır. Fakat bütün cahiller altın olmayıp, sûreten altına benzeyen her şeyi altın zanneder.

İhlâsı gideren karışıklık dört derecedir. Bazısı daha gizli ve derindir. Anlaşılması için riya konusuyla açalım:

Birincisi: Namaz kılarken ona bir cemaat bakar veya yanına biri girer. Şeytan ona, "Namazını güzel kıl ki bu hazır olan kimse sana vakarlı ve salih biri diye baksın, (bozuk namaz kıldığını görerek) seni küçümsemesin ve gıybetini etmesin" der. Bu açık bir konudur.

İkincisi: İlk dereceyi bilip ondan sakınan kimseye şeytan der ki: "Namazını güzel kıl da insanlar sana uysun ve böylece sevap kazan." Kişi bazan şeytanın bu hilesine aldanır ve bilmez ki, kendisine uyulmaktan dolayı sevap kazanmak, huşûnun başkalarına geçtiği zaman olur. Kişi kendisi ihlâslı ve huşûlu olmadığı halde insanlar onu öyle zannediyorlarsa, sevap başkalarına olur, kendisi de yaptığı nifaktan sorumlu olur.

Üçüncüsü: Kişi tek başına iken, namazı halkın içinde kıldığı gibi kılmamanın nifak olduğunu bildiği için, yalnız başınayken de namazı güzel kılmaya kendisini zorlar. Böylece insanların içinde de o şekilde kılabilsin. Fakat bu çok derin bir meseledir ve kişinin kendisine karşı yaptığı bir riyadır. Zira böyle bir kimse insanların arasında namaz kılarken mahcup olmamak için namazını doğru kılmaya çalışmaktadır. Bu tavrıyla da kalabalıkta riyaya düşmekten kurtulacağım zannetmektedir. Oysa hakikatte yalnız başınayken riyaya düşmektedir.

Dördüncüsü: En ince ve gizli olanı budur. Mesela bir kimse yalnızken de insanların arasındayken de huşû ve hudû ile amel yapmadığını bilir. Şeytan onun kalbine vesvese verip, "Allah'ın azamet ve celâlini tefekkür et, kimin huzurunda olduğunu düşün; sen O'ndan gafil iken

Allah'ın senin kalbine bakmasından hayâ et" der. Böylece o kimse tefekküre başlar, huşû içinde olur. İnsanların gözünde zühd ve salihlik ile süslü görünür. Böyle bir kimsenin eğer tek başınayken bu fikirler kalbine gelmezse, bunun sebebi riyadır, başka bir şey değil! Fakat şeytan ona bu şekilde gösterip riya olduğunun bilinmemesini sağlar. O'nun azametini hatırladığı zaman insanları görüyorsa fayda vermez. İnsanların ve hayvanların görmesini bir tutması gerekir. Ufak bir fark görüyorsa riyadan kurtulmuş olmaz. Bu misali riya hakkında başka bir maksatla önceden vermiştik. Şeytanın bu türden aldatmaları çoktur. Bu incelikleri bilmeyen, bedavaya çalışan işçi gibidir. Canla başla çalışır da bir şey elde edemez. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَلَوْ اَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوٓءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾

"Eğer yerde ne varsa hepsi ve onunla birlikte bir misli daha o zulmedenlerin olsaydı, kıyamet gününde azabın fenalığından (kurtulmak için) elbette bunları feda ederlerdi. Halbuki (o gün) onlar için, Allah tarafından, hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır" (Zümer 39/47).

Niyetin Karışık Olması

Niyet karışık olunca; eğer riya niyeti ya da başka bir maksat, ibadet niyetine baskınsa cezaya sebep olur. Her iki taraf eşit olursa, ne cezaya ne de sevaba sebep olur. Eğer riya, ibadet tarafından zayıf olursa, amel sevapsız kalmaz.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

يُقَالُ لِمَنْ أَشْرَكَ فِي عَمَلِهِ: خُذْ أَجْرَكَ مِمَّنْ عَمِلْتَ لَهُ

"Amelinde başkasını ortak edene, 'Ecrini (Allah'tan başka) kendisi için amel ettiğin kimseden al!' denilir."[286] buyrulmuştur.

286 Benzer bir rivayet için bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 19 (nr. 3154); İbn Mâce, Zühd, 21 (nr. 4203).

Bize göre bu hadis-i şeriften murat, iki tarafın eşit olduğu zamandır. Kişi o vakit sevap alamaz, sevap isteyince de ona, "Git, sevabı ortak ettiğin kimseden iste!" denir. Cezaya delil gösterilen hadislerden murat, sadece riya niyeti olması ya da o niyetin kalpte baskın olmasıdır. Fakat gerçek sebep taat ve ibadet olup da diğer yön zayıf olursa, kişi sevapsız kalmaz. Ancak yine de sevap niyeti hâlis olan kimsenin mertebesinde olmaz.

Bu seçimde (kişinin ihtiyarında) iki delil sunalım:

Birincisi: Bize delille malum olmuştur ki, ukubetin yani cezanın manası, kalbin Allah Teâlâ'ya layık olmaktan uzak olmasıdır. Mahcubiyet ateşiyle yanmanın sebebi de budur. İbadet niyeti saadet tohumu, dünya niyeti de şekavet tohumudur. Bu iki niyete uymak, o tohumların gelişmesine yardım etmektir. Bunlardan biri kişiyi Allah Teâlâ'nın rızasından uzaklaştırır, diğeri de yaklaştırır. O iki niyet eşit olursa, asla sevap olmaz, kişi ibadet tarafına bir karış fazla yakın olursa o kadar sevap kazanır, hangi tarafa yakınlaşırsa diğer taraftan uzaklaşır. İsterse yarım karış olsun, durum yine böyledir. Kişinin ibadet tarafına yarım karış meyli varsa, o kadar sevap ve yakınlık elde eder; dünyaya yarım karış meyliyle de o kadar hüsranlık ve uzaklık bulur. Tıpkı sıcak ve soğuk olan şeyleri aynı ölçüde yerse, hararet ve serinliği eşit olacak hasta gibi... Böyle biri eğer soğuğu bir miktar fazla yerse, serinlik galip olur ve eğer sıcağı bir miktar artırırsa, hararet galip olur. Günah ve taatin, kalbin aydınlık ve karanlık olmasındaki etkisi, ilaçların beden mizacındaki tesiri gibidir. Terazi akıl olursa, ağırlık ve noksanlıkta bir zerre kaybolmaz.

وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ۝

"Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür" (Zilzâl 99/8) âyet-i kerimesi buna işaret eder.

Fakat ihtiyatlı olmak en iyisidir. Çünkü kişi maksadın aslını kuvvetli, kendini ise zayıf zannedip selâmeti maksadın sebebini yok etmekte bulabilir.

İkincisi: İcmâ ile sabittir ki bir kimse hac yolunda ticaret yapsa, sevabı muhlislerinki kadar olmasa da haccı zayi olmaz. Kişinin asıl

gayesi hac yapmak olup ticaret de o niyete tâbi olursa, biraz noksanlık olmakla sevabı bâtıl olmaz. Yine Allah Teâlâ'nın rızası için savaşan kimse için de durum böyledir. Zira savaşın iki cephesi vardır. Birinde zengin kâfirler ki burada ganimet malı fazla olur; diğerinde de fakir kâfirler bulunur. Eğer savaşan kimse, zenginlerin cephesini seçerse, onun gazâsının tamamen boşa gitmesi imkânsızdır. Çünkü insan kendisinde bir fark bulup bulmamak konusunda kurtulamaz. Allah korusun, eğer sevap kazanmak için böyle ayrım şart olsaydı, dünyada hiçbir amelin doğru olmayacağından korkulurdu.

Özellikle ilim okutmak, kitap yazmak ve yüzünü insanlara çevirmek gibi şeyler böyledir. Bir kimse bir yolla kendisinden geçmeden bundan kurtulamaz. Mesela; kişinin kitabını başkasına isnat etseler ya da sözlerini başkasına dayandırsalar, bunları duymak istemese de, işittiğinde üzülmeyecek kimse yoktur.

3. Sıdk

Sıdk, ihlâsa yakındır ve büyük bir derecedir. Bu mertebeye kâmilen ulaşan kimseye "sıddık" denir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de sıddıkları överek şöyle buyurmuştur:

رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

"Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var" (Ahzâb 33/23).

لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقِينَ عَن صِدْقِهِمْ

"Doğruları, doğruluklarıyla sorumlu kılar" (Ahzâb 33/8).

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Kemal nedir?" diye sorduklarında şöyle buyurdu:

قَوْلُ الْحَقِّ وَالْعَمَلُ بِالصِّدْقِ

"Doğru söylemek ve sıdkla hareket etmektir."[287]

287 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 10/114.

O halde sıdkın manasını bilmek mühimdir. Sıdkın manası doğruluktur. Sıdk ve doğrulukta altı şey vardır. Her kim bunların hepsine kemal ile erişirse, sıddık olur.

Birinci sıdk: Sözdedir. Kişi ne geçmiş şeylerden ve içinde yaşadığı zamandan haber verirken ne de gelecekte verdiği sözlerde asla yalan söylemez. Bundan önce kalbin dilden sıfat kazandığını anlatmıştık. Kişinin dili doğru söylerse, kalbi de doğru olur, eğri söylerse eğri olur. Dildeki sıdkın kemali de iki şeyle olur:

1. İma ile hareket etmemelidir. Yani doğru konuşurken, insanların gerçeğin aksini anlamalarına meydan verecek şekilde konuşmamalıdır. Fakat eğer doğru söylemenin iyi olmayacağı bir yerde olursa; savaşta ya da karı koca ve insanların arasını bulmak için olursa müsaade edilir. Bu yerlerde yalan söylemeye ruhsat verilmiştir. Ancak böyle durumlarda bile elden geldiği kadar açıktan yalan söylemeyip ima yoluna başvurmak daha iyidir. Allah için ve hayırlı bir iş için yalan söyleyen, maksat ve niyetinde samimi olursa, sıddıklar derecesinden düşmez.

2. Allah Teâlâ'ya münâcât ederken, kendi nefsinden samimiyet istemelidir. Mesela kişi, "veccehtu vechi: yüzümü sana döndüm" dediğinde kalbi dünyaya meylediyorsa, yalan söylemiş olur. Zira yüzünü Allah'ın rızasına çevirmemiştir. Yine,

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝

"(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız" (Fâtiha 1/5) dediği zaman, dünya ve şehvetlerin peşinde olursa; istek ve şehvetler kendisine mağlup değil, kendisi onlara mağlup olursa, yalan söylemiş olur. Çünkü insan neye bağlı ise onun kuludur.

Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ، وَتَعِسَ عَبْدُ الدِّرْهَمِ، وَعَبْدُ الْحُلَّةِ، وَعَبْدُ الْخَمِيصَةِ

"Altının, gümüşün, süsün ve elbisenin kulu olanlar helâk oldu."[288]

288 Buhârî, Rikâk, 10 (nr. 6435); İbn Mâce, Zühd, 8 (nr. 4135, 4136).

O halde dünyadan kesilmeyen, Allah Teâlâ'ya kul olamaz. Kişi, Allah Teâlâ'ya kul olunca da dünyadan özgür olur. Bu özgürlüğün ve hürriyetin kemali ise insanlardan olduğu gibi nefsinden de âzat olmaktır. Şöyle ki kulun kendisinde hiç irade kalmamalı; Cenâb-ı Hakk'ın rızasından başka bir şey dilememelidir. Yüce Mevlâ'nın kendisi için takdir ettiği her şeye rıza göstermelidir. Bu mertebe tam sıdk mertebesidir. Kullukta bu mertebeye kavuşmayan kimse sıddık değil, hatta sadık bile değildir.

İkinci sıdk: Niyettedir. İbadet, Allah Teâlâ'nın rızasına yaklaşmaktan başka bir gaye ile yapılmazsa, ona başka bir şey karışmazsa ihlâs olur. İhlâsa da sıdk denir. Kalbinde Cenâb-ı Hakk'ın rızasına yaklaşmaktan başka düşüncesi olan kimse, insanlara gösterdiği ibadette yalancı olur.

Üçüncü sıdk: Azimdedir. Mesela kişi kendi kendisine, "Eğer Allah bana mal verirse onun tamamını veya yarısını sadaka olarak dağıtırım" der. Veya, "Şayet Allah yolunda bir düşmanla karşılaşırsam, onunla var gücümle savaşırım, öldürülsem de hiç aldırış etmem" der. Yahut, "Eğer Allah Teâlâ bana bir yöneticilik verirse, onda âdil davranırım, zulüm veya halka meyille Allah Teâlâ'ya isyan etmem" der. Bu azim bazan kuvvetli, bazan da zayıf ve tereddütlü olur. Kuvvetli ve tereddütsüz olana "sıdk-ı azm" denir.

Mesela, sıhhatli biri için, "Bunun iştahı sadıktır (tam ve kuvvetlidir)" denir, hasta birinin iştahı kuvvetli bir sebepten olmadığında veya zayıf olduğunda, "Bunun iştahı yalancıdır" denir.

Sıddık, kalbinde hayırlara azmi daima kuvvetli olan kimsedir. Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Boynumun vurulması, içlerinde Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] bulunduğu bir topluluğa halife seçilmemden benim için daha sevimlidir."

Hz. Ömer [radıyallahu anh], Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] varken halife seçilmeme konusunda içinde kesin bir azim ve sadık bir muhabbet bulmuş; bu azim ve muhabbetini öldürülmekle pekiştirmiştir.

Sıddıkların azimleri birbirinden farklı derecelere sahiptir. Bazan birinde azim bulunur fakat bu, onun, uğrunda ölüme razı olacağı bir noktaya ulaşmaz. Düşüncesini yapma imkânı verilse içine adım atmaz, ona ölümden bahsedilse azmi bozulur. Hatta sıddıklar ve müminler içinde öyle kimseler vardır ki, kendisinin öldürülmesiyle Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] öldürülmesi arasında bir tercih yapması istense, ona kendi hayatı, Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] hayatından daha sevimli gelir.

Dördüncü sıdk: Vefadadır. Çünkü azmi kuvvetli olan, savaşta canını verebilir. Kendisinden daha yetkili olunca görevi ona teslim edebilir. Nitekim ahde vefa edenler hakkında,

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehidliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir" (Ahzâb 33/23) buyurulmuş; mallarını feda etmeye azmedip de vermeyenler hakkında ise,

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

"Onlardan kimi de, 'Eğer Allah lutuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz salihlerden olacağız!' diye Allah'a and içti. Fakat Allah lutfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler" (Tevbe 9/75-76) âyeti bildirilmiştir.

Beşinci sıdk: Ameldedir. Zâhirde gösterilen amelden kalp de bir sıfat alır. Mesela bir kimse ağır adımlarla yürür de kalbinde o vakar olmazsa, o kimse yalancı olur. Bu sıdk, kalbin zâhirden daha güzel olduğu ya da ikisinin de eşit olduğu zaman olabilir.

Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ سَرِيرَتِي خَيْرًا مِنْ عَلَانِيَتِي، وَاجْعَلْ عَلَانِيَتِي صَالِحَةً

"Allahım, benim içimi görünen halimden daha hayırlı yap; görünen halimi de salih yap"[289] diye dua etmiştir.

Bu sıfatta olmayanın maksadı riya olmasa da, zâhirinin kalbine delâlet etmesi hususunda yalancı olur ve sıdk mertebesinden düşer.

Altıncı sıdk: Derecelerin en yükseği ve en kıymetlisi olup dinin makamlarında sıdktır. Din makamlarında dinin hakikatini kendinden istemeli; zühd, muhabbet, tevekkül, havf, recâ, şevk ve rıza gibi zâhirî delillerle kanaat etmemelidir. Zira bunlardan tamamen uzak hiçbir mümin yoktur. Fakat bu hallerin kendisinde az bulunduğu kimse zayıf olur. Bu hallerin kuvvetlice bulunduğu kimseye de "sadık" denir. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

"Gerçek müminler ancak, Allah'a ve Peygamber'ine iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar, sadık olanlardır" (Hucurât 49/15).

Demek ki Allah Teâlâ imanı tam olana "sadık" buyurmuştur. Bu şuna benzer: Bir kimse bir şeyden korksa, onun korkmasının işareti korkudan titremesi, renginin sararması ve yeme içmeden kesilip kararsız olmasıdır.

Kişi bu şekilde Cenâb-ı Hak'tan korkarsa, korkusu doğrudur. Fakat, "Günahtan korkarım" deyip de o günahı bırakmazsa, kendisine yalancı denir. Bütün makamlarda bunun gibi pek çok değişiklik vardır. O halde bu altı hususta doğru olan kimse, sıdkta en üstün derecede ol-

289 Tirmizî, Daavât, 140 (nr. 3586); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 30443; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/90.

duğu için kendisine "sıddık" denir. Bunların yalnız bir kısmında sadık olana ise sıddık denmez; onun derecesi sıdkının ölçüsüne göredir.

ALTINCI BÖLÜM

MUHASEBE VE MURAKABE

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ ۝

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Hiç kimseye, zerre kadar haksızlık edilmez. Yapılan iş, bir hardal tanesi ağırlığınca dahi olsa, onu getirip teraziye koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz" (Enbiyâ 21/47).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ۝

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır" (Haşr 59/18).

Bir haberde şöyle bildirilmiştir:

"Akıllı kimse gününü dörde ayırandır. Bir bölümünde nefsini hesaba çeker, bir bölümünde Cenâb-ı Hakk'a münâcât eder, bir bölü-

münde maişetini tedarik eder, bir bölümünde de dünyadan mubah olan işleri yapar ve istirahat eder."

Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh] demiştir ki: "(Ahirette) Hesaba çekilmeden önce, nefsinizi (dünyada) hesaba çekin. Amelleriniz tartılmadan önce, (burada) siz tartın. En büyük arz (ilâhî huzura çıkmak) için hazırlanın."

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا

"Ey iman edenler! Sabredin; sebat gösterin, (düşmana karşı) sınırlarda nöbet bekleyin (onları sürekli gözetleyin)" (Âl-i İmrân 3/200).

O halde basiret ehli ve din büyükleri bu dünyaya ticaret için geldiklerini ve burada nefisle muamelede olduklarını anlamışlardır. Bu ticaretin kazancı cennet, zararı ise cehennemdir. Yani kâr ebedî saadet, zarar da sonsuz felakettir. Büyükler nefislerini ticaretteki ortak yerine koymuşlardır. Ortakla ilk olarak sözleşme yapılır, ardından da işlerinde, sözlerinde durup durmadığına dikkat edilir. Son olarak da hesaplar görülür ve eğer bir ihanetle karşılaşılırsa mahkemeye verilir. İşte büyükler de nefislerine sırasıyla şu altı işi yaparlar: Müşârata (sözleşme), murakabe, muhasebe, muâkabe (cezalandırma), mücâhede ve muâtebe (azarlama).

1. Müşârata (Sözleşme)

Kendisine mal verilen bir ticaret ortağı kazanç sağlamada yardımcı olduğu gibi, düşmanlık yaparak ihanete rağbet de edebilir. Bu sebepten ortakla başta şartnâme yapılır, ardından göz kulak olup devamlı durumu gözetlenir, sonra da yapılan alışverişten hesaba çekilir. Nefisle yapılan ticaret ise bu konuda daha önemlidir. Zira bunun faydası ebedîdir; dünya muamelatı ise birkaç günlüktür ve akıl ehlinin nazarında kalıcı olmayan her şey kıymetsizdir. Bunun için denilmiştir ki: "Geçici olan hayır, sonsuz kalan şerden daha kıymetsizdir."

İnsanın her nefesi değerli bir mücevher gibi olup bunlardan bir hazine yapılabilir. Asıl onu hesap etmek ve bunda aldanmamak gerekir.

Akıl ehli kimseler her gün sabah namazından sonra bir müddet aklına hiçbir şey getirmeyip ortağı olan nefsine şöyle der:

"Sermayem ömrümdür. Bu sermaye o denli kıymetlidir ki geçen her nefes hiçbir şeyle geri dönmez. Benim nefeslerim Allah Teâlâ'nın ilminde sayılıdır; artmaz ve ömür bitince ticaret sona erer. Bu sebepten bu ticarete dört elle sarılmalıdır; zira vakitler azdır. Ahiret uzun ise de orada ticaret ve kâr yoktur. Bugün senin zamanındır. Allah Teâlâ sana bir ömür bahşetti. Ecel gelince işlerini düzeltmek için bir gün izin istersin, fakat bulamazsın. Bugün bu büyük nimet elindedir. Ey nefsim! Çok dikkat et, bu sermayenin kıymetini bil ve elinden karçırma. Yarın ağlamanın, sızlamanın sana hiçbir faydası olmaz. Ecelin kapına bugün geldiğini, bir gün daha müsaade etmeleri için yalvardığını, ağlayıp sızladığını ve sana bir gün süre tanımalarını istediğini düşün; içinde bulunduğun günün o an olduğunu farzet. Bugünü kaybedip de saadete kavuşamamaktan daha büyük bir zarar ziyan olur mu?"

Bir haberde nakledildiğine göre, kıyamet günü kul için bir gün ve gecede yirmi dört tane hazine (kasa) dizilmiş olarak önüne getirilir ve ondan kendisine bir hazine açılır. Onu, o saatte yaptığı iyiliklerden dolayı nurla dolu halde görür. Yüce melikin katında (rahmete) vesile olan bu nurları görmesinden dolayı onda öyle bir ferahlık, sürur ve sevinç hâsıl olur ki eğer o sevinç, cehennem ehline dağıtılsaydı, cehennemin acısını hissetmez olurlardı.

O kimse için, zifiri karanlık diğer bir hazine daha açılır; ondan etrafa pis kokusu yayılır ve karanlığı kulu sarar. O, içinde Allah Teâlâ'ya isyan ettiği saattir. Bundan dolayı ona öyle bir dehşet ve korku ulaşır ki, eğer o korku cennet ehline dağıtılsa, cennetin tadı kaçardı.

Ona, içinde kendisini sevindirecek veya üzecek bir şey bulunmayan diğer bir hazine (kasa) daha açılır. O, içinde uyuduğu veya gaflete düştüğü yahut dünyanın mubah işlerinden biriyle meşgul olduğu saattir. Onun boş olmasına çok üzülür. Bundan dolayı içi öyle üzülür ki, yüksek bir kâra ve büyük bir mülke sahip olma imkânı varken onu ihmal edip onda gevşek davranıp elinden kaçıran tüccar gibi pişman

olur. Pişmanlık ve aptallık olarak bu sana yeter! Kulun bütün ömrüne ait vakitlerin (amel) hazineleri bu şekilde kendisine arzedilir.

O halde kişi kendi nefsine seslenerek şöyle demelidir: "Ey nefsim! İşte bu yirmi dört hazineyi sana teslim ettiler. Sakın ola bunlardan hiçbirini boş bırakma; zira onun hasretine dayanamazsın."

Âlimlerden biri demiştir ki: "Kabul et ki günahkâr affedildi, fakat o, iyilik sahiplerinin mükâfatını kaçırmış değil midir?" O halde bütün uzuvların için nefsini ikaz etmeli; dilini, gözünü ve yedi uzvunu korumalısın. Zira, "Cehennemin yedi kapısı vardır; o kapılar bu uzuvlardır" denilmiştir. Cehenneme girenler bunların yüzünden girer. Bu uzuvların günahlarını nefse hatırlatıp onu korkutmalı, o gün yapılacak ibadetleri ona hatırlatmalı, onu o ibadetleri yapmaya zorlamalı ve, "Eğer bunun aksini yaparsan, muhakkak seni cezalandırırlar!" diye ona korku vermelidir. Çünkü nefis her ne kadar serkeş olsa da nasihati kabul eder ve riyâzet ona tesir eder. Bu anlattığımız muhasebe, amelden önce olur. Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki:

وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ

"Bilin ki Allah, gönlünüzdekileri bilir. Bu sebeple Allah'tan sakının" (Bakara 2/235).

Şeddâd b. Evs [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ، وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا، وَتَمَنَّى عَلَى اللّٰهِ

"Akıllı kimse, nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için amel edendir. Ahmak kimse ise, nefsini hevâsına tâbi eden, sonra da Allah'tan güzel şeyler bekleyendir."[290]

290 Tirmizî, Kıyâmet, 25 (nr. 2459); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4260).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden bir tavsiye ve öğüt isteyen bir adama şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَتَدَبَّرْ عَاقِبَتَهُ، فَإِنْ كَانَ رُشْدًا فَأَمْضِهِ، وَإِنْ كَانَ غَيًّا فَانْتَهِ عَنْهُ

"Bir iş yapmak istediğin zaman, sonunu düşün; eğer sonu hayırlı ise onu yerine getir; sapıklık ise ondan vazgeç."[291]

2. Murakabe

Murakabenin manası, bekçilik ve koruyuculuk yapmaktır. Sermayeyi ortağına verip onunla sözleşme yaptıktan sonra, onu kendi başına bırakmamak, yaptıklarını kollamak gerekir. Nefsin de her an gözetilmesi, kontrol edilmesi gerekir. Onu kendi başına bırakırsan şehvetlerinin ve tembelliğinin peşine düşer ve eski haline döner. Murakabenin esası, kişinin, her amelini ve düşüncesini Allah Teâlâ'nın bildiğini unutmamasıdır. İnsanlar ancak zâhiri görür. Cenâb-ı Hak ise hem zâhiri hem de bâtını görür. Bunu bilen ve kalbinde bu marifetin galip olduğu kimsenin işleri ve düşünceleri edepli olur. Buna inanmayan da zaten kâfirdir. İnanıp da muhalefet etmek ise büyük cesarettir. Yüce Mevlâ şöyle buyurmuştur:

أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ ﴿١٤﴾

"(Bu adam) Allah'ın, (yaptıklarını) gördüğünü bilmez mi?" (Alak 96/14).

Bir Habeşli, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Çok günahım var, benim tövbem olur mu?" diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], *"Evet, olur"* buyurdu. Habeşli, "O günahları işlediğimde Allah beni görüyor muydu?" diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem], *"Evet, görüyordu"* buyurdu. Bunun üzerine Habeşli bir âh çekip nâra attı ve oracıkta can verdi.[292]

291 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 41; Ebû Nuaym, *Târihu İsbahân*, 1/359.

292 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 2/23.

Cibrîl [alcyhisselâm], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "İhsan nedir?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ

"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi O'na kulluk etmendir. Sen O'nu göremesen de, O seni görmektedir."[293]

Cenâb-ı Hakk'ın gördüğüne inanan, O'nun razı olmayacağı bir şeyi yapabilir mi? Âyet-i kerimede şöyle bildirilmiştir:

إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ۝

"Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir" (Nisâ 4/1).

Belki de buradaki kemal, devamlı Allah Teâlâ'nın tecellilerini müşahede edip, o tecellileri her an görmektir.

Anlatılır ki bu dönem şeyhlerinden birinin genç bir talebesi vardı. Ona ikramda bulunuyor ve kendisini önde tutuyordu. Ashabından (yaşlı) biri ona,

"Bu genci nasıl öne geçiriyorsun? Halbuki bizler daha yaşlı kimseleriz!" diye sordu. Bunun üzerine şeyh, birçok kuş istedi, her birine bir kuş ve bıçak vererek,

"Her biriniz kuşunu kimsenin görmediği bir yerde boğazlasın" dedi. Aynı şekilde gence de bir kuş vererek, "Onu kimsenin görmediği bir yerde boğazla" dedi. Diğerlerinin her biri verilen kuşu kesmiş olarak geri döndü. Genç ise, canlı kuşla geri döndü. Şeyh ona,

"Arkadaşların kuşları kesmişken sen neden kesmedin?" diye sordu. Genç,

"Beni hiç kimsenin görmediği bir yer bulamadım. Çünkü Allah Teâlâ her yerde beni görmekteydi" dedi. Arkadaşları onun bu murakabesini güzel buldular ve,

---

293 Buhârî, İmân, 37 (nr. 50); Müslim, İmân, 1 (nr. 1); Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4695); Tirmizî, İmân, 4 (nr. 2610); İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 63, 64).

"İkram görmen senin hakkındır" dediler.

Şöyle anlatılır: Züleyha (odasında, nefsine çağırdığı) Hz. Yusuf'la [aleyhisselâm] baş başa kalınca kalkıp putunun yüzünü örttü. Bunu gören Hz. Yusuf [aleyhisselâm],

"Yaptığın nedir? Sen, cansız bir varlığın görmesinden utanıyorsun da ben Melik ve Cebbâr olan Allah'ın görmesinden utanmaz mıyım!" dedi.

Bir adam Cüneyd-i Bağdâdî'ye [rahmetullahi aleyh], "Gözümü haramdan korumaya neyi destek yapayım?" diye sordu. O da, "Allah'ın sana bakmasının, senin nâmahreme bakmandan daha önce olduğunu bilmeni" dedi.

Mâlik b. Dînâr'ın [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Adn cenneti, firdevs cennetlerindendir. Orada cennet güllerinden yaratılmış hûriler vardır." Kendisine,

"Oraya kimler yerleşir?" diye sorulunca, Mâlik [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Adn cennetlerine ancak günahlara niyet ettiklerinde, benim azametimi hatırlayıp beni murakabe edenler ve benim haşyetimden belleri iki büklüm olanlar yerleşirler. İzzet ve celâlime yemin olsun ki ben (bazan) yerdekilere azap etmek isterim; benim korkumdan aç ve susuz kalanları gördüğümde, onlardan azabı çekerim."

Abdullah b. Dînâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh] ile Mekke'ye doğru yola çıktım. Yolun bir yerinde dinlendik. O sırada yanımıza (koyunlarıyla birlikte) dağdan aşağı bir çoban geldi. Hz. Ömer [radıyallahu anh] ona,

"Ey çoban, bize şu sürüden bir koyun sat" dedi. Çoban,

"Ben köleyim (kendi başıma satış yapamam)" dedi. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Efendine 'onu kurt yedi' dersin" dedi. Çoban,

"(Efendime öyle söyledim) Peki, Allah nerede!" dedi. Bunu işiten Hz. Ömer [radıyallahu anh] ağladı. Ertesi gün köleye gitti, onu efendisinden satın aldı ve âzat etti. Sonra ona,

"Seni dünyada bu kelime âzat etti; ahirette de âzat edeceğini (azaptan kurtaracağını) ümit ederim" dedi.

Murakabenin Dereceleri

Murakabenin iki derecesi vardır:

Birincisi: Sıddıkların murakabesi. Sıddıkların kalbi Cenâb-ı Hakk'ın azametine müstağrak olmuş, ilâhî heybet altında eğilmiş, mâsivaya iltifatı kalmamıştır. Bu murakabe kısa olur. Çünkü kalp doğru olunca, diğer organlar da ona tâbi olurlar ve günahlara bulaşmak bir yana mubahlardan dahi sakınırlar. Böyle bir kimsenin, uzuvlarını korumak için tedbir ve çare aramasına gerek kalmaz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَصْبَحَ وَهُمُومُهُ هَمٌّ وَاحِدٌ، كَفَاهُ اللهُ هُمُومَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

"Kim ki sabahladığında dert ve tasası tek bir şey (Allah rızası) olursa, Allah Teâlâ onun dünya ve ahiret sıkıntılarını giderir."[294]

Bazıları murakabeye öyle dalarlar ki kendisine bir şey söylense işitmez, biri yanına gelse görmez. Her ne kadar gözü görüyor, kulağı işitiyor ise de böyle olur.

Abdülvâhid b. Zeyd'e [rahmetullahi aleyh], "Bu zamanda hali ile meşgul olup halktan haberdar olmayan bir adam tanıyor musun?" diye sorduklarında, "Birazdan yanınıza gelecek bir adamdan başkasını tanımıyorum" dedi. Çok geçmeden Utbetü'l-Gulâm [rahmetullahi aleyh] oraya geldi. Abdülvâhid b. Zeyd, ona,

"Ey Utbe, nereden geldin?" diye sordu, o da,

294 bk. İbn Mâce, Mukaddime, 45 (nr. 257); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/329; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10340.

"Falan yerden" dedi. Geldiği yol, çarşının üzerinde idi. Abdülvâhid b. Zeyd,

"Yolda kiminle karşılaştın?" diye sordu, Utbe,

"Kimseyi görmedim" dedi.

Rivayete göre, Hz. Zekeriyya'nın oğlu Hz. Yahya [aleyhimesselâm], yolda bir kadına rastladı, ona çarptı, kadın yüzü üstü yere düştü. Kendisine,

"Niçin böyle yaptın?" diye sorulunca, Hz. Yahya [aleyhisselâm],

"Onu bir duvar zannettim (kadın olduğunu farketmedim)" dedi.

Salihlerden birinin şöyle dediği anlatılır: Birbirleriyle yarış yapan bir topluluğa uğradım. Bir adam onlardan uzakta oturuyordu. Onun yanına vardım. Kendisiyle konuşmak istedim. Bana,

"Allah Teâlâ'nın zikri daha hoştur" dedi. Ben,

"Sen tek başına mısın?" diye sordum. Adam,

"Rabbim ve sahibim benimle birliktedir" dedi. Ben,

"Şunlardan kim öne geçer (yarışı kim kazanır?)" diye sordum. Adam,

"Allah Teâlâ'nın kendisini affettiği" dedi. Ben,

"Yol nereye?" diye sordum; göğe işaret etti, sonra kalktı ve yürüyüp gitti. Giderken, "Yâ Rabbi, senin kullarının çoğu senden gafildir" dedi.

Şiblî [rahmetullahi aleyh], itikâfta olan Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin [rahmetullahi aleyh] yanına girdi. Onu, hiçbir âzası hareket etmez vaziyette, güzelce toplanmış sakin bir halde buldu. Kendisine,

"Bu murakabeyi ve sükûneti kimden öğrendin?" diye sordu. O da,

"Bize ait bir kediden öğrendim. O, avını (fareyi) yakalamak istediği zaman, onun saklandığı deliğin başına yerleşir, öyle sakin halde çıkışını bekler ki hiçbir kılı kıpırdamaz" dedi.

Ebû Abdullah b. Hafîf [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Ebû Ali er-Rûzbârî ile Remle'de buluşmak için Mısır'dan yola çıktım. Zâhid olarak tanınan İsa b. Yunus el-Mısrî, bana,

"Sur'da murakabe halinde bir araya gelmiş bir gençle orta yaşlı adam var; onları bir görsen belki kendilerinden istifade edersin" dedi. Ben de aç ve susuz olarak Sur'a girdim. Belime bağladığım bir hırka vardı, omzumda ise (giyecek olarak) bir şey yoktu. Mescide girdim; baktım ki kıbleye doğru oturmuş iki şahıs var. Onlara selâm verdim; bana karşılık vermediler. İkinci veya üçüncü kez selâm verdim; yine bir cevap işitmedim. Bunun üzerine,

"Size Allah adına söylüyorum, selâmıma karşılık verin" dedim. Bunun üzerine genç, hırkasından başını kaldırarak bana baktı ve,

"Ey İbn Hafîf, dünyanın ömrü azdır; o azdan da çok az kısmı kaldı. Sen o azdan (ahiretin için) çok şey almaya bak. Ne kadar az meşguliyetin varmış ki bizimle buluşmaya vakit buldun" dedi. Bu arada belimden tuttu, bana baktı, sonra olduğu yerde başını önüne eğdi (murakabeye daldı). Onların yanında kaldım, öğle ve ikindi namazını kıldık. Açlığım, susuzluğum ve yorgunluğum gitti. İkindi vakti olunca, gence,

"Bana öğüt ver" dedim. Genç, başını bana doğru kaldırarak,

"Ey İbn Hafîf, biz, musibetlere duçar olan kimseleriz; bizim öğüt verecek dilimiz yoktur" dedi. Böylece yanlarında üç gün kaldım; bir şey yiyip içmedim ve uyumadım. Onların da bir şey yiyip içtiklerini ve uyuduklarını görmedim. Üçüncü gün olunca, içimden, "Şunlara bana öğüt vermeleri için yemin edeyim, belki öğütlerinden faydalanırım" dedim. O zaman genç başını kaldırarak bana,

"Ey İbn Hafîf, sana düşen iş, görülmesi sana Allah'ı hatırlatan, heybeti kalbine etki yapan, sana diliyle değil fiili ile öğüt veren kimselerle sohbet etmendir, vesselâm. Haydi artık yanımızdan kalk (ve yoluna devam et)" dedi.

İşte sıddıkların murakabe derecesi böyledir. Onlar kendilerini tamamen rıza-i ilâhîye adamışlardır.

İkincisi: Zâhidlerin ve ashâbü'l-yemînin murakabesi. Bu zümre, Allah Teâlâ'nın kendilerini gördüğünü bilen ve O'ndan hayâ edenlerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve celâline dalıp akılları gitme-

miştir; kendi nefislerinden ve dünya hallerinden haberdardırlar. Bu şuna benzer: Bir kimse yalnız başınayken çıplak olarak çalışır, fakat bir çocuk çıkıp gelince utanır, kendisini örter. Öncekilerin durumu ise aniden padişah ile karşılaşınca, korkusundan kendinden geçip bayılan kimseler gibidir. O halde bu dereceye ulaşan kimseye bütün halleri, fikirleri, hareket ve duruşları için murakabe gereklidir. Başlamak istedikleri her iş için iki konuyu gözetmelidirler:

Birincisi: Bir işe başlamadan evvel, hatırına gelene dikkat etmeli ve bu hususta kalbine nasıl düşünceler geleceğini devamlı sorgulamalıdır. Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için doğruyu vermesini istemelidir. Bu durumda nefsin arzuları durur, kişi Allah Teâlâ'dan hayâ eder ve kendisine hevâ ve heves uğruna gelen istekler yüzünden nefsini kınar. Bu işin zararını ve kıyametteki cezasını kendisine hatırlatır. Bütün düşüncelerin başında, böyle bir murakabe farzdır.

Bir haberde denilmiştir ki:

Küçük de olsa, kulun yaptığı her hareket için üç divan açılır. Birinci divanda, "Niçin?", ikinci divanda, "Nasıl?", üçüncü divanda, "Kim için?" soruları sorulur.

"Niçin?" sorusunun manası, "Bunu niçin yaptın? O, Mevlân için yapman gereken bir iş miydi yoksa sen ona şehvetin ve hevân için mi yöneldin?" demektir. Eğer onu yüce Mevlâ'sı için yaptığından hesabı kolayca geçerse, bu defa ikinci divandaki soru sorularak ona,

"Bu ameli nasıl yaptın? Şüphesiz her amelde Allah için korunacak bir şart ve hüküm vardır. Onun miktarı, vakti ve sıfatı ancak ilimle bilinir. Bu ameli gerçek bir ilimle mi yoksa cehalet ve zan ile mi yaptın?" denir. Bu hesabı da geçerse, önüne üçüncü divan açılır. Ondan ihlâs istenerek, kendisine denir ki:

"Bu ameli kim için yaptın? 'Lâ ilâhe illallah=Allah'tan başka ilâh yoktur' sözüne vefa göstererek onu sırf Allah için mi yaptın? Allah için yaptı isen senin mükâfatın Allah'a aittir. Yoksa senin benzerin bir insana gösteriş için mi yaptın? İnsan için yaptı isen karşılığını ondan al.

Yoksa onu acil bir dünya malına ulaşmak için mi yaptın? Halbuki biz senin dünyadan nasibini tam olarak verdik. Yoksa onu hata ve gafletle mi yaptın? Böyle yaptı isen mükâfatın düştü, amelin boşa gitti, çalışman zarar etti. Eğer benden başkası için amel etti isen, benim gazabımı ve azabımı hak ettin. Çünkü sen benim kulumsun. Benim rızkımı yiyor, benim nimetimle rahat ediyor, sonra benden başkası için amel ediyorsun. Benim şu âyetlerimi işitmedin mi?

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ

'Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır' (A'râf 7/194).

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ

'Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir şekilde rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızkı Allah'ın katında arayın. O'na kulluk yapın' (Ankebût 29/17).

Yazık sana, sen benim,

أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

'Dikkat edin, halis din yalnız Allah'ındır' (Zümer 39/3) buyurduğumu işitmedin mi?"

Bu mertebeyi anlayan her akıllı kimse, murakabeden gafil olmaz. Esas olan ilk akla geleni defetmektir. Eğer defetmezse, istek doğup azim ve himmet derecesi meydana gelir. Ondan sonra kast derecesine varıp âzalara sirayet eder.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اِتَّقِ اللهَ عِنْدَ هَمِّكَ إِذَا هَمَمْتَ

"(Kötü) bir şey düşünüp de yapmaya niyetlendiğin anda Allah'tan kork."[295]

295 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 21/454; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/317; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7276; ayrıca bk. İbn Mâce, Zühd, 1 (nr. 4104).

Düşüncelerin hangisinin Cenâb-ı Hakk'ın rızası için, hangisinin nefsin arzuları için olduğunu anlamak oldukça zordur. Bunları birbirinden ayırt edemeyen, daima müttaki bir âlim ile dostluk kurmalıdır. Nitekim onun marifet nurundan kendisine de sirayet eder. Dünyaya karşı hırslı olan âlimlerden ise sakınmak gerekir. Çünkü şeytan onları vekil kılmıştır.

Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir:

"Ey Davud, sakın beni, dünyanın sarhoş ettiği bir âlime sorma, yoksa seni benim muhabbetimden koparır. Onlar, kullarımın bana gelen yolunu kesen haramilerdir."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْبَصَرَ النَّافِذَ عِنْدَ وُرُودِ الشُّبُهَاتِ، وَالْعَقْلَ الْكَامِلَ عِنْدَ هُجُومِ الشَّهَوَاتِ

"Şüphesiz Allah Teâlâ, şüpheler ortaya çıktığında, iyi inceleme yapan gözü ve şehvetler hücum ettiğinde (onlara karşı duran) kâmil aklı sever."[296]

Burada kemal mertebe, işin hakikatini basiretle anlamak ve kâmil bir akıl ile şehveti menetmektir. Bu ikisi bir arada bulunur. Aklı olmayanın şüphelilerle karşılaşınca şehvetini yenecek basireti de olmaz.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَارَفَ ذَنْبًا فَارَقَهُ عَقْلٌ لَا يَعُودُ إِلَيْهِ أَبَدًا

"Kim bir günah işlerse, aklın bir parçası onu terkeder, (tövbe etmezse) bir daha ona dönmez."[297]

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: "İşler üç çeşittir. Bir iş vardır doğruluğu açıktır; ona uy. Bir iş vardır yanlış olduğu açıktır; ondan sakın.

296 Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, nr. 954. Son kısmı için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/215.

297 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 13/198.

Bir iş vardır sana müşkül gelir; onu âlimine havale et (iç yüzünü ondan öğren)."[298]

İkincisi: Amel sırasında murakabe yapmaktır. İnsanın bütün halleri şu üç şeklin dışında değildir; ya taattedir, ya günahtadır ya da mubahtadır.

Taatteki murakabe, amelleri ihlâs ve gönül huzuru ile yapmak, bunu gözetmek ve mutlak surette daha faziletli olanı tercih etmektir.

Günahtaki murakabe, günahlardan utanmak, hayâ duymak, tövbe etmek ve kefâret olarak da iyilikte bulunmaktır.

Mubahtaki murakabe, Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine karşı edepli olmak, nimeti vereni bilmek ve O'nun huzurunda olduğunun farkında olmaktır. Mesela otururken edeple oturmak, yatarken sağ tarafa ve kıbleye karşı yatmak, yemek yerken kalple tefekkür halinde olmaktır. Zira tefekkür bütün amellerden üstündür. Her yemekteki hayret verici işleri düşünmeli, yemeğin renginin, şeklinin, kokusunun, lezzetinin ve biçiminin nasıl yaratıldığını düşünmelidir. Parmak, ağız, dişler, boğaz, mide, ciğer ve mesane gibi yemekte kullanılan uzuvları tefekkür etmelidir. Yine yemeği kabul eden, hazmetmek için onu koruyan, yemeğin çöküntüsünü defeden uzuvları düşünmelidir. Bunların hepsi Cenâb-ı Hakk'ın hayret verici işleridir. Bunları tefekkür etmek âlimlerin derecesidir.

Bazı kimseler vardır ki, bu hayret verici işleri tefekkür ettikten sonra onu yaratanın azamet ve kudretine delil getirip; O'nun celâl, cemal ve kemaline dalarlar. Bu da muvahhidlerin ve sıddıkların derecesidir. Bir sınıf da yemeğe kötü nazarla bakar ve kendilerini meşgul ettiği için, keşke buna muhtaç olmasaydık, derler. Zarureti üzerinde tefekkür ederler. Bu, zâhidlerin mertebesidir. Bazıları da yemeğe iştahla bakar; bütün düşünceleri daha lezzetli ve daha çok yemek için gerekli olan şeylerin peşinde koşmak olur. Böyle olunca da pişene, pişirene, meyvelere ve yiyeceklere kusur bulurlar. Hepsinin Allah Teâlâ'nın sanatı olduğunu, bunları kötülemenin, sahibini de kötülemek olduğunu bilmezler. Bu, gaflet ehlinin derecesidir. Bütün mubahlarda, bu derecelerle karşılaşılır.

298 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 47/458; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10/318 (nr. 10774); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/157.

3. Amelden Sonra Muhasebe

Kul, günün sonunda yatma vaktinde bir süre o gün neler yaptığı konusunda kendi nefsini muhasebeye almalıdır. Sermayesini kârdan ve zarardan ayırmalıdır. Sermaye farzlar, kâr nâfileler, zarar da günahlardır. İnsan aldanmamak ve zarar etmemek için ortağıyla sözleşme yapıp ihtiyatlı davrandığı gibi, nefsine karşı da uyanık olmalıdır. Zira nefis yalancı ve hilecidir. Faydalı zannedilmesi için kendi maksatlarını taatlere karıştırarak sunar. Oysa bunlar fayda değil, zarar verir. Hal böyle iken kişi bütün mubahlarda bile nefsini hesaba çekmeli, "Bunu neden yaptın?" diye sormalıdır. Eğer zararlı bir şey yapmış ise bunu ona ödetmelidir.

İbnü's-Samt [rahmetullahi aleyh] büyüklerdendi, nefsini hesaba çekerdi. Bir gün hesap etti, altmış bir yaşında olduğunu gördü. Onun günlerini hesap etti; toplam 21.500 gün tuttu. Bunun üzerine bir sayha atarak, "Vay bana, yüce Melik'in huzuruna 21.500 günahla mı çıkacağım? Her günde on binlerce günah bulunursa durum nasıl olur?" dedi, sonra kendinden geçip bayıldı. Baktılar ki (ilâhî korkudan) vefat etmiş. Orada bulunanlar, birinin, "Müjde sana, firdevs-i a'lâya koş!" dediğini işittiler.[299]

Fakat insanoğlu günahlarını hesaplamıyor. Kişi eğer bir eve her günahı için bir taş koysa, kısa zamanda o ev taşla dolardı. Eğer kirâmen kâtibîn melekleri günahları yazmak için ücret isteselerdi, insan neyi var neyi yok onlara harcardı. Kişi birkaç defa gafletle "sübhânallah" demek istese, eline tesbih alıp sayar ve, "Yüz defa 'sübhânallah' dedim" der. Ancak bütün gün boş sözler sarfeder de konuştuklarının hangi hadde ulaştığını öğrenmek için eline tesbih alıp saymaz. Bununla beraber sevap kefesinin, günah kefesinden ağır basacağını umar. Bu, akılsızlıktan ileri gelen bir şeydir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Amelleriniz tartılmadan evvel kendinizi hesaba çekin!" derdi. Yine o, gece olunca ayaklarına kamçı ile vurur ve nefsine, "Bugün (Allah için) ne yaptın?" derdi.

---

299 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Muhâsebetü'n-Nefs*, nr. 76; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 944.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle anlatmıştır: "Babam Ebû Bekir [radıyallahu anh] vefat anında bana, 'İnsanlar içinde benim için Ömer'den daha sevgili kimse yoktur' dedi. Sonra bana, 'Nasıl söyledim?' diye sordu. Ben de, sözünü tekrarladım. O zaman, 'Hayır, bana Ömer'den daha aziz kimse yoktur' dedi." [300] Yani o, bu kadar ufak bir şey için dahi muhasebesini yapmış ve düzeltme yoluna gitmiştir.

Abdullah b. Selâm [radıyallahu anh], sırtına bir yük odun almış taşıyordu. Kendisine, "Ey Ebû Yusuf, hizmetçilerin içinde senin yerine bunu yapacak kimseler var (sen neden zahmet ettin?)" denilince, Abdullah b. Selâm, "Bu işi kötü görüyor mu diye nefsimi denemek istedim"[301] demiştir.

Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir gün Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh] ile dışarı çıkmıştım. Bir bostana girdi. Onunla benim aramda bir duvar vardı. Bostanda (kendi nefsine), 'Müminlerin emîri Ömer b. Hattâb! Oh ne hoş! Vallahi ya Allah'tan korkarsın yahut Allah sana azap eder!' dediğini işittim." [302]

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Nefs-i levvâme, 'Filanca işi neden yaptın, filan yemeği niçin yedin, neden yaptın, niçin yedin?' sorularını sorup kendisini azarlayan nefistir."

4. Muâkabe (Cezalandırma)

Kişi eğer nefsini hesaba çekmez ve işlediği kusurlarla ilgilenmezse, günaha karşı cesaret bulur, sonra da onu alıkoyamaz hale gelir. Kişi belki de yaptığı her şey için nefsini cezalandırmalıdır. Şüpheli bir şeyi yemişse, onu açlıkla cezalandırmalı, nâmahreme bakmışsa ağlamalı ve gözlerini mubahlardan alıkoymalıdır. Bütün uzuvları bu şekilde cezalandırmak gerekir. Selef-i sâlihîn bu şekilde kendilerini cezalandırmışlardır.

---

300 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 84; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 44/247.

301 Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/416; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 29/133.

302 Mâlik, *el-Muvatta*, 2/992; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Muhâsebetü'n-Nefs*, nr. 3.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği nakledilmiştir: İbnü'l-Küreybî'nin şöyle dediğini işittim: "Bir gece cünüp oldum; yıkanmam gerekti. Soğuk bir geceydi. Bundan dolayı nefsimde yıkanmayı tehir etme arzusu ve gevşeklik buldum. Nefsim bana, yıkanma işini tehir etmemi, sabah olunca su ısıtıp yıkanmamı veya hamama gitmemi söyledi. Nefsime yardım etmedim (dediğini yapmadım). Kendi kendime, 'Ne tuhaf! Ben ömrüm boyunca Allah ile muamele içindeyim (O'nun nice lutuflarını gördüm), ona ait bir hakkı yapmam gerekti, hemen ona koşmuyorum, geri durmaya ve tehir etmeye çalışıyorum; bu olacak iş mi?' dedim. Sonra bu elbise içinde yıkanmaya, onu üzerimden çıkarmamaya, suyunu sıkmamaya ve onu güneşte kurutmamaya yemin ettim."[303]

Zatın biri, yabancı bir kadına bir defa baktı, bundan dolayı nefsine hayatı boyunca soğuk su içmeme cezası verdi. Hayat nefsine sıkıntılı olsun diye sıcak su içerdi.[304]

Anlatılır ki, Hassân b. Ebû Sinan [rahmetullahi aleyh] bir evin yanından geçerken, "Bu ev ne zaman yapıldı?" diye sordu. Sonra nefsine dönerek, "Seni ilgilendirmeyen şeyi mi soruyorsun? Seni bir sene oruçla cezalandırıyorum" dedi ve bir sene oruç tuttu.[305]

Ebû Talha el-Ensârî [radıyallahu anh], bostanında namaz kılarken (dala konmuş yabani) bir kuş kendisini meşgul etti (bu yüzden kaç rekât namaz kıldığını bilemedi). Sonra halini düşündü, yaptığına pişman oldu ve (namazda) kaçırdığına karşılık olsun diye bostanını Allah Teâlâ için sadaka verdi.

Mâlik b. Daygam [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Rebah el-Kaysî, ikindiden sonra bize gelerek babamı sordu, biz de, "O uyuyor" dedik. Bunun üzerine o,

"Bu saatte uyku mu olur? Bu, uyku vakti midir?" dedi ve sonra dönüp gitti. Biz de peşinden birini göndererek,

303 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/415.

304 Bu zat, Daygam b. Mâlik er-Râsibî'dir. Aşağıda haberi gelecek olan Mâlik b. Daygam'ın babasıdır.

305 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/137.

"Onu senin için uyandıralım!" dedik. Gönderdiğimiz adam geri gelerek dedi ki:

"O, benden bir şey anlamayacak kadar meşgul!" Ona mezarlığa girerken yetiştim. Kendi nefsini kınayarak,

"Sen, 'Bu saatte uyku mu olur?' diyorsun. Bunu söylemek sana mı düştü! Adam ne zaman isterse o zaman uyur. Bu vaktin uyku vakti olmadığını nereden biliyorsun? Bilmediğin şeyi konuşuyorsun. Allah için söz veriyorum ve bu sözü asla bozmayacağım: Hastalık veya aklın gitmesi (delilik) hali hariç, bir sene başımı yere koymayacağım. Ayıp sana, hiç yakışmıyor sana! Utanmıyor musun? Ne zamana kadar başkasını ayıplayacaksın! Bu günahından vazgeçmeyecek misin?" dedi ve ağlamaya başladı. Benim orada olduğumun farkında değildi. Onu bu şekilde görünce geri döndüm, kendisini terkettim.

Anlatıldığına göre, Temîm ed-Dârî [radıyallahu anh] bir gece uyuyakaldı, teheccüd namazına kalkamadı. Bu yaptığına ceza olarak bir sene boyunca geceyi ibadetle geçirdi.

Hz. Talha'nın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gün bir adam geldi, elbisesini çıkardı, sıcak kum üzerinde yuvarlanmaya başladı. Nefsine, "Ateşin acısını tat; cehennem ateşi bundan sıcaktır. Geceleri leş gibi yatarsın, gündüzleri ise tembelin birisin!" diyordu. O bu halde iken bir ağacın gölgesinde oturan Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] gördü. Ona gelerek,

"Nefsim bana galip geldi (taşkın işler yaptı, onu bu şekilde terbiye ediyorum)" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Bu yaptığın sana gerekmezdi; fakat senin için göklerin kapıları açıldı; Allah Teâlâ seninle meleklerine övündü" buyurdu. Sonra ashabına dönerek,

"Kardeşinizden azığınızı alın (ondan dua talep edin)" buyurdu. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri,

"Ey falan bana dua et, ey falan bana dua et" demeye başladı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Duanı hepsine yap*" buyurdu. Bunun üzerine adam,

"Allahım, takvayı onların azığı yap, işlerini hidayet üzere topla!" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Allahım, onu doğruluk üzere tut*" diye dua etti. Bunun üzerine adam,

"Allahım, onların varacağı yeri cennet yap"[306] dedi.

Mecma' b. Samğân et-Teymî [rahmetullahi aleyh], başını bir çatıya doğru kaldırmıştı, gözüne bir kadın ilişti, (nefsini cezalandırmak için) dünyada kaldığı sürece başını göğe kaldırmamaya karar verdi.

Ahnef b. Kays [rahmetullahi aleyh], gece lambayı yanından ayırmazdı. Parmağını yanan lambanın üzerine koyarak nefsine, "Falan gün o kötü işi yapmaya seni sevkeden neydi?" derdi.

Dinini gözeten büyükler işte böyle davranmışlar ve serkeş nefsi cezalandırmazlarsa kendilerine galip gelip, onları helâke sürükleyeceğini bilmişlerdir. Bu sebepten nefse karşı siyaset yürütmüşlerdir.

5. Mücâhede

Bazı kimselerin âdeti nefislerinde tembellik gördükleri zaman onu çok ibadetle cezalandırmaktı. Abdullah b. Ömer [radıyallahu anhümâ] cemaatle bir namazı kaçırdığında, o geceyi ibadetle geçirirdi. Bir defasında akşam namazını iki yıldız doğuncaya kadar geciktirdiği için iki köle âzat etmiştir.

Bunun gibi hikâyeler çoktur. Eğer nefis bunun gibi ibadetlere boyun eğmezse, onun ilacı bir müctehidin yanında bulunmaktır. Böylece onu görerek kendisi de buna rağbet eder.

Zatın biri (Cafer b. Süleyman) demiştir ki:

"Bana ibadet konusunda bir gevşeklik ârız olduğunda, Muhammed b. Vâsi'a ve onun gayretine bakardım, ondan aldığım şevk ile bir hafta amel ederdim."

306 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2/22 (nr. 1159).

Kişi eğer böyle birini bulamazsa, müctehidlerin hallerini ve kıssalarını okumalıdır. Şimdi bunlardan bazısını nakledelim:

Ebû Nuaym [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Davud et-Tâî [rahmetullahi aleyh], tirit çorbası içer, ekmek yemezdi. Neden böyle yaptığı sorulunca, 'Tirit içmekle ekmeği çiğneme arasında elli âyet okuyacak zaman vardır' dedi."

Bir adam, Davud et-Tâî'nin [rahmetullahi aleyh] yanına girdi, ona,

"Evinin çatısında kırık bir tahta var" dedi. Davud et-Tâî de,

"Ey kardeşimin oğlu, yirmi senedir bu evdeyim, çatıya hiç bakmadım. Onlar (selef), fuzûlî konuşmayı kötü gördükleri gibi, fuzûlî bakışları da kötü görüyorlardı" dedi.

Böyle kimseler beyhude bakışı çirkin bulurdu.

Muhammed b. Abdülaziz (Ebû Ravh el-Basrî) demiştir ki: "Sabahtan ikindiye kadar Ahmed b. Rezîn'in yanında oturduk, bu esnada sağa ve sola hiç dönmedi. Kendisine bu durumu sorulunca,

"Azîz ve Celîl olan Allah Teâlâ, gözleri, kul onlarla Allah Teâlâ'nın azametine baksın diye yarattı. Bundan dolayı her kim (kâinata) ibret almadan (gafletle) bakarsa, kendisine bir günah yazılır."

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: "Eğer üç şey olmasaydı, bir gün olsun yaşamayı sevmezdim. Onlar, **1.** Sıcak günlerde Allah için (oruç tutarak) susuz kalmak, **2.** Gece ortasında Allah için yapılan secdeler, **3.** Meyvelerin güzelinin seçildiği gibi, sözün güzelini seçerek konuşan kimselerle oturmaktır."

Alkame b. Kays'a [rahmetullahi aleyh], "Niçin dünyada bu kadar nefsine azap ediyorsun?" diye sordular. O da, "Çok sevdiğim için onu cehennem ateşine düşmekten koruyorum" dedi. Kendisine, "Bu kadar ibadet senin üzerine farz değil!" dediklerinde şöyle karşılık verdi: "Ahirette hayıflanmamak için gücüm yettiği kadar ibadet ederim."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Serî es-Sakatî'den daha çok ibadet edeni görmedim. Doksan sekiz yaşına geldiği halde, ölüm hastalığı hariç yanı üzeri uzanıp yattığı görülmedi.

Ebû Muhammed el-Megâzilî'nin [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği nakledilmiştir:

"Ebû Muhammed el-Cerîrî [rahmetullahi aleyh], Mekke'de bir sene kaldı, uyumadı, konuşmadı, bir direğe veya duvara yaslanmadı ve ayaklarını da uzatmadı. Ebû Bekir el-Kettânî [rahmetullahi aleyh] ona uğradı, selâm verdi ve kendisine, 'Ey Ebû Muhammed, bu şekilde itikâf halinde kalmaya nasıl güç yetirdin?' diye sordu, O da, 'Allah Teâlâ içimdeki sıdkı (sadakati) bildi; zâhirimdeki işimde bana yardım etti' dedi. Bunu işiten Kettânî başını eğdi, tefekkür ederek yürüyüp gitti."

Zatın biri demiştir ki: Feth el-Mevsılî'nin [rahmetullahi aleyh] yanına girdim. Avucunu yüzüne koymuş ağlıyordu. Baktım parmakları arasından göz yaşı akıyor. Kendisine biraz yaklaşınca, göz yaşlarına kan karıştığını gördüm. Kendisine,

"Ey Feth, Allah adına soruyorum; sen kan mı ağlıyorsun?" dedim. O da,

"Eğer Allah Teâlâ'nın adıyla yemin vermeseydin, sana söylemezdim; evet, kan ağladım" dedi. Ben,

"Niçin ağladın?" diye sordum. Feth el-Mevsılî [rahmetullahi aleyh],

"Allah Teâlâ'nın hakkı olan bir vazifeden geri kaldığım için göz yaşı döktüm. Göz yaşının üzerine kan ağladım ki, döktüğüm göz yaşı yalancıktan olmasın" dedi. Kendisini vefatından sonra rüyamda gördüm. Ona,

"Allah Teâlâ sana ne muamele yaptı?" diye sordum. Feth el-Mevsılî [rahmetullahi aleyh],

"Beni affetti" dedi. Ben,

"Göz yaşları konusunda ne yaptı?" diye sordum. Mevsılî [rahmetullahi aleyh] şöyle dedi:

"Azîz ve Celîl olan Rabbim beni huzuruna yaklaştırdı ve bana, 'Ey Feth, göz yaşın ne içindi?' diye sordu. Ben de, 'Yâ Rabbi, senin hakkın olan bir vâcipten geri kaldığım içindi' dedim. Rabbim, 'Kan ağlaman ne içindi?' diye sordu. Ben de, 'Göz yaşlarım geçerli olmaz korkusuyla

idi' dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ bana, 'Ey Feth, bütün bunlarla ne istedin? İzzet ve celâlime yemin olsun ki senin yazıcı meleklerin kırk yıldır amel defterini bana yükselttiler, onlarda bir hata (günah) yoktu' buyurdu."

Davud et-Tâî'ye [rahmetullahi aleyh], "Sakalını tarayıp düzeltsen ya" denildiğinde, "O zaman ben boş vakti olan biriyim (buna vaktim yok!)" demiştir.

Veysel Karanî [rahmetullahi aleyh], gece olunca, "Bu gece rükû gecesidir" der ve bütün geceyi rükûda geçirirdi. Diğer gece olunca, "Bu gece secde gecesidir" der ve bütün geceyi secdede geçirirdi.

Utbetü'l-Gulâm [rahmetullahi aleyh] tövbe ettikten sonra, yemekten içmekten zevk almaz (yiyip içmez) oldu. Annesi ona,

"Keşke nefsine acısan!" dediğinde, Utbe [rahmetullahi aleyh],

"Ben de ona acımanın peşindeyim; bırak (dünyada) azıcık yorulayım, (ahirette) uzun süre rahat edeyim" demiştir.

Rebî'[rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Veysel Karanî'ye [rahmetullahi aleyh] geldim, onu sabah namazını kılmış otururken buldum. Ben de yanında oturdum ve, 'Onu tesbihinden meşgul etmeyeyim' dedim. Veysel, öğle namazını kılana kadar olduğu yerde kaldı. Sonra namaza kalktı, ikindi namazını kılana kadar devam etti. Sonra akşam namazını kılana kadar yerinde oturdu. Namazı kılınca yatsı namazına kadar yerinde oturdu. Yatsı namazını kıldı, sabah namazını kılana kadar olduğu yere yerleşip kaldı. Sabah namazını kıldıktan sonra oturdu. Gözlerini uyku basınca,

'Allahım, çokça uyuyan gözden ve doymayan karından sana sığınırım' dedi. Ben bu durumu görünce,

'Ondan bu kadarı bana yeter' dedim ve sonra geri döndüm."

Denilir ki Ebû Bekir b. Ayyâş [rahmetullahi aleyh], (gecelerini ibadetle geçirdiği için) kırk yıl boyunca yanını yatağa koymadı. Onun gözlerinden birine kara su indi, yirmi sene sürdü fakat ailesi onu bilmedi.

Ebû Bekir el-Mutavvii'nin [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Gençliğimde her günkü virdim İhlâs sûresini 31.000 (veya 40.000) defa okumaktı."

Kürz b. Vebre [rahmetullahi aleyh], Kur'an'ı her gün üç kere hatmederdi. İbadetler konusunda, nefsiyle son derece mücâhede ederdi. Bir defasında, kendisine,

"Nefsini çok yordun" denilince, Kürz [rahmetullahi aleyh],

"Dünyanın ömrü ne kadardır?" diye sordu.

"Yedi bin senedir" dediler. Kürz [rahmetullahi aleyh],

"Kıyamet gününün müddeti ne kadardır?" diye sordu.

"Elli bin senedir" dediler. Bunun üzerine Kürz [rahmetullahi aleyh],

"Sizden biri bu günde güven içinde olmak için yedi gün amel etmekten nasıl âciz kalıyor? Yani şayet sen dünyanın ömrü kadar yaşasan, yedi bin sene ibadet ve taat için çalışsan, süresi (dünya günleriyle) elli bin sene olan bir günün dehşet ve âfetinden kurtulsan, kazancın çok olur ve senin buna rağbet etmen ne kadar yerindedir. Ömrün kısa, ahiret sonsuz olduğuna göre, nasıl davranman gerekir iyi düşün!"

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bir gece Râbia el-Adeviyye'nin [rahmetullahi aleyhâ] yanına gittim. O, kendisine ait namaz yerine gitti; ben de evin bir köşesinde namaza durdum. O, sehere kadar ayakta namaz kıldı. Seher olunca ben,

"Bize geceyi ayakta ibadetle geçirme kuvvetini bahşedene karşı yapacağımız vazife nedir?" diye sordum. Râbia,

"Bunun karşılığı, yarın O'nun için oruç tumandır" dedi.

Bunlar müctehidlerin halleridir. Bunun gibi kıssalar daha çoktur ve anlatması da uzun sürer. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabımızda daha fazlasını naklettik. Kişi eğer bu türlü halleri görmüyorsa hiç olmazsa kusurlarını bilmek, hayra rağbet etmek ve nefsine mukavemet gösterebilmek için dinlemelidir.

6. Muâtebe (Azarlama) ve Kınama

Nefis hayırdan kaçıp şerre meyletmek sıfatında yaratılmıştır. Tembellik yapmak ve şehvetlere uymak eğilimi vardır. Yolsuzluğu terkedip yola gelmesi için onu bu sıfattan çevirip doğruluğa götürmemiz emrolunmuştur. Bu mertebeyi bazıları zorla, bazıları iyilikle, bazıları söz ile ve bazıları da fiil ile temin eder. Zira nefis öyle bir sıfatta yaratılmıştır ki, bir işte kendisine fayda görse, ona yönelir. Hatta bu uğurda sıkıntı ve meşakkat çekecek olursa da dayanır. Fakat onun en büyük perdesi cehalet ve gafletten ileri gelir. Onu gaflet uykusundan uyandırıp nasihat aynasını önüne koyarsan, etkilenir ve nasihatin şeklini kabul eder. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾

"(Habibim!) Sen öğüt ver; şüphesiz, öğüt, müminlere fayda verir" (Zâriyât 51/55).

Senin nefsin de başkalarının nefsi gibidir. Öğüt ve azarlama ile etkilenir. Hatta hiçbir zaman onu azarlama ve tembihten geri bırakmamalıdır. Ona şöyle demelidir:

Ey nefis! Zeki olduğun iddiasındasın, sana biri "ahmak" dese öfkelenirsin. Senden daha ahmağı var mıdır! Düşman askeri kendisini öldürmek için şehrin kapısında beklerken, oyun ve eğlence ile uğraşan kimseden daha ahmak kim olabilir? Ölüm askerleri de şehrin kapısında bekliyorlar ve seni almadan gitmemeye ahdetmişler. Cehennem ve cennet senin için yaratılmış, seni bugün alıp götürmeyeceklerini nereden biliyorsun? Bugün olmasa bile yarın götürecekler; olacak işi olmuş say! Çünkü ölüm kimseye gece, gündüz, erken ya da geç gelirim, demez; kışın veya yazın gelirim de demez; ansızın ve emin olduğun bir vakitte geliverir. Eğer ona hazırlanmadıysan, bundan daha büyük ahmaklık olur mu?

Ey nefis! Bütün gün günahlarla meşgulsün! Eğer Cenâb-ı Hakk'ın seni görmediğini düşünüyorsan kâfirsin demektir; eğer gördüğünü biliyor da bunları yapıyorsan pervasız ve hayâsızsın, çünkü O'nun görüp

bilmesine ehemmiyet vermiyorsun! Kölelerinden (veya hizmetçilerinden) biri sana karşı sevmediğin bir iş yapsa, ona nasıl gazaplanır ve kendisinden nefret edersin! Peki, sen hangi cesaretle kendini Allah'ın nefretine, gazabına ve şiddetli azabına mâruz bırakıyorsun? Sen O'nun azabına dayanabileceğini mi zannediyorsun? Heyhât! Bu, mümkün değil! Şımarıklık ve kibir seni O'nun elim azabını anlamaktan alıkoydu ise kendini dene. Ateşe dayanma gücünün ne kadar olduğunu görmek için (sıcak bir yaz günü), bir saat kızgın güneşin altında dur veya uzun bir müddet sıcak hamamda kal veya parmağını ateşe yaklaştır. Yoksa yaptıklarının yanına kâr kalacağını, senden hesap sorulmayacağını, seni sorumlu tutmayacaklarını mı zannediyorsun? Eğer böyle düşünüyorsan Allah Teâlâ'nın emrini inkâr ediyorsun ve yüz yirmi dört bin peygamberi yalancı yerine koyuyorsun! Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ وَلَا يَجِدْ لَهُۥ مِن دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾

"Ne sizin kuruntularınız ne de Ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz" (Nisâ 4/123).

Ey nefis! Durmadan, "Allah kerîmdir, rahîmdir, bana ceza vermez!" diyorsun. O halde niçin yüz binlerce kimseyi açlıkla, hastalık ve sıkıntı içinde bırakır? Neden ekmeyen biçemez? Neden şehvetlerine kavuşmak için her hileye başvuruyorsun da, "Allah kerîmdir, rahîmdir, istediklerimi zahmetsiz bana gönderir" demiyorsun?

Ey nefis! Belki bütün bunlara inandığını; fakat sıkıntı ve zahmete katlanamayacağını söyleyeceksin. Fazla sıkıntıya dayanamayanların, az bir zahmetle bu sıkıntıyı önlemeleri gerektiğini, cehennem azabından kurtulmak için dünyada zahmete katlanmanın farz olduğunu demek ki bilmiyorsun. Çünkü zahmet çekmeyen, zahmetten kurtulamaz. Bugün bu kadar zahmete dayanmazsan, cehennem azabına, zilletine, kovulup aşağılanmaya nasıl dayanacaksın?

Ey nefis! Para kazanmak için sıkıntılara katlanıyor ve beden sağlığın için cahil bir hekimin sözüyle bütün arzularından el çekiyorsun da, cehennemin hastalıktan ve fakirlikten daha zor olduğunu, ahiret müddetinin dünya ömründen uzun olduğunu bilmiyor musun?

Ey nefis! Sonra tövbe ederim, hayırlı ameller yaparım, düşüncesindeysen bil ki ölüm daha önce gelebilir. Bu durumda da pişmanlık içinde kalırsın. Eğer yarın tövbe etmeyi, bugünden daha kolay zannediyorsan, aldanıyorsun. Çünkü tövbe geciktikçe zorlaşır. Ölüm yaklaşınca, hayvana yokuş önünde arpa vermeye benzer, bunun da bir faydası olmaz.

Senin halin şuna benzer: Bir adam, din ilimlerini öğrenmek için gurbete gitse, orada senelerce boş ve tembel olarak beklese, nefsine de, vatanına döneceği son senesinde fakih olacağını söylese; sen onun aklına ve arzuladığı ilmi kısa müddette elde edeceğini zannetmesine veya ilimde derinleşmeden Allah Teâlâ'nın keremine itimat ederek fakihlerin mevkiine ulaşılacağını düşünmesine gülmez misin?

Bunun gibi nefsin pisliklerini gidermek için çok zaman gerekir. Onu, temizlenip marifet, üns ve muhabbet mertebesine erişmesi ve engebeli yokuşları çıkabilmesi için tövbe ve mücâhedeye bırakmalıdır. Ömür boşa geçip de süre kalmayınca, maksada nasıl ulaşabilirsin?

Ey nefis! Neden yaz günlerinde kış azığını hazırlayıp da geciktirmiyorsun ve Allah Teâlâ'nın fazlu keremine güvenmiyorsun? Cehennem zemherisinin soğukluğu kış günlerinin soğukluğundan aşağı değildir ve cehennem sıcağının şiddeti yaz sıcağından aşağı değildir. Neden bunlarda kusur etmeyip ahiret işlerinde kusur ediyorsun? Bunun ancak bir sebebi vardır. Yoksa ahiret ve kıyamet gününe inanmıyor, kalbindeki bu küfrü kendinden de mi saklıyorsun? Bu ise ebedî felaketine sebeptir.

Ey nefis! Marifet nurunun himayesine sığınmadan ölümden sonra şehvet ateşinin canına tesir etmeyeceğini zanneden kimse, kış günlerinde elbise giymeden Allah Teâlâ'nın fazlu keremiyle soğuk havanın kendisine tesir etmeyeceğini zanneden kimse gibidir. Böyle biri bilmez

ki Cenâb-ı Hak pek çok fayda sağlamak için kışı yaratmışsa da, lutuf ve merhamet ederek elbise yapılacak şeyleri de var etmiştir.

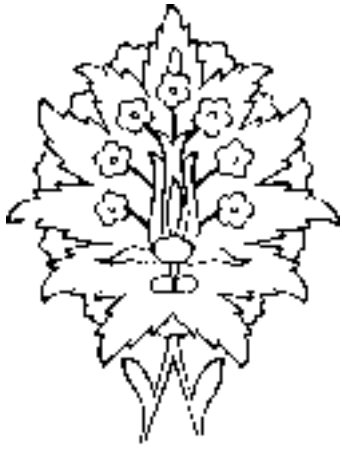
Ey nefis! Günahların Allah Teâlâ'yı gazaplandırdığı için azap çekeceğini zannetme. "Günahlarımın O'na ne zararı var da bana azap edecek!" deme. Durum senin düşündüğün gibi değil. Seni yakacak olan cehennem azabı, senin içinden ve şehvetlerinden meydana gelir. Nitekim insanın hastalığı sözlerini dinlemediği için hekimin kendisine kızmasından hâsıl olmaz.

Ey nefis! Senin ibadete tembelliğin ve şehvetlere meylinin sebebi, dünyanın lezzet ve nimetlerine alışıp onlara gönül bağlamaktan başka bir şey değildir. Cennet ve cehenneme inanmıyorsan, hiç değilse ölümü inkâr etme! Çünkü bir gün bu nimet ve lezzetlerin hepsini elinden alacaklar; bunların ayrılık ateşi ile yanacaksın! O halde istediğin kadar bunların sevgisini kalbine yerleştir, ayrılık acısı da sevgisi kadar olacaktır.

Ey nefis! Dünyaya neden bağlanıyorsun? Dünyayı baştan başa sana verseler ve yeryüzündeki bütün mahlûkat sana secde etse, yine de az bir zaman içinde ne sen kalırsın ne de onlar... Hepiniz toprak olursunuz ve eski hükümdarları kimsenin anmadığı gibi, sizi de hatırlayan kalmaz. Üstelik dünyadan ancak az bir şey sana verilmiş ve o da bozulup değişiyor! Bâki ve ebedî olan cennet ona nasıl değişirsin!

Ey nefis! Eğer bir kimse bir mücevheri kırık bir saksıya satsa, elbette ona gülersin! Dünya da kırılması yakın bir saksıdır. Onu kırılmış kabul et ve kıymetli bir mücevher olan ahiretini kaybettiğini, ebedî pişmanlığa düştüğünü farzet.

Bunun gibi azarlamaları nefsine daima söylemelisin. Böylece kendi hakkını eda eder; nasihate önce kendinden başlamış olursun. Vesselâm.

YEDİNCİ BÖLÜM

TEFEKKÜR

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

تَفَكُّرُ سَاعَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ

"Bir saat tefekkür etmek, bir senelik (nâfile) ibadetten daha hayırlıdır."[307]

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde tefekkür, tedebbür (olayların ve varlıkların arkasında saklı ilmi ve hali düşünme), nazar ve itibar emredilmiştir. Bunların hepsi tefekkürdür. Herkes tefekkürün faziletini bilir fakat hakikatini, nasıl ve ne şekilde olduğunu bilmez. Yine bu tefekkür nedir, niçindir, neticesi nelerdir pek çok kimse tarafından bilinmez. O halde bu konunun açıklanması oldukça mühimdir. Biz ilk olarak onun faziletini anlatalım, sonra hakikatini, sonra tefekkürün niçin olduğunu, sonra da nelerde tefekkürün yapılacağını izah edelim.

307 Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 43, 44; ayrıca bk. Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 2397. Burada, *"Seksen sene ibadetten daha hayırlıdır"* geçmektedir.

Tefekkürün Fazileti

Bir saat tefekkürün bir yıllık ibadetten daha hayırlı olduğu bir iş, daha faziletli ve üstün bir mertebededir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anhümâ] demiştir ki: Bir topluluk Azîz ve Celîl olan Allah'ın zatı hakkında tefekkür ettiler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onları şöyle uyardı:

تَفَكَّرُوا فِي خَلْقِ اللهِ، وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِي اللهِ، فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوا قَدْرَهُ

"Allah'ın yarattığı varlıkları düşünün; Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin. Çünkü siz Allah Teâlâ'nın zatını düşünmeye güç yetiremezsiniz."[308]

İbn Umeyr, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ],

"Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] gördüğün hayret verici bir halini bize haber ver" dedi. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] ağladı, sonra dedi ki:

"Onun her hali hayret verici idi. Sıra bende olduğu gece bana geldi (Yatmak için birlikte uzandık). Öyle ki cildi cildime temas etti. Sonra bana,

'Müsaade et, yüce Rabbim'e ibadet edeyim' dedi. (İzin verdim). Kalktı, su kırbasının yanına gitti; ondan abdest aldı. Sonra kalkıp namaz kılmaya başladı. Namazda sakalı ıslanıncaya kadar ağladı. Sonra secdeye vardı, göz yaşlarından yer ıslandı. Sonra yanı üzerine uzandı. Onu sabah namazına çağırmak için Bilâl geldi. Kendisini ağlamış halde görünce,

'Yâ Resûlallah, Allah seni günahlardan korumuşken seni böyle ağlatan nedir?' diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Yazık sana ey Bilâl, nasıl ağlamayayım ki, Allah Teâlâ bu gece bana,

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ۝

'Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için pek çok ibret vardır' (Âl-i İmrân 3/190) *âyetini indirdi'* dedi ve sonra,

---

308 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 120; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/67; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 7/171 (nr. 6315); Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/81.

وَيْلٌ لِمَنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَتَفَكَّرْ فِيهَا

'Bu âyeti okuyup da üzerinde düşünmeyen kimseye yazıklar olsun' buyurdu."[309]

Evzâî'ye [rahmetullahi aleyh], "Bu âyetleri tefekkürün gayesi nedir?" diye sorulunca, "Onları okuyup (hikmetlerini) anlamaktır" demiştir.

Hz. İsa'ya [aleyhisselâm], "Yeryüzünde senin gibisi var mı ey Rûhullah?" diye sordular. Şöyle cevap verdi: "Bütün sözü zikir, bütün suskunluğu fikir ve bütün nazarı ibret olan kimse benim gibidir."

Ebû Said el-Hudrî'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَعْطُوا أَعْيُنَكُمْ حَظَّهَا مِنَ الْعِبَادَةِ

"Gözlerinize ibadetten payını verin" buyurdu. Orada bulunanlar,

"Yâ Resûlallah, gözlerin ibadetten payı nedir?" diye sordular. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اَلنَّظَرُ فِي الْمُصْحَفِ، وَالتَّفَكُّرُ فِيهِ، وَالِاعْتِبَارُ عِنْدَ عَجَائِبِهِ

"Mushafa (Kur'ân-ı Kerîm'e) bakmak, onun âyetleri üzerinde tefekkür etmek ve şayan-ı hayret bilgilerinden (hüküm, hikmet, haber ve işaretlerinden) ibret almaktır"[310] buyurdu.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Dünyayı düşünmek ahirete bir perde ve velayet sahipleri için bir cezadır. Ahireti düşünmek ise hikmeti doğurur ve (gafil) kalpleri (manen) diriltir."

İshak b. Halef [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Davud et-Tâî [rahmetullahi aleyh], dolunaylı bir gecede damın üzerindeydi. Göklerin ve yerin melekûtu (sırları) hakkında düşünüyor, göğe bakarak ağlıyordu. O

309 İbn Hîbbân, *es-Sahîh*, nr. 620.

310 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2222; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 3/255; Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 12.

halde iken farkında olmadan (damdan) yan komşunun evine düştü. Evin sahibi gece kıyafetiyle yatağından fırladı, eline bir kılıç aldı. Onu hırsız zannetti. Davud et-Tâî'yi görünce geri döndü, kılıcını bıraktı ve,

"Seni damdan aşağı kim attı?" diye sordu. O da,

"Bilmiyorum, nasıl olduğunun farkında değilim!" dedi.

Tefekkürün Hakikati

Tefekkürün manası ilim talep etmektir. İlim hazırlıksız öğrenilmez, onu istemek gerekir. İstemek de iki marifeti birbiriyle toplamadan, çift olmaları için ikisini uzlaştırmadan mümkün olmaz. Bu iki marifetin ortasından üçüncü bir marifet doğar. Bu durum kadın ve erkekten çocuk meydana gelmesine benzer. Bu iki marifet, üçüncü marifetin aslı olur. Sonra bir başkasıyla birleşir, ondan da dördüncüsü meydana gelir. Tenâsülle olduğu gibi nihayetsiz ilimler doğar. Bu yolla ilim elde edemeyen kimse, asıl olan ilimlerin yolundan gitmemiştir. Böyle bir kimse, sermayesi olmadan ticarete atılan birine benzer, hiçbir şey yapamaz. Eğer bilir de bunların arasını nasıl birleştireceğini anlayamazsa sermayesi olup alışveriş ilmini bilmeyene benzer. Bunun hakikatini anlatmak uzun sürer. Burada bir misal vermekle yetinelim:

Ahiretin dünyadan hayırlı olduğunu bilmek isteyen kimse, iki şeyi bilmeden bunu öğrenemez: Biri, bâki olanın fâni olandan hayırlı olduğunu bilmek; diğeri de ahiretin bâki, dünyanın da fâni olduğunu bilmektir. Bu iki ilim elde edilince, zaruri olarak maksat olan ilim hâsıl olur ki o da ahiretin dünyadan hayırlı olduğunu bilmektir. Bu doğuştan maksat Mu'tezile'nin dedikleri değildir. Bunun açıklaması uzundur. O halde bütün tefekkürlerin hakikati, iki ilmin hazırlanmasıyla kalpte doğan bir ilmi talep etmektir.

İki atın çiftleşmesinden koyun doğmadığı gibi, herhangi iki ilimden de istenen ilim doğmaz. İlimden her çeşidin, iki ayrı aslı vardır. Bu iki asıl kalpte bulunmayınca, beklenen de meydana gelmez.

Tefekkür Neden Gereklidir?

İnsan zulmet ve cehalet içinde yaratılmıştır. Onun; o zulmeti dışarı çıkarması, kendi işlerini görmesi, neler gerektiğini bilmesi, dünyaya mı, ahirete mi gitmek gerektiğini anlaması ve kendi nefsiyle mi yoksa Allah Teâlâ ile mi meşgul olması gerektiğini anlaması için bir nura ihtiyacı vardır. Bütün bunları idrak etmelidir. Bu mertebe ancak tefekkürden hâsıl olan marifet nuru ile mümkün olur. Bir haberde şöyle bildirilmiştir:

خَلَقَ اللهُ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ، ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ

"Allah Teâlâ mahlûkatı zulmette yarattı. Sonra onların üzerine kendi nurundan yaydı."[311]

Nitekim karanlıkta yolunu bilmeyen kimse, taşı demire vurarak onunla ateş parıltısı meydana getirir ve kendisine ışık yapar; o ışıkla da hali değişir ve görür duruma gelir. Yolunu seçip maksadı olan tarafa yürür. Bunun gibi asıl olan o iki ilmi birleştirmelidir ki üçüncü marifet doğsun. O halde o iki asıl ilim, anlatılan taş ve demir, tefekkür de taşı demire vurmak gibidir. Marifet ise kalbin halinin değişmesi için ondan meydana gelen nura benzer. Kalbin hali değişince fiiller ve ameller de değişir. Ahiretin dünyadan hayırlı olduğunu bilince kişinin, muhakkak surette ahirete yönelmesi gibi... O halde tefekkür üç şey için gereklidir: Marifet, hal ve amel. Fakat amel hale, hal de marifete tâbidir. Tefekkürün tüm hayırların aslı ve anahtarı olduğu anlaşılınca, fazileti de bilinmiş olur.

Fikir Meydanı Neresidir?

Fikrin kuvveti ve meydanı sonsuzdur, zira ilimlerin de nihayeti yoktur. Fikir bunların hepsinde ilerleyebilir fakat bizim din yoluna taalluk etmeyenleri anlatmak gibi bir maksadımız yoktur. Din yoluna taalluk edenlerin de sonu yoktur ancak bunların hulasasını ve türlerini anlatabiliriz.

311 Tirmizî, İmân, 18 (nr. 2642); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/176; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/4; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 4/140.

Din ile kastettiğimiz, kul ile yüce Rabb'i arasındaki muameledir. Bu durumda kulun bütün tefekkürü ya kulla, onun sıfatlarıyla ve halleriyle ilgilidir ya da yüce Mevlâ'yla, O'nun sıfatları ve fiilleriyle, sanatının hayrette bırakan işleriyle ilgilidir. Bu iki kısmın dışına çıkması mümkün değildir.

Kulla ilgili olan, ya yüce Rabb'i katında sevimli olan (kulu Cenâb-ı Hakk'ın rızasına yaklaştıran) veya sevilmeyen şeylere (günahlara ve mühlikâta) bakmasıdır. Bu iki kısmın dışındakileri tefekkür etmeye ihtiyaç yoktur.

Yüce Mevlâ ile alakalı olan ise ya O'nun zatını, sıfatlarını ve güzel isimlerini düşünmektir ya da O'nun fiillerini, mülkünü, melekûtunu, göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan her şeyi düşünmektir.

Bu konunun hulasası dört meydandır.

Bunu şu misalle açıklayabiliriz: Allah Teâlâ'nın rızasına gidenlerin ve O'na kavuşmaya müştak olanların hali, âşıkların durumuna benzer. Bütün düşüncesiyle aşkında kaybolmuş âşığın düşüncesi ya mâşukuyla ya da kendisiyle ilgilidir. Eğer mâşukunu düşünürse, ya onun cemalini ve güzel sûretini düşünür. Bunu, onu tefekkür ederek ve kendisini müşahede ederek lezzetlenip huzur bulmak için yapar. Ya da onun ahlâkına ve sıfatlarına delil olan güzel hoş fiillerini düşünür. Bunu da lezzetini artırmak ve muhabbetini kuvvetlendirmek için yapar.

Eğer âşık kendini düşünürse, düşüncesi ya onu sevdiğinin gözünden düşüren sıfatlar üzerinde olur; böylece onlardan uzak durur. Ya da onu sevdiğine yaklaştıran ve onu sevdiren sıfatlar üzerinde olur; böylece onlara sahip olmaya çalışır. Bu kısımların haricinde bir şey hakkında düşünürse, o, aşk sınırının dışındadır ve bu durum aşkta bir noksanlıktır. Çünkü tam kâmil aşk, âşığı tamamen saran ve kalbini bütünüyle dolduran aşktır. Öyle ki onda, başkasına yer bırakmaz. Allah Teâlâ'yı seven kimsenin bu şekilde olması gerekir. Onun bütün bakışı ve düşüncesi sevdiğini aşmamalıdır. Tefekkürü bu dört kısımla sınırlı kalan kimse, sevginin gerektirdiği halin dışına asla çıkmamış olur.

Birinci meydan: Kişinin kendi nefsini düşünüp, kötü sıfatların ne olduğunu anlayarak ondan sakınmasıdır. Kötü sıfatlar da ya zâhirî günahlardır ya da kalpte olan kötü huylardır. Günahların da çeşitleri çoktur. Zira zâhirî günahların bazısı dil, göz, el gibi yedi uzuvla ilgilidir, bazısı da bütün bedenle... Bâtındaki pislikler de öyledir. Tefekkür için üç kuvvet vardır:

Birincisi: Filanca işin ya da sıfatın kötü mü iyi mi olduğu her yerde açık olmaz, tefekkürle tanınabilir.

İkincisi: Eğer o sıfat kötü olursa kişinin kendisinin o sıfatta olup olmadığını anlaması kolay olmaz; muhakkak tefekkür gerekir.

Üçüncüsü: Kişi eğer kötü sıfatlarla mevsuf ise onlardan kurtulmanın çaresini aramalıdır.

O halde her gün sabah vaktinde bir müddet tefekkür etmelidir. İlk düşünce zâhirî günahlar üzerine olmalıdır. Mesela diliyle ilgili o gün hangi sözlere müptela olacağını, gıybete ve yalana düşebileceğini düşünmeli, bunlardan sakınmak için tedbir ve önlem almalıdır. Yine bunun gibi eğer haram lokmaya düşme tehlikesi varsa, bundan sakınmanın yollarını düşünmelidir. Bu şekilde tüm uzuvları araştırmalı, bütün taatleri düşünmelidir. Bundan sonra diğer faziletleri de düşünüp yerine getirmelidir. Mesela kişi şöyle der: "Bu dil zikir ve müslümanların rahatlığı için yaratılmıştır; ben filan zikri yapmaya ve bir kimseyi sevindirmek için filan güzel sözü söylemeye güç yetirebilirim. Göz de ahiret saadetini avlamak için yaratılmıştır. O halde filanca âlime hürmet ve filanca fâsıka da tahkir nazarıyla bakayım ki gözün hakkını ödeyeyim. Mal da müslümanları rahata kavuşturmak için yaratılmıştır. Onu sadaka verip hakkını eda edeyim. Eğer ihtiyacım olursa sabredip îsâr sevabını alayım."

Bunun gibi şeyleri düşünmeyi bırakmamalıdır. Zira bazan bir saat tefekkür etmekle kişiye bir idrak hâsıl olur ve onun sebebiyle bütün ömründe günah işlemeyi terkeder. Bir saat tefekkürün bir senelik ibadetten daha iyi olmasının sebebi budur. Çünkü faydası tüm ömrü kuşatır. Kişi zâhirî günahların tefekküründen çıkınca, bâtınî günahların tefekkürüne yönelmelidir. İhlâs konusunu tefekkür edip kötü huyların

hallerini düşünerek, kalbinde günahlardan ve münciyâttan neler bulunduğuna bakmalıdır. Yine kurtuluşuna sebep olanlardan hangisinin kendisinde bulunmadığını düşünüp kötü huyları temizlemeye, bu sıfatları istemeye koymalıdır. Bunun anlatılması uzun sürer. Fakat mühlikâtın aslı ondur. Bunlardan kurtulan kişinin maksadı tamama erer. Bunlar; cimrilik, kibir, ucb, riya, haset, hızlı öfke, yemek hırsı, konuşma hırsı, mal sevgisi ve makam düşkünlüğüdür. Münciyât da ondur. Bunlar; tövbe, günahlara pişmanlık, belalara sabır, kazâya rıza, nimete şükür, korku ve ümidi eşit tutmak, dünyaya karşı zühd, taate karşı ihlâs, insanlara karşı güzel ahlâk ve Allah sevgisidir.

Bunların her biri için tefekkür etmek adına pek çok imkân vardır. Tefekkür de anlatılan sıfatların ilimlerini -bu kitapta anlatıldığı gibi- bilenler için doğru olur. Kulun, bu sıfatların yazılı olduğu bir defteri olmalıdır. Öyle ki bir sıfatın muamelesinden kurtulunca onun üzerine bir çizgi çekip başka bir sıfatla meşgul olmalıdır. Bazıları için bu düşüncelerin bir kısmı daha mühim olur. Çünkü o sıfata daha çok müptela olmuştur. Mesela âbid bir âlim bu sıfatlardan kurtulunca, genellikle kendi ilmiyle insanlara övünüp nazlanır ve bu hali göstermekle mevki ve makam ister; dış görünüşünü insanlara süslü gösterir, halkın kendisini beğenmesine sevinir. Ayıplamalarına da içerleyip karşılık vermeye çalışır. Bunların hepsi kötü ve çirkin sıfatlardır; fakat gizli şeylerdir ve hepsi fitne ve fesat tohumudur.

O halde kişi her anını bu sıfatlardan nasıl kurtulabileceğini düşünerek geçirmeli, yanında başkalarının olup olmaması da aynı olmalıdır. Bu mertebe elde edilince, onun nazarı tamamen Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerine olur. Bu meydandaki tefekkür detaylarıyla açıklandı. Bu tefekkür sonsuzdur. O halde kulun kendi sıfatlarını tefekkür etmesi icmalen iki çeşitten ibarettir. Fakat uzunca anlatılmak istenirse sonu gelmez.

İkinci meydan: Kişinin Allah Teâlâ hakkında tefekkür etmesidir. Tefekkür Cenâb-ı Hakk'ın zatında, sıfatlarında, fiil ve sanatlarında olur. Tefekkürün en büyük makamı, O'nun zat ve sıfatlarında olandır. Fakat insanlar buna takat gösteremediklerinden ve akılları buna ulaşamadığından şeriat bu türlü tefekkürü yasaklamış ve,

تَفَكَّرُوا فِي خَلْقِ اللهِ تَعَالَى وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللهِ

"Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıklar üzerinde düşünün; Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin"[312] buyrularak insanlar bundan menedilmiştir.

Bunun zor olması Allah Teâlâ'nın celâlinin gizli olmasından değil, belki açık (parlak) olmasındandır. Zira o kadar açıktır ki insanın gözü zayıf olduğundan görmeye takat getiremez. Nitekim yarasa gündüz uçamaz. Çünkü onun gözü zayıftır ve güneşin ışığına güç yetiremez, gündüz göremez. Akşam yaklaşınca güneşin ışığı zayıflar. O vakit uçmaya başlar. Avam halk bu derecededir. Sıddıkların ve büyüklerin o nazara takati olur fakat onlar da devamlı bakamaz. İnsan güneşe bakabilir ama sürekli buna dayanamaz. Zira devamlı bakacak olsa, gözünün bozulmasından korkulur. Güneşin ışığından kamaşan bakış, şaşılık meydana getirir ve gözü bozar. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın zatına nazar da insanı hayret ve dehşete düşürür, aklı şaşkınlık içinde bırakır. Şu halde doğru olanı, Allah Teâlâ'nın zatı ve sıfatları üzerinde düşünmemektir, çünkü akılların çoğu buna tahammül edemez. O halde büyüklerin Allah Teâlâ'nın sıfatlarının hakikatlerinden bildiklerini, avamın anlayacağı sözler dışında konuşmalarına izin yoktur. "Yüce Mevlâ; âlim, irade eden ve mütekellimdir" denirse, muhatap olan kimse bundan bir şeyler anlar, fakat kendi sıfatları cinsinden anladığı için temsil ve teşbihe girer.

Böyle birine şu kadarını söylemelidir: "Allah Teâlâ mütekellimdir; fakat O'nun sözü senin sözün gibi harf ve sözden oluşup bağlantı ve kesintiye tâbi değildir." Bununla beraber öyle kimseler de vardır ki bu sözü de kaldıramaz ve inkâr ederler. Onlara, "Allah Teâlâ'nın zatı senin zatın gibi değildir. Ne cevherdir, ne arazdır... O, ne bir mekândadır, ne bir yöndedir, ne âleme bağlıdır; ne ondan ayrıdır, ne âlemin dışında ne de içindedir" dersen bunu inkâr edip, "Bu mümkün değildir!" derler. Çünkü onlar tüm bunları kendilerine kıyaslayıp bu manadan olan azameti anlayamazlar. Zira hükümdar ve sultanlarda görülen azamet onların taht üzerine oturması ve tebaasının, önlerinde el pençe durmasıdır.

312 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 6311; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/81; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/67.

İşte bunlar Allah Teâlâ hakkında da bu hali düşünüp, "O'nun da dünya sultanları gibi eli, ayağı, gözü, ağzı ve dili olmalıdır ki azamet sahibi olsun!" derler. Kendilerinde bunları gördükleri için yüce Allah hakkında da olmazsa, noksanlık olacağını zannederler. Eğer sineğin aklı olsaydı ve ona, "Seni yaratanın iki kanadı, eli, ayağı yoktur; o, uçmaz da" denilseydi, sinek bunu inkâr ederek, "Benim yaratıcım benden nasıl noksan olur? Yaratıcının kanatları kırık olur mu? Yaratıcı uçmaya güç yetiremeyecek kadar âciz olur mu? Bende olan alet ve kudretin bir benzeri beni yaratan ve bana şekil veren de olmaz mı?" derdi. İnsanlar bütün işleri kendilerine kıyas ettiklerinden şeriat bu türlü düşünceleri yasaklamıştır.

Selef-i sâlihîn kelâmdan menetmişler; "Âlemde, âlemin dışında ve âleme bitişik ve ondan ayrıdır" gibi şeyleri açıktan konuşmayı uygun bulmamışlardır. Bunun yerine, "O, hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de O'na benzemez" demekle yetinmişlerdir. Bunu icmalen söyleyip tafsilatını bid'at saymışlardır. Çünkü insanların çoğunun aklı bunu kaldırmaz. Bunun için Allah Teâlâ, peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiştir:

"Kullarıma benim (zatıma has) sıfatlarımı haber verme, beni inkâr ederler; fakat onlara benden anlayacakları şeyleri haber ver."

O halde Cenâb-ı Hakk'ın zatıyla ilgili konuları konuşmamak ve bu hususta tefekkür etmemek daha iyidir; fakat kâmil akıl ve irfan sahipleri müstesnadır. Buna rağmen onlar bile sonunda dehşet, hayret ve şaşkınlığa düşmekten kendilerini kurtaramazlar. Kısaca Allah Teâlâ'nın sanatının hayret verici işlerinden O'nun azametini talep etmelidir. Zira mevcut olan her şey, O'nun azametinin ve kudretinin nurundan bir nurdur. Bir kimse güneşe bakamıyorsa da güneşin yeryüzüne düşen ışığına bakabilir.

Mahlûkat Üzerinde Düşünmenin Şekli

Var olan her şey O'nun sanatıdır; her biri acayip ve şaşılacak işlerdir. Yerde ve gökte hiçbir zerre yoktur ki hal diliyle âlemlerin Rabb'ini tesbih ve takdis etmesin. Hepsi de der ki: "Kemal üzere kudret sahibi

sensin, nihayetsiz ilim sendedir." Bunlar anlatılabilenden daha uzundur. Denizler mürekkep, ağaçlar kalem ve tüm insanlar kâtip olup da uzun zaman bunu yazmakla meşgul olsalar, ancak gerçeğin çok azını yazabilirler. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ۝

"De ki: Rabbim'in sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave getirsek dahi, Rabbim'in sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir" (Kehf 18/109).

Fakat kısaca şunu bilmelidir ki yaratılanlar iki kısımdır. Bir kısmından bizim hiçbir haberimiz yoktur, onları düşünemeyiz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ۝

"Yerin bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah'ı tesbih ve takdis ederim" (Yâsîn 36/36).

Haberimiz olduklarına gelince... Bunlar iki kısımdır; biri gözün göremedikleridir; arş, kürsî, melekler, şeytan ve cin gibi... Bunların tefekkürü de zordur. O halde çerçeveyi görülebilenler olarak belirleyip konuyu biraz daha basitleştirelim; gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar, yer ve yeryüzündeki dağlar, denizler, çöller, şehirler, dağlarda bulunan mücevher ve madenler, toprakta biten türlü çeşit bitkiler ve insandan başka yaşayan diğer canlılar gibi... İnsanın halleri ise hepsinden daha gariptir.

Gökyüzü ve yerin arasında bulunan; bulut, yağmur, kar, dolu, gök gürültüsü, şimşek, gök kuşağı ve havada meydana gelen hadiselerin tümü bu tefekkürün konusuna dâhil olup üzerlerinde düşünülebilir. Çünkü bunlar Cenâb-ı Hakk'ın hayret verici sanatındandır. O halde bunlardan bazısına kısaca değinelim. Bunların hepsi Allah Teâlâ'nın

âyetidir (delilidir). Yüce Mevlâ bunlara bakıp tefekkür etmeyi emretmiştir. Buyurmuştur ki:

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler" (Yusuf 12/105).

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

"Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?" (A'râf 7/185).

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün peş peşe gelişinde gerçek akıl sahipleri için nice âyetler (ibretler) vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar" (Âl-i İmrân 3/190-191).

Böyle deliller çoktur, o halde bunlara bakıp tefekkür etmelidir.

Birinci delil: Sana senden daha yakın olan birinci delilden, yeryüzündeki her şeyden daha şaşılacak bir halde olduğun, senin ise bundan haberin olmadığın anlaşılır. Bir münâdi şöyle seslenmektedir: "Kendine bak ve bizim azametimizi ve celâlimizi gör!" Nitekim âyet-i kerimede şöyle bildirilmiştir:

وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendi içinizde de birçok deliller var; hâlâ görmüyor musunuz?" (Zâriyât 51/21).

Şu durumda ilk olarak nereden geldiğini düşünüp kendini tefekkür et! Cenâb-ı Hak önce seni bir damla sudan yarattı. O suyu babanın beline ve annenin göğsüne yerleştirdi. Sonra onu senin için yaratılış tohumu kıldı ve şehveti kadın ile erkeğe musallat etti. Anne rahminde yer yaptı ve babanın suyunu oraya tohum yaptı. Sonra şehvet ve arzuya emredip o tohumu oraya ekti; hayız kanından o tohuma su verip insanı nutfe ile hayız kanından yarattı. Önce bir uyuşmuş kan parçası yaptı, sonra "mudga" denilen et parçası... Ardından ona can verdi. Bundan sonra aynı su ve kandan deri, et, sinir ve kemik gibi değişik şeyler ortaya çıkardı. Bundan sonra tüm uzuvlara şekil verdi. Başı yuvarlak yaptı, iki uzun el yarattı ve her birinin başında beş parmak yarattı. İçeride de mide, ciğer, dalak, öd, rahim ve bağırsak yarattı. Her birini ayrı bir miktarda var etti. Bunların her birinde birçok taksimat meydana getirdi. Her parmakta üç boğum yarattı ve her uzvu etten, deriden, damardan, sinirden ve kemikten terkip etti. Bir cevizden büyük olmayan gözü yedi tabaka halinde yarattı. Her tabakasını ayrı bir sıfatta yarattı. Eğer yalnız gözün halleri anlatılsa, nice kâğıtlar karalanır.

Sonra kemiklerine bak! Onu bir damla sudan nasıl da sağlam ve sert yarattı; her birine ayrı biçim ve ayrı ölçü verdi. Bazısını enli, bazısını içi boş, bazısını içi dolu yaptı ve birbiriyle en güzel şekilde birleştirdi. Her birinin miktarında, şeklinde, görünümünde bir hikmet hatta pek çok hikmet yarattı. Sonra kemikleri senin bedenine direk yaptı ve hepsini onun üzerine bina etti; o kemikleri de bir parça halinde yapmadı. Zira o zaman sırtı iki kat edip eğilmek mümkün olmazdı. Eğer onları dağınık ve birbirinden ayrı yaratsaydı, bu kez de ayakta durmak mümkün olmazdı. Bunun için eğilebilmek için onları omurlar halinde yarattı, sonra birbiriyle mütenasip kılıp birleştirdi. Gerektiği takdirde tek parça gibi doğru durabilmesi için de onların üzerine sinirleri, damarları sarıp sağlamlaştırdı. Her omurun ucunda damar gibi dört çıkıntı yaptı ve altında omurda da dört çukur yarattı. Böylece o çıkıntılar çukurlara girip yerleşti. Omurların her tarafında kanat gibi şeyler çıkardı. Böylece o omurlara sarılan sinirler sağlam olup ona dayansın. Kafatasının tamamını elli beş parça kemikten yarattı ve o parçaları birbirine ince

bağlarla birleştirdi. Böylece başın bir tarafına bir zarar gelirse, diğer tarafları sağlam kalıp kırılmaz. Dişlerin bazısının başını lokmaları ufalaması için yassı yarattı. Bazılarını da yemekleri kesip parçalaması ve değirmen gibi dişlere ulaştırması için keskin yarattı. Boynu yedi parça omurdan yarattı, damarlarla sinirleri sarıp sağlamlaştırdı ve başı onun üzerine koydu. Sırtı da yirmi dört parça kemikten yaratıp boynu onun üzerine koydu. Göğüs kemiklerini enli ve yassı yaratıp bu omurlarla birleştirdi. Diğer kemikleri de böyle yaptı. Bunun izahı uzundur. Kısaca senin bedenin 248 parça kemikten yaratılmış ve işinin kolay olması için her birine bir hikmet verilmiştir. Bütün bunlar ise zayıf bir sudan yaratıldı. Eğer o kemiklerin biri eksik olursa, yapmak istediğin işi tamamlamaktan âciz kalırsın; biri fazla olursa yine öyle...

Tüm bedeninde 527 kas yaratıp bunların her birine ayrı şekil verdi. Bazıları balık şeklinde, ortası şişkin, uçları ince; bazıları küçük, bazıları büyük olup onları et, sinir ve kendini koruyan tabakadan yarattı. Bunlardan yirmi dördü gözünü ve göz kapaklarını hareket ettirmen içindir. Diğerlerini buna kıyas et. Hepsini anlatmak uzun sürer.

Sonra senin bedeninde üç havuz yarattı ve o havuzlardan bedenine ırmaklar açtı. O havuzların biri beyindir. Ondan sinirler çıkar ve bütün bedene yayılır. His ve hareket bununla olur. Bundan sırtındaki omurların içerisinde bir kanal akıtıp sinirleri içten, özden uzak kılmadı. Zira aksi halde kuruyabilirlerdi. İkincisi ciğerdir. Ondan yedi uzva damarlar uzatıp gıda sevketti. Üçüncüsü yürektir. Ondan da bütün bedene damarlar gönderip, hayvanî ruhun bu kanalla bütün vücuda gitmesini sağladı. O halde bu uzuvların her birinin nasıl ve niçin yaratıldığını düşünmelisin. Gözü anlattığımız gibi yedi tabakadan ve en güzel biçimde ve renkte yarattı; gözün tozunu silip temizlemek için göz kapaklarını... Kirpikleri düz ve siyah yaratıp onu güzelleştirdi, gözün görmesine kuvvet kazandırdı. Bir toz girdiği zaman, göze ulaşmaması için kirpikleri birbirine geçirirsin ve onların arasından bakabilirsin; böylece yukarıdan gelen toz ve kirlerden kirpikle korunursun.

Daha acayip olanı ise şudur: Gözbebeği bir mercimek tanesinden büyük olmadığı halde, yer ve gök bu kadar azamet ve genişliği ile ona sığar.

Gözü bir anda açarak bunca uzak mesafede olan gökyüzünü görebilirsin. Eğer gözün görmesinin ve aynada meydana gelen görüntünün incelikleri ve acayiplikleri anlatılacak olursa, bunun için ciltlerce kitaplar yazılır.

Sonra kulağı yarattı ve hiçbir haşerenin içine girmemesi için onda acı bir su var etti. Ardından sesleri toplayıp kulak deliğine iletmesi için kulak kepçesini yarattı ve kulak deliğine inişli, yokuşlu şekil verdi. Böylece insan uyurken bir haşere girmek isterse zorlanır ve orada hareket ederken kişi uyanıp onu kendisinden uzaklaştırır.

Eğer ağızda, burunda ve diğer uzuvlardaki acayiplikleri açıklamaya kalkarsak konu daha da uzar. Bu anlattıklarımızdan maksat, böyle acayip işleri bilmenin yolunu öğrenmek ve her birinin neden yaratıldığını açıklamaktır. Yine bu şekilde Cenâb-ı Hakk'ın hikmet, azamet, lutuf, rahmet ve kudretini anlayıp baştan ayağa kadar hepsinin hayret verici olduğunu bildirmektir.

Özellikle insanın içindeki ve dimağ hazinesindeki duyu ve kuvvetleri hepsinden daha acayiptir. Göğsünde ve karnında olanlar da böyledir. Mide âdeta sürekli kaynayan sıcak bir tencere gibidir, yemekler onda pişer. Ciğer bunları kan yapıp uzuvlara gönderir. Safra kesesi bu kanın köpüğü olan safrayı tutar. Dalak kandaki lenfi tutup hastalıkları önler. Böbrek, kandan ayrılan suyu alıp mesaneye gönderir. Rahmin ve tenâsül uzuvlarının acayiplikleri de böyledir. Görmek, işitmek, akıl, ilim ve bunlar gibi insanda yaratılan kuvvetler sayısızdır.

Sübhânallah! Bir ressamın duvara yaptığı güzel resmi görsen, ustalığına hayret edip kendisini övmeye başlarsın. Fakat zâhirde ve bâtında bir damla sudan meydana gelen bu kadar nakışın ne kalemini ne de ressamını görüyorsun da ressamın azametinden hayret etmiyorsun! O'nun kemal, kudret ve ilminden dehşete düşmüyorsun, O'nun sonsuz rahmetinden ve âfetlerinin çokluğundan hayret içinde kalmıyorsun! Anne rahmindeyken insanın beslenmeye ihtiyacı vardır. Ağzını açarsa hayız kanı mideye ölçüsünden fazla girip ölümüne sebep olur diye, gıdayı göbek yoluyla verdi. Rahimden çıkınca, göbek yolunu kapatıp ağız yolunu açtı. Zira annesi, bebeğine gıdayı ölçü-

süyle verebilir. Sonra senin vücudun çocukluk çağında zayıf ve nazik olup yemeğe dayanamadığı için, oldukça latif olan anne sütünden sana gıda yaptı ve annenin göğsünde memeler yarattı. Sütün çok gelip de ıstırap vermemesi için o memenin başında ince delikler meydana getirdi. Annenin göğsünde bir boyacı peyda edip, aslında kan olan o sütü, kırmızıdan beyaza çevirip temiz ve latif olarak sana gönderdi.

Anneye de şefkat bahşetti. Öyle ki bebeği bir saat aç kalsa sabrı kalmaz. Sonra süt emmek için dişe ihtiyaç olmadığı için diş yaratmadı. Böylece annenin göğsünü de yaralanmaktan kurtardı. Yemek yiyebilecek zamana gelince vaktinde sana diş verdi ve sert yemekleri yiyebilmeye başladın. Bütün bu kudretleri görüp de yüce Mevlâ'nın azameti karşısında dehşete düşmeyen, O'nun sonsuz lutuf ve şefkatinden hayrette kalmayan; O'nun cemal ve celâline âşık olmayan basiretsiz ve kördür! Bu hususları düşünmeyip tefekkürü sanat edinmeyen gafildir ve hayvan tabiatındadır. Zira kendisine verilen en kıymetli şey olan aklı zayi etmiştir. Böyle biri acıkınca yemek, öfkelenince başkasına zarar vermek ve hayvanlar gibi Allah Teâlâ'nın marifet bahçesinden mahrum olmaktan başka bir şey bilmez. Basiret sahiplerine bu anlatılanlar yeterlidir. Bu izahlar ise sende olan hayret verici işlerin binde biri bile değildir. Bu hayret verici şeylerin çoğu sivrisinekten file kadar hayvanların çoğunda mevcuttur. Bunun açıklaması uzun sürer.

Diğer bir delil de topraktır. Eğer kendindeki hayret verici şeylerden başkasını görmek istersen, yeryüzüne bak! Onu senin için nasıl (bir sofra gibi) yaydıklarını, etrafını nasıl rahat kıldıklarını düşün. Öyle ki dağlarını sağlam yapmışlar, sert taşlar altından tatlı sular çıkarmışlardır. Üstelik bunlar çıkarken de birden değil, yavaş yavaş çıkar. Sert taşlarla sular tutulmasaydı, her yer suyla dolar, ovaları su basardı.

Bahar gelince etrafı bir seyret ve taş gibi olan yeryüzünün yağmurlar başlayınca nasıl canlandığını, ipek gibi yedi renge, hatta binlerce renge büründüğünü, yerden biten çiçeklerin ve açılan güllerin her birinin başka bir renkte, başka bir güzellikte olduğunu tefekkür et!

Sonra ağaçlara ve onlardaki meyvelere bak, tefekkür et ve her birinin güzelliğini, biçimini, tadını, lezzetini, kokusunu ve faydasını dü-

şün. Hatta hiç önem vermediğin otlara bak, onlarda nice faydalar gizlenmiştir. Bazısı acı, bazısı tatlı, bazısı tuzlu ve bazısı ekşi yaratılmıştır. Biri hastalık, biri sağlık, biri hayat verir ve biri de zehir olup hayatı götürür. Yine biri safrayı harekete geçirir, biri safrayı keser, biri damarların sonunda lenfi çıkarır, biri de lenfi harekete geçirir. Biri sıcak, biri soğuk, biri yaş, biri kuru, biri sert, biri yumuşak... Biri uyku getirir, biri uykusuz bırakır; biri neşe verir, biri keder... Biri sana gıda olur, biri hayvanlara, kuşlara yem... Düşün bunlar nasıl şeylerdir ve bunların her birinde ne kadar acayiplikler vardır. Böylece tüm akıl ehlinin dehşete düştüğü kâmil kudreti görürsün. Yeryüzünün acayipliklerinin bir kısmı bunlardır, tamamı ise sonsuzdur.

Bir diğer delil de adına maden denilen dağların ve yerin altında gizli bulunan kıymetli ve önemli emanetlerdir. Bunlardan bazısı ziynet ve süs içindir; altın, gümüş, la'l, firuze, yeşim ve billur gibi... Bazıları da alet yapmak içindir; demir, bakır, pirinç, tunç ve kalay gibi... Bazıları da başka işler içindir; tuz, kükürt ve neft yağı gibi... Bunların en değersizi tuzdur, onunla da yemekler hazmedilir. Eğer bir şehirde tuz bulunmazsa, bütün yemekler tatsız kalıp bozulur ve bütün insanlar hasta olur, hatta ölür. O halde Allah Teâlâ'nın lutuf ve rahmetine bak! Gıda olarak sana yemek verdi; onun lezzeti için de tuzu yarattı. Bunu da yeryüzüne yağan yağmurdan bir yerde birikcn saf sudan meydana getirdi. Bu deliller de oldukça fazladır ve öncekiler gibi sonu yoktur.

Bir diğer delil de yeryüzündeki hayvanlardır. Bazısı yürür, bazısı uçar, bazısı sürünür, bazısı iki ayağıyla yürür, bazısı dört ayağıyla, bazısının ise daha fazla ayağı vardır. O halde uçan kuşların türlerine ve topraktaki haşerata bak! Her birinin başka bir şekli, sûreti vardır. Hepsi de birbirinden güzeldir. Her birine gerekli olan şeyler verilmiş, gıdasını nasıl elde edeceği, yavrusu büyüyünceye kadar nasıl besleyeceği ve yuvasını nasıl yapacağı öğretilmiştir. Mesela karıncaya bak; nasıl da yemeğini vaktinde topluyor. Buğdayı taşıyamazsa onu parçalayıp ikiye bölerek götürüyor. Örümceğe bak; nasıl da evini yapıyor, hendese ile ne şekilde yuvasını kuruyor. Tükürüğünden ağ yapıyor, duvarda iki köşe seçip birinden başlayıp öbürüne götürüyor ve iplik tükenince-

ye kadar devam ediyor. Ondan sonra da onu işlemeye başlıyor. Gerdiği tellerin arasını eşit yapıp bazısını uzak, bazısını yakın kılıp biçimsiz olacak şekilde örmüyor. Duvarın bir köşesinde asılıp sineği kendine azık yapmak için bekliyor. Yaptığı ağ sineğin ayak ve kanatlarına dolanıp uçmasına engel olunca hemen üzerine atılıp onu yiyor ve bir diğerini avlamaya koyuluyor. Arıya bak! Evini altıgen yapıyor. Eğer dörtgen yapsaydı, kendi şekli yuvarlak olduğu için evinin köşeleri boş kalıp bozulurdu. Bütün şekiller içinde de altıgenden başka yuvarlağa yakın şekil yoktur. Bu, hendese kurallarıyla sabittir. Cenâb-ı Hak kendi lutuf ve rahmetiyle bu küçük hayvana öyle ihsanda bulunmuştur ki ona en doğrusunu ilham etmiştir. Sivrisineğe de ilham verip azığının senin kanında ve derinde bulunduğunu bildirmiştir. İnce, uzun ve içi boş bir hortum ile senin derini delip kanını emer. Bunun yanında ona bir his verilmiştir ki elini hareket ettirdiğinde kendisini yakalayacağını anlayıp kaçar. Ona iki de kanat verip uçmasını, çabuk kaçmasını ve geri gelmesini sağlamıştır. Eğer ona fazlu kereminden akıl ve dil verseydi, öyle şükrederdi ki insan buna şaşıp kalırdı. Fakat o yine de hal diliyle şükür ve tesbih eder. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ
وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halîmdir, bağışlayıcıdır" **(İsrâ 17/44).**

Bu türlü acayip işlerin sonu yoktur. Bunların yüz binde birini bilip söyleyecek cesaret ve güç kimde vardır?

Bu garip şekilli, acayip sûretli, güzel renkli, doğru endamlı hayvanları kendileri mi yarattı, sen mi yarattın! Bütün noksanlıklardan münezzeh olan Allah Teâlâ bunca açık delilleri, acayip işleri görmeyen nice gözleri kör etti ve bunları zâhirî gözüyle görüp gönül gözüyle ibret almayan nice gönülleri gafil kıldı. Onların kulakları mühim meselelere sağırdır, hayvanlar gibi sesten başka bir şey duymazlar; harf ve şekli olma-

yan kuşların tesbihini anlamazlar. Gözleri, görülmesi önemli olan şeyleri görmez. Harf, rakam, siyahlık ve beyazlık olmadan yazıyı görmezler. Yüce Mevlâ'nın harfsiz ve rakamsız bütün âlemin içinde ve dışındaki yazı ve şekillerini anlayamazlar. Karıncanın bir zerre gibi olan yumurtasına bak, neler söylüyor! Açık bir dille feryat ederek şöyle diyor:

"Ey selim kalpli! Bir kimse duvara bir sûret çizse, onun nakkaşlığından ve ustalığından hayrette kalırsın. Gel ve nakkaşı da, sûret çizeni de bende gör. Ben bir zerreden büyük değilken, nakkaş yaratışının başlangıcında benden bir karınca var edecek; iyi bak benim parçalarımı nasıl da bölmüş; bana baş, ayak, kalp, el, boy sûretleri yapar. Başımda ve dimağımda öyle bölmeler ve hazineler bina eder ki birine zevk kuvveti, birine tat kuvveti, birine koku kuvveti, birine işitme kuvveti yerleştirir. Başımın dışında ayna gibi bir görme uzvu yaratır, sonra da göz ve ağız çukurlarını... Vücudumdan el ve ayak çıkarır. Yediğim şeylerden faydalı olanları hazmettirir, işe yaramayanları da dışarı atar. Hepsini O yaratır, sonra vücudumu üç parça kılar ve birbirine bağlar. İhtiyaç kemerini belime bağlar ve üzerine siyah bir örtü örter. Senin için yaratıldığını sandığın bu âleme beni çıkarır. Senin gibi ben de nimetleri kullanırım. Hatta seni benim emrime verir de gece gündüz toprağı kazar, tohum ekersin; güzel ürünler almak için çabalarsın. Bana onları koyduğun yolu öğretir. Kendi yuvamın içinde yerin altındayken onun kokusunu duyarım. Sen bir yıllık gıdanı biriktirememenin derdindeyken, ben bir senelik yiyeceğimi alırım ve sağlam bir yere koyarım. Ardından topladıklarımı belki nemlenmiştir diye kurutmak için dışarı çıkarırım. Yağmur yağmadan evvel de yaratanımın bana verdiği ilham ile o taneleri yuvama götürürüm. Seninse dışarıda harmanın olsa, sel gelip hepsini götürse haberin olmaz. O halde beni bir zerreden böyle güzel ve çevik yaratan Allah Teâlâ'ya şükredeceğimi nasıl bilemem!"

Büyük olsun, küçük olsun hal diliyle yaratanına hamdüsena yapmayan hiçbir hayvan yoktur. Hatta böyle olmayan hiçbir bitki; cansız da olsa kâinatta böyle hamdetmeyen hiçbir zerre de yoktur. Fakat insanlar bunların sedasını işitmezler. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾

"Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten uzak tutulmuşlardır" (Şuarâ 26/212).

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halîmdir, bağışlayıcıdır" (İsrâ 17/44).

Bu da acayipliklerinin sonu olmayan bir âlemdir, açıklaması nasıl mümkün olsun?

Yeryüzünde ilâhî kudretin delillerinden biri de, bütün yeryüzünü saran büyük okyanustan birer parça olan kıtaların etrafını çevreleyen derin denizlerdir. Öyle ki bütün yeryüzü büyük bir denizin içindeki küçük bir ada gibidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

اَلْأَرْضُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَضْطَبِلِ فِي الْأَرْضِ

"Denizlerin yanında kara parçaları, yeryüzüne nisbetle bir ağıl (hayvanların barınağı) gibidir."[313]

Yeryüzündeki hayret verici hallere baktıktan sonra denizdeki acayipliklere bak. Denizler, karalardan büyük olduğu gibi acayiplikleri de fazladır. Zira karada bulunan her hayvanın bir benzeri de denizde vardır. Fakat denizde bulunan pek çok hayvan karada yoktur. Onların her birinin şekli, yaşayışı farklıdır. Bazısı gözle görülemeyecek kadar küçüktür, bazısı da o kadar büyüktür ki deniz yolcuları üzerine çıkıp onu kara parçası zannederler. Öyle ki biri onun üzerine inip ateş yaktığında, hayvan ondan etkilenip hareket eder, böylece onun bir canlı olduğu bilinir. Denizin hayret verici işleri hakkında sayısız kitap kaleme alınmıştır.

313 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 13/388.

Deniz hayvanının kabuklarına bak! Denizin derinliklerinde, kabuğu sedef olan bir hayvan yarattı. Ona öyle bir ilham verir ki yağmur yağınca sahile gelir. Deniz suyu gibi tuzlu olmayan saf yağmur damlalarının içeri girmesi için kabuğunu açar. Sonra kabuğunu kapatarak denizin derinliklerine gider. O yağmur damlalarını, nutfenin rahimde durması gibi içinde saklar, büyütür ve inci meydana gelir. Bunlardan bazısı küçük, bazısı da büyüktür. Sen onlardan süs ve ziynet yaparsın.

Denizin içinde bitki şeklinde kırmızı bir cevher yaratılmıştır; bu bitki değil, mercandır. Yine denizden sahile bir cevher atılır, ona da amber denir. Hayvanların şaşılacak hallerinden başka, bu türlü acayip cevherler de sonsuzdur. Sonra gemilerin hayret verici hallerini, Allah Teâlâ'nın onu nasıl suyun üzerinde tuttuğunu, onda tüccarları, mal taliplerini ve diğerlerini taşıdığını, yüklerini taşıması için gemileri onların emrine verdiğini, sonra onları gidecekleri yöne sevketmesi için rüzgârı göndermesini, denizcilere rüzgârların geliş ve esiş yönlerini ve vakitlerini öğretmesini düşün! Hepsinden daha garip olanı suyun şekil ve görünüşünü latif ve berrak kılıp cüzlerini birbirine bağlı yaratmasıdır. Bundan daha hayret verici olanı da hayvanların ve bitkilerin hayatının ona bağlı olmasıdır. Eğer kul bir yudum suya muhtaç olsa ve ondan engellense, onu elde etmek için imkânı olsa yerin bütün hazinelerini ve dünyanın mülkünü verirdi. Suyu içse fakat bu defa da onu dışarı çıkaramasa, onu çıkarmak için yine yerin bütün hazinelerini ve dünyanın mülkünü harcardı. Kısaca denizin acayiplikleri de nihayetsizdir.

Bir diğer delil de havadır. Hava da deniz gibidir; dalgaları vardır. Onun dalgası rüzgârdır. Hava, gözle görülmeyen ve gözün görmesine engel olmayan latif bir cisimdir, ruhun da gıdasıdır. Yeme ve içmeye günde bir defa ihtiyaç duyulur fakat az bir süre nefes alamazsan ölürsün. Bunun da farkında değilsin! Havanın diğer bir özelliği gemilerin, cisimlerin batmamasını sağlamasıdır. Bunun açıklaması uzundur. Havaya bak, göğe varmadan evvel bulut, yağmur, kar, yıldırım ve şimşek gibi neler yaratılmıştır. Latif hava içinde meydana gelen koyu buluta bak! Bazan denizden meydana gelip su buharını taşır. Bazan beyaz olur ve dağların yanında meydana gelir. Bazan da havanın kendisin-

den peyda olur. Dağlardan, denizlerden ve çeşme sularından uzak olan yerlere damla damla ve yavaşça su döker. Her damla doğru bir istikamette kendisine tayin edilen yere iner.

Şöyle ki sanki ona, "Filan böcek susamıştır, su içecek; filan tohumun suya ihtiyacı vardır, su emecek; filan bitki kurumuştur, ıslanacak; filan meyve, ağacın tepesinde kuruyor, kökü sulanacak, bu suyu emecek ve su kanalları ile emip meyveye ulaştıracak, her biri kıl kadar ince olan bu kanallardan meyveye su gidecek, onu taze ve sulu edeceksin" deniliyor.

Sen ise bunların tamamından habersizsin, Allah Teâlâ'nın lutuf ve rahmetini bilmezsin. O damlaların her birinin üzerine, nereye ineceği ve kime nasip olacağı yazılıdır. Bütün insanlar toplansa, bu yağmur tanelerinin sayısını bilemezler. Eğer yağmur bir defada yağıp geçseydi bitkilere su yavaş yavaş ulaşmazdı. Sonra ilâhî kudret kış mevsiminde yağmurun yoluna soğuğu musallat eder. Yere düşerken kar haline gelir ve hallacın attığı pamuk gibi yukarıdan dökülür. Dağları kar için depo gibi yapar ve soğuk kılar; böylece hemen erimez. Sonra sıcaklar artınca ağır ağır erimeye ve akarsuları gerektiği gibi beslemeye başlar. Böylece bütün yaz mahsuller kendi ihtiyaçlarını bu sudan temin eder. Eğer böyle olmasaydı, her an yağmur yağması gerekirdi. Böyle olsaydı sıkıntı da artardı. Bir defadan yağsa bitkiler bütün sene susuz kalırdı. Karda da bunun gibi pek çok lutuf ve rahmet vardır. Her şeyde de böyledir. Yeryüzünün ve semanın tüm zerreleri; hak, hikmet ve adalet üzere yaratılmıştır. Bunun için Allah Teâlâ,

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ۝ مَا خَلَقْنَاهُمَآ اِلَّا بِالْحَقِّ

"Biz, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Biz onları ancak hak ile (Hakkı ispat için) yarattık" (Duhân 44/38-39) buyurmuştur.

Bir diğer delil de göklerin melekûtu, yıldızlar ve bunların acayipliklerdir. Yer ve yeryüzündeki acayiplikler onların yanında muhtasardır (özettir). Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde sema âlemini ve yıldızları tefekkür etmek emrediliyor. Allah Teâlâ, onları düşünmekten yüz çevirenleri kınayarak,

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾

"Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık; onlar ise, ondaki delillerden yüz çeviriyorlar" (Enbiyâ 21/32) buyurmuştur.

Yine buyurmuştur ki:

لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

"Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler" (Mü'min 40/57).

O halde sana göklerin melekûtunu ve onun hayret verici işlerini tefekkür etmen emredilmiştir. Fakat bu göğün maviliğini ve yıldızların parlaklığını görüp gözünü kapamak demek değildir. Zira hayvanlar da bu kadarını yapar. Sana daha yakın olan ve göğe nisbeten bir zerre miktarı bile olmayan kendini tanıyamazsan, göklerin melekûtunu nasıl anlarsın!

Demek ki basamak basamak ileri gidip önce kendini sonra da yeri, bitkileri, hayvanları ve madenleri tefekkür etmelisin. Ardından havayı, yıldızları; sonra da arşı tefekkür etmelisin. Bundan sonra da cisimler âleminden dışarı çıkıp ruhlar âlemini tefekkür etmelisin. Sonra bulutları ve onun acayipliklerini tefekkür etmelisin. Daha sonra da gökleri, meleklerin, şeytanların, cinlerin değişik makamlarını tefekkür etmelisin. Sonra da semayı, yıldızları ve onların terkibini, seyir ve hareketlerini tefekkür etmelisin ve onların nasıl olduklarına ve yıldızların sayısına dikkat etmelisin. Onların sayısını kimse bilmez, her biri ayrı bir renktedir. Bazısı kırmızı, bazısı beyaz, bazısı yeşil renktedir. Bazısı küçük, bazısı büyüktür. Sonra onlar çeşitli şekillerdedir. Bazısı kuzu, bazısı öküz, bazısı sığır ve bazısı da akrep şeklindedir. Böylece belki yeryüzündeki eşya şeklinde gökteki yıldızlardan örnekler vardır.

Sonra onların seyir ve hareketleri farklı farklıdır. Bazısı bir ayda devrini tamamlar, bazısı bir yılda, bazısı on iki yılda, bazısı otuz yılda, en uzunları da -eğer dünyanın ömrü kalıp kıyamet kopmazsa- 36.000 yılda.... Demek ki bunların hayret verici işlerinin sonu yoktur. Yeryü-

zünün bazı hallerini öğrendin. Yerle gök arasındaki farkı, onların büyüklüğüne göre düşün. Tamamının gezilmesi mümkün olmayan yeryüzü bu kadar genişliği ile güneşin yüz altmışta biri kadardır. Bundan güneşin ne kadar uzak olduğu anlaşılıyor. Bundan dolayı küçük görünüyor. Yine onun ne kadar hızlı hareket ettiği de anlaşılıyor ki, yarım saatte bütün dünyaya görünüyor. Bu zaman zarfında katedilen mesafe yerin 160 misli kadardır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Cibrîl'e [aleyhisselâm], *"Güneş kaydı mı?"* diye sorunca, Cibrîl, "Hayır, evet" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Nasıl aynı anda 'hayır' ve 'evet' dersin?"* diye sorunca, Cibrîl, "Benim, 'hayır' dememle 'evet' demem arasında güneş beş yüz senelik yol gitti"[314] dedi.

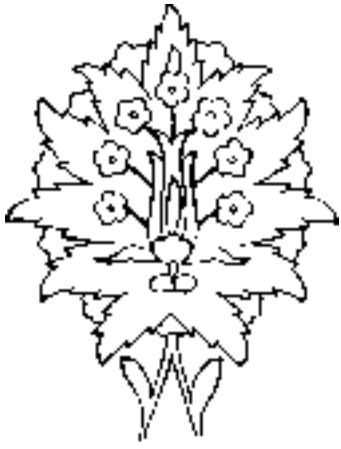
Semada, yeryüzünden yüz kat büyük yıldızlar vardır. Çok yüksek oldukları için böyle küçük görünürler. Yıldızlar bu şekilde olunca feleğin ne kadar büyük olduğunu sen kıyas et. Bunlar bunca azametleriyle senin gözüne küçük görünüyorlar ki yaratıcının padişahlığını anlayasın. O halde her yıldızda bir hikmet vardır. Onların her birinin renginde, hareketinde, hızında, dönüşünde, istikametinde, doğuşunda, batışında ayrı ayrı hikmetler bulunur. Bunların arasında en açık hikmet güneşin hareketidir. Onun feleğine, büyük felekten bir meyil verilmiştir. Böylece bazan yakın, bazan da uzak olur. Bunun sebebiyle hava değişir; soğuk, sıcak ve itidalli olur. Bunun için gece ve gündüz de değişir; bazan uzun, bazan da kısa olur. Onların nasıl uzayıp kısaldıklarını anlatmaya kalkarsak uzun sürer. Allah Teâlâ'nın bu kısa dünya hayatında, bu konuda bize verdiği ilimleri anlatmaya kalkarsak günler alır. Bizim de bildiklerimiz âlimlerin ve velilerin yanında kısadır. Bütün âlimlerin ve velilerin bildikleri de peygamberlerin yanında kısadır. Peygamberlerin bildikleri de mukarreb meleklerin yanında kısadır. Bunların hepsinin ilmi de Allah Teâlâ'nın ilminin yanında kısadır. Zaten Cenâb-ı Hakk'ın ilmine nisbeten bunlara ilim demek câiz de değildir. Sübhânallah! Allah Teâlâ insanlara bu kadar ilim vermişken, hepsinin alnına cahillik damgası vurup şöyle buyurmuştur:

314 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 13/408.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

"Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbim'in bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir" (İsrâ 17/85).

Tefekkür hakkında verilen bu kadar örnek, gafletini tanıman içindi. Eğer bir sultanın sarayına gitsen, oradaki desenleri ve süsleri görsen, uzun süre bunları anlatır, hayranlığını dile getirirsin. Fakat daima yüce Mevlâ'nın sarayında bulunup bunca acayipliği görmene rağmen hiç hayrete düşmezsin! Bu cisimler âlemi, Cenâb-ı Hakk'ın (yarattığı) sarayıdır. Bu sarayın yaygısı yeryüzü, çatısı da semadır. Fakat bu çatı sütunsuzdur; bu da oldukça acayiptir. Bu sarayın hazinesi dağlar, definesi denizler, araç gereçleri hayvanlar ve bitkiler, çerağı ay, meşalesi güneş, kandilleri yıldızlar, meşale taşıyıcıları meleklerdir. Sen ise bunca acayiplikten gafilsin! Oysa saray büyük, göz ise küçüktür; hepsi ona sığmaz. Sen padişahın sarayındaki bir delikte bulunan karınca gibisin. O delikten de ancak yiyeceğinden ve arkadaşlarından haberin olur. Sarayın güzelliğinden, hizmetçilerin çokluğundan, sultanın tahtından ve hâkimiyetinden hiçbir haberin yoktur. Eğer bu şekilde karınca mertebesinde kalmak istiyorsan devam et! Yok, istemiyorsan, sana marifetullah bahçesinde temaşaya dalman için ucu açık bir yol bahşedilmiştir. O halde durma, dışarı çık ve gözlerini aç da Allah Teâlâ'nın acayip işlerini görüp dehşet ve hayret içinde kal! Vesselâm.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TEVHİD VE TEVEKKÜL

Tevekkül, mukarriblerin makamlarındandır ve büyük bir derecedir. Fakat onun ilmi oldukça ince ve zordur; böyle olduğundan onunla amel etmek de zordur. Bir kimse meydana gelen işlerde Allah Teâlâ'dan başkasının etkisinin olduğunu düşünse, tevhidi noksan olur. Diğer taraftan, "Hiçbir sebep gerekmez!" derse, şeriattan ayrılmış olur. Eğer, "Sebepleri araya koymak icap etmez!" derse, akla aykırı davranmış olur, "Bu lâzımdır" derse, bu kez de sebeplerden birine tevekkül etmiş olur. Bu da tevhidde noksanlık doğurur. O halde tevekkülün açıklaması hem akla, hem şeriata, hem de tevhide uygun olmalı; bunların hepsini bir arada bulundurmalıdır. Bu ise çok zor bir iştir ve herkes bunu anlayamaz. Biz ilk olarak tevekkülün faziletini, sonra hakikatini, sonra da hallerini ve amellerini açıklayalım.

Tevekkülün Fazileti

Allah Teâlâ herkese tevekkülü emrederek bunu imanın şartı kılıp şöyle buyurmuştur:

وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

"Eğer müminseniz Allah'a tevekkül edin (güvenip dayanın)" (Mâide 5/23).

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

"Allah, tevekkül edenleri sever" (Âl-i İmrân 3/159).

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

"Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter" (Talâk 65/3).

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ

"Allah kuluna kâfi değil midir?" (Zümer 39/36).

Böyle âyet-i kerimeler çoktur.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

أُرِيتُ الْأُمَمَ فِي الْمَوْسِمِ فَرَأَيْتُ أُمَّتِي قَدْ مَلَأُوا السَّهْلَ وَالْجَبَلَ، فَأَعْجَبَتْنِي كَثْرَتُهُمْ وَهَيْأَتُهُمْ فَقِيلَ لِي: أَرَضِيتَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قِيلَ: وَمَعَ هَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"Hac mevsiminde bana ümmetler gösterildi. Ümmetimin dağları ve ovaları doldurduğunu gördüm. Onların çokluğu ve hali çok hoşuma gitti. Bana,

'Razı mısın?" denildi. Ben de, 'Evet!' dedim. Bana,

'Onlarla birlikte, ümmetinden yetmiş bin tanesi hesapsız olarak cennete girecektir' denildi." Ashap,

"Onlar kimlerdir yâ Resûlallah?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

الَّذِينَ لَا يَكْتَوُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَلَا يَسْتَرْقُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

"Onlar, dağlama yapmazlar, uğur için kuş uçurmazlar (fal ile uğraşmazlar), muska yapmazlar ve (her hallerinde) Rab'lerine tevekkül ederler" buyurdu.

Bunları işiten Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî [radıyallahu anh] ayağa kalkarak,

"Yâ Resûlallah! Allah'a dua ediniz de beni onlardan yapsın!" dedi. Rèsûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ

"Allahım, bunu onlardan yap!" diye dua etti. Bir başkası daha ayağa kalkarak,

"Allah'a dua ediniz beni de onlardan yapsın!" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ

"Ukkâşe seni geçti!"[315] buyurdu.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا

"Eğer siz Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, kuşlara rızık verdiği gibi size de rızık verir. Onlar sabah karınları boş olarak yuvalarından çıkarlar, akşam tok olarak yuvalarına dönerler."[316]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

مَنِ انْقَطَعَ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفَاهُ اللهُ تَعَالَى كُلَّ مَؤُنَةٍ وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنِ انْقَطَعَ إِلَى الدُّنْيَا وَكَّلَهُ اللهُ إِلَيْهَا

"Kim, tamamen Allah Teâlâ'ya yönelirse, Allah Teâlâ ona her işinde yeter ve onu hiç beklemediği yerden rızıklandırır. Kim de dünyaya yönelirse, Allah onu dünya ile baş başa bırakır."[317]

---

315 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/403, 404; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6084; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5318, 5319; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 9/304. İlk kısmı hariç bk. Buhârî, Tıb, 17 (nr. 5705); Müslim, İmân, 94 (nr. 374); Tirmizî, Kıyâmet, 16 (nr. 2634).

316 Tirmizî, Zühd, 33 (nr. 2515); İbn Mâce, Zühd, 14 (nr. 4303); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/30.

317 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 3383; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1076.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] mancınığa konup ateşe atıldığı zaman, havada Cebrâil [aleyhisselâm] gelip bir ihtiyacının olup olmadığını sordu. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], *"Rabbim bana yeter; O ne güzel vekildir"* sözüne vefa göstererek,

"Sana gelince, hayır (senden bir yardım istemiyorum. Rabbim'e gelince, o zaten beni görüyor; O bana yeter)" dedi. Bunun için Allah Teâlâ, Kur'an'da ondan bahsederken,

وَإِبْرَٰهِيمَ ٱلَّذِى وَفَّىٰٓ ۝

"Ahdine vefa gösteren İbrahim..." (Necm 53/37) buyurmuştur.

Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir: "Ey Davud, hangi kul, yarattıklarımı bırakıp bana tutunursa, gökler ve yer (ehli) ona tuzak kursa, onun için muhakkak bir çıkış yolu yaratırım."

Tâbiînden Said b. Cübeyr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bir gün beni akrep soktu. Annem benim için rukye yaptırmaya yemin etti. Ben de (annemin yemini yerine gelsin diye), rukye yapana akrep tarafından sokulmayan elimi verdim (Sokulan elimi vermedim ki tedavi için rukye yaptırmış ve hadiste belirtildiği gibi tevekkül etmekten çıkmış olmayayım)."

İbrahim b. Edhem [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Rahiplerden birine,

"Nereden yiyorsun?" diye sordum. Rahip bana,

"Bunun ilmi benim yanımda değildir; fakat beni nereden yedirdiğini Rabbim'e sor" dedi.

Bir kimseye, "Her gün ibadet ediyorsun, azığını nereden temin ediyorsun?" diye sordular. Cevap olarak dişlerini gösterdi. Yani, "Değirmeni yapan, suyunu da gönderir" demek istedi.

Herim b. Hayyân [rahmetullahi aleyh], Veysel Karanî'ye [rahmetullahi aleyh], "Nerede olmamı emredersin?" diye sordu. Veysel, Şam'ı işaret etti. Herim,

"Orada geçim nasıldır?" diye sorunca, Veysel,

"Yazık şu kalplere! Onlara şüphe karıştı, artık onlara öğüt fayda vermez" dedi.

Tevhidin Hakikati

Tevekkül kalbin hallerindendir ve o, imanın meyvesidir. İmanın pek çok eseri vardır; fakat tevekkül bunlardan ikisine dayanır. Biri tevhide iman, diğeri lutuf ve rahmet kemaline imandır. Tevhidin açıklaması uzundur ve bunun ilminin nihayeti yoktur. Biz burada sadece tevekkülün binası olacak kadarını anlatalım.

Şunu bilmek gerekir ki tevhid dört derecedir: Bir özü vardır, özünün de özü vardır. Bir de kabuğu vardır, kabuğunun da kabuğu vardır. O halde iki özü, iki de kabuğu vardır. Tevhid ceviz gibidir. Cevizin de iki içi ve iki kabuğu olduğunu herkes bilir. Yağı da özünün özüdür.

Birinci derece: Dil ile "lâ ilâhe illallah" deyip kalple itikad etmemektir. Bu, münafıkların tevhididir.

İkinci derece: Kişi "lâ ilâhe illallah"ın manasına ya cahiller gibi taklitle inanır ya da kelâm âlimleri gibi delilin ispatıyla...

Üçüncü derece: Her şeyi bir yaratanın var ettiğini görmek, her işin tek bir fâil tarafından yapıldığını, başka birinin hiçbir müdahalesinin olmadığını anlamaktır. Bu bakış için kalpte bir nurun parlaması gerekir. Böyle ortaya çıkan iman, cahillerin ve kelâm âlimlerininkine benzemez. Onların imanı, taklit ve ispat hileleri ile kalbe vurulan bir bağ gibidir. Bu görüş ve anlayış ise kalbin açılması, bağların çözülmesidir. Mesela bir ev sahibinin evde bulunmasına inanmak üç yolla olur:

1. Birinden işiterek inanmak. Taklit ile olan iman bunun gibidir.

2. Ev sahibinin her gün kullandığı binek hayvanını, başlığını, ayakkabılarını evde görmek. Bu da kelâm âlimlerinin imanına misaldir.

3. Ev sahibini evde görerek inanmaktır. Bu, ârifîlerin tevhidine örnektir. Böyle tevhid her ne kadar yüksek derecedeyse de bunun sahibi hem mahlûkatı görür hem de yüce Mevlâ'nın tecellilerini... Böylece

bunların yaratıcı tarafından var edildiğini bilir. Fakat kesrette olduğu için yine de tefrikada bulunur ve tevhidi tam olamaz.

Dördüncü derece: Bu, tevhidin kemalidir. Varlık âleminde sadece bir olan Allah'ı görmektir. O, sıddıkların müşahedesidir. Sûfîler ona, "fenâ fi't-tevhid" ismini verirler. Çünkü o, ancak tek olanı (Allah'ı) görür (her şeyde O'nun azametini müşahede eder); öyle ki kendi nefsini dahi görmez. "Tek"te müstağrak olduğu için nefsini görmeyince, tevhidinde nefsinden de fâni olur. Yani nefsini ve halkı görmekten fâni olur.

Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc [rahmetullahi aleyh], İbrahim el-Havvâs'ı [rahmetullahi aleyh] çokça sefer ederken gördüğünde ona,

"Neden dolaşıp duruyorsun?" diye sordu. O da,

"Tevekkül halimi sahih hale getirmek için dolaşıyorum" dedi. İbrahim el-Havvâs, tevekkül ehlinden biriydi. Bunun üzerine Hüseyin el-Hallâc,

"Desene ömrünü iç âlemini mamur etme yolunda tükettin, peki tevhidde fenâ hali nerede kaldı?" dedi.

Bu da dört makamdır:

Birincisi: Münafıkların tevhididir ve kabuğun kabuğudur; tıpkı cevizin dış kabuğu gibi... Eğer onu yersen ağzında çirkin bir tat bırakır, içine bakarsan da dışı yeşil görünse bile çirkindir. Yakılınca bol duman çıkararak ateşi söndürmekten, evin bir köşesine bırakıldığında yer daraltmaktan ve birkaç gün ceviz içini taze tutmaktan başka bir işe yaramadığı gibi, münafığın tevhidi de onu dünyada kılıçtan (öldürülmekten) korumaktan başka bir şeye yaramaz.

İkincisi: Ölümden sonra beden çürür ve ruh yalnız kalır, böyle olunca da o tevhid hiçbir şeye yaramaz. Cevizin dış kabuğu yanmaya uygundur ve içini koruyup evde bozulmadan kalabilmesine yarar. Fakat ceviz içinin yanında kıymetsiz kalır. Avamın ve mütekellimin tevhidi de onların içini, yani canlarını cehennem ateşinden korur. Fakat her ne kadar kullanılsa, işe yarasa da ceviz içinin ve yağının letâfe-

tinden uzaktır. Asıl maksat cevizin içidir ve üstün olan odur. Eğer yağa eklenirse onu kirletir. Zira bu kabuk tamamen saflığa ulaşmış değildir.

Üçüncüsü: Bu derecedeki tevhid de tefrika ve kesretten uzak değildir.

Dördüncüsü: Bu, tamamen temiz bir tevhiddir. Bundan yalnızca Cenâb-ı Hak kalır. Kişi her nereye bakarsa O'nun tecellilerini görür, kendisini bile unutur. Mâsivayı görmediği gibi kendisini de görmez.

Tevhidin Dereceleri

Eğer, "Tevhidin bu derecelerini benim anlamam zordur. Her şeyi bir görmeyi anlayabilmem için bana açıklanması gerekir. Sebepleri çok görüyorum, her şeyi nasıl bir görürüm? Gökyüzü, yer ve insanlar görünüyor, bunlar bir değildir!" denirse, şöyle söyleriz:

Münafığın tevhidi dille, avamın tevhidi itikadla, mütekellimin itikadı da delille olur. Bunların üçünü de anlayabilirsin. Dördüncü tevhidin ise anlaşılması zordur.

Tevekkül için dördüncü tevhide gerek yoktur. Tevekkül için üçüncü tevhid yeterlidir. Dördüncü derecedeki tevhidi, tatmayanlara ifade etmek zordur. Fakat şu kadarını bilmelidir ki bazı şeyler arasında bazı yönlerden irtibat olabilir ve o irtibat sebebiyle hepsi bir şey hükmünde olabilir. Zira âriflerin bakışı bu vecihle bir görür, çokluk görülmemiş olur. Şöyle ki insan; et, deri, baş, ayak, mide, ciğer gibi pek çok şeye sahiptir. Ancak manada insanlık bakımından bir şeydir. Bir insanı düşününce, onu ayrı ayrı parçaları akla gelmez, tek parça olarak biliriz. Kişiye, "Ne gördün?" diye sorulursa, bir şeyden fazlasını değil; yalnızca bir insan gördüm" der. Ona, "Ne düşündün?" diye sorulursa, "Bir şeyden fazlasını düşünmedim; sevgilimi düşündüm" der. O halde her şey onun sevgilisi olur ve o da bir şeydir. Marifette öyle bir makam vardır ki bu dereceye ulaşan bir ârif, var olan her şeyi, bir bakımdan birbirine bağlı olarak görür. Dünyadaki çeşitli cisimleri, bir insanın uzuvları gibi görür. Mahlûkatın, yaratana karşı halini yalnız bir bakımdan görür. Sema, yeryüzü ve yıldızlar gibi âlemin parçalarının birbiriyle

nisbeti vardır. Bu, bir hayvanın uzuvlarının birbirine bağlı olmasına benzer. Müdebbirlerin (gezegenlerin) birbirine bağlı olması da böyledir. Bunlar bir yönden değil, pek çok yönden birbirine bağlıdır. Tıpkı beden memleketinin müdebbir olan ruh ve akılla bağlantısı gibi...

إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ

"Allah Âdem'i kendi sûretinde (özel tecellilerine mahal ve ayna olarak) yarattı"[318] hadis-i şerifinin manasını anlamayan kimse, bu sözlerimizi kavrayamaz. Kitabımızın başında bu konuya kısaca değinmiştik. Bu manada sözü kısa tutmak daha evladır. Zira aklı kıt kimselerin zihnini daha da karıştırır; herkes bunları anlamaya güç yetiremez.

Fiilde olan üçüncü tevhidi, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabımızda açıkladık. Eğer bunun ehliysen, oradan okursun. Tefekkürün aslı için söylediklerimiz bu kadar yeter. Güneş, ay, yıldızlar, bulutlar, yağmur ve tabiattaki bütün kuvvetler Cenâb-ı Hakk'ın emrindedir, hiçbiri kendisi kıpırdayamaz. Kâtibin elindeki kalem gibi, Allah Teâlâ irade etmeyince hiçbir şey hareket edemez. O halde işleri onlara yüklemek hatadır. Bu, padişahın emrini kaleme ve kâğıda havale etmek gibidir.

İnsanın ihtiyarına bakarak, onun elinde bir şey vardır, diye düşünmek de yanlıştır. Zira insan ihtiyarında mecburdur. Söylediğimiz gibi onun işi kudretin bağındadır ve kudret iradenin musahharıdır (ona bağlıdır).

Kulun yapmak istediği şey, istediğinde yaratılır. Bu durum istese de istemese de böyledir. O halde kudret iradenin musahharı olduğundan irade kilidi kulun elinde değildir; hiçbir şey onun elinde değildir. Bu meselenin tümünü daha iyi anlamak için insanlara havale edilen fiillerin üç derece olduğunu bilmelisin:

Birincisi: Mesela ayağını suya koyarsan batar. Bu durumda, "Suyu parçaladı, ikiye ayırdı" derler. Buna "tabiî fiil" denir.

İkincisi: İnsan nefes alıp verir. Buna "iradî fiil" denir.

Üçüncüsü: İnsan konuşur ve yürür. Buna, "ihtiyarî fiil" denir.

318 Buhârî, İsti'zân 1 (nr. 6227); Müslim, Birr, 32 (nr. 115); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/244, 251.

Tabiî fiilin insanın elinde olmadığı açıktır. Zira suya basan insan mutlaka batar. İster batmak istesin, ister istemesin. Bu, suya attığın bir taşın kendi hareketiyle değil, ağırlığından dolayı zaruri olarak batması gibidir.

İradî fiil nefes alıp vermek gibidir. Bunu iyi düşünürsen, nefesini tutmak istediğinde buna güç yetiremediğini görürsün. Zira kul, nefesin iradesi daima kendisinden meydana gelecek şekilde yaratılmıştır; bunu ister arzu etsin, isterse etmesin böyledir. Bir kimse uzaktan birinin gözüne iğne batırmak istese, muhatabı zaruri olarak gözünü kapatır. Kapatmak istemese de bunu yapamaz. Çünkü o irade kendiliğinden hâsıl olacak şekilde yaratılmıştır. Bu durum tıpkı suya bastığın zaman ayağının zaruri olarak batacak vasıfta yaratılması gibidir. O halde bu anlattıklarımızdan insanın iki çeşit hareketinin de mecburi olduğu anlaşılmış oldu.

Söylemek ve yürümek gibi ihtiyarî fiillere gelince... Bunu anlamak güçtür. Çünkü kul bunları isterse yapar, istemezse yapmaz. Fakat şu husus bilinmelidir ki insanın bu hareketleri yapmak istemesi, ancak aklın bunun yapılmasını faydalı görüp yapılmasına hüküm verdiği zaman olur. Bazan aklın bu şekilde hükmetmesi düşünmeye bağlı olur. Düşünüp de faydalı olduğuna hüküm verince, mecburi irade meydana gelip uzuvlar hareket etmeye başlar. Bu durum tıpkı, iğne gözüne batırılmak istendiğinde gözü mecburi olarak kapatmak gibidir. Fakat iğnenin göze zararlı olduğu açıkça bilindiğinden, gözü kapatmanın faydalı olduğu daima akılda bulunduğundan ayrıca düşünmeye ihtiyaç yoktur. O halde burada fayda düşünmeden irade meydana gelir. İradeden de kudret doğar ve mecburi olarak göz kapatılır. Burada düşünme olmadığından gözün kapanması, suya batmak gibi olur. Mesela bir kimseyi dövmek için sopayla kovalasalar, tabii olarak kaçar ve karşısına bir uçurum çıksa oradan kolayca atlayabileceğini bilse, atlar. Atlamanın zahmetinin, değneğin zahmetinden büyük olduğunu bilse, yerinde durup değneğin zahmetine rıza gösterir. Çünkü hareket iradeye bağlıdır. İrade de fayda mülahaza ettiği tarafa... Bunun için bir kimse, eli ve bıçağı olduğu halde intihar etmez. Zira elin kudreti iradeye bağlıdır, irade de aklın, "Bu işi yapmak uygundur, bunda fayda vardır" diye hükmetmesine bağlıdır. Akıl da bu hususta mecbur de-

ğildir. Çünkü bir ayna gibidir. Karşılaştığı her şeyin resmi kendisinde teşekkül eder, intihar etmek faydalı olmayınca intihar etmek fikri akıl aynasında şekillenmez. Fakat dayanamayacağı ve intihar etmeyi daha iyi gördüğü bir belaya uğradığında bunu göze alır. Demek ki bu hareketlere "ihtiyarî" denmesi, onların faydalı olduğunun düşünülmesindendir. Yoksa ihtiyarî ameli yapmak mecburiyeti ortaya çıkınca, nefes almak ve göz kapatmak mecburiyeti gibi olur. Bunların mecburiyeti de suya batmak mecburiyeti gibidir.

Görüldüğü üzere sebepler birbirine bağlıdır ve sebepler zincirinin halkaları çoktur. Bunun tafsilatını *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabımızda anlattık. İnsanda yaratılan kudret ise o zincirin halkalarından biridir. Buradan kulun elinde bir şey olduğu anlaşılmamalıdır; zira bu açık bir hatadır. Çünkü kudretin kulla olan ilgisi, onun mahalli ve geçiş yolu olmasından fazlası değildir. O halde insan, kendisinde yaratılan ihtiyar ve kudretin geçiş yoludur. İnsan bir ağaç gibidir. Rüzgâr eserse sallanır. Fakat ağaçta kudret ve irade yaratılmadığından; kudret ve irade mahalli olmadığından, bu hareketin zarureti açıktır. Allah Teâlâ her şeyi yaratırken kudret-i ilâhîsi kendinden başka hiçbir şeye bağlı olmadığı için, O'nun fiiline "ihtira" yani "yaratma/yoktan var etme" denildi. İnsan ise böyle değildir. Kudret ve iradesi, elinde olmayan başka sebeplere bağlıdır. Dolayısıyla işlerine "ihtira" denmez. Kulun işleri ağaç gibi de değildir. Kendisinde ister istemez meydana gelen kudret ve iradenin yeri bulunduğundan, insanın işine "cebir" yani "zorlama" da denilmez. İnsanı bu iki durumdan ayırmak için başka bir isim aramışlar ve buna da "kesb" yani "kazanmak/edinmek" demişlerdir. Bu manada insanın işi her ne kadar kendi ihtiyarıyla olsa bile, bu ihtiyarı kendi elinde değildir. O halde kulun elinde hiçbir şey yoktur.

Sevap ve Azap

Eğer, "Durum anlattığın gibiyse sevap ve azap niçin var? Kimsenin elinde bir şey yoksa şeriat ne için?" diye sorarsan şöyle deriz:

Bu öyle bir yerdir ki şeriatta tevhid, tevhidde şeriattır. Bunun arasında niceleri boğulmuştur.

Bu tehlikeden kurtulmak ancak su üzerinde yürüyebilenlere ya da hiç olmazsa yüzme bilenlere nasip olur. Pek çok kimse bu tehlikeden, o denize girmeyerek kurtulmuştur. Avam halk bu denizde yüzmeyi bilmediğinden, merhamet edip boğulmalarını önlemek için onları bu denizin kenarına bırakmamalıdır. Nitekim bunlardan tevhid deryasına düşenlerin çoğu boğulmuştur. Üstelik bunlar yüzmeyi öğrenmeyi de düşünmezler. Hatta pek çoğu, "Bizim elimizde bir şey yok; her şeyi Allah Teâlâ yapıyor. Hakkında şekavet hükmü verilen kimse, ne kadar uğraşsa da bunu değiştiremez. Hakkında saadete hükmedilen kimsenin de çalışmaya ihtiyacı yoktur!" diyerek helâk olur. Böyle sözlerin tamamı cahillikten ve dalâletten ileri gelir. Bunların hakikatini anlatmak ve kitaplara yazmak her ne kadar uygun değilse de söz buraya vardığından biraz değinelim:

"Sevap ve azap niçin var?" sorusuna karşı şöyle deriz:

Azap, kötü iş yaptığından dolayı, birinin sana öfkelenip de senden intikam almak için canını yakması değildir. Sevap da işini beğendiğinden sana verdiği mükâfat değildir. O gün Allah Teâlâ'dan başka intikam alacak kimse yoktur. İnsanın kan değerleri ve safra bozulduğunda veya başka zararlı şeyler vücutta çoğaldığında vücuttaki değişikliğe "hastalık"; ilaç alıp da etkisi ortaya çıktığında hâsıl olan hale "sıhhat" dediğimiz gibi; insanda şehvet ve öfke çoğalınca da cana bir ateş düşer. Bu ateş kulun felaketine sebep olur. Bunun için hadis-i şerifte şöyle bildirilmiştir:

اَلْغَضَبُ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ

"Öfke ateşten bir parçadır."[319]

Akıl nuru kuvvetlenince şehvet ve öfke ateşini söndürdüğü gibi, iman nuru da cehennem ateşini söndürür.

Nitekim cehennem müminlere şöyle seslenecektir: "Ey mümin, çabuk geç! Nurun ateşimi söndürecek!" Cehennem imandan feryat eder;

319 bk. Tirmizî, Fiten, 26 (nr. 2350).

ortada söz (konuşma) yoktur. Belki onun nuruna dayanamaz ve hezimete uğrar. Şehvet ateşi de akıl nuruyla söner. Kıyamette sana azap için başka yerden bir şey getirmeyecekler, sende olanı sana verecekler. Buyrulmuştur ki:

إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ تَرُدُّ إِلَيْكُمْ

"İşte bunlar size karşılığı verilecek olan amellerinizdir."[320]

O halde cehennem ateşinin tohumu senin öfken ve şehvetindir. Bunlar da senin içindedir. Eğer ilme'l-yakîn olarak bilseydin bunu görürdün. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۝ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ۝

"Hayır, kesin olarak bir bilseniz... Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz" (Tekâsür 102/5-6).

Ortada öfke ve intikam yokken zehrin insanı hasta etmesi, hastalığın insanı mezara götürmesi gibi günah ve şehvet de kalbi hasta kılar. O hastalık da kulun ateşi olur. O ateş ise cehennem ateşi türündendir, dünya ateşi cinsinden değildir. Mücâneset (aynı cinsten olma) hükmünce, mıknatısın demiri kendine çekmesi gibi ortada hiçbir öfke yokken cehennem de cehennemliği kendine çeker. Sevabı da buna kıyas et. Daha fazla açıklama uzun olur. Bu anlattığımız, sevabın ve azabın niçin olduğunu bildirmek içindi.

"Şeriat ve peygamberlerin gönderilmesi nedendir?" sorusuna gelince... Bu da büyük bir kahırdır. İnsanları kahır zinciriyle cennete götürürler. Nitekim şöyle buyrulmuştur:

عَجِبَ اللهُ مِنْ قَوْمٍ يُقَادُونَ إِلَى الْجَنَّةِ بِالسَّلَاسِلِ

"Allah Teâlâ, boyunlarından zincire vurulmuş olarak cennete götürülen kimselerden hoşnut olur."[321]

320 Müslim, Birr, 15 (nr. 55).

321 Buhârî, Cihâd, 144 (nr. 3010).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

أَنْتُمْ تَتَهَافَتُونَ عَلَى النَّارِ وَأَنَا آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ

"Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tuttuğum halde, siz ateşe doğru koşuyorsunuz."[322]

O'nun cebbârlık zincirinin halkalarından biri de peygamberlerin sözleridir. Bununla istikamet ve yoldan çıkmak birbirinden ayırt edilir. Onların gösterdiği tehlikeden, insanlarda korku hâsıl olur. Bu marifet ve korku, akıl aynası üzerindeki tozları temizler. Akıl temizlenince kul, ahiret yolunu tutmanın, dünya zevklerine kapılmaktan daha iyi olacağını idrak eder. Bu idrak ahiret için gayret etmek iradesini doğurur. İnsanın uzuvları iradesine tâbi olduğundan, uzuvlar ahiret için çalışmaya başlar. Cenâb-ı Hak bu zincirle kulu zorla cehennemden uzaklaştırır ve cennete sevkeder.

Peygamberler koyun sürüsünün çobanına benzer. Sürünün sağ tarafında çayır, sol tarafında ise içinde kurtların bulunduğu bir mağara olsa, çoban mağara tarafında durarak bir değnek yardımıyla koyunları korkutup çayır tarafına kovalar. İşte peygamberlerin gönderilmesi buna benzer.

"Kulun şekavetine hükmedilmiş ise çalışmasının ne faydası olur?" sorusuna gelince... Bu söz bir yönden doğru, bir yönden ise bâtıldır. Doğru olması şundandır: Bu söz, söyleyen kimsenin felaketine sebep olur. Çünkü ezelde cehennemlik olarak yazılmış olmanın alameti, bu sorunun kişinin aklına düşmesi ve bundan dolayı gayretsizlik edip ahiret saadeti için tohum ekmemesidir. Dünyada tohum ekmeyen, ahirette biçemez. Mesela ezelde açlıktan ölmesine hükmedilen kimsenin alameti, kalbine, "Eğer ezelde benim açlığıma hükmedilmiş ise yiyip içmenin bana ne faydası olur?" diye düşünüp yemeği bırakması ve böylece zaruri olarak açlıktan ölmesidir. Yine eğer kul, "Fakirliğime hükmedilmiş ise, çalışmanın ne faydası vardır?" diye düşünür ve gayret etmezse, fakir olarak kalır. Bunun gibi saadetine hükmedilen

322 bk. Müslim, Fezâil, 6 (nr. 19).

kimseye saadet yolu gösterilmiştir. Zenginliğine hükmedilen kimse de çalışıp rızkını arar. O halde bâtındaki bu düşünceler boş değildir. Ezeldeki yazı sebebiyle kalbe gelir; o yazının ortaya çıkmasına sebep olur. Bir insan, hangi iş için yaratılmışsa o işin sebepleri önüne getirilir. Yoksa o, sebepsiz olarak o işe ulaşmaz. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ

"Amel ediniz. Herkes ne için yaratılmışsa, onun yolları kendisine kolaylaştırılmıştır."[323]

Demek ki kul amellerinden ve hallerinden kahırla nereye sürüklendiğini, âkıbetinin müjdesini anlayabilir. Mesela eğer kulda ilim gayreti ve derslerinde tekrar galipse, bu onun imâmet saadetine hükmedildiğinin müjdesidir. Eğer kişiye batalet ve atalet baskın geliyorsa, şu beyhude fikri kalbine atmışlardır: "Ezelde cehaletime hükmetmişler ise tekrar etmek ancak bana eziyet ve sıkıntı verir!" Buradan kişi kendi cehaletini görür ve asla imâmet derecesine ulaşamayacağını anlar. Bunun gibi tüm ahiret işlerini dünyaya kıyas et!

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

"(Ey insanlar!) Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir" (Lokman 31/28).

اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَآءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

"Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!" (Câsiye 45/21).

323 Buhârî, Cenâiz, 82 (nr. 1362); Müslim, Kader, 1 (nr. 6).

Kul, bu hakikatleri tanıyınca üç konuda da bir müşkülün olmadığını anlar ve tevhid kendisinde karar kılar. Basiret gözü açık olan herkesin nazarında; şeriat, akıl ve tevhid arasında hiçbir tenâkuz yoktur. Bu manada sözü daha fazla uzatmayalım. Zira bu kitap bundan fazlasını kaldırmaz.

Tevekkülün Temeli Olan İman

Tevekkülün iki türlü iman üzerine kurulduğundan bahsetmiştik. Birincisi beyan ettiğimiz üzere tevhiddir. Diğeri ise Cenâb-ı Hakk'ı; yaratıcı, rızık verici, tüm eşyanın mâliki; lutuf, merhamet ve hikmet sahibi, insandan sivrisinek ve karıncaya kadar her şey hakkında annenin çocuğuna olan inâyet ve şefkatinden daha çok inâyetli ve şefkatli olduğuna inanmaktır. Bir haberde şöyle bildirilmiştir:

"Âlem ve âlemdeki her şey ötesi mümkün olmayan kemal, cemal, lutuf ve hikmet vechiyle yaratılmıştır."

Hiçbir şey rahmet ve lutuftan mahrum edilmemiştir. Her yaratılan, olması gerektiği gibi var edilmiştir. Yeryüzündeki tüm akıl ehli bir araya gelse ve bunlara tam bir akıl ve zekâ verilse kâinatta bulunan bir kıl ucu ya da bir sivrisinek kanadı için, "Daha küçük, daha büyük veya daha güzel olmalıydı" diyemezler; bilakis her şeyin gerektiği gibi olduğunu bilirler.

Çirkin olan şeyin kemali çirkinliğindedir. Eğer çirkin olmasaydı, eksik olup kendisinde bir hikmet bulunmamış olurdu. Mesela çirkinlik yaratılmasaydı hiç kimse güzelliğin kıymetini bilmezdi ve ondan rahatlık bulmazdı. Zira noksan olmasaydı, kâmil olmazdı, kâmil, kemalden lezzet almazdı. Çünkü kemal, kâmili ve eksiği birbirine kıyas etmekle bilinir. Nitekim dünyada baba olmazsa çocuk olmaz, çocuk olmazsa da baba olmaz. Bunlar birbirine mukabildir ve mukabele de iki şey arasında olur. Mukabeleye mebni olan şeylerde ikilik olmazsa, onlar da bâtıl olup ortadan kalkar. İşlerin hikmetinin insanlara gizli olması daha iyi olsa da kullar, Cenâb-ı Hakk'ın hükmünün hayırlı olduğuna ve olması gerektiği gibi olduğuna iman etmelidir. O halde

âlemde olan hastalık, âcizlik, hatta küfür, günah, noksanlık, helâk, dert ve sıkıntı, her birinde bir hikmet vardır; hepsi de gereği gibi olmuştur. Yüce Mevlâ fakiri, onun hayrının fakirlikte olduğundan fakir yaratmıştır. Eğer zengin olsaydı helâk olurdu. Zengin yarattığı kimsenin iyiliği zenginliktedir. Bu da tevhid gibi büyük bir denizdir. Bu deniz ise kader sırrına bağlıdır. Kader sırrını da açıklamaya ruhsat yoktur. Bu denize dalarsak, söz çok uzar. Fakat hepsinin başı, Allah Teâlâ tarafından yaratılan her şeyin yerinde ve hikmetle olduğuna inanmaktır.

Tevekkülün Hakikati

Tevekkül, kalbin hallerinden bir haldir ve tevhidle, lutuf kemaliyle imanın neticesidir. Bu mana, kalbin vekile itimat etmesi, güvenmesi, inanması, O'nunla huzur bulması halidir. Böyle bir kimse dünya malına bağlanmaz, dünya işlerinin bozulmasına üzülmez ve Cenâb-ı Hakk'ın kendisine rızık göndereceğine güvenir. Dünyada bunun misali, bir kimsenin hile ve iftirasına karşı kişinin kendisine bir vekil (avukat) tutmasıdır. İnsan ancak vekilde şu üç şeyin bulunduğuna inandığında ona itimat eder, ona kalben güvenir ve gönlü rahat eder:

Birincisi: Hileyi ilm-i kemal ile bilir.

İkincisi: İki şeyle bildiğini açığa çıkarmaya kudreti olur:

1. Kalp kuvvetiyle cesurdur.

2. Konuşmasında fesahat vardır. Zira bazısı vardır ki bildiğini izhar edemez ya da konuşmasında fesahat olmadığı için açıklayamaz.

Üçüncüsü: Müvekkile tam bir merhamet gösterir, onun hakkını gözetmeye gayretlidir.

Müvekkil bu üç sıfata inanırsa, vekilden emin olduğu için ona güvenip kendi tedbirini bırakır.

حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ۝

"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" (Âl-i İmrân 3/173) âyet-i celîlesinin manasını tanıyıp, "Her şeyi yapan Cenâb-ı Hak'tır, O'ndan başkası

bir şey yapamaz" diyen; ilminde ve kudretinde hiçbir kusurun olmadığına, rahmetinin ve kereminin sonsuz olduğuna inanan bir kimse, Allah Teâlâ'nın fazlına itimat ederek tedbire, sebeplere güvenmez. Rızkın mukadder olduğunu, zamanında kendisine ulaşacağını, hal ve hareketlerinin Cenâb-ı Hakk'ın fazlu kereminin gerektirdiği şekilde meydana geleceğini bilir.

Bazan insana bu sıfatlarla yakîn hâsıl olur; fakat kalbinde ve tabiatında korku olur; yakîni ile bildiği her şeye itaat etmez. Bazan da yakîn olarak yanlış bildiği şeye itaat eder. Mesela bir kimse helva yerken, biri onu pisliğe benzetse, bunun yalan olduğunu bildiği halde, etkilenir ve yiyemez. Yine ölünün cansız ve hareketsiz olduğunu bildiği halde onunla yalnız olarak bir yerde yatmaya cesaret edemez.

O halde mütevekkil kimseye hem yakîn kuvveti hem de kalp kuvveti gereklidir. Böylece kalbin kararsızlığı ortadan kalkar; rahatlık ve itimat doğar. İtimat ve rahatlık tam olmadıkça, tevekkül tam olmaz. Çünkü tevekkül, kalbin her işte Cenâb-ı Hakk'a güvenmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmiştir:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

"Hani İbrahim, 'Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster' demişti. (Allah ona) 'İnanmıyor musun?' deyince, 'Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için' demişti. Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" (Bakara 2/260).

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kalbinde yakîn vardı; fakat kalbinin rahatlık bulmasını istedi. Çünkü kalbin rahat etmesi, önce his ve hayale bağlıdır. Sonra kalp de yakîne tâbi olur ve artık açıktan görmeye ihtiyaç duymaz.

Tevekkülün Dereceleri

Tevekkülün üç derecesi vardır:

Birincisi: Bu, husumette kendisine akıllı, fasih konuşan, bilgili, cesur ve gayretli bir vekil tutup ona güvenen kimseye benzer.

İkincisi: Bu, çocuğun haline benzer. Kendine verilen her şeyi annesinden bilir. Acıkınca annesine seslenir, korksa ona sığınır. Çocuğun bu hali, kendi tabiatından olup tekellüfle ve ihtiyarla değildir. Bu derecedeki kimsenin, kendi tevekkülünden haberi olmaz. Çünkü vekilini kendinden ayrı bilmez. Birinci derecede bulunan ise tevekkülünü bilir; tekellüfle ve ihtiyarla tevekkül eder.

Üçüncüsü: Bu, ölmeden önce ölü gibi olmaktır. Kendisini bir ölü gibi görür ve hareket halinde olanın kendisinin değil, ezelî kudret olduğunu bilir. Zira ölünün hareketi gassalin elindedir. Bir şeyle karşılaşırsa kurtulmak için dua bile etmez. Oysa bebek, canı yanınca annesini çağırır. Bu ise annesini çağırmayan çocuğa benzer. Çünkü annesinin hep ona baktığını, yardımına koşmaya hazır olduğunu bilir.

Üçüncü derecede bulunanların ihtiyarları ellerinde değildir. İkinci derecedekilerin de tazarru, dua ve vekile koşmaktan başka hiçbir ihtiyarı yoktur. İhtiyar, birinci derecede vardır. Böyle bir kimse vekilin istediği âdetlere, sebeplere yapışır. Mesela vekilin âdeti, kendisi bulunmadıkça ve sicil hazır olmadıkça mahkemeye gelmemek ise, bu sebepleri hazırladıktan sonra, işi ona bırakır. Bundan sonra her şeyi vekilden bekler. Sicili hazırlamayı da vekilden bilir. Çünkü onun âdeti ve işareti ile hazırlamıştır. O halde, birinci derecede bulunanlar ticaret ve çiftçilik yapar, bir sanat öğrenir, Allah Teâlâ'nın âdeti olan sebeplere yapışır. Fakat tevekkülü bırakmaz, çalışmasına güvenmeyip Cenâb-ı Hakk'ın fazlu keremine, ihsanına güvenir, başvurduğu sebeplerle maksada eriştirmesini bekler. "Ticaret ve çiftçilik sebeplerini de O gönderdi" der. Sebeplere yapışıp, eline geçen her şeyi yüce Mevlâ'dan bilir.

"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah" lafzının manası da budur. Kul, kuvvetinin kendisinden olmayıp, Allah Teâlâ'nın yarattığını bilirse,

her şeyi O'ndan bekler. Kısaca mütevekkil, ancak işleri sebeplere bağlamayı aklından attığında ve fâilin Allah Teâlâ'dan başkası olmadığını gördüğünde mütevekkil olur.

Tevekkülün en yüksek derecesi, Bâyezid-i Bistâmî'nin [rahmetullahi aleyh] buyurduğu derecedir. Ebû Musa ed-Deybülî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Ebû Yezid'e (Bâyezid-i Bistâmî'ye),

"Tevekkül nedir?" diye sordum. O da bana,

"Bu konuda sen ne diyorsun?" diye sordu. Ben de,

"Arkadaşlarımız, 'Tevekkül, seni sağından ve solundan yırtıcı hayvanlar ve zehirli yılanlar sarsa, bundan dolayı sırrında (kalbinde) bir hareketlenme (korku ve endişe) olmamasıdır' diyorlar, dedim. Bunun üzerine Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh] dedi ki:

"Evet, bu, tevekküle yakın bir tariftir. Fakat gerçek tevekkül şudur: Cennet ehli cennette nimetler içinde keyfetse, cehennemlikler de ateşin içinde azap görse, sonra sen bunlardan birini diğerine tercih etsen (Allah'ın bu tercihine aynen katılmasan) tevekkül halinden çıkarsın."

Ebû Musa'nın [rahmetullahi aleyh] bahsettiği, tevekkül hallerinin en yücelerinden bir haber olup o, üçüncü makamdır. Bâyezid-i Bistâmî'nin [rahmetullahi aleyh] bahsettiği ise, tevekkülün aslı olan ilim çeşitlerinin en değerlisidir. Gerçi yılanlardan korunmayı terketmek, birinci makamda tevekkülün şartı değildir. Ebû Bekir es-Sıddık da [radıyallahu anh] (hicret sırasında, Sevr dağında sığındıkları) mağarada yılandan korunmuştur; çünkü yılanın gelmesi muhtemel delikleri (bez parçalarıyla) kapatmıştır. Oysaki onun tevekkülü daha üstündür. O yılandan korkmuyordu; yılanı yaratandan, O'nun yılana kuvvet ve hareket vermesinden korkuyordu. Her şeyin kuvveti ve hareketinin sadece Allah Teâlâ'dan olduğunu biliyordu. Bâyezid'in sözü, tevekkülün aslı olan imanı gösterir. Allah Teâlâ'nın adaletine, hikmetine, rahmetine ve ihsanına imandır. O'nun her meydana getirdiğinin yerinde olduğuna imandır. Böyle bir iman sahibi azap ile nimet arasında fark görmez.

Mütevekkilin (Tevekkül Edenin) Amelleri

Din makamlarının tamamı üç asla dayanır; ilim, hal ve amel. Tevekkülün ilim halini açıkladık, geriye amel tarafı kaldı. Bazıları tevekkülün her şeyi Allah Teâlâ'ya havale etmek, kendi ihtiyarıyla kazanç sağlamak için asla bir iş yapmamak, yarın için hiçbir şey bırakmamak; yılandan, akrepten, aslandan ve kurttan kaçmamak, hastalanınca ilaç almamak olduğunu zannederler. Bunların hepsi bâtıldır. Çünkü tümü şeriata aykırıdır. Tevekkül ise şeriat üzerine kurulmuştur. Nasıl olur da şeriata muhalif olur!

Belki insanın ihtiyarı ya sahip olmadığı malı elde etmekte, ya sahip olduğunu korumakta, ya kendisinde olmayan zararı defetmekte ya da var olan zararı kaldırmakta olur. Bunlardan her birinde tevekkülün bir hikmeti vardır. O halde bu dört makamı mutlaka açıklamak gerekir.

Birinci Makam: Kazanmak ve Faydalı Şeyleri Almak

Bu üç şekildedir:

Birincisi: Sünnetullahtan bildiğimiz bir sebeptir ki onsuz asla bir iş olmaz; böyle bir sebepten el çekmek ise ancak delilik olur, tevekkül olmaz. Bu, bir kimsenin Cenâb-ı Hak tokluğu yaratmıştır, diyerek elini yiyeceğe götürmemesi, ağzına lokma koymaması ya da yiyeceğin hareket ederek ağzına girmesini beklemesidir. Yine bunun gibi bir kimse evlenmeden ve cimâ etmeden çocuğun yaratılacağını düşünerek bunun tevekkül olduğunu zanneder. Bu ahmaklığın tâ kendisidir.

Bütün kat'î sebeplerde tevekkül, o işle amel etmektir, sebebi bırakmak değildir. Hatta ilim ve hal ile tevekkül etmektir.

İlim, kişinin; el, yemek, kudret, hareket, ağız, diş ve her şeyi Allah Teâlâ'nın yarattığını bilmesidir.

Hal ise kişinin Allah Teâlâ'ya ve O'nun fazlına kalben itimat etmesidir; yemeğe ve ele değil. Zira el bir anda felç olabilir, yemek insanda hazımsızlık yapabilir. O halde gıdanın yaratılmasında ve korunmasın-

da kendi hareketine, kuvvetine değil, Cenâb-ı Hakk'ın fazlına ve keremine güvenmelidir.

İkincisi: Etkisi kesin olmayan fakat genellikle onsuz maksadın hâsıl olmadığı; bununla birlikte onsuz hâsıl olmasının da mümkün olduğu sebeplerdir; yola giderken azık almak gibi... Bu sebepleri bırakmak tevekkülün şartı değildir. Çünkü yolculuk için azık almak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve selef-i sâlihînin âdetidir. Fakat mütevekkil, kalben yol azığına güvenmez, çünkü azık elden gidebilir. Bu sebepten yalnızca azığı yaratıp koruyan Allah'a güvenmelidir. Ancak azıksız çölde gitmek uygun olabilir ve tam tevekkülden sayılabilir. Yemek yemeden gitmek ise tevekkül olmaz. Yolcunun yanında azık taşımaması için şu iki sıfata sahip olması gerekir: Biri, bir hafta aç yürüyebilecek kudrette olmak; diğeri ise bir müddet bitki yemekle geçinebilmek. Kişi bunu yapabilirse, ummadığı yerden yemek gelinceye kadar bitkilerle beslenebilir.

İbrahim el-Havvâs [rahmetullahi aleyh] tevekkül sahibi bir zattı. Uzak yolculukta yanına azık almaz; fakat iğne, makas, ip ve kovayı yanından eksik etmezdi. Çünkü bunlar, insana her vakit lazım ve faydası olan gereçlerdir. Çölde kuyudan ipsiz ve kovasız su çıkmaz. Elbise yırtılsa iğnenin işini başka bir şey yapamaz. Burada şunu da belirtelim: Böyle sebepleri terketmek tevekkül değildir. Fakat kalbin itimadını Cenâb-ı Hakk'ın fazlına vermelidir, bunlara değil. O halde bir kimse insanların geçmediği ve bitkilerin bitmediği bir mağarada oturup, "Tevekkül ediyorum" derse, bu haramdır; kişinin kendisini helâk etmesidir, sünnetullahı bilmemektir.

Böyle bir kimsenin hali şuna benzer: Kişi kendisine bir vekil (avukat) tutar. Fakat o vekilin âdeti, sicili okumadan mahkemeye gitmemektir. O ise bunu bildiği halde sicili vekile vermeden o vekile güvenir.

Nitekim anlatıldığına göre zâhidin biri, şehirleri terkederek bir dağın eteğinde yedi gün kaldı. Kendi kendine, "Rabbim bana rızkımı gönderinceye kadar hiç kimseden bir şey istemeyeceğim" dedi ve yedi

gün oturdu. Fakat kendisine rızık olarak hiçbir şey gelmedi, zâhid açlıktan neredeyse ölecek duruma geldi. Bunun üzerine,

"Ey Rabbim! Eğer beni yaşatacaksan, benim için ayırdığın rızkı bana ver! Yoksa beni yanına al!" diye dua etti. Allah Teâlâ ona,

"İzzetime yemin olsun ki, şehre inip insanların arasında oturuncaya kadar sana bir rızık vermeyeceğim!" diye ilham etti. Bunun üzerine adam şehre indi ve insanların arasında kaldı. Kendisine kimi yemek, kimi içecek getirmeye başladı. Onları yedi ve içti. Ancak bundan dolayı vesveseye düştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona,

"Sen, dünyadan elini eteğini çekmekle benim (çalışıp kazanmadaki) hikmetimi yok etmek istedin! Sen, benim, kuluma kullarımın eliyle rızık vermemin, ona sebepsiz olarak rızık vermekten bana daha sevimli olduğunu bilmiyor musun?" diye ilham etti.

Bunun gibi, bir kimsenin şehirde saklanıp veya evinde kapanarak kapıyı açmayıp tevekkül etmesi haramdır. Kâfi olan sebepleri bırakmak câiz değildir. Kişi şehirde evin kapısını kapamaz ya da gelenlere açarsa, tevekkül etmiş olsa da aklı kapıda olmamalı, "Bir şey getiren var mı?" diye düşünmemelidir. Kalbi her an Allah Teâlâ ile olmalı, ibadetle meşgul olmalıdır. Hiçbir sebep görünmese de rızkın kesilmeyeceğinden emin olmalıdır. Denilmiştir ki: "İnsan rızkından kaçarsa, rızkı onu talep eder." Bu söz doğrudur. Bir kimse Cenâb-ı Hakk'a, "Allahım! Bana rızık verme!" diye dua etse, Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey cahil! Seni yarattım, rızkını vermez miyim!"

O halde tevekkül, sebeplerden uzak olmamak ve rızkını sebeplerden değil, sebepleri yaratandan bilmektir. Zira bütün insanlar, Allah'ın verdiği rızkı yerler. Fakat bir kısmı dilencilik zilletiyle, bir kısmı beklemek sıkıntısıyla, bir kısmı yorularak, bir kısmı da izzet ile rahatça ve Allah Teâlâ'dan başka kimseden bir şey beklemeden yer.

Üçüncüsü: Görünürde kesin olmayan fakat müsebbebata ulaştırması düşünülen sebeplere sarılmaktır; geniş kazanç yolları için en ince tedbirleri sonuna kadar kullanan kimse gibi. Bu davranış bütünüyle

insanı tevekkül derecelerinden tamamen çıkarır. İnsanların çoğu bu durumdadır. Bununla, ince mubah yollarla helâl mal kazanan kimseleri kastediyorum. Şüpheli şeyleri almaya veya şüpheli bir yolla kazanç sağlamaya gelince, bu, dünyaya karşı son derece hâris olmak ve sebeplere güvenmektir. Bunun, tevekkülü iptal edeceği açıktır. Bunlar öyle sebeplerdir ki bir menfaati elde etmek için onları kullanmak, bir zararı gidermek için efsunu, uğur için kuş uçurmayı ve ateşle yarayı dağlamayı kullanmak gibidir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tevekkül edenlerin bunlardan uzak duracağını belirtmiştir fakat onların kazanç peşinde koşmayacağını, şehirlerde oturmayacaklarını ve kimseden bir şey almayacaklarını söylememiş, aksine onların bu tür sebepleri kullanacaklarını belirtmiştir. Yapılacak işlerde kendisine güvenilmeyecek bu tür sebepler ise pek çok olup onları saymak mümkün değildir.

Bu makamda tevekkülün üç mertebesi vardır:

Birincisi: Havassın derecesidir. Böyle kimseler çöle azıksız çıkarlar. Bu, tevekkülün en yüksek derecesidir. Bu mertebe, uzun bir zaman aç yürüyebilen veya bitkilerle geçinebilen, bir şey bulamazsa açlıktan ölmekten korkmayan ve bu şekilde ölmenin kendisinin hayrına olduğuna itikad edenler için câizdir. Zira azıkla yola çıkanların azıksız kalıp ölmeleri mümkündür. Böyle ihtimaller her daim vardır. Bu ihtimalleri düşünmekten sakınmak gerekli değildir.

İkincisi: Çalışmamak fakat çöle de çıkmamaktır. Şehirde bir mescidde ya da bir köşede oturup kimseden bir şey beklemeden, yalnızca Allah Teâlâ'nın lutfunu ve fazlu keremini beklemektir.

Üçüncüsü: Çalışmak için çıkar, fakat her işinde edebe, sünnete, şeriata riayet eder. Bu husus "kesb" bölümünde anlatılmıştı. Bu derecedeki kişi hileden, ince tedbirlerden ve ticarette maharet kazanmaktan sakınır. Bunun gibi sebeplere sarılırsa, efsun ve dağlama yaptıranlar gibi olup tevekkül sahibi olmaz.

Çalışmaktan el çekmenin, tevekkülün şartlarından olmamasının delili şudur:

Ebû Bekir es-Sıddık'a [radıyallahu anh], halife olarak biat edildiğinde, ölçü aleti elinde, (satılık) elbiseleri kucaklayıp çarşıya girdi ve, "Yok mu elbise satın alan?" diye seslendi. Müslümanlar onun bu durumunu hoş görmeyerek,

"Sen peygamberin halifeliğini üstlenmiş biri iken bunu nasıl yaparsın?" dediler. O da,

"Beni ailemin işini görmekten alıkoymayın, çünkü ben onları zayi edersem, başkalarını daha çok zayi ederim" dedi. Nihayet onun için devlet hazinesinden ailesine yetecek günlük nafaka (maaş) tayin ettiler, buna razı olduklarında o da onları desteklemeyi, gönüllerini hoş etmeyi ve bütün vaktini müslümanların işlerine ayırmayı daha evla gördü.

Tevekkül için zühd gerekir. Zâhid olmak için ise tevekkül gerekmez. Cüneyd-i Bağdâdî'nin [rahmetullahi aleyh] şeyhi Ebû Cafer el-Haddâd [rahmetullahi aleyh], gerçekten tevekkül ehlindendi. O demiştir ki:

"Yirmi sene tevekkülümü insanlardan gizledim ve çarşıyı terketmedim. Her gün 1 dinar kazanıyordum. Ondan 1 dânek (dirhemin altıda biri) parayı yanımda tutarak geceyi geçirmiyordum. Hamama gireceğim 1 kırata (0,2 gr gümüşe) varana kadar elimden çıkarmadan rahat edemiyordum. Hatta gece olmadan hepsini elden çıkarıyordum."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh], tevekkül konusunda Ebû Cafer'in [rahmetullahi aleyh] huzurunda konuşmaz ve "Mürşidimin huzurunda onun makamı hakkında konuşmaktan hayâ ederim" derdi.

Bil ki, malum bir gelir ve yiyecekle birlikte sûfîlerin ribâtlarda (tekkelerde) oturmaları tevekkülden uzak bir durumdur. Eğer malum bir gelir ve vakıf malı bulunmaz, onlar da yiyecek araması için bir hizmetçiye dışarı çıkmasını emrederlerse, bu şekilde tevekkül zayıftır, fakat (şartlarına uygun) çalışan kimsede olduğu gibi, tevekkül hal ve ilimle kuvvetlenir. Eğer kimseden bir şey istemeyip kendilerine sevkedilen şeylerle kanaat ederlerse, bu, tevekküllerinde daha kuvvetlidir. Fakat sûfîlerin bu hali etrafa yayıldıktan sonra, ribât (tekke) çarşıya döner, o da çarşıya girmiş gibi olur. Daha önce geçtiği gibi, çarşıya çalışmaya

giren kimsenin tevekkül ehli olması için birçok şart vardır. Tevekkülde esâs, tevekkül sahibinin insanlara bakmaması ve Cenâb-ı Hak'tan başka hiçbir sebebe güvenmemesidir.

İbrahim el-Havvâs'a [rahmetullahi aleyh], "Yolculukların esnasında karşılaştığın en acayip şey nedir?" diye sorulduğunda, şöyle demiştir: "Bir defasında Hızır [aleyhisselâm] ile karşılaştım; benden beraber sohbet etmeyi istedi, ben, (Allah'a karşı) tevekkül halimi bozar diye korkup buna yanaşmadım!"

Ahmed b. Hanbel [rahmetullahi aleyh], Ebû Bekir el-Mervezî'ye [rahmetullahi aleyh], ücretle çalıştırdığı fakir bir işçiye alacağından daha fazlasını vermesini emretti. Fakir, verilen parayı almadı. Dönüp gittiğinde, Ahmed b. Hanbel, Mervezî'ye,

"Peşinden git, onları kendisine ver, şimdi kabul eder" dedi. Mervezî, adama yetişti ve paraları kendisine verdi; fakir o zaman aldı. Mervezî bu işe şaşırdı; Ahmed b. Hanbel'e gelip, fakirin verilenleri önce neden reddedip sonradan niçin aldığını sordu. İmam Ahmed [rahmetullahi aleyh],

"Önce nefsi ona göz dikmişti; onun için reddetti. Parayı almadan çıkınca, nefsi paradan ümidini kesti; işte o zaman parayı almayı kabul etti" dedi.

Kısaca çalışanın tevekkülü sermayeye güvenmemektir. Bunun alameti de sermayesini kaybedince kalbinin değişmeyip rızkından ümitsizliğe düşmemesidir. Zira Allah Teâlâ'nın fazlu keremine güvenen bir kimse, beklemediği yerden kendisine rızıklar geleceğini bilir. Gelmediği takdirde de bunun kendi faydasına olduğuna inanır.

Bu hali elde etmenin çaresi şudur:

Bil ki bu hal çok kıymetlidir. Zira bir zayiata uğradığında ya da bir eşyası çalınarak zarara uğradığı zaman kalbi değişmeyip olduğu gibi kalan kimseler nadirdir. Fakat bu muhal değildir. Bu hal, Allah Teâlâ'nın kudretinin kemaline inanıp nice sermayesiz kimsenin rızkını verdiğini ve nice sermaye sahibini de helâk ettiğini bilmekle elde edi-

lir. O halde kişinin sermayesinin kendisinin helâkine sebep olabileceğini bilmelidir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُهِمُّ مِنَ اللَّيْلِ بِأَمْرٍ مِنْ أُمُورِ التِّجَارَةِ مِمَّا لَوْ فَعَلَهُ لَكَانَ فِيهِ هَلَاكُهُ، فَيَنْظُرُ اللهُ تَعَالَى إِلَيْهِ مِنْ فَوْقِ عَرْشِهِ فَيَصْرِفُهُ عَنْهُ، فَيُصْبِحُ كَئِيبًا حَزِينًا يَتَطَيَّرُ بِجَارِهِ وَابْنِ عَمِّهِ مَنْ سَبَقَنِي مَنْ دَهَانِي وَمَا هِيَ إِلَّا رَحْمَةٌ رَحِمَهُ اللهُ بِهَا

"Kul geceleyin ticaret işlerinden birini yapmayı düşünür. O öyle bir iştir ki eğer onu yapacak olsa helâk olurdu. Allah Teâlâ arşının üstünden ona nazar eder ve kendisini o işten alıkor. Kul gam ve üzüntü içinde sabahlar; uğursuzluğu komşusunda ve yakınlarında arar, 'Kim beni geçti, kim başıma felaket getirdi' deyip durur. Halbuki, o işinin olmayışı kendisi için Allah Teâlâ'nın bir rahmetidir."[324]

Bunun için Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sabaha zengin veya fakir olarak çıkmama aldırış etmem; çünkü ben, onların hangisinin benim için daha hayırlı olduğunu bilemem."

İkinci bir çare de, fakirlik korkusunun ve kötü düşüncelerin şeytanın vesvese ve iğvasından ileri geldiğini bilmektir. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ ۖ وَاللهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size fahşâyı (cimriliği) emreder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lutuf vaat eder" (Bakara 2/268).

Hak Teâlâ'nın kemal ve keremine bu şekilde güvenmek marifetin kemalindendir. Özellikle kimsenin bilmediği gizli sebeplerin varlığını da bilmelidir. Fakat gizli sebeplerin hepsine de güvenmemeli, sebepleri yaratana sığınmalıdır.

---

324 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/348.

Anlatıldığına göre bir âbid, bir camide itikâfa çekilmişti. Kendisinin belirli bir geliri (ve yiyeceği) yoktu. Bir gün caminin imamı ona,

"Keşke çalışsan da geçimini temin etsen senin için daha iyi olurdu!" dedi. Âbid, ona cevap vermedi. İmam kendisine yine aynı sözleri üç defa tekrarladı. Dördüncüde âbid,

"Caminin civarında oturan bir yahudi bana her gün iki ekmek vereceğine söz verdi" dedi. Bunun üzerine imam,

"Eğer o kimse sözünde samimi ise, senin camide kalman daha hayırlıdır" dedi. Bunun üzerine âbid,

"Ey adam! Sen de şu eksik tevhid anlayışınla müslümanların imamı olup onlarla Allah Teâlâ arasında vasıta olmasaydın, bu da senin için daha iyi olurdu" dedi.

Yine bir mescidin imamı, namaz kılanlardan birine,

"Nereden yiyip içersin?" diye sordu. O da,

"Ey ihtiyar, biraz sabret, önce senin arkanda kıldığım şu namazı yeniden kılayım da sana öyle cevap vereyim (sen daha rızkı kimin verdiğini bilmiyorsun!)" dedi. Yani, Allah Teâlâ'nın sana rızık göndereceğine inanmıyorsun! Senin namazın olmaz, demek istedi. Böyle tam tevekkül eden biri her zaman hiç beklenmedik yerlerden rızıklanacağını bilir. Nitekim şöyle bildirilmiştir:

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُّبِينٍ ۝

"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (levh-i mahfûzda yazılı) dır" (Hûd 11/6).

Nakledildiğine göre, Huzeyfe el-Mar'aşî [rahmetullahi aleyh], İbrahim b. Edhem'e [rahmetullahi aleyh] hizmet ediyordu. Bir gün kendisine,

"Onda gördüğün en şaşılacak şey nedir?" diye sorulduğunda, şunları anlatmıştır:

"Kendisiyle Mekke yolunda hiçbir yiyecek bulamadan günlerce yolculuk yaptık. Sonra Kûfe'ye girdik. Harap bir mescide sığındık. İbrahim b. Edhem bana baktı ve,

"Ey Huzeyfe, sende açlık eseri görüyorum!" dedi. Ben de,

"Durum şeyhimin gördüğü gibidir!" dedim. İbrahim b. Edhem [rahmetullahi aleyh],

"Bana bir kâğıt ve divit getir!" dedi. Bulup getirdim. Kâğıda şunları yazdı:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Her halde maksut sensin. Her manada anlatılmak istenen sensin." Sonra şu şiiri yazdı:

"Ben sana hamdedenim, sana şükredenim, seni zikredenim. Ben açım, ben susuzum, ben çıplağım.

Bu altı şeyin ilk üçünü yapmaya ben kefilim. Ey Rabbim, sen de kalan kısımlarına kefil ol.

Benim senden başkasını övmem, alevli bir ateşe girmem demektir. Bu kulunu ateşe girmekten sen kurtar."

Sonra bana kâğıdı vererek,

"Dışarı çık, kalbini Allah Teâlâ'dan başkasına bağlama ve bu kâğıdı ilk karşılaştığın kimseye ver!" dedi. Ben dışarıya çıktım, ilk olarak karşılaştığım kimse katıra binmiş bir adamdı. Kâğıdı kendisine verdim, onu aldı, ağladı ve,

"Bu kâğıdın sahibi ne yapıyor?" diye sordu. Ben de,

"Falancı mescidde!" dedim. Adam bana bir kese verdi; içinde 600 dinar (altın para) vardı. Sonra başka bir adamla karşılaştım; ona,

"Bu katıra binmiş adam kimdir?" diye sordum. Adam,

"O bir hıristiyandır" dedi. Ben hemen İbrahim b. Edhem'in [rahmetullahi aleyh] yanına gelip olayı anlattım. Bunun üzerine,

"O keseye el sürme, onu sana veren birazdan gelecek!" dedi. Biraz sonra hıristiyan geldi, İbrahim b. Edhem'in [rahmetullahi aleyh] başına kapanıp onu öptü ve müslüman oldu."

Ebû Yakub Akta' el-Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Bir defasında Mekke'de Harem'de on gün aç kaldım. Kendimde bir zafiyet hissettim. Nefsim bana vesvese verdi. Bunun üzerine belki zafiyetimi giderecek yiyecek bir şey bulur da nefsimi teskin ederim düşüncesiyle (Harem bölgesinin dışına) vadiye çıktım. Yerde atılmış bir şalgam gördüm, onu aldım. Bundan dolayı içimde bir ürperti hissettim. Sanki içimden biri,

"On gün aç kaldın, sonunda eline geçen bozuk bir şalgam oldu, buna değer mi!" diyordu. Bunun üzerine şalgamı attım, geri döndüm, mescide girdim, oturdum. Bir de baktım, tanımadığım bir adam önüme oturdu, ortaya küçük bir kutu koyarak,

"Bu senindir!" dedi. Ben,

"Bunu özellikle niçin bana getirdiniz?" diye sordum; adam şunu anlattı:

"Biz on gündür denizde yolculuk yapıyorduk. Bindiğimiz gemi batmaya yüz tuttu. Her birimiz eğer Allah Teâlâ bizi kurtarırsa bir sadaka vermek üzere adak yaptık. Ben de, 'Eğer Allah Teâlâ beni kurtarırsa, şu elimdeki kutuyu Harem bölgesinde oturanlardan ilk gördüğüm kimseye vereceğim' diye adak yaptım. İlk karşılaştığım da sen oldun." Ben,

"Kutuyu aç" dedim, açtı. Bir de baktım ki içinde, has undan yapılmış Mısır işi kek, ceviz içi ve küp şeker. Her birinden birer avuç aldım ve adama,

"Kalanları çocuklarına götür. O benden size hediyedir. Ben senin hediyeni kabul ettim" dedim. Sonra kendi kendime,

"Rızkın on gündür senin için yolda geliyor, sen ise onu vadide arıyorsun!" dedim.

Evli Kimselerin Tevekkülü

Ailesi olan bir kimsenin çöle, vadiye gidip çalışmaktan el çekmesi doğru değildir. Hatta ailesi olan birinin tevekkülü üçüncü dereceden başka bir mertebe değildir. O da kazananın tevekkülüdür. Ebû Bekir es-Sıddık'ın [radıyallahu anh] tevekkülü gibi. O da çalışmak için çarşıya çıkmıştı. Tevekkül iki mana ile müsellem olur:

Birincisi: Açlığa sabredip bitki bile olsa her bulduğuna tevekkül eder.

İkincisi: Başına açlık ve ölüm sebepleri gelirse kendisi için bunun hayırlı olduğuna inanır. Kişi böyle bir tevekkülü ailesine emredemez. Tevekkül sahibinin, ailesini açlığa sabretmeye zorlaması câiz değildir. Yine (yüksek seviyedeki) tevhide imanı kalplerine yerleştirmesi, nadiren de olsa açlıktan ölmenin kendisine rağbet edilecek bir rızık olduğunu onlara kabul ettirmesi mümkün değildir. (Tevekkül konusunda) Onunla ailesi arasında bir fark yoktur. Hatta kendi sabredemeyen kimsenin de, çalışmadan tevekkül etmesi câiz değildir. Ailesi sabretmeye ve tevekkül etmeye razı olsa bile, tevekkül etmesi câiz olmaz.

Buradaki fark şudur: Kişi kendisini aç kalmaya zorlayabilir; fakat ailesini zorlaması câiz değildir. Ancak kâmil imana sahip olup zühd ve takva ile meşgul olan kimse, çalışmasa da rızkı kendisine ulaşır. Böyle bir kimse anne karnındaki çocuk gibidir. Çalışmaktan âciz olsa bile göbeğinden ona rızkı ulaşır. Başka yemekleri yiyebilecek duruma gelince, ona diş yaratılır. Anne babası ölüp yetim kalırsa, annesine şefkat verip ona güzel baktırdığı gibi, başkalarına da şefkat verip güzel baktırır. Şöyle ki önceden kendisine şefkatle bakan bir annesi vardı. Herkes çocuğun işini ona havale ederdi. Şimdi ise bunu yapan bin kişi vardır. Çocuk büyüyüp kemale erişince, ona çalışma gücü verilir ve kendisine gereken şeyler musallat edilir. Bu şekilde çocukken bakım ve terbiyesi için annesine verilen şefkat, artık kendisine verilir ve kendine şefkatle bakmaya başlar.

Zâhid kimse kendi ihtiyaçlarından el çekip çalışmayı bırakıp takvaya yönelince, onun şefkati bütün kalplere dolar. Böylece herkes ona şefkat gösterir, o da Allah Teâlâ ile meşgul olur. Hatta insanlar, "Her

şeyin güzelini ve değerli olanını ona vermek gerekir" derler. Daha evvel yalnız kendi kendine acırken, artık herkes yetime acıdığı gibi ona acımaya başlar. Fakat takva ile meşgul olmayıp ve çalışabildiği halde çalışmazsa, insanların kalbinde bu şefkat meydana gelmez.

O halde çalışmayıp tevekkül etmek câiz değildir. Özellikle kendi nefsine uyunca, ihtiyaçlarını kendisi karşılamalıdır; ancak Cenâb-ı Hakk'a yöneldiğinde yetim gibi olur. O zaman Allah Teâlâ insanların kalbini ona karşı merhametli yapar.

Bunun için Allah yolunda çalışan birinin açlıktan öldüğü görülmemiştir. Bir kimse, Rabbü'l-âlemîn'in her şeyi ne büyük bir nizam ve kemal üzere yarattığını bilirse,

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُّبِيْنٍ ۝

"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (levh-i mahfûzda yazılı) dır" (Hûd 11/6) âyet-i celîlesinin ne manaya geldiğini kavrar.

Mâlikü'l-mülk, memleketi öyle bir güzellik ve tedbir üzere yaratmıştır ki nadir durumlar dışında hiç kimse açlıktan ölmez. Ölenlerin de ölmesi hayrına olduğu içindir; çalışıp kazanmadıklarından değildir. Zira nice çalışıp kazananların da nadir durumlarda malını alıp açlıktan öldürür.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Bütün Basralılar'ın ailem olmasını ve bir buğday tanesinin de bir altına satılıyor olmasını isterdim."

Vüheyb b. Verd el-Mekkî de [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Gök bakır, yer demir olsa, sonra ben rızkım konusunda endişe etsem, kendimi şirke düşmüş kabul ederim."

Bunun için bir grup insan Cüneyd-i Bağdâdî'nin [rahmetullahi aleyh] yanına gelerek ona,

"Rızkımızı arıyoruz (ne yapalım?)" dediler. Cüneyd [rahmetullahi aleyh],

"Onun nerede olduğunu biliyorsanız orada arayın!" dedi. Onlar,

"Öyleyse rızkı Allah'tan isteyelim" dediler. Cüneyd,

"Eğer O'nun sizi unuttuğunu düşünüyorsanız, kendisine hatırlatın!" dedi. Gelenler,

"O halde eve kapanıp Allah'a tevekkül edelim ve ne olacağına bakalım" dediler. Cüneyd,

"(Allah Teâlâ rızkı verecek mi vermeyecek mi diye) Tecrübe etmek için tevekkül etmek, bir şüphedir" dedi. Adamlar,

"Öyleyse çare nedir?" diye sordular, Cüneyd [rahmetullahi aleyh],

"(Allah'a itimat edip çalışmak ve artık) Çare aramayı terketmektir" dedi.

O halde hakikatte rızık için Cenâb-ı Hakk'ın verdiği söze güvenmelidir. Nitekim O, emrine uyarak çalışan kulunu, rızkına ulaştırır.

İkinci Makam: Tevekkülde Mal Biriktirmek

Tek başına olan bir kimse, bir yıllık yiyecek toplayıp saklarsa tevekkül mertebesinden düşer. Zira gizli sebepleri bırakıp zâhirî sebeplere güvenmiş olur. Zâhirî sebepler ise yılda bir yenilenir. Fakat zaruri şeylerle kanaat eden yani doyacak kadar yiyen ve örtünecek kadar giyinen kimse, tevekkülüne sadık kalmış olur. Havas ehli der ki: "Kırk günlük yiyecek saklamakla tevekkül bozulmaz. Bundan fazlası olursa bozulur."

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Yiyecek saklamakla tevekkül bozulur. Bu süre ister az, isterse çok olsun..."

Ebû Tâlib el-Mekkî [rahmetullahi aleyh] ise şöyle demiştir: "(Duruma ve niyete göre) Kırk günden fazla mal biriktirmek de tevekkül sınırından çıkarmaz."

Bişr-i Hâfî'nin [rahmetullahi aleyh] ashabından Hüseyin el-Meâzilî [rahmetullahi aleyh] şunları anlatmıştır:

"Bir kuşluk vakti Bişr'in yanındaydım. Yanına orta yaşlı, esmer ve yanakları geniş bir adam geldi. Bişr, ayağa kalktı. Oysa ben, onun başkasının önünde ayağa kalktığını hiç görmemiştim. Bana bir miktar gümüş para vererek,

'Bize, bununla bulabildiğin en iyi yiyeceklerden satın al' dedi. Oysa bana daha önce böyle bir şey hiç söylememişti. Yiyecekleri getirdim ve önüne koydum. O adamla beraber yedi. Halbuki onun bu şekilde başkasıyla yemek yediğini görmemiştim. Biz de ihtiyacımız kadar yedik, geriye çok yiyecek kaldı. Adam, artan yemeği aldı, elbisesi içinde topladı, eline alıp yanımızdan ayrıldı. Ben adamın yaptığına şaşırdım ve bunu kendisine yakıştıramadım. Bu halimi gören Bişr,

'Herhalde sen adamın yaptığını hoş karşılamadın?' dedi. Ben de,

'Evet, yemeğin artanını izinsiz alıp götürdü' dedim. Bişr,

'O, kardeşimiz Feth el-Mevsılî'dir. Bugün bizi ziyaret etmek için Musul'dan geldi. O, bu davranışı ile bize, tevekkül sahih olduğunda kenarda mal biriktirmenin bir zararı olmayacağını öğretmeyi istedi' dedi."

O halde tevekkül, gelecek için zihni yormamaktır. Böyle olunca da gelecek için biriktirmemeli, biriktirdiğini de kendi elinde değil, Allah Teâlâ'nın ileride göndereceği rızık gibi bilmeli, yani o mala güvenmemelidir. Evli olanların, aile sahiplerinin bir senelik mal saklaması tevekkülü bozmaz. Bir seneden fazlası ise bozar. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ailesi için elinde bir senelik mal bulundururdu. Kendisi için ise bir günlük bile saklamazdı. Saklasaydı da onun tevekkülüne zarar gelmezdi. Zira olup olmaması onun nezdinde birdi. Fakat ümmetine öğretmek için böyle yapardı.

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadise de bunu göstermektedir:

"Suffe ehlinden biri vefat etti. Ona bir kefen bile bulamadılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Elbisesini arayın" buyurdu. Aradılar, izârının içinden 2 dinar (altın) buldular. Bunu gören Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bunlar (onun vücudunu dağlayacak ateşten) iki parçadır"[325] buyurdu. Halbuki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onun dışında müslümanlardan vefat edip geride birçok mal bırakanlar hakkında böyle söylememiştir.

Ebû Ümâme'den [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali ve Hz. Üsâme'ye [radıyallahu anhümâ] fakir bir adamın cenazesini yıkamalarını ve onu bürdesi (cübbesi) ile kefenlemelerine emretti. Adamı defnettikten sonra ashabına şöyle buyurdu:

"Bu şahıs, kıyamet günü yüzü dolunay gibi parlak bir şekilde haşredilecektir. Eğer bir kusuru da olmasaydı yüzü kuşluk vaktindeki güneş gibi parlayacaktı." Biz,

"Ey Allah'ın resûlü, nedir bu kusur?" diye sorduk; şöyle buyurdu:

"O, çok oruç tutan, çokça namaz kılan ve çokça Allah'ı zikreden bir insandı. Ancak, kış geldiği zaman yaz için bir yazlık cübbeyi, yaz olunca da kışlık bir elbiseyi saklıyordu." Sonra şöyle buyurdu:

مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمُ الْيَقِينُ وَعَزِيمَةُ الصَّبْرِ

"Size en az verilen şeylerden biri de, yakîn ve azimetle sabırdır."[326]

Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem], *"Bunlar (onun vücudunu dağlayacak ateşten) iki parçadır"* diye buyurmasının iki sebebi olabilir. Çünkü o adamın iki hali vardır:

Birincisi, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bu sözüyle ateşten iki parçayı kastetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ,

يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ

"O gün, kenarda biriktirilen altın ve gümüşler, cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır" (Tevbe 9/35) buyur-

325 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/252-253; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8/260 (nr. 8011).

326 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/219. Hadisin devamı şöyledir: *"Kime bundan yeterli pay verilirse, gece namazını ve gündüz nâfile orucunu kaçırmasında önemli bir kaybı yoktur."*

muştur. Çünkü bu adam, aslında hiç sahip olmadığı halde, zâhirî haliyle zühdü, fakirliği ve tevekkülü ortaya koydu. Bu, bir çeşit aldatmadır.

İkincisi, bu aldatmadan değildir. Onun yaptığı iş, kemal derecesinde noksanlık manasındadır. Yüzdeki dağlama eseri yüzün güzelliğini noksanlaştırdığı gibi, kenarda altın saklamak da onun kemalini zedeler. Bu, bir aldatmadan değildir. Kişinin, (hayır yollarında harcamayıp) geride bıraktığı her şey, onun ahiretteki derecesinden bir noksanlıktır. Çünkü kime dünyadan bir şey verilirse, o ölçüde ahiretinden noksanlaşır.

Fakat su bardağı, ibrik, sofra, dikiş ve temizlik malzemeleri gibi her zaman gerekli olan şeyleri saklamanın câiz olduğunda ihtilaf yoktur. Allah Teâlâ'nın âdeti her yıl yiyecek ve elbiselerin tazelenmesidir. Bu malzemeler ise her zaman gereklidir ve yenilenmez. Sünnetullaha muhalefet etmek câiz değildir. Kış günü yazlık elbise işe yaramaz, yazın da kışlık olanlar... Yazlık elbiseyi kıştan saklamak, yakînin zayıf olmasından ileri gelir.

Kişi, yiyecek saklamadığı takdirde kalbi rahatsız olup başkasından bekliyorsa, onun için yiyecek saklamak daha iyidir. Çünkü yiyeceksiz kalbi rahat etmez; zikir ve fikirle meşgul olamaz. Eğer bir kimse de malı ve arazisi olmakla kalbi sükûnet buluyorsa, bunların kifayet miktarı olması daha iyidir. Zira bedenden maksat, Allah Teâlâ'nın zikir ve fikrine dalacak bir kalptir. O halde dünya malı bazı kalpleri zikir ve fikirden alıkoyar ve böyle kimseler mal hesabından huzurla ibadet edemez. Oysa malı olmayınca düşünce ve sıkıntısı kalmaz. Bu gibilerin malı olmaması daha hayırlıdır. Bazı kalpler de ancak kifayet miktarı mal ile teskin olur. Böylelerinin mal edinmesi daha iyidir. Fazla ziynet olmadan teskin olmayan kalp, müminlerin kalbi değildir. Bu manada böyle kalpleri hesaba katmıyoruz.

Üçüncü Makam: Zararı Defetmekte Sebepleri Tanımak

Etkisi kesin olan ya da çoğu halde tesiri görülen sebepleri bırakmak tevekkülün şartı değildir. Tevekkül sahibinin hırsız girmemesi için evinin kapısını kapayıp kilitlemesi tevekkülü bozmaz. Yine düş-

manından sakınmak için yanına silah, binek hayvanı ve azık almak veya soğuktan korunmak için kalın giyinmek tevekkülü bozmaz. Üşümemek adına vücudunun hararetli olması için sarımsak yemek, dağlama ve efsun yapmak gibi şeyler ise tevekkül ile çelişir. Fakat zâhirî sebeplerden olan bir şeyi bırakmak, tevekkülün şartlarından değildir. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], devesinin başını serbest bırakıp, "Allah'a tevekkül ettim" diyen bir bedevîye,

أَعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ

"Deveni bağla, sonra tevekkül et"[327] buyurmuştur.

Fakat bir insanın verdiği sıkıntıya tahammül edip zararını defetmemek tevekküldendir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ

"Onların eziyetlerine aldırma. Allah'a güvenip dayan" (Ahzâb 33/48).

وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَآ اٰذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

"Sizin bize ettiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler sadece Allah'a tevekkül etsinler" (İbrahim 14/12).

Ancak sıkıntıyı veren yılan, akrep ve yırtıcı hayvanlar ise bunlara sabretmek uygun değildir, defetmelidir.

O halde her kim düşmanından sakınmak için yanına silah alır ve itimadı o silahın kuvvetine olmazsa, mütevekkildir.

Yine kapısını kilitleyen bir kimse, kilide değil de Cenâb-ı Hakk'a güvendiğinde mütevekkil olur. Zira nice kilitler vardır ki, hırsıza engel olamaz. Tevekkül ehlinin alameti, evine gelip eşyasının çalındığını görünce, Allah Tealâ'nın kazâsına razı olup üzülmemesidir. Böyle biri kapısını kilitleyip dışarı çıkınca, hal diliyle kendi kendisine şöyle der: "Ben Allah Teâlâ'nın kazâsına engel olmak için değil; bilakis O'nun âdetine riayet etmek için kilit taktım. Allahım! Eğer birini bu korudu-

327 Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 60 (nr. 2517).

ğum malıma musallat edersen, senin hükmüne razıyım. Çünkü onu benim için mi, başkaları için mi yarattığını bilmiyorum!"

O halde bir kimse evinin kapısını kilitlese ve geri döndüğünde malının çalındığını görüp üzülse, bu hadisenin onun için faydası; tevekkül sahibi olmadığını ve nefsinin kendisine "sen tevekkül sahibisin" demesinin ancak bir aldatma olduğunu anlamasıdır. Kişi bu durumda sakin kalarak şikâyet etmezse, tevekkül ehli olmasa bile sabır sevabını alır. Eğer şikâyet edip hırsızlık yapan kimseyi soruşturup araştırırsa, sabır derecesinden de düşer. Böylece ne sabredicilerden ne de tevekkül ehlinden olmadığını anlar. O halde sabır ve tevekkül iddiasından vazgeçmek gerekir. Kişi tevekkül ehli ve sabredici olmadığını anlayıp mütevekkillik iddiasını bırakırsa bu, hırsızın sebep olduğu fayda olur.

Soru: Eğer bir kimse, "Kendisine muhtaç olduğu eşyası çalındığında nasıl üzülüp esef etmesin? Eğer onu arzu etmiyorsa niçin yanında tutuyor ve üzerine kapıyı kilitliyor? İhtiyacı olduğu için onu seviyor ve elinde tutuyorsa, sevdiği şeyle arasına engel konulduğunda (malı çalındığında) kalbi nasıl acı çekip üzülmesin?" diye sorarsa, şöyle deriz:

Cevap: Bu şöyledir: Kişi, Allah Teâlâ'nın o malı kendisine vermesinin hayırlı, bunun alametinin de o malı kendisine vermesi olduğunu bilir. Yine bilir ki o malı kendisinden aldığı zaman da alması hayırlıdır ve bunun alameti de almasıdır. O halde kul, her iki durumda da kendisine hayır takdir edildiğine sevinmeli ve Allah Teâlâ'nın onun hakkında hayırlı olmayan bir şey yapmadığına, kendisinin hayrın nerede olduğunu bilmeyip bunu ancak yüce Mevlâ'nın bildiğine inanmalıdır. Bu durum babası merhametli bir hekim olan hastanın haline benzer. Babası kendisine et ve güzel yemekler verirse, "Eğer babam benim sağlıklı olduğumu bilmeseydi bunu bana vermezdi" diye sevinir. Et ve güzel yemekler vermezse de, "Bunların bana zararı olmasa bana yasak etmezdi" diye yine sevinir. Kulda bu mertebede bir iman olmadıkça tevekkül olmaz; tevekkül diye inandığı şey de ancak aslı olmayan bir hayal olur.

Mütevekkilin Malı Çalınırsa...

Mütevekkilin altı edebi gözetmesi gerekir:

Birincisi: Kapısını kilitlemektir. Bundan sonra, komşusuna evine göz kulak olması için ricada bulunmak ve birçok kilit kullanmak gibi evini korumada sebeplere aşırı derecede sarılmamaktır. Mâlik b. Dînâr [rahmetullahi aleyh], kapısını kilitlemez, onu bir iple bağlar, "Köpekler olmasaydı onu da yapmazdım" derdi.

İkincisi: Evde, hırsızların göz diktiği eşya bırakmamaktır. Çünkü kişinin onu evde bulundurması, hırsızların rağbetini harekete geçirir; böylece onların günah işlemesine sebep olur. Bunun için Mugîre, Mâlik b. Dînâr'a [rahmetullahi aleyh] bir kırba hediye ettiğinde, Mâlik (daha sonra) ona,

"Kırbayı al, benim ona ihtiyacım yok!" dedi. Mugîre,

"Niçin?" diye sorunca, Mâlik b. Dînâr [rahmetullahi aleyh],

"Düşman (şeytan), 'Onu hırsız aldı!' diye bana vesvese veriyor (kalbimi rahatsız ediyor)" dedi.

Sanki o, hırsızın (onu çalıp) günaha girmesinden ve şeytanın onun çalınmasıyla ilgili vesvesesiyle kalbinin meşgul olmasından sakındı. Bunun için Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh], onun bu sözünü duyunca,

"Bu, sûfîlerin kalplerinin zayıflığındandır. Halbuki bu kimse, dünyadan gönlünü çekmiştir; artık onu kimin aldığından ona ne!"

Üçüncüsü: Evden çıkarken, "Eğer eşyam çalınırsa, helâl olsun. Zira hırsız belki de fakirdir ve ihtiyaç sahibidir. Zengin olsaydı başkasının malını çalmazdı" diye niyet etmelidir. O halde böyle bir kimse kendi malını başkasına feda etmekle hem hırsıza hem de müslümanlara şefkat göstermiş olur. Bu niyetle Allah Teâlâ'nın kazâsı değişmez. Fakat kula sadaka sevabı verilir. Şöyle ki 1 dirheme 700 dirhem sevabı yazılır. Eğer çalınmazsa, yine sadaka sevabı olur. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], azli terkedip nutfeyi rahme koyan kimseye,

"Bu ilişkiden bir çocuğu doğmasa bile, çocuk yapma niyetinden dolayı kendisine sanki bir çocuğu doğmuş, yaşamış ve Allah yolunda şehid olmuş sevabı verilir"[328] buyurmuştur.

Çünkü o kendisine düşeni yapmıştır. Eğer evladı dünyaya gelseydi, onun ahlâk ve hayatı kendisinin elinde olmayacaktı. Belki onun sevabı, sadece tohum saçıp niyet etmesiyle olurdu. Yaratmaya, hayata getirmeye, rızık vermeye ve hayatta tutmaya gelince bu ona ait değildir. Şayet çocuk yaratılsaydı, adam yaptığının sevabını alırdı. Hırsızlıkta da durum aynı şekildedir (Adam malı çalınırsa onu sadaka olarak bağışlamaya niyet etmişti; çalınmasa da bu niyetinden dolayı mükâfat alır).

Dördüncüsü: Mal çalınınca üzülmemektir. Eğer çalınan malı Allah Teâlâ'nın rızası için feda edip helâl ederse, arkasına düşüp aramamalı, geri verilirse de almamalıdır. Alırsa da kendi malıdır. Çünkü mal, yalnızca niyetle mülkiyetten çıkmaz. Fakat tevekkül makamında malı geri alması iyi olmaz.

Rivayet edildiğine Abdullah b. Ömer'in [radıyallahu anhümâ] devesi çalınmıştı, yoruluncaya kadar onu aradı, fakat bulamadı. Sonra, "Bu deve Allah için sadaka olsun" dedi ve camiye girerek iki rekât namaz kıldı. O esnada kendisine bir adam gelerek, "Ey Ebû Abdurrahman, deveniz falanca yerdedir" dedi. O da ayakkabılarını giyerek ayağa kalktı. Sonra "estağfirullah" diyerek oturdu. Kendisine,

"Gidip deveni almayacak mısın?" denilince; İbn Ömer [radıyallahu anhümâ],

"Ben onun Allah yolunda sadaka olduğunu söylemiştim" dedi.

Meşâyihten biri demiştir ki: "Ben vefat eden din kardeşlerimden birini rüyamda gördüm; kendisine,

"Allah Teâlâ sana nasıl muamelede bulundu?" diye sordum. Bana,

"Günahlarımı affetti. Beni cennetine koydu. Bana oradaki derecelerimi arzetti ve ben onları gördüm" dedi. Fakat bununla birlikte o kederli ve üzüntülüydü. Bu halini görünce kendisine,

328 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/169; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4192.

"Sen cennete girdin, günahların affedildi, buna rağmen üzüntülüsün, bunun sebebi nedir?" diye sordum. Derin bir nefes aldı ve şöyle dedi:

"Evet, ben kıyamet kopuncaya kadar üzüntülü olacağım." Ben,

"Neden?" diye sorduğumda; şöyle dedi:

"Ben cennetteki yerimi gördüğüm zaman, bana illiyyîndeki makamlar gösterildi. Onların benzerini görmedim. Buna pek sevindim ve oraya girmek istediğimde, onların üzerinden biri,

"Onu oradan uzaklaştırın; bu makam onun için değildir. Burası ancak sözünü yerine getiren içindir" diye seslendi. Ben,

"Sözünü yerine getirmek nedir?" diye sordum, bana şöyle denildi:

"Sen bir şey için, 'Bu Allah yolunda sadaka olsun' derdin, sonra sözünden geri dönerdin. Eğer sözünü tutsaydın, biz de sana onları bahşederdik."

Mekke'de âbidlerden birinden şu olay nakledilmiştir:

Âbid, yanında torbası olan bir adamın yanında uyuyordu. Adam da uyuyordu. Adam uyanınca torbasını bulamadı. Âbidi suçladı. Âbid, adama,

"Torbanda ne kadar paran vardı?" diye sordu; adam da olanı söyledi. Bunun üzerine âbid, adamı yanına alıp evine götürdü; söylediği miktarda ona malından verdi. Daha sonra adamın arkadaşları gelerek ona, kendisine şaka yaptıklarını, o uyurken torbasını aldıklarını söylediler. Bunun üzerine adam ve arkadaşları gelip âbide altınları geri verdiler, fakat âbid almadı ve,

"Onu al, sana helâl ve hoş olsun; ben Allah yolunda sadaka olarak çıkarttığım bir malı geri alamam" dedi ve onu kabul etmedi. Onlar, ısrar ettiler. Bunun üzerine âbid oğlunu çağırdı, parayı keselere koyarak fakirlere gönderdi, öyle ki geride hiçbir şey kalmadı."

Selefin (önceki salihlerin) ahlâkı böyle idi. Aynı şekilde bir fakire vermek için eline ekmek alan biri, fakiri bulamayınca, ekmeği evine geri götürmeyi hoş bulmaz, onu başka bir fakire verirdi. Altın, gümüş ve diğer sadakalarda da aynı şekilde yapardı.

Beşincisi: Malı çalarak zulmeden hırsıza beddua etmemektir. Çünkü beddua ile hem tevekkül hem de zühd bozulur. Geçmiş işe üzülen zâhid olamaz. Anlatıldığına göre, Rebî' b. Heysem'in [rahmetullahi aleyh] o günkü parayla 20.000 dirhem (gümüş) değerinde bir atı çalınmıştı. Hırsız atını çalarken o namaz kılıyordu. Namazı bırakmamış, bundan da hiç rahatsız olmamıştı. İnsanlar kendisine geçmiş olsun deyince o,

"Ben hırsızın atı çözüp götürdüğünü gördüm" dedi. Kendisine,

"Peki, atınızın çalınmasına niçin engel olmadınız?" diye sorulunca,

"Ben o sırada attan daha kıymetli bir şeyle yani namazla meşguldüm" dedi. Yanındakiler hırsıza beddua etmeye başladılar, bunun üzerine o, "Böyle yapmayın, adam hakkında hayırlı şeyler konuşun; çünkü atı ona bağışladım" dedi.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

مَنْ دَعَا عَلَى ظَالِمِهِ فَقَدِ انْتَصَرَ

"Kim kendisine zulmedene beddua ederse, ondan intikamını (hakkını) almış olur."[329]

Altıncısı: Hırsızın bu günah yüzünden azaba düşeceğine üzülmek ve ona acımaktır. Kişi kendisinin zalim değil, mazlum olduğuna ve bu noksanlığın dininde değil, malında meydana geldiğine şükretmelidir. Eğer hırsızın günahına üzülmezse, insanlara nasihat ve merhamet etmeyi terketmiş olur.

Ali b. Fudayl [rahmetullahi aleyh], Kâbe'yi tavaf ederken bir miktar altını çalındı. Babası onun ağladığını ve üzüldüğünü gördüğünde, "Sen altınlar için mi ağlıyorsun?" diye sordu. O da,

"Hayır, vallahi ben altınlar için ağlamıyorum; fakat şu altınlarımı çalan zavallı adama ağlıyorum. O, bu paralar yüzünden ahirette hesaba çekilecek ve ne yazık ki kendisini haklı gösterecek bir delili bulunmayacak" dedi.

329 Tirmizî, Daavât, 102 (nr. 3552); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4454, 4631.

Dördüncü Makam: Hastalık ve Benzeri Halleri Tedavi Etmek Gibi Zararlı Şeyleri Gidermeye Çalışmak

Bunun ilacı üç derecedir:

Birincisi: Etkisi kesin olandır; açlığı yemekle, susuzluğu su içmekle tedavi etmek ve ateşi su ile söndürmek gibi... Bu kat'î ilaçları terketmek, tevekkülden sayılmaz. Hatta bunun gibi yerlerde tevekkül haramdır.

İkincisi: Etkisi kesin de değildir, zannî de... Belki tesiri muhtemeldir. Efsun, dağlama ve fal gibi... Bunları bırakmak tevekkülün şartıdır. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], tevekkül sahiplerinin bu tür şeyleri terkeden kimseler olduğunu haber vermiştir.[330] Bunların en kuvvetlisi dağlama; sonra efsun; en zayıf olanı da faldır ki ona "tîre" denir.

Üçüncüsü: Bu iki derecenin arasındadır. Bunun etkisi kesin olmayıp kuvvetli zanna dayanır. Damardan kan almak, hacamat yaptırmak, müshil içmek ve soğuğa karşı sıcakla, sıcağa karşı soğukla tedavi olmak gibi... Bu ilaçları kullanmak haram değildir; fakat tevekkülün şartı da değildir. Bazan onları yapmak yapmamaktan hayırlıdır ve bazan da yapmamak hayırlıdır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

تَدَاوَوا عِبَادَ اللهِ فَإِنَّ اللهَ خَلَقَ الدَّاءَ وَالدَّوَاءَ

"Ey Allah'ın kulları, tedavi olunuz. Şüphesiz Allah hastalığı ve ilacını yarattı."[331]

مَا مِنْ دَاءٍ إِلَّا وَلَهُ دَوَاءٌ عَرَفَهُ مَنْ عَرَفَهُ وَجَهِلَهُ مَنْ جَهِلَهُ إِلَّا السَّامَ

"Hiçbir hastalık yoktur ki şifası olmasın. Onu bilen bilir, bilmeyen bilmez. Ancak ölüm bundan hariçtir."[332]

---

330 Hadis için bk. Buhârî, Tıb, 17 (nr. 5705); Müslim, İmân, 94 (nr. 220); Tirmizî, Kıyâmet, 16 (nr. 2446); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/271, 321.

331 Ebû Davud, Tıb, 1 (nr. 3855); Tirmizî, Tıb, 1 (nr. 2038); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 24/254. Son kısmı az farklı lafızlarla bk. İbn Mâce, Tıb, 1 (nr. 3436).

332 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/377; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 1587; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/401; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 5/84-85.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ilaç kullanmanın ve rukye yapmanın (okuyarak tedavi etmenin) Allah'ın kaderinden bir şeyi engelleyip engellemeyeceği sorulduğunda,

هِيَ مِنْ قَدَرِ اللّٰهِ

"Bunlar da Allah'ın kaderindendir"[333] buyurmuştur.

Meşhur bir hadiste de şöyle buyrulmuştur:

مَا مَرَرْتُ بِمَلَإٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِلَّا قَالُوا: مُرْ أُمَّتَكَ بِالْحِجَامَةِ

"(Mirac gecesinde) Karşılaştığım her bir melek topluluğu bana, 'Ümmetine hacamatı emret' dediler."[334]

Bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kan aldırmayı emrederek şöyle buyurmuştur:

اِحْتَجِمُوا لِسَبْعِ عَشْرَةَ وَتِسْعِ عَشْرَةَ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ لَا يَتَبَيَّغْ بِكُمُ الدَّمُ فَيَقْتُلُكُمْ

"(Kamerî ayların) On yedi, on dokuz veya yirmi birinde kan aldırın. Vücudunuzda kan basıncı fazla olmasın, sonra sizi öldürür."[335]

Kanı bedenden çıkarmakla yılanı elbiseden atmak ve evdeki yangını söndürmek arasında fark yoktur. Çünkü bunların hepsi ölüm sebebidir. Bunları terketmek tevekkülün şartı değildir. Münkatı yolla (sahabeden gelen) bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

مَنِ احْتَجَمَ يَوْمَ الثُّلَاثَاءِ لِسَبْعِ عَشْرَةَ مِنَ الشَّهْرِ كَانَ لَهُ دَوَاءٌ مِنْ دَاءِ سَنَةٍ

"Kim (kamerî) ayın on yedisine denk gelen salı günü kan aldırırsa bu, onun bir senelik hastalığına şifa olur."[336]

---

333 Tirmizî, Tıb, 21 (nr. 2060); İbn Mâce, Tıb, 1 (nr. 3437).

334 Tirmizî, Tıb, 12 (nr. 2052); İbn Mâce, Tıb, 20 (nr. 3479).

335 İbn Mâce, Tıb, 22 (nr. 3486).

336 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/215-216; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/340; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 5/93.

Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], birçok sahabiye tedavi olmalarını, perhiz yapmalarını emretmiş, Sa'd b. Muâz'ın [radıyallahu anh] damarından kan almış,[337] Sa'd b. Zürâre'nin [radıyallahu anh] yarasını dağlamıştır.[338]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], gözlerinde hastalık bulunan Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] şöyle buyurmuştur:

لَا تَأْكُلْ مِنْ هَذَا يَعْنِي الرُّطَبَ وَكُلْ مِنْ هَذَا فَإِنَّهُ أَوْفَقُ لَكَ

"Bu taze hurmadan yeme, şundan (yani arpa unu ile pişirilen rafadandan) ye, çünkü bu senin için daha uygundur."[339]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Suheyb b. Sinan'ı [radıyallahu anh] gözleri ağrıdığı halde kuru hurma yerken görünce,

"Gözün ağrıdığı halde hurma mı yiyorsun?" diye sormuş; Suheyb, latife ile,

"Ben ağrımayan tarafıyla yiyorum!" deyince, Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] tebessüm etmiştir.[340]

Ehl-i beyt yoluyla gelen bir hadiste rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] her gece gözlerine sürme çeker, her ay kan aldırır ve her sene ilaç içerdi.[341]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] akrep ve benzeri haşerelerin ısırmasından çok defa tedavi uygulamıştır.[342]

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine vahiy geldiğinde başı ağrırdı, çok defa onu kına ile sarardı.[343]

337 Müslim, Selâm, 26 (nr. 2208).

338 Tirmizî, Tıb, 11 (nr. 2050); İbn Mâce, Tıb, 24 (nr. 3492).

339 İbn Mâce, Tıb, 3 (nr. 3442). Aynı konuda bk. Ebû Davud, Tıb, 2 (nr. 3856); Tirmizî, Tıb, 1 (nr. 2037).

340 İbn Mâce, Tıb, 3 (nr. 3443).

341 İbn Adî, *el-Kamil*, 4/504.

342 bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2/287.

343 bk. Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 7852; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 5625.

Bir haberde nakledildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] vücudunda bir yara çıktığında üzerine kına koyardı.[344] Bazan da vücutta çıkan yara üzerine (ıslak) toprak koyardı.[345]

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], tedavi uygulamaları ve onu emretmesiyle ilgili rivayetler (nerdeyse) sayılamayacak kadar çoktur. Bu konuda "Tıbbü'n-Nebî" isimli eserler de yazılmıştır.

Âlimlerden biri, İsrâiloğulları haberleri içinde şunu nakletmiştir:

Hz. Musa [aleyhisselâm], bir hastalığa yakalanmıştı. İsrâiloğulları'ndan bazıları ziyaretine geldiler ve hastalığının ne olduğunu teşhis ettiler. Kendisine,

"Eğer şöyle tedavi olursan iyileşirsin" dediler. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Allah Teâlâ, beni ilaçsız olarak iyileştirip âfiyete kavuşturana kadar tedavi olmayacağım" dedi. Böylece hastalığı uzadı. Kendisine,

"Bu hastalığın ilacı budur; bu ilaç bilinen ve tecrübe edilen bir ilaçtır. Eğer kullanırsan iyileşirsin!" dediler. O yine,

"Tedavi olmayacağım" dedi. Fakat hastalığı devam etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona,

"İzzet ve celâlime yemin ederim ki, onların söylediği şeyle tedavi olmadan seni iyileştirmeyeceğim" diye vahyetti. Bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara,

"Söylediğiniz şeyle beni tedavi ediniz" dedi. Onlar, kendisini tedavi ettiler ve iyileşti. Bunun üzerine, içinde, "Bu nasıl oldu?" diye bir düşünce oluştu. O zaman Allah Teâlâ kendisine,

"Sen, bana güvenip hikmetimi ortadan kaldırmak istedin. Benden başka bu ilaçlara faydayı kim koyabilir ki?" diye vahyetti.

Diğer bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

344 Tirmizî, Tıb, 13 (nr. 2054); İbn Mâce, Tıb, 29 (nr. 3502).

345 Buhârî, Tıb, 38 (nr. 5745); Müslim, Selâm, 21 (nr. 2194).

"Peygamberlerden biri, bir hastalığından dolayı Allah Teâlâ'ya arz-ı halde bulundu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, kendisine yumurta yemesini emretti. Bir başka peygamber Allah'a zafiyetten yakındı. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, 'Sütle et ye; onlarda kuvvet vardır' diye vahyetti."

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki ekmek ve süt tokluk sebebi olduğu gibi, ilaç da şifa sebebidir. Bunların hepsi sebepleri yaratanın tedbiridir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi, deva ve şifa kimdendir?" diye sordu. Allah Teâlâ,

"Bendendir" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Doktorlar ne yapar?" diye sordu. Allah Teâlâ,

"Onlar bu sayede rızıklarını temin ederler. Bir de, kendilerine benden bir şifa yahut ölüm gelene kadar kullarımın gönlünü hoş tutarlar" buyurdu.

O halde bu mertebedeki tevekkül de hem ilim, hem de hal iledir. Zira ilaca değil, ilacı yaratana güvenmelidir. Çünkü ilaç kullanıp da ölenler çoktur.

Bazıları dağlamayı âdet edinmişlerdir. Fakat dağlama, kişiyi tevekkül mertebesinden düşürür. Hatta dağlamak yasaklanmış ve efsun (okuma) yasaklanmamıştır. Çünkü uzuvları yakmak tehlikelidir ve ölüme bile sebep olabilir. Damardan ve hacamatla kan aldırmak gibi değildir. Faydası da onlar gibi açık olmayıp, yerine başka bir ilaç kullanılabilir.

Rivayet edildiğine göre, İmrân b. Husayn [radıyallahu anh] hastalandı; yakınları ona dağlama yapmasını tavsiye ettiler. O buna yanaşmadı, ısrar ettiler ve vali (Umeyd b. Ziyâd) onu zorladı, sonunda o da (karnına yedi defa) dağlama yaptı. İmrân b. Husayn [radıyallahu anh] derdi ki: "Önceleri bir nur görürdüm, (gayb âleminden) bir ses işitirdim, melekler bana selâm verirdi. Dağlama yaptığımda bunlar benden kesildi."

Pek çok tövbe ve istiğfardan sonra sahip olduğu kerametin kendisine geri verildiğini belirterek, Mutarrif b. Abdullah'a [rahmetullahi aleyh], "Allah'ın bana ikram ettiği keramete baksana, Allah onu bana tekrar geri verdi" demiştir.

İlaç Ne Zaman Kullanılmaz?

Bazı durumlarda ilaç kullanmamak daha iyidir ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine de muhalif değildir. İlaç kullanmayan büyükler çoktur. Burada bir kimse, "Eğer ilaç kullanmamak bir kemal olsaydı, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] kullanmazdı" diyebilir. O halde bu müşkül, ilaç kullanmamanın altı sebebini bilmekle ortadan kalkar:

Birincisi: Hasta, keşif sahiplerinden olur; kendisine eceli tamamlandığı, ilacın ona bir fayda vermeyeceği keşfolur.

Hz. Ebû Bekir es-Sıddık'a [radıyallahu anh]), (son hastalığında), "Hastalığın için tabip çağırmayalım mı?" diye sorduklarında, "Tabip beni gördü ve ben dilediğimi yapacağım, dedi" diye cevap verdi.

İkincisi: Hasta, kalbi ahiret korkusuyla meşgul olduğu için gönlü ilaç kullanmak istemez. Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] hasta olunca feryat etti. Kendisine sebebini sorduklarında, "Günahlarımı düşünüp inliyorum" buyurdu. "Bir şey istiyor musun?" diye sorduklarında, "Allah Teâlâ'nın rahmetini istiyorum" dedi. "Tabip çağıralım mı?" diye sorduklarında da, "Beni tabip hasta etti" buyurdu. Yine Ebû Zer el-Gıfârî'nin [radıyallahu anh] gözü ağrıyordu. Kendisine, "İlaç kullanmaz mısın?" diye sordular. "Bundan daha önemli işim var" dedi.

Bu, çok sevdiği birinin ölümüyle karşılaşan veya öldürülmek üzere bir sultanın huzuruna götürülürken korku içinde olan birinin haline benzer. Ona, "Açsın, yemek yemez misin?" denildiğinde, "Şu anda açlığın acısını hissedecek durumda değilim, başıma gelen musibetle meşgulüm" der. Onun bu sözü, ekmeğin açlığa fayda verdiğini inkâr için söylenmediği gibi, ekmek yiyen birini kınamak için de söylenmiş değildir.

Sehl b. Abdullah'ın [rahmetullahi aleyh] meşgalesi de bunu yakındır. Ona,

"Azık nedir?" diye sorulduğunda,

"Azık, el-Hayyü'l-kayyûm olan Allah'tır" dedi. Kendisine,

"Sana insanı ayakta tutan şeyi soruyoruz" denildiğinde; Sehl [rahmetullahi aleyh],

"İnsanı ayakta tutan şey, ilimdir" dedi. Kendisine,

"Sana insanın gıdasını soruyoruz" denildiğinde; Sehl [rahmetullahi aleyh],

"Asıl gıda, zikirdir" dedi. Kendisine,

"Sana cesedin yiyeceğini soruyoruz" denilince, Sehl [rahmetullahi aleyh],

"Cesetten sana ne! Sen onu, ilk olarak yaratmayı üstlenen yüce zata bırak. O işin sonunda da ona sahip çıkar. Vücudun hastalandığında onu yapan ustasına havale et! Bilmiyor musun, bir sanat eseri arızalandığında onu ustasına götürürler; o da onu tamir eder" dedi.

Üçüncüsü: Hastalığın müzmin, ilacın faydasının da dağlama ve efsunda olduğu gibi, çok zayıf ihtimalli olmasıdır. Bu durumda tevekkül sahibi onu terkeder. Rebî' b. Heysem'in [rahmetullahi aleyh], "Âd ve Semûd kavimlerini düşündüm; içlerinde doktorlar vardı; tedavi görende eden de hepsi birden helâk oldular" sözü, buna işaret eder. Buradan Rebî' b. Heysem'in ilacı zâhirî sebeplerden saydığı anlaşılıyor.

Dördüncüsü: Hasta, hastalıkla çektiği sıkıntının sevabından ayrılmamak ve sabrını denemek için iyileşmek istemiyordur. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى يُجَرِّبُ عَبْدَهُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يُجَرِّبُ أَحَدُكُمْ ذَهَبَهُ بِالنَّارِ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَخْرُجُ كَالذَّهَبِ الْإِبْرِيزِ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَخْرُجُ أَسْوَدَ مُحْتَرَقًا

"Sizden biri altını ateşte denediği gibi, şüphesiz Allah Teâlâ da kulunu bela ile deneyip imtihan eder. Bazıları bu ateşten birinci kalite saf altın şeklinde çıkar, bazıları daha düşük kalitede ve bazıları ise yanmış simsiyah olarak çıkar."[346]

Sehl [rahmetullahi aleyh], kendisinde büyük bir hastalık olduğu halde tedavi olmuyordu, fakat aynı hastalıktan insanları tedavi ediyordu. Sehl [rahmetullahi aleyh], bir kimsenin oturarak namaz kıldığını ve hastalıktan dolayı hayırlı işlere güç yetiremediğini görüp de, daha sonra onun namazı ayakta kılmak ve taata güç kazanmak için tedavi olduğunu öğrenince şaşırır ve şöyle derdi: "Onun kendi haline razı olup

346 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/314; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 7698; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/291.

oturarak namazını kılması, kuvvet kazanmak üzere tedavi olmasından ve namazı ayakta kılmasından daha hayırlıdır."

Beşincisi: Hastanın günahı çoktur ve hastalığının günahlarına kefâret olması için uzamasını ister. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَا تَزَالُ الْحُمَّى وَالْمَلِـلَةُ بِالْعَبْدِ حَتَّى يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ كَالْبُرْدَةِ مَا عَلَيْهِ ذَنْبٌ وَلَا خَطِيئَةٌ

"Kulda, sıtma ve kemik ağrısı devam ettiği müddetçe günahları dökülür. Öyle ki kul, bir bürde gibi, yeryüzünde günahsız ve hatasız yürüyecek hale gelir."[347]

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: "Vücuduna ve malına bir musibet geldiğinde, bunun günahlarına kefâret olacağını düşünerek sevinmeyen insan gerçek âlim olamaz."

Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa [aleyhisselâm] büyük bir musibete düşmüş birini gördü, ona acıdı ve, "Yâ Rabbi, bu kuluna merhamet et!" diye dua etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ona şu anda merhamet ettiğimden daha fazla nasıl merhamet edebilirim ki?" buyurdu.

Altıncısı: Hasta, sıhhatli olmaktan serkeşlik, gaflet ve azgınlık meydana geldiğini bilip hastalık zafiyetiyle gaflet ve serkeşlikten uzak olmak ister. Allah Teâlâ sevdiği kulunu sıkıntı ve bela ile uyandırır. Bunun için denilmiştir ki: "Mümin, hastalıktan yahut kıtlıktan veya zilletten uzak kalmaz."

Rivayet edildiğine göre, bir kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

اَلْفَقْرُ سِجْنِي وَالْمَرَضُ قَيْدِي أَحْبِسُ بِهِ مَنْ أُحِبُّ مِنْ خَلْقِي

"Fakirlik hapishanem, hastalık ise bağımdır. Kullarımdan sevdiğimi onunla hapsederim."[348]

347 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/198; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/301.

348 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 2/192.

O halde sıhhati günah işlemesine sebeb olan kimsenin hakiki sıhhat ve âfiyeti hastalıktadır.

Hz. Ali [radıyallahu anh] Irak'ta Nabatîler'in giyinip kuşanıp süslendiklerini gördüğü zaman,

"Bunlar niye bu şekilde giyinmişler?" diye sordu. Kendisine,

"Bugün onların bayramıdır" denilince, Hz. Ali [radıyallahu anh],

"Allah Teâlâ'ya karşı isyan edilmeyen her gün bizim bayramımızdır" dedi.

Âriflerden biri, tanıdığı bir insana,

"Benden ayrı iken nasıldın?" dedi. Adam,

"Âfiyetteydim" deyince, ârif,

"Allah Teâlâ'ya isyan etmemişsen âfiyettesin demektir. Eğer günah işlediysen, günahtan daha büyük hastalık ne olabilir? Allah'a isyan eden âfiyette olamaz" dedi.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: "Firavun'u, *"Ben sizin en büyük rabbinizim"* (Nâziât 79/24) demeye sevkeden şey, uzun ve sağlıklı bir ömür sürmesidir. Çünkü o, dört yüz sene yaşadı da bir kere olsun baş ağrısı görmedi, bir kez sıtmaya yakalanmadı, bir damarı acı içinde atmadı. Bundan dolayı ilâhlık davasında bulundu. Eğer her gün yarım baş ağrısına yahut sırt ağrısına yakalansaydı, ilâhlık davası bir yana, boş işlere vakit bulamazdı."

Denilir ki: Kul, iki defa hastalandığı halde tövbe etmezse Azrâil [aleyhisselâm] kendisine, "Ey gafil, benden sana peş peşe elçiler geldi de onların uyarılarını kabul etmedin!" der.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir kadından bahsedildi; kadının vasıfları anlatıldı; öyle ki Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] onunla evlenmeye niyet etti. Ardından onun hiç hastalanmadığı söylenince, Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Ona ihtiyacım yok"*[349] buyurdu (evlenmekten vazgeçti).

---

349 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/155; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4234; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 2/294.

Bir gün Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], baş ağrısı ve diğer bazı hastalıklardan bahsetti. Bir adam,

"Baş ağrısı da ne oluyor ki? Ben baş ağrısı nedir bilmem!" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

إِلَيْكَ عَنِّي مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا

"Benden uzak dur. Kim cehennem ehlinden birini görmek isterse, bu adama baksın"[350] buyurdu.

Hz. Enes ve Hz. Âişe'den [radıyallahu anhümâ] rivayet edilen bir hadiste, Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, kıyamet günü şehidlerle beraber bulunacak kimse var mıdır?" diye soruldu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

نَعَمْ، مَنْ ذَكَرَ الْمَوْتَ كُلَّ يَوْمٍ عِشْرِينَ مَرَّةً

"Evet, günde yirmi kere ölümü hatırlayan"[351] buyurdu.

İşte bu altı sebepten dolayı bazıları ilaç kullanmamıştır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu sebeplere muhtaç olmadığı için kullanırdı. Kısaca şunu deriz: Hastalığın zâhirî sebeplerinden kaçınmak, tevekküle engel değildir.

Hz. Ömer ve sahabeden bir grup [radıyallahu anhüm] Şam'a gitmek üzere yola çıkıp Câbiye denen yere ulaştıklarında, Şam'da büyük ve öldürücü bir veba hastalığının yayıldığını haber aldılar. Bu durumda insanlar iki farklı görüşe ayrıldılar. Bir kısmı, "Oraya gitmeyelim; yoksa kendi ellerimizle kendimizi tehlikeye atmış oluruz" dediler. Diğer grup ise, "Hayır, Şam'a girelim, Allah'a tevekkül edelim. Allah'ın kaderinden ve ölümden kaçmayalım; aksi halde Allah Teâlâ'nın, haklarında,

---

350 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/332; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6525; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9907; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 778. Hadiste, hiç hasta olmayan bu adamın cehennem ehli olduğunun belirtilmesi, onun günahlarına kefâret olacak ve onu dünyada temizleyecek hastalık ve musibetten mahrum olduğu için, günahlarının temizlenmesinin cehenneme kalması ihtimalindendir.

351 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/16.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ

"Baksana şu sayıları binlerce olmasına rağmen ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenlere!" (Bakara 2/243) buyurduğu kimseler gibi oluruz" dediler.

Sonra Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] giderek görüşünü sordular. Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Dönelim, vebanın olduğu yere girmeyelim" dedi. Aksi görüşte olanlar, Hz. Ömer'e [radıyallahu anh],

"Allah'ın kaderinden mi kaçıyoruz?" dediler. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Evet, Allah'ın kaderinden, yine O'nun kaderine kaçıyoruz" dedi ve onlara bir misal vererek,

"Sizden birinizin bir koyun sürüsü olsa ve bunların bir kısmını otlak, diğer kısmını da kurak yerde otlatmış olsaydı, her ikisi de Allah'ın kaderiyle otlamış olmaz mıydı?" diye sordu, onlar da,

"Evet, olurdu" dediler.

Sonra Hz. Ömer [radıyallahu anh], görüşünü sormak için Abdurrahman b. Avf'ı [radıyallahu anh] çağırdı; Abdurrahman orada değildi. Sabah olunca, Abdurrahman b. Avf geldi, Hz. Ömer, ona bu konudaki görüşünü sordu. O da,

"Ey müminlerin emîri, bu konu ile ilgili benim Allah Resûlü'nden [sallallahu aleyhi vesellem] duyduğum bir hadis var" dedi. Bunu işiten Hz. Ömer [radıyallahu anh] "Allahu ekber" diyerek tekbir getirdi. İbn Avf [radıyallahu anh] dedi ki: Ben Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

إِذَا سَمِعْتُمْ بِالْوَبَاءِ فِي أَرْضٍ فَلَا تَقْدَمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ فِي أَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ

"Bir yerde veba olduğunu duyduğunuz zaman oraya gitmeyin. Sizin bulunduğunuz yerde veba varsa ondan kaçarak oradan dışarı çıkmayın." Hz.

Ömer [radıyallahu anh] buna sevindi ve görüşünün hadis-i şerife uymasından dolayı Allah Teâlâ'ya hamdetti, insanlarla Câbiye'den Medine'ye döndü.[352]

Hastalığı gizleyip bildirmemek tevekkülün şartlarından değilse de, bildirmek şikâyet olduğu için mekruhtur. Fakat fayda verebilecek kimselere ve hekime anlatmak ya da acziyetini bildirmek için söylemek mekruh olmaz ve tevekkülü bozmaz. Nitekim rivayet edildiğine göre; hastalığı esnasında Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Nasılsın?" diye soruldu. Hz. Ali [radıyallahu anh],

"İyi değilim / kötüyüm" dedi. Orada bulunanlar birbirlerine bakıştılar; sanki onun bu sözünü hoş görmediler. Bunun üzerine Hz. Ali [radıyallahu anh],

"Allah'tan gelen şeylere tahammül göstermeye çalışıyorum" dedi. Hz. Ali [radıyallahu anh], kuvvet ve şecaatiyle bilinen biri olmakla birlikte, acziyetini ve fakirliğini (Allah'a ihtiyacını) açıklamayı sevdi ve bu konuda, Hz Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine öğrettiği edebe riayet etti. Şöyle ki: Hz. Ali [radıyallahu anh] bir defasında hastalandığında, "Allahım, beni belaya karşı çok sabırlı yap" diye dua etmişti. Hz Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bunu duyunca,

لَقَدْ سَأَلْتَ اللهَ تَعَالَى الْبَلَاءَ فَسَلِ اللهَ الْعَافِيَةَ

"Sen Allah'tan bela istedin; (böyle yapma), Allah'tan âfiyet iste!"[353] buyurdu.

O halde bir özür olmadan şikâyet yoluyla hastalığını bildirmek haramdır. Şikâyet yoluyla bildirmezse câizdir. Fakat izhar etmemek daha iyidir. Zira kişi çok konuşup da şikâyete girebilir. Hastanın inlemesi de bunun gibidir. Çünkü inlemek, hastalığı bildirmektir. Hatta denilir ki,

352 Buhârî, Tıb, 30 (nr. 5727); Müslim, Selâm, 32 (nr. 2219); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/193-194.

353 Tirmizî, Daavât, 111 (nr. 3527, 3564); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/638; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6940.

İblis'in, Hz. Eyyûb'dan [aleyhisselâm] kapabildiği tek şey, hastalığı anında inlemesidir. Onun inlemesi, İblis'in payı yapıldı.

Fudayl b. İyâz ve Vüheyb b. Verd [rahmetullahi aleyhimâ] hasta olduklarında kimsenin onların halini bilmemesi için kapılarını kilitlerlerdi ve, "Hasta olduğumuz zaman, hiç kimsenin halimizi bilip hatırımızı sormasını istemiyoruz" derlerdi. Vesselâm.

DOKUZUNCU BÖLÜM

MUHABBET, ŞEVK VE RIZA

Allah Teâlâ'nın sevgisi makamların en üstün derecesidir. Hatta bütün makamlardan maksat budur. Mühlikât kısmında anlatılanların tümü, Cenâb-ı Hakk'ın sevgisinden alıkoyacak şeylerden temizlenmek içindir. Bundan önce münciyât kısmında açıkladığımız; tövbe, zühd, sabır, korku ve ümit gibi konular bu sevginin mukaddematındandır. Bundan sonra anlatacağımız şevk ve rıza, Allah sevgisinin semeresi ve neticesidir. Kulun kemalinin sonu, Allah sevgisinin kalbinde galip olmasıdır. Hatta bu sevgi onu baştanbaşa kuşatır. Eğer kişide bu hal hâsıl olmazsa; Allah sevgisi hiç değilse diğer şeylere olan sevgilerden çok olmalıdır. Muhabbetin hakikatini anlamak çok zordur. Bu sebepten bazı kelâm âlimleri bunu kabul etmeyerek, "Kendi cinsinden olmayan biri sevilemez. Cenâb-ı Hakk'ı sevmek, O'nun emirlerini yerine getirmektir!" demişlerdir. Konuyu böyle zanneden biri dinin aslından hiçbir şey anlamamıştır. Bunu açıklamak oldukça önemlidir. İlk olarak Allah sevgisini ispat etmek için şer'î delilleri, sonra da hakikatini ve hükümlerini beyan edeceğiz.

Allah Sevgisinin Fazileti

İslâm ehli herkes Allah sevgisinin farz olduğu konusunda ittifak etmiştir. Allah Teâlâ'nın şu âyeti, Allah Teâlâ'yı sevmenin sabit olduğunu göstermektedir:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

"Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (Mâide 5/54).

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا

"Sizden biri, Allah ve Resûlü ona, bu ikisinin dışındaki her şeyden daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz."[354]

Ebû Rezîn el-Ukaylî [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, iman nedir?" diye sorunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

أَنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبُّ إِلَيْكَ مِمَّا سِوَاهُمَا

"Allah ve Resûlü'nün, sana, ikisinin dışındaki her şeyden daha sevimli olmalarıdır"[355] buyurmuştur.

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

"Ben bir kula ailesinden, malından ve bütün insanlardan daha sevgili gelmedikçe o, (gerçek manada) iman etmiş olmaz."[356]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللهِ

354 Buhârî, İmân, 9 (nr. 16); Müslim, İmân, 66 (nr. 43); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/207.

355 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/11.

356 Müslim, İmân, 18 (nr. 177).

وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha çok sevimli ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez" (Tevbe 9/24). Allah Teâlâ bu ifadeleri tehdit ve inkâr için beyan buyurmuştur.

Rivayet edildiğine göre, bir adam Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, seni seviyorum" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اسْتَعِدَّ لِلْفَقْرِ

"Öyleyse fakirliğe hazır ol!" buyurdu. Adam,

"Ben Allah Teâlâ'yı da seviyorum." deyince; Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

اسْتَعِدَّ لِلْبَلَاءِ

"Öyleyse bela ve imtihana hazır ol"[357] buyurdu.

Meşhur bir haberde şöyle anlatılmıştır: Hz. İbrahim [aleyhisselâm], ruhunu almaya gelen ölüm meleğine,

"Hiç dostun dostu öldürdüğünü gördün mü?" diye sordu. O zaman Allah Teâlâ ona,

"Sen de dostuna kavuşmayı kötü gören bir seven gördün mü?" diye vahyetti. Bunun üzerine Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

357 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3595; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/274.

"Ey ölüm meleği, şimdi ruhumu al!"[358] dedi.

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] bir duasında şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ أَحَبَّكَ وَحُبَّ مَا يُقَرِّبُنِي إِلَى حُبِّكَ وَاجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ

"Allahım, bana, sevgini, seni sevenlerin sevgisini ve beni sana yaklaştıracak amellerin sevgisini lutfet; senin sevgini bana, soğuk sudan daha sevimli yap!"[359]

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam gelerek,

"Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soru sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kıyamet için ne hazırladın?" diye sordu. Adam,

"O güne çokça namaz ve oruç hazırlamadım, ancak ben, Allah ve Resûlü'nü seviyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ

"Kişi sevdiği ile beraberdir"[360] buyurdu.

Hz. Ebû Bekir es-Sıddık [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kim Allah Teâlâ'nın muhabbetinin hâlis zevkini tadarsa, bu onu dünya talebinden uzaklaştırır ve onu bütün insanlardan soğutur."

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Rabb'ini tanıyan O'nu sever. Dünyayı tanıyan ondan günlünü çeker. Mümin, gaflete düşmeden boş işlere dalmaz. Tefekkür ettiği vakit, (haline) üzülür."

Rivayet edildiğine göre Hz İsa [aleyhisselâm] üç kişiye rastladı; onların bedenleri zayıflamış, renkleri değişmişti. Onlara,

358 Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 450.

359 Tirmizî, Daavât, 72 (nr. 3490).

360 Tirmizî, Zühd, 50 (nr. 2560); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/200.

"Sizi bu gördüğüm hale sokan nedir?" diye sordu. Onlar da,

"Ateşten korku!" dediler. Hz. İsa [aleyhisselâm],

"Korktuğunuzdan sizi korumak Allah üzerine haktır" dedi. Sonra onları bırakıp ilerledi; diğer üç kişiye rastladı. Onlar daha fazla zayıflamış ve yüzleri daha fazla sararıp solmuştu. Onlara,

"Sizi bu gördüğüm hale sokan nedir?" diye sordu. Onlar da,

"Cennete şevk" dediler. Hz. İsa [aleyhisselâm] onlara,

"Size de ümit ettiğinizi vermesi Allah üzerine haktır" dedi ve onları bırakıp yoluna devam etti; diğer üç kişinin yanına uğradı. Bir de baktı ki onlar, hepsinden daha zayıf ve renkleri daha fazla solmuş; yüzleri nurdan bir ayna gibi parlıyor. Onlara,

"Sizi bu gördüğüm hale ulaştıran nedir?" diye sordu. Onlar da,

"Biz Allah Teâlâ'yı seviyoruz (O'na muhabbetle ibadet ediyoruz, bizi bu hale Allah muhabbeti getirdi)" dediler. Bunun üzerine Hz. İsa [aleyhisselâm], onlara,

"Siz mukarrebûnsunuz (Allah'a yakın kullarsınız); siz mukarrebûnsunuz" dedi.

Serî es-Sekâtî'nin [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Kıyamet günü ümmetler, peygamberlerinin ismiyle çağrılırlar. Mesela, "Ey ümmet-i Musa, ey ümmet-i İsa, ey ümmet-i Muhammed!" şeklinde çağrılırlar. Ancak Allah Teâlâ'yı sevenler, "Ey Allah'ın velileri, yüce Allah'a gelin!" diye çağrılırlar, o zaman velilerin kalpleri sevinçten yerinden çıkacak duruma gelir."

Önceki kitapların birinde şöyle geçmektedir: "Ey kulum, ben, senin hakkın için seni seviyorum; sen de, benim hakkım için beni sev."

Muhabbetin Hakikati

Allah sevgisinin hakikati, anlaşılması güç bir şeydir. Hatta bazı kimseler daha önce de anlattığımız gibi Allah sevgisini inkâr etmişlerdir. Bunun açıklaması çok önemlidir. Her ne kadar buradaki sözler ince

olup herkesçe anlaşılamazsa da biz birçok misal getirerek onu herkesin anlayabileceği şekilde açıklayacağız. İlk olarak sevginin aslını bilmek gerekir. Sevginin manası, mizacın güzel şeylere meyletmesidir. Bu meyil kuvvetli olursa ona aşk denir. Buğzun manası ise mizacın çirkin şeylerden nefret etmesidir. O halde güzellik ve çirkinlik olmayan yerde sevgi ve buğz da olmaz. Sonra sevginin hakikatini anlamak için güzelliğin ne olduğunu bilmek gerekir. Eşya senin tabiatın hakkında üç kısımdır:

Birincisi: Mizaca uygun olur, mizaç da ona uyar, onu ister. O halde mizaca uygun olan şeye güzel denir.

İkincisi: Mizaca muvafık ve uygun olmaz. Mizacın gereğine aykırı olur. Buna da çirkin denir.

Üçüncüsü: Mizaca muvafık ya da muhalif değildir. Buna ise ne iyi deriz, ne de kötü...

Bir şeyi bilmek, hisler sayesinde olur. Hisler beştir. Her birinin ayrı bir lezzeti vardır ve o lezzet sebebiyle ona sevgi yerleşir. Yani mizaç ona meyleder. Göz, güzel yüzlerden, yeşillikten, akarsudan ve benzeri şeylerden lezzet alır. Görme duyusuna sahip herkes mutlaka bunları sever. Kulak, güzel ve ölçülü seslerden lezzet alır. Burun, güzel kokulardan; ağız, hoş yemeklerden; el ve tüm vücut yumuşak şeylerden lezzet alır. Bunların hepsi sevilir, tabiatın bunlara meyli vardır. Bu duyuların hepsi hayvanlarda da vardır. Fakat kalpte altıncı bir his daha bulunur. Buna akıl, basiret, nur denir. Adına her ne denirse densin insan bununla hayvanlardan ayrılır. Diğer hislerin lezzet aldıkları şeyleri sevmeleri gibi, kalbin de hoşlandığı çeşitli anlayışlar vardır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطِّيبُ وَالنِّسَاءُ وَجُعِلَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ

"Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi: Güzel koku ve kadın. Bir de gözümün aydınlığı (gönlümün huzuru) namazda kılındı."[361]

361 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/128; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/160; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78.

Hadis-i şerifte namaz daha yüksek derecede beyan edilmiştir. Hayvanlar gibi kalp hallerini bilmeyen kimse, zâhirî hislerden başka bir şey tanımaz ve namazın güzel olup sevilmesine inanmaz. Akılla hareket edip hayvanî sıfatlardan uzak olan kimse ise kalp gözüyle Allah Teâlâ'nın cemaline, O'nun şaşılacak işlerine, zatının kemaline, celâline ve sıfatlarına bakmayı, baş gözü ile güzel sûretlere, yeşilliklere ve akarsulara bakmaktan daha çok sever. Hatta yüce Mevlâ'nın cemali kendisine açılınca, bütün bu lezzetler, kendisine aşağı gözükür.

Sevginin Sebepleri

Sevginin sebepleri açıklanınca, Allah Teâlâ'nın dışında sevilmeye layık kimsenin olmadığı anlaşılır.

Birincisi: İnsan; nefsini, kendi bekâsını ve kemalini sever. Ölümünü ise sevmez. İsterse elemsiz ve sıkıntısız bir hiçlik olsun. Peki, niçin sevmez? Çünkü sevgi illeti onun tabiatına muvafıktır. İnsan için var olmaktan, devamlı varlıkta kalmaktan ve sıfatlarının kemalde olmasından daha uygun ve elverişli ne olabilir? Yine yok olmasından ve kemal sıfatların kaybolmasından bozuk ve zararlı ne olabilir? Kişi çocuğunu da bu sebepten sever. Çünkü onun varlığını kendi varlığı gibi görür. Kendi bekâsından ümitsiz ve âciz kalınca, kendi bekâsını andıranı sever. Bu yolla aslında kendisini sevmiş olur. Çünkü çocuğunu, nefsinin ve sıfatlarının bekâsına vesile olduğundan sever. Kulun akrabalarını, yakınlarını ve malını sevmesi de onları yardımcısı görerek kendisini onlarla kemalde zannetmesindendir.

İkincisi: İyiliktir. Kalpler, kendisine iyilik edeni sevme ve kendisine kötülük yapandan nefret etme özelliğinde yaratılmıştır. Denilmiştir ki: "İnsan, iyiliğin kölesidir." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اللّٰهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عَلَيَّ يَدًا فَيُحِبَّهُ قَلْبِي

"Allahım! Fâcir birinin bana iyilik yapmasını nasip etme ki, kalbim onu sevmesin."[362]

362 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 2011.

Yani bu tabiîdir, tekellüfle bozulmaz. Hakikatte bu da insanın kendini sevmesi olur. Çünkü ihsan, insanın bekâsına ya da sıfatlarının kemaline sebep olan bir husustur. İnsan hastalığı değil, sıhhatli olmayı sever. Hastalığı tedavi için hekimi de sever. Bu da aslında kendini sevdiğini gösterir. Çünkü kendisine iyilik yapan bir kimseyi, iyilik yaptığı için sevmiş olur. O halde birinci sevgi doğrudan, ikinci sevgi dolaylıdır.

Üçüncüsü: İnsan, kendisine bir faydası olmamış olsa da, güzel ahlâk sahibini sever. Eğer bir kimse mağripte âlim, âdil, bütün halkını memnun eden iyi bir sultan olduğunu işitse, hiçbir zaman oraya gidip iyiliğini görmeyeceğini bilse de tabiatıyla ona meyleder.

Dördüncüsü: İnsan, bir kimseyi güzelliği için sever; ondan bir şey elde ettiğinden değil. Hatta yalnızca onun zatı ve güzelliği için sever. Zira onun cemalinin sevgisi nefsin tabiatına sevimli gelir. Bir kimsenin güzel sûrete şehvet olmadan bakması uygundur. Nitekim yeşillik ve akarsuyu sevmesi onları yiyip içmek için değil, bakmaktan lezzet aldığı içindir. Cemal ve güzellik mahbuptur. Eğer Allah Teâlâ'nın cemali malum olsaydı, onun sevilmesi mümkün ve câiz olurdu.

Beşincisi: İki mizaç arasında münasebet olmasıdır. Bazıları, bazı kimseleri cemal ve kemalinden dolayı değil; tabiatları arasındaki münasebet için severler. Bu münasebetin sebebi bazan açık olur. Çocuğun çocuğa, tacirin tacire, âlimin âlime ve herkesin kendi cinsiyle münasebeti olur. Bazan da münasebet gizli olur. Şöyle ki yaratılışın aslında veya doğum zamanında ilâhî sebeplerle aralarında bir münasebet olur, hiç kimse onun sırrını bilmez. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ

"Ruhlar, sınıflarına göre bölükler hâlinde dizilmiş ordular gibidir; ruhlar âleminde tanışanlar, dünya âleminde kolayca kaynaşırlar; orada birbirini tanımayanlar, burada da zıtlaşıp dururlar."[363] Bu tanışıklık, belirttiğimiz münasebetten dolayıdır. Daha uzun anlatılamaz.

363 Buhârî, Enbiyâ, 2 (nr. 3337); Müslim, Birr, 39 (nr. 2638); Ebû Davud, Edeb, 19 (nr. 4834); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/295; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4364.

Güzelliğin Hakikati Nedir?

Hayvanların tabiatına yakın olan ve zâhirî gözüyle bakmaktan başka bir şeye mâlik olmayan kimse, "Güzelliğin hiçbir manası yoktur! Güzellik yalnızca yüzün sarı veya beyaz olmasıyla, uzuvların dengeli olmasından ibarettir!" der. Onun işi, şekil ve renkledir. Onun için şekilsiz ve renksiz olan hiçbir şeyin iyi olmasına imkân yoktur. Fakat bu yanlıştır.

Zira akıl ehli, "Bu yazı güzeldir, bu ses güzeldir, bu elbise güzeldir, bu at güzeldir, bu ev güzeldir, bu bağ güzeldir, bu şehir güzeldir" derler. O halde güzelliğin manası, her şeyde mümkün olan kemalin bulunmasıdır. Her şeyin kemali başkadır. Yazının kemali, harflerinin birbiriyle uygunluğudur. Diğerleri de bunun gibidir. Şüphesiz güzel yazıya, güzel eve, güzel ata bakmakta bir lezzet vardır. Demek ki güzellik yalnızca yüze ve şekle has değildir. Bunların hepsi baş gözüyle görülen şeylerdir. Fakat bazıları bunlardaki güzelliği kabul edip, "Baş gözüyle görülmesi mümkün olmayan şeylerde güzellik nasıl olur?" diye inkâr ederler. Bu, cehaletten ileri gelir. Biz, "Filanca güzel ahlâk ve güzel mürüvvet sahibidir. İlim amel ile beraber olursa çok güzeldir. Şecaat cömertlikle bir arada çok güzeldir. Takva ile kanaat her şeyden güzeldir" gibi ifadeler kullanırız. Buna benzer sözler her zaman söylenir. Fakat göz ile görünen şeyler değillerdir. Bunlar ancak akıl nuruyla görülebilir. Bunu kitabımızın Mühlikât kısmında "Nefs riyazeti" bölümünde anlatmıştık. Orada da değindiğimiz gibi sûret, zâhirî ve bâtınî olmak üzere iki türlüdür. Güzel ahlâk, bâtınî sûretin güzelliği olduğu için tabiatıyla kalben sevilir.

Bunun delili şudur: Bir kimsenin İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh], Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i [radıyallahu anhümâ] sevmesi imkânsız değildir. Nasıl imkânsız olur ki! Bu sevgi için niceleri malını ve canını feda eder. Bu sevgi şekle ve sûrete yönelik değildir. Çünkü sevenler onların sûretlerini görmemiştir; zira hepsinin bedeni toprak olmuştur. Bu sevgi, bâtınî sûrete olan sevgidir. Onların bâtınî sûretinde; ilim, takva, adalet, siyaset gibi şeyler vardır. Yine peygamberler de bu şekilde sevilirler.

Hz. Ebû Bekir es-Sıddık'ı [radıyallahu anh] seven, onda sıdk sıfatı olduğu için sever. Sıdk ve ilim, sıddıkın ayrılmayan parçalarıdır. Sıdkın ne rengi, ne de şekli vardır. Bunu kimisi kabul eder, kimisi etmez. Bazılarına göre sıdk, mekân tutucudur, bazılarına göre ise değildir. Hangisi olursa olsun, her iki durumda da sıdkın rengi ve şekli yoktur. Mahbub, zâhirdeki et ve deri değildir. O halde her kimin aklı varsa, bâtınî cemalini inkâr etmez ve bunu zâhirî güzellikten daha fazla sever. Zira duvardaki bir nakışı seven ile bir peygamberi seven arasında çok fark vardır. Hatta küçük bir çocuğa, geçmiş erlerden birini sevdirmek isteseler, onun gözünü ve kaşını değil; cömertliğini, şecaatini, ilmini ve kudretini anlatırlar. Yine bir kimseyi sevmemesini isteseler, onun zâhirindeki değil, bâtınındaki çirkin huylarını anlatırlar. Bunun için müslümanlar ashâb-ı kirâmı [radıyalahu anhüm] sever, Ebu Cehil'i sevmezler.

Güzelliğin zâhirî ve bâtınî olmak üzere iki yönünün olduğu anlaşıldı. Bâtınî güzelik de zâhirî güzellik gibi sevilir; hatta akıldan yana biraz nasibi olanlar için ondan daha sevgilidir.

Sevginin Gerçek Sahibi

Hakikatte sevgiyi Allah Teâlâ'dan başkası hak etmez. O'ndan başkasını seven bunu cehaletinden yapıyordur. Fakat sevilen Cenâb-ı Hakk'a taalluk ediyorsa başkadır. Nitekim Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] sevmek de Allah Teâlâ'yı sevmektir. Her kim birini severse onun habercisini, muhibbini ve mahbubunu da sever. O halde âlimleri ve müttakileri sevmek de Allah sevgisindendir. Bunu da sevgi sebeplerini gözetmekle bilirsin.

Birincisi: İnsan kendisini ve kendi kemalini sever. Bunun zarureti olarak da Cenâb-ı Hakk'ı sever. Zira kendi varlığı, sıfatları ve kemali hepsi O'nun varlığındandır. Kul, eğer Allah Teâlâ'nın fazlı olmasaydı, yaratılmazdı, esirgenip korunmazdı, uzuvlarının ve evsafının yaratılışı kemal üzere olmazdı, daha eksik ve noksan olurdu. O halde sıcaktan kaçıp sığındığı ağacın gölgesini sevip de kudretiyle gölgeleri ayakta tutanı sevmeyen kimseye şaşılır! Gölgenin ayakta durmasının ağaçla

olduğu gibi, kendi zatının ve sıfatlarının varlığının da Cenâb-ı Hak'la olduğunu bilen biri, O'nu nasıl sevmez! Tabi kişi bunu bilmiyorsa o başka! Çünkü böyle biri, O'nu cehaleti sebebiyle sevmiyordur. Zira O'nun sevgisi marifetullahın neticesidir.

İkincisi: Kişi, kendisine iyilikte bulunanı sever. Bu sebepten Cenâb-ı Hak'tan başkasını sevmek cehalettendir. Çünkü kula yüce Mevlâ'nın dışında hiç kimse iyilik yapamaz, yapmamıştır da. O'nun kullarına olan ihsanının çeşitlerini hiç kimse sayamaz. Nitekim bu konu "Tefekkür ve Şükür" bölümünde anlatılmıştı. İhsanı başkasından bilmek cahillikten ileri gelir. Zira hiç kimse sana bir şey veremez. O, bir şeyin sana verilmesini dileyince onu birinin eliyle gönderir. O kimse buna muhalefet edemez. Onun kalbine, sana verdiği bu şey sebebiyle din ve dünya için sevap, maslahat ve menfaate kavuşma arzusu verir. O da kendi maksadına bu şekilde kavuşmak ister. O halde o kimsenin sana bir şey vermesi, senin vesilenle ahirette sevaba nail olmak, insanlar arasında övülmek ve güzel isim bırakmak gibi şeyler içindir. O şeyi sana veren hakikatte Allah Teâlâ'dır. O, hiç kimseyi sebepsiz aracı kılmaz. O halde onu hakikatte sana veren, istek ve inancı görevlendirdiği için Allah Teâlâ'dır. Bunu "Şükrün Aslı" başlığında beyan etmiştik.

Üçüncüsü: Kişi, kendisine iyilik yapmamış olsa bile güzel ahlâk sahibini sever. Şöyle ki: Mağripte halkına güzel mumale eden, âdil, merhametli, hazinelerini fakirler için saklayan, memleketinde kimse kimseye zulmetmeyen bir padişahın olduğunu duyan kimse, hayatında onu görmeyeceğini ve iyiliğinin kendisine ulaşmayacağını bilse de, zaruri olarak tabiatı onu sever. Bu sebeble Cenâb-ı Hak'tan başkasını sevmek cehalettendir. Çünkü O'ndan başka ihsan edici yoktur. Âlemde ihsan etmiş olanlar, ancak O'nun zorlaması ve emriyle bunu yapar. Hakikatte Allah Teâlâ'nın kullarının ellerindeki nimetin değeri çok azdır. İhsan, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mahlûkatı yaratması ve her birine gerekli ve lazım olmayıp güzellik ve süs için olan şeyleri bahşetmesidir. Bu hakikati, yeryüzü ve semanın; bitki ve hayvanların hallerini düşünüp bunlarda bulunan şaşkınlık verici halleri anlayan, Allah Teâlâ'nın sonsuz nimet ve ihsanını bilen kimse idrâk eder.

Dördüncüsü: Kişi, sevdiği kimseyi güzelliği için yani mana güzelliği için sever. Şöyle ki, mesela biri İmam Şâfiî'yi [rahmetullahi aleyh] ya da başka bir imamı sever, Hz. Ali'yi sever; bir başkası Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i [radıyallahu anhüm] sever. Başka biri onların hepsini sever hatta bütün peygamberleri sever. Bunun sebebi, mana güzelliği ve onların zatî sıfatlarıdır. Dikkat edersen bunu (mana güzelliği ile sevilmeyi) elde etmek üç şeyle olur:

Birincisi: İlim güzelliğidir. Zira ilim ve âlim güzel ve şerefli olmasından dolayı sevgilidir. İlim ne kadar üstün olursa, bilinenin üstünlüğü de o denli anlaşılır. İlimlerin en şereflisi marifetullahtır; O'nun meleklerini, kitaplarını, resûllerini, nebilerinin şeriatlerini, dünya ve ahiretin mülk ve melekûtunu tedbir ve idare etmesini anlamaktır. Peygamberlerin ve sıddıkların sevgili olmasının sebebi, bu ilimlerin onlarda kemal mertebede bulunmasındandır.

İkincisi: Kudret güzelliğidir. Onların kudreti; kendi nefislerini ıslah etmek, Cenâb-ı Hakk'ın kullarını ıslah etmek ve onları yönetmek, dünyadaki zâhirî memlekete nizam vermek ve dinin hakikatini kavramak içindir.

Üçüncüsü: Ayıp, noksan ve kötü huylardan kalbi arındırma güzelliğidir.

O halde peygamberler ve veliler bu sıfatlar sebebiyle sevilir, fiilleri için değil. Zira bu sıfatlar sebebiyle yapılmayan işler, gafletle meydana gelen fiiller gibi övülen ameller değildir. Bu itibarla bu sıfatlarda kim daha fazla kemal sahibiyse daha çok sevilir.

Bunun için Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], İmam Şâfiî'den [rahmetullahi aleyh] daha çok sevilir ve peygamberler de Hz. Ebû Bekir'den daha çok sevilir. O halde hiçbir selîm kalpli yoktur ki üç sıfata dikkat edip, Allah Teâlâ kadar sevilmeye layık olanın bulunmadığını bilmesin. Yine bilir ki önceki ve sonraki insanlar ile meleklerin ilimleri, Allah Teâlâ'nın ilminin yanında hiçbir şey değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak onların hepsine buyurmuştur ki:

وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ۝

"Size ancak az bir bilgi verilmiştir" (İsrâ 17/85).

Hatta yeryüzündeki tüm âlimler toplanıp da bir karıncanın yaratılışındaki ince hikmetleri ve intizamı bilmeye çalışsalar bunu başaramazlar. Kendilerinde, bilmeleri için yaratılandan ötesine vâkıf olamazlar. Allah Teâlâ şöyle bildirmiştir:

الرَّحْمَٰنُ ۝ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ۝ خَلَقَ الْإِنسَانَ ۝ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ۝

"Rahmân Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti" (Rahmân 55/1-4).

Mahlûkatın bilgisinin sonu vardır, yüce Mevlâ'nın ilmi ise sonsuzdur. O halde O'na nasıl izafe olabilir? İnsanların ilmi de O'ndandır. O halde tüm ilimler O'ndandır, O'nun ilmi mahlûktan değildir!

Kudrete bakılırsa, o da sevgilidir. Bu sebepten Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şecaatini, Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] siyasetini severler. Zira bunlar kudret türündendir. Bütün mahlûkatın kudretinin Allah Teâlâ'nın kudreti yanında ne önemi olabilir! Hepsi de âcizdir; ancak O'nun kendilerine kudret bahşettikleri hariç! Kendilerini bir sineğin zararından bile koruyamayanlar, muhakkak sûrette âcizdirler. O'nun kudretinin ise sonu yoktur. Yer, gök, insan, cin, hayvan ve bitkiler hepsi O'nun kudreti sebebiyledir. Yine bunlar gibi sonsuz başka şeyler yaratmaya kâdirdir. O halde kudret sebebiyle başkasını sevmek nasıl mümkün olur! Tenzih ve kusurlardan temiz olmak sıfatı insanda kemal derecede nasıl mümkün olur!

İnsan, mahlûktur. Bundan daha büyük bir eksiklik var mıdır? Sonra insan, henüz kendisinde olanları bilmez, başkalarında meydana gelenleri nasıl bilecek! Öyle ki beynindeki bir damar tıkansa aklını yitirir ve sebebini anlayamaz; hatta ilacı yanı başında bulunur da bilmez. Buradan insanın âcizliğinin ve cahilliğinin ne denli olduğu ortaya çıkar. Kul, sıddık da olsa, peygamber de olsa ilim ve kudreti yine azdır.

O halde yüce Mevlâ bütün kusurlardan münezzehtir, ilminin sonu yoktur. O'nun ilmi nihayetsizdir, cehalet lekelerinin O'na hiçbir yolu yoktur. O'nun kudreti kemal üzeredir, yedi kat göğü ve yeri kudret kabzasında tutar. Her şeyi helâk etse O'nun büyüklüğünde ve hükümdarlığında hiçbir noksanlık olmaz. Eğer isterse bir anda yüzbinlerce başka âlem yaratır ve bu O'nun azametinde bir zerre artırmaz. Çünkü artmak da O'na yol bulamaz.

Allah Teâlâ kusur ve noksanlıklardan temiz ve uzaktır. Yokluğun O'nun zatına ve sıfatlarına yolu yoktur. O halde O'nu sevmeyen veya bir başkasını O'ndan daha çok sevenden cahili kimdir?

Allah Teâlâ'yı, ilim, kudret, kemal ve tam nezihlik için sevmek, ihsan sebebiyle sevmekten daha üstün ve daha güzeldir. Zira ihsan sebebiyle olan sevgi, nimetin çoğalması ve eksilmesiyle artıp eksilebilir. O'nun zat ve sıfatlarının kemali sebebiyle olan sevgi, kemal üzere olur. Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir:

"Bana en sevgili kimse, bana bir nimet için değil, Rablığımın hakkını yerine getirmek için ibadet eden kimsedir."

Zebûr'da şöyle geçmektedir: "Cennete kavuşmak yahut ateşten korunmak için bana ibadet eden kimseden daha zalim kim olabilir! Şayet ben cennet ve cehennemi yaratmasaydım, itaat edilmeye layık olmaz mıydım?"

Beşincisi: Kişinin sevgisinde münasebet vardır (Sevenle sevilen arasında bir münasebet ve benzerlik bulunur). Allah Teâlâ'nın,

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

"Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar; de ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir" (İsrâ 17/85) âyet-i celîlesi buna işaret eder.

Yine Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem],

إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ

"Allah Âdem'i kendi sûretinde (özel tecellilerine mahal ve ayna olarak) yarattı"[364] hadis-i şerifi de buna işaret eder.

Allah Teâlâ, kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur:

لَا يَزَالُ يَتَقَرَّبُ الْعَبْدُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَلِسَانَهُ الَّذِي يَنْطِقُ بِهِ

"Kulum nâfile ibadetleriyle de bana durmadan yaklaşır; nihayet onu severim. Onu sevince (kendisine özel ihsan edeceğim nurum ile) onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili olurum."[365]

Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] buyurduğu şu sözle de bu münasebete işaret edilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm],

"Ben hasta oldum da sen beni ziyaret etmedin?" buyurdu. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Yâ Rabbi! (Sen âlemlerin Rabb'isin) bu nasıl olur? (Seni nasıl ziyaret edebilirim ki?)" dedi. Allah Teâlâ,

"Falan kulum hasta oldu onu ziyaret etmedin. Eğer onu ziyaret etseydin, beni (rızamı) onun yanında bulurdun"[366] buyurdu.

Cenâb-ı Hak ile Hz. Âdem'in sûretinin münasebeti konusuna kitabımızın başında biraz değinmiştik. Diğer hususları ise bu kitapta anlatmak uygun olmaz; zira insanlar bunu anlayamaz. Hatta pek çok zeki insan bile bu yolda hataya düşmüştür. İnsanlar bu konuda (Allah'ın kulun gözü kulağı, eli ayağı olmasında) farklı gruplara ayrılmışlardır. Bazı kısa görüşlüler zâhirî teşbihe meyletmişler, bir kısım haddi aşan taşkınlar da münasebeti ittihada (Allah ile bir olmaya) kadar gö-

364 Buhârî, İsti'zân 1 (nr. 6502); Müslim, Cennet, 11 (nr. 2841); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/244, 251.

365 Buhârî, Rikâk, 38 (nr. 6502); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/256. Yani o kul yüce Allah'ın iradesine göre hareket eder. Allah'ın dilediğini görür, O'nun istediği yere gider, O'nun istediği şeyleri alıp verir, O'nun istediği şeyleri görüp gözetir, O'nun istediği şeyleri işitir. Kısacası O'nun emir ve iradesine göre hareket eder.

366 Biraz farklı lafızlarla bk. Müslim, Birr, 43 (nr. 2569).

türmüşler ve hulûl olduğunu (Allah'ın kulun vücuduna girdiğini) söylemişlerdir. Hatta bazıları, "Ben Hakk'ım" demiş; hıristiyanlar, Hz. İsa [aleyhisselâm] hakkında, "O, ilâhtır" diyerek sapıtmış, onlardan bir grup, "Nasût (beşeriyet), lâhuta (ilâhın sıfatlarına) büründü" derken, diğerleri, "O'nunla bir oldu!" demiştir (Bütün bu görüş ve sözler hatadır).

Maksadımız, sevginin sebepleri detaylarıyla bilinince, Cenâb-ı Hak'tan başka sevilmeye layık hiç kimse olmadığını ve mâsivayı sevmenin cehalet olduğunu bildirmektir. Bu noktada bazı kelâmcıların ahmaklığı anlaşılır. Çünkü onlar, "Bir cinsin başka bir cinsi sevmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ bizim cinsimiz olmadığına göre O'nu sevmek mümkün olmaz. O halde Allah'ı sevmek, O'nun emrine itaat etmekten başka şeyle olmaz" derler. Bu zavallı ahmaklar sevgiden ancak şehvetle ilgili şeyleri anlamışlardır. Mesela kadınlara olan sevginin, cinsiyet şehvetinin icabı olduğunda şüphe yoktur. Fakat anlattığımız Allah sevgisinden maksat, manevi cemal ve kemaldir. Sûretle ilgili aynı cinsten olma sevgisi değildir. Zira bir müminin peygamberleri sevmesinin sebebi, onların da; yüzleri, gözleri, elleri ve ayakları olduğu için değil; bilakis onlarla manevi münasebeti olduğundandır. Çünkü onlar da diri, âlim, iradeli, konuşan, duyan ve gören kimselerdir. Fakat manevi sıfatlar, onlarda daha kemal noktadadır. İşte bu münasebet, Allah Teâlâ ile insan arasında da vardır. Fakat sıfatlar arasındaki fark elbette ki sonsuzdur. Kemal mertebesi ne kadar yüksek olursa, sevginin kesintiye uğramadan kuvvetlenmesine o kadar sebep olur. Zira herkes kulun bu mertebede Allah Teâlâ ile münasebeti olduğunu kabul eder. Bununla birlikte hiç kimse, münasebetin sırrını ve hakikatini, *"Allah Âdem'i kendi sûretinde (özel tecellilerine mahal ve ayna olarak) yarattı"* hadis-i şerifinin haber verdiği şekilde layıkıyla anlayamaz.

Lezzetlerin En Üstünü

Rü'yetullah gibi bir lezzetin olmadığını bütün müslümanlar dilleriyle söylerler. Fakat eğer kendilerinde bu sözün tahkikini ararlarsa, "Yönü ve mekânı olmayan, şekli ve rengi bulunmayan bir şeyi görmek nasıl lezzzet verir?" sorusuna cevap veremezler. Buna rağmen şeria-

tın korkusundan dilleriyle bunu ikrar ederler; ancak kalplerinde bu leżzetin şevki yoktur. Zira bilinmeyen bir şeye nasıl müştak olunur? Bu sırrın hakikatini bu kitapta anlatmak zor ise de, birtakım işaretlerle kısaca tarif edelim.

Bu dört asıldır:

Birincisi: Cemâlullahın başka şeyleri görmekten daha güzel olduğunu bilmektir.

İkincisi: Marifetullahın başka şeyleri bilmekten daha güzel olduğunu bilmektir.

Üçüncüsü: Kalbin ilim ve marifetle rahatlık, hoşluk bulduğunu; bedenin ve gözün bunda payı olmadığını bilmektir.

Dördüncüsü: Kalbin hususiyetlerinden olan rahatlık ve huzurun göz, kulak ve diğer hislerden olan rahatlık ve huzurdan üstün ve kuvvetli olduğunu bilmektir.

Tüm bunlar anlaşılınca, zaruri olarak rü'yetullahın diğer her şeyden daha lezzetli olduğu anlaşılır.

Birinci asıl: Kalbin rahatının marifette olduğunu bilmektir. Bu lezzet bedene ait değildir.

İnsanda türlü kuvvetler yaratılmıştır. Her biri bir iş için var edilmiştir ve tabiatının muktezasıncadır. Onun lezzeti, tabiatının gereğindedir. Şöyle ki; öfke kuvveti, galip gelmek ve intikam almak için yaratılmıştır; onun lezzeti bundadır. Şehvet kuvveti, gıda elde etmek için yaratılmıştır, onun lezzeti bundadır. İşitmenin, görmenin ve diğerlerinin kuvvetini de buna kıyas et. Her birinin farklı bir lezzeti vardır. Mübaşeret lezzeti öfke lezzetine muhalefet etmektir. Kuvvetten kuvvete fark vardır. Bazısı daha kuvvetlidir. Nitekim gözün güzel yüzlere bakmaktaki lezzeti, burnun güzel kokuları koklama lezzetinden kuvvetlidir. İnsanın kalbinde de bir kuvvet yaratılmıştır. Buna "akıl" ya da "nur" derler. Akıl, marifet içindir, hayale ve hislere gelmeyen şeyleri bilmek için yaratılmıştır. Yaratılışı da böyledir, lezzeti bunlardadır. Kul, böylece bu akılla âlemin yaratılmış olduğunu, bunun tedbirli bir hakîm ve kâdire

ihtiyaç duyduğuna, kâim oluşunun O'nun kudretiyle olduğunu anlar. Bunun gibi mahlûkatı yaratanın sıfat ve hikmetlerini bilir. Bunların hiçbiri his ve hayale sığmaz. Hatta konuşmanın, yazmanın, hendese vb. ilimlerin aslı gibi ince sanatlar bu kuvvetle bilinir ve ortaya çıkar. Öyle ki kul bunların hepsinden lezzet alır, az bir şey bile bilse kendisini övdüklerinde mutluluk duyar. Bunlardan bir şey anlamadığını söyleseler, kırılıp incinir. Zira kendisini bu ilimleri tam manasıyla biliyor olarak tanır. Satranç oynayanların yanına varsa ve kendisine, "Bir şey söyleme, yol gösterme!" denilse, dayanamayıp sükût edemez, onu başkasına öğretmek ister. Bütün bunlar, ilmin ileri derecedeki lezzetinden ve insanın onunla kendisinde hissettiği kemalden ileri gelir. Böyle düşük bir bilginin lezzeti ve çokluğuyla mesrur olur. İlim, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatıdır. İnsanın nezdinde bunun kemalinden nasıl daha güzel bir şey olabilir? Yüce Mevlâ'nın sıfatından hâsıl olan kemalden daha üstünü ne olabilir? O halde bu asıldan anlaşıldığına göre kalbin, gözün ve bedenin nasibi olmadan marifetten aldığı bir lezzet vardır.

İkinci asıl: Kalple olan ilim ve marifetin lezzetinin, hislerin ve şehvetlerin lezzetinden daha güçlü olduğunu bilmektir.

Devamlı satranç oynayan bir kimse bütün gün yemek yemese ve kendisine, "Yemek ye!" denilse, oyunu bırakıp da yemek yemez. Buradan o kimsede santranç oynayıp galip gelmenin lezzetinin, yemek lezzetinden daha fazla olduğunu anlarız. Çünkü satrancı, yemeğe üstün tutar. Bir şeyde olan lezzetin daha kuvvetli olması, kişinin önüne koyulan iki şeyden birini daha önde tutmasıdır.

Bunu anladıktan sonra şunu bilmelidir ki; aklı daha fazla olan bir kimsenin, bâtınî kuvvetleri de fazla olur. Zira akıl sahibi birini, helva ile tavuk kızartması ya da düşmanı mağlup edip riyaset elde etmek arasında muhayyer bıraksalar, o riyaseti ve düşmana galip gelmeyi seçip güzel yemeklerin lezzetini bir kenara bırakır. Fakat henüz çocuklar gibi fıtratı olgunlaşmamış ya da aklı kıt kimseler bunun dışındadır. Kendisinde yemek arzusuyla diğer arzular yaratılan kimsenin riyaset arzusunu öne almasından, onda makam ve riyaset lezzetinin daha kuvvetli olduğunu

anlarız. Bunun gibi bir âlimin de hesap, hendese, şeriat ya da bunlara benzer ilimlerden lezzet bulması daha kuvvetli olur. Eğer ilminde noksanlık olmazsa, ilim lezzetini diğer lezzetlerden önde tutar. Hatta bunu riyaset ve yöneticilikten bile önde tutar. Fakat ilminde noksanlık olup da onun lezzetine tam manasıyla nail olmayanlar müstesnadır.

O halde buradan ilim ve marifet lezzetinin diğer lezzetlerden üstün olduğu anlaşılıyor. Fakat bu, noksan olmayan ve ilim arzusu yanında diğer arzuları da olan kimse içindir. Çocuğun ceviz oynama lezzetini mübaşeret veya riyaset lezzetinden üstün tutması, şüphesiz onun aklının noksanlığındandır. Zira onda mübaşeret ve riyaset lezzeti henüz meydana gelmemiştir. Bunlar meydana geldikten sonra kişi onları bütün arzulardan üstün tutar.

Üçüncü asıl: Marifetullahın diğer bütün bilgilerden daha güzel olduğunu bilmektir.

İlim ve marifetin güzel olduğunda hiçbir şüphe yoktur. İlim ve marifetin güzelliği anlaşılınca, bazı ilimlerin daha kuvvetli olduğunda da şüphe kalmaz. Çünkü malum (bilinen) ne denli şerefli ve büyük olursa, ona ait ilim de o kadar güzel olur. Satranç ortaya koymak (icat etmek), satranç oynamaktan daha güzeldir. Memleket siyaseti ilmi, vezirlik ilminden daha lezzetlidir. Vezaret ilmi, terzilik ve kuyumculuk ilminden daha güzeldir. Şeriat ilminin sırları, nahiv ve lugat ilimlerinin sırlarından daha hoştur. Vezaret işlerinin sırları, pazar ehlinin işlerini bilmekten daha lezzetlidir. Sultanın sırlarını bilmek, vezirin sırlarını bilmekten daha güzeldir. O halde malum ne kadar şerefli olursa, onun ilmi de o denli lezzetli olur. Dikkat et! Bütün kemallerin ve celâllerin sahibi olan Allah Teâlâ'dan daha kemal ve celâl sahibi başkası olabilir mi? Hiçbir padişahın memleketini gözetmesi, göklerin ve yerin melekûtunu ve bu âlemin düzenini sağlayan Allah Teâlâ'nın tedbiri gibi düzenli değildir. O'ndan daha güzel, daha kâmil hiç kimse yoktur! O'nu görmekten, O'na bakmaktan daha lezzetli bir bakış olabilir mi?

O halde anlaşıldı ki; Allah Teâlâ'yı, O'nun sıfatlarını, melekûtunu, ilâhî sırlarını tanımak bütün bilgilerden güzeldir. Bu marifetin malu-

mu, her şeyden şereflidir. Hatta şerefli demek bile hatadır; zira Cenâb-ı Hakk'ın marifetiyle karşılaştırıldığı zaman, hiçbir marifette şeref kalmaz ki, "Daha şereflidir" denilebilsin. Demek ki ârif bu dünyada daima cennettedir.

عَرْضُهَا السَّمٰوٰتُ وَالْأَرْضُ

"(Öyle bir cennet ki) Genişliği gökler ve yer kadar..." (Âl-i İmrân 3/133). Hatta daha da geniştir. Çünkü göklerin ve yerin genişliğinin sonu vardır. Marifet ise sonsuzdur. Âriflerin seyrettikleri o güzel bahçenin ucu yoktur. Asumanın ve zeminin ise sınırı vardır. Bu güzel bahçedeki meyveler hem kesintisizdir, hem de yasak değildir ve devamlıdır.

قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ۝

"Onun meyveleri sarkar (kolaylıkla devşirilebilir)" (Hâkka 69/23).

O'na kendi zatından daha yakın ne olabilir! Müzahemet, kin ve hasedin buna yolu yoktur. Ârif çok olursa, üns de çok olur. Bu öyle bir cennettir ki marifet ehli ne kadar fazla olsa da darlık çekilmez; bilakis daha da genişlik meydana gelir.

Dördüncü asıl: Görmenin marifetten daha lezzetli olduğunu bilmektir.

Bilmek iki kısımdır: Bazısı hayale gelir; renkler ve şekiller gibi... Bazısını ise akıl kavrayabilir fakat hayale gelmez; Cenâb-ı Hak ve O'nun sıfatları gibi... Hatta insanın ilim, irade ve hayat gibi kendi sıfatlarının bile nasıl olduğu hayale gelmez. Öfke, aşk, şehvet, dert ve rahatlığın nasıl oldukları hayale gelmez fakat akıl bunları anlar.

Hayale gelen bir şeyi idrak etmekte iki derece vardır.

Birincisi: Hayalde hazır bulunur. Öyle ki onu gördüğünü söylersin. Bu noksandır.

İkincisi: Gözünün önünde olduğunu söylersin. Bu daha kâmildir.

Muhakkak ki mâşuku görmek, onu hayal etmekten daha lezzetlidir. Bu da görülen sûretin hayal edilenden başkası olup ondan daha güzel olduğu için değildir. Hayalde olan da aynıdır; fakat onu görmek daha açıktır. Bu, gündüzün ışığının yayılmasından önce, alaca karanlıkta görülen ve sonra ortalık tamamen aydınlandıktan sonra tekrar görülen sevgili gibidir. Bu iki halin biri diğerinden ancak daha fazla netlik konusunda farklıdır.

Hayale gelmeyip yalnızca akılla anlaşılan şey de iki derecedir: Birincisine marifet denir. Diğeri ise bunun ötesinde olup ona ru'yet ve müşahede denir. Bunun marifetle olan nispeti, görmenin hayal ile olan nispeti gibi açıktır. Zira göz kapağı hayale engel değildir; fakat görmeye manidir. Göz kapağı kalkmadan görmek hâsıl olmaz. Bunun gibi insanın su ve topraktan meydana gelen beden ile alakası ve dünyada şehvet arzularıyla ilgilenmesi müşahedeye engel olup, marifete mani değildir. Bu perde kalkmadan müşahede mümkün olmaz. Bunun için Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm],

لَنْ تَرَىٰنِي

"(Dünyada) Beni asla göremeyeceksin" (A'râf 7/143) buyurdu.

O halde müşahede kuvvetli ve mükemmel olunca, lezzeti daha fazla olur. Tıpkı görmedeki lezzetin hayaldeki lezzetten fazla olması gibi...

İşin hakikati şudur: Aynı marifet diğer dünyada bir başka bir sıfatla olur, (eski halinin ortadan kalması gibi) ona hiçbir şey yakınlık bulmaz; nutfenin insan olması, hurma çekirdeğinin ağaç olup olgunlaşması gibi... Bu değişim ile büyük bir aydınlık, açıklık meydana gelir. Buna müşahede, nazar ve didar (görme) denir. Görme, idrakin kemalinden ibarettir ve müşahede bu idrakin kemalidir. Bunun için bu dünyada marifete yön ve mekân gerekmediği gibi müşahedeye de yön ve mekân gerekmez. O halde, görmenin tohumu marifettir. Her kimin marifeti yoksa, mahbubun didarından ebedî olarak perdelendiği içindir. Çünkü tohumu olmayan bir şey yetişmez. Marifeti daha olgun olanın, görüşü de olgun olur. Demek ki bütün insanların görme-

si aynı olmaz; herkesin görüşü, marifeti ölçüsündedir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

إِنَّ اللهَ يَتَجَلَّى لِلنَّاسِ عَامَّةً وَلِأَبِي بَكْرٍ خَاصَّةً

"Şüphesiz Allah Teâlâ insanlara umumi olarak, Ebû Bekir'e ise hususi olarak tecelli eder"[367] buyurmuştur.

(Marifet ve maneviyatta) Hz. Ebû Bekir'den [radıyallahu anh] aşağıda olan diğer insanların, onun cemâlullaha nazar ve müşahededen aldığı lezzeti aldığı zannedilmesin. O kimsenin dünyadaki marifeti, Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] marifetinin yüzde biri ise, (ahirette cemâlullaha nazardan) alacağı lezzet de ancak onun yüzde biri kadar olur. Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], kalbinde yerleşen bir sır sebebiyle insanlara üstün olunca, kendisine özel tecelli ile üstün kılındı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Ebû Bekir'in fazileti çok namaz kılıp oruç tuttuğu için değildir. Kalbinde bir sırrın karar kılmasındandır."[368]

O sır, marifetten bir çeşittir, kendisine mahsus olacak görmenin tohumudur. Görme bir olduğu halde insanların görmedeki değişik dereceleri şekillerin birkaç aynada farklı olarak görünmesi gibidir. Bazısı küçük, bazısı büyük, bazısı parlak, bazısı bulanık, bazısı eğri ve bazısı da doğru görünür. Hatta eğrilik öyle bir dereceye varır ki, güzel sûret çirkin görünür. Aslında güzel olmasına rağmen sûret orada kötü görünür. Kalp aynasının lezzet ve rahatlık bulduğu şeyler, ona eza ve üzüntü verir. Peygamberlerin, âlimlerin, muhib ve müttakilerin kavuştukları lezzete, herkesin kavuşacağını zannetme! Fakat Allah sevgisinin galip olduğu ârif ile ârif olmayan arasındaki fark yalnızca lezzette olur, müşahededе olmaz. Çünkü ikisi de aynı görür. Zira tohum marifettir, marifet ise her ikisinde eşittir. Onların durumu görmesi aynı olup güzel bir sûrete bakan, biri âşık olan, diğeri ise olmayan iki kimsenin durumuna benzer. Muhakkak ki âşığın lezzeti fazla olur,

367 Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/78; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 30/159; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/216.

368 Sehâvî, *el-Makâsidü'l-Hasene*, nr. 968; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2226.

ikisi de âşık olursa, aşkı daha çok olanın lezzeti fazla olur. O halde muhabbet yoksa; marifet, saadetin kemalinde yeterli değildir. Bu muhabbetin artması ise kalpten mâsiva sevgisini çıkarmakla olur. Kalbin dünya sevgisinden temizlenmesi ise zühd ve takvadan başka yolla ele geçmez. O halde zâhid olan ârifin lezzeti daha fazladır.

Görme ve Marifet Lezzetlerinin Farkı

Eğer, "Görmenin lezzeti marifet lezzetinin cinsinden ise yeterli bir lezzet değildir" dersen, böyle konuşman marifet lezzetinden haberin olmadığı içindir. Bir kitaptan birkaç söz ve ibare ezberlemekle ya da birilerinden üç beş kelime öğrenmekle ona marifet dersen, bundan hiçbir zaman marifetin lezzetini elde edemezsin. Nitekim salataya helva adını versen de onu yerken helva tadı alamazsın. Gerçek marifetin zevkini tatmış kimse, öyle bir lezzet bulur ki kendisine bu dünyada cennette yaşamasını arzetseler, marifeti cennetten daha çok sever ve ona değişmez. Nitekim akıllı kimse saltanat lezzetini mide ve tenâsül uzvu lezzetinden üstün tutar. Fakat marifet lezzeti ne kadar üstünse de müşahede lezzeti yanında bir şey değildir.

Bu konu ancak şöyle bir misalle anlaşılabilir: Sabahın alacakaranlığında mâşukuna bakan bir âşık hayal et. Aşkı zayıf olup şehveti noksan iken, sevgilisine bakıyor ve o sırada elbisesinin içinde akrepler ve arılar olup onu sokup yaralıyor; o ise bir taraftan başka işlerle de meşgul oluyor. Şübhesiz böyle birinin lezzeti zayıf olur. Sonra güneş yükselir, her taraf aydınlanır, şevki ve aşkı kuvvetlenir, kalbinden korku ve meşguliyetler çıkar; arıların, akreplerin sokmasının derdinden kurtulup sevgilisine bakarsa, onda öyle bir lezzet meydana gelir ki önceki lezzeti bunun yanında bir hiç olur.

İşte ârif kimselerin hali de böyledir. Karanlık dediğimiz şey, bu dünyada olan marifetin zayıflığına örnektir. Öyle ki sanki perdenin arkasından bakılmaktadır. Aşk ve sevginin zayıflığı, insanların bu dünyada olan noksanlığındandır. Çünkü aşk henüz kemale ermemiştir. Akrep ve arı dediğimiz şey, dünya şehvetleri ile dünyada olan dert, keder, sıkıntı ve acıların misalidir. Zira bunların hepsi marifetin lezze-

tini bozar. Korku ve meşguliyet, geçinme endişesine örnektir. Bunların tamamı ölümle ortadan kalkar ve aşk kuvvetlenir, müşahede tamam olur. Gizlilik açıklığa döner ve dünya meşguliyetlerinin kederi son bulur. Bunun için bu lezzet, marifetten fazla olmasa da gayet üstündür. Aç olan kimse için yemek yemenin lezzetiyle onun kokusunun lezzeti arasında münasebet olmadığı gibi, marifet lezzetiyle görme lezzeti arasındaki fark da böyledir.

Ahiret Gözü, Dünya Gözü Gibi Değildir

Eğer, "Marifet kalptedir, görme ise gözdedir. Bu nasıl olur?" diye sorarsan, bil ki görmeye görme denilmesinin sebebi hayalin kemale erişmesindendir, gözde olmasından değildir. Görme, alında yaratılsaydı da görülürdü. O halde görmeyi bir yere tahsis etmek lüzumsuz bir iştir. Belki görme lafzı sebebiyle ve onun zâhirinin göz olmasından dolayı, ahirette de zâhirî gözün nasibi olduğuna inanmak durumunda kalırsın. Bil ki ahiret gözü zâhirî göz gibi değildir. Çünkü zâhirî gözün yöne, mekâna ihtiyacı vardır. Bunlar olmadan göremez. Ahiret gözünün ise bunların hiçbirine ihtiyacı olmaz. Cahil kimseye bundan bahsetmek doğru olmaz. Zira bu durum, cahilin kudretinin erişebileceği bir derece değildir. Marangozluk, maymunun yapacağı bir iş değildir. Sadece; fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerini öğrenmek zahmetini çekenler de bu manada cahildir. Bu konu onların da işi değildir. Hatta kelâm ilmini öğrenmek eziyetini çekenler de böyledir. Kelâm âlimleri, cahillerin itikadının bekçisidir. Onların itikadını sözleriyle korur, bid'at sahiplerinin şerrini onlara yaklaştırmaz ve bunun yolunu da cedel ilmiyle bilirler. Marifet ise başka bir şeydir, marifet ehli de ayrı kimselerdir. Bu söz böyle bir kitapta anlatılmaz. Bu kadarı yeterlidir.

Marifetullah ve Allah Sevgisi Nasıl Elde Edilir?

Eğer, "Marifet lezzetinin karşısında cennet lezzetlerinin unutulmasını anlamakta zorluk çekiyorum. Bu hususta pek çok söz söylenmiştir. Bu lezzeti elde edemesem bile, hiç değilse ona inanabilmenin yolu nedir, onu bileyim" dersen bil ki bunun ilacı dört şeydedir:

Birincisi: Bu konuda söylenenleri iyice düşünmelidir ki, ancak bu sayede o sözlerin manası doğru anlaşılır ve kalbe tesir eder. Zira bir defa kulağa ulaşan söz kalbe hemen yerleşmez.

İkincisi: İnsanın şehvet ve lezzet konusundaki sıfatları bir defadan yaratılmamıştır. Hatta çocuğun ilk şehveti yemektir, bundan başkasını bilmez. Yedi yaşına yaklaşınca oyun şehveti ortaya çıkar; öyle ki bazan yemeği bırakıp oyunla meşgul olur. On yaşına gelince güzel giyinmek arzusu meydana gelir. Hatta öyle bir dereceye gelir ki güzel giyinmek için oyun ve eğlenceyi bırakır. On beş yaşına gelince şehvet lezzeti ve cimâ arzusu doğar. Bütün arzuları bunun gayesinde terkeder. Yirmi yaşına yaklaşınca riyaset, övünmek, mal toplamak, makam ve mevki sahibi olmak duyguları baş gösterir. Bu da dünya lezzetlerinin son derecesidir. Nitekim Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur:

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَّلَهْوٌ وَّزِيْنَةٌ وَّتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ ۭ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهٗ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرٰىهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُوْنُ حُطَامًا ۭ وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيْدٌ ۙ وَّمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ ۭ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُوْرِ ۝

"Biliniz ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. Dünyanın hali bir yağmura benzer ki, onun bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurur; sen onu sapsarı görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap veya Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir" (Hadîd 57/20).

Kul, bütün bunlardan geçip uzlet yönünü tutar da dünya sevgisi onun bâtınını bozup kalbini hasta kılmazsa, onda âlemin ve âlemin yaratıcısının marifeti ve melekût âleminin sırları açılmaya başlar. Bu anlatılan lezzetlerin riyaset lezzeti karşısında muhtasar kalması gibi, marifet lezzeti yanında da diğer lezzetler basit kalır. Cennet; yemek, mübaşeret ve lezzetleri güzel bir bahçede oturup etraftaki güzellikleri seyredip

yemek yemekten, yeşilliklere, akarsulara ve süslü saraylara bakmaktan fazla bir şey değildir. Bu dünyada bu arzu; riyaset sahibi olmak, ülkeler fethetmek, emrini yürütmek yanında küçük ve aşağı kalır. Nerede kaldı ki marifete ulaşsın! Bir hücreye kapanıp bir nohut miktarından fazla yemeyen bir ruhban, insanlardan kabul görmek ve makam sahibi olmak hırsı ve lezzeti içindedir. Onda makam sevgisi cennet sevgisinden fazladır. Zira cennet lezzeti; mide, tenâsül uzvu ve göz lezzetinden ibarettir. O halde bütün lezzetlerin yanında basit kaldığı makam lezzeti de, marifet lezzeti yanında küçük ve önemsizdir. Bunlara kavuşmuş isen, bunların tamamına inanırsın. Makam arzusuna erişmeyen çocuk ise buna inanmaz. Ona riyaset lezzeti anlatılsa da anlayamaz. Sen bu mertebeyi çocuğa anlatmaktan âciz olduğun gibi, senin körlüğün yüzünden ârifler de bunu sana anlatmaktan âcizdir. Fakat eğer az bir anlayış ve idrâkin olup düşünürsen, bu işler sana gizli kalmaz.

Üçüncüsü: Ârifler in hallerine bakıp onların sözlerini dinlemektir. Bir muhannes ya da erkekliği olmayan biri, mübaşeret şehvetinden ve lezzetinden habersizdir. Fakat böyle olsa da başkalarının bütün varlıklarını mübaşeret yolunda harcadıklarını ve bunun için sonsuz çabalar sarfettiklerini görünce, bunların, kendisinde olmayan bir lezzete ve şehvete sahip olduklarını anlar.

Râbia el-Adeviyye'nin [rahmetullahi aleyhâ] yanında cennetten bahsettiklerinde, "Önce ev sahibi, ondan sonra ev gerekir" demiştir.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, onları cennetler ve içindeki nimetler Allah'tan alıkoymaz; onlar dünya ile O'ndan nasıl uzak kalırlar!"

Bundan dolayı, Ma'rûf-i Kerhî'nin [rahmetullahi aleyh] yakın dostlarından biri ona,

"Ey Ebû Mahfûz, seni ibadete teşvik edip, halkla ilişkini kesmene sebep olan şeyi bana haber verir misin?" diye sorunca, Ma'rûf-i Kerhî sustu.

Adam, "Ölümü hatırlamak mı?" diye sordu. Ma'rûf-i Kerhî,

"Ölüm nedir?" diye sordu. Adam,

"Kabir ve berzah âlemini hatırlamak" dedi. Ma'rûf-i Kerhî,

"Peki kabir nedir?" dedi. Adam,

"Cehennemden korkmak ve cenneti ümit etmektir" dedi. Ma'rûf-i Kerhî [rahmetullahi aleyh],

"Bunlar da nedir ki! Onların hepsi tek olan Allah'ın kudretindedir. Eğer sen O'nu seversen, o sana bunların hepsini unutturur; O'nunla senin aranda bir marifet varsa, bu senin için hepsine yeter" dedi.

Şeyhlerden biri, Bişr b. Hâris el-Hâfî'yi [rahmetullahi aleyh] rüyasında gördü. Ona,

"Ebû Nasr et-Temmâr ve Abdülvehhâb el-Verrâk ne yaptı?" diye sordu. O da,

"Onları Allah Teâlâ'nın huzurunda yiyip içerlerken bıraktım" dedi. Adam,

"Ya sen (ne yapıyorsun?)" diye sorunca, Bişr-i Hâfî [rahmetullahi aleyh],

"Allah Teâlâ benim yiyip içmeye fazla rağbetimin olmadığını bildiği için bana kendisine nazar etmeyi verdi" dedi.

Ali b. Muvaffak'ın [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği anlatılmıştır: "Rüyamda cennete girdiğimi gördüm. Orada sofraya oturmuş bir adam gördüm. Sağında ve solunda iki melek, kendisine cennetin bütün güzel nimetlerinden lokma yapıp veriyorlar; o da yiyordu. Sonra cennetin kapısında ayakta duran birini gördüm, gelenlerin yüzlerine bakarak onların kim olduğunu araştırıyordu; bazılarını içeri alıyor, bazılarını da geri çeviriyordu. Sonra, onları geçtim ve mukaddes huzura geldim. Arşın altında, gözlerini yukarı dikerek hiç kırpmadan Allah Teâlâ'ya bakan birini gördüm; cennetin bekçisi Rıdvan'a,

"Bu kimdir?" diye sordum. Bana, "O, Ma'rûf-i Kerhî'dir. O Allah'a, ateşinin korkusundan veya cennetine girme şevkiyle değil, sadece O'nu sevdiği için ibadet etmiştir. Bu yüzden, Allah Teâlâ ona, kı-

yamet gününe kadar kendisine bakmayı helâl kıldı" dedi ve diğer iki kişinin Bişr b. Hâris ve Ahmed b. Hanbel olduğunu söyledi.

Bunun için Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kim bugün kendi nefsiyle meşgul olursa, yarın ahirette de nefsiyle meşgul olur. Kim bugün Rabb'iyle meşgul olursa, yarın ahirette de Rabb'iyle meşgul olur."

Yahya b. Muâz [rahmetullahi aleyh], Bâyezid-i Bistâmî'de [rahmetullahi aleyh] müşahede ettiği bazı durumları şöyle anlatmıştır:

"Bir defasında Bâyezid-i Bistâmî'nin, yatsı namazından sabah namazına kadar süren bir haline şahit oldum. Yatsı namazından sonra, ayak içini kaldırıp topukları ve parmak uçları üzerinde ileri geri sallanarak, çenesi göğsünün üstünde, gözleri bir noktaya dikilmiş bir halde sabah namazına kadar ayakta kaldı. Seher vakti girince uzun süre secdeye kapandı, sonra kalkıp oturdu ve şöyle yalvarmaya başladı:

"Ey Allahım, bir grup senden istedi; onlara su ve hava üzerinde yürümeyi nasip ettin. Onlar da buna razı oldu. Ben bundan da sana sığınırım.

Bir başka grup senden istediler; sen onlara tayy-i mekânı (bir anda uzak yerlere gitme kerametini) verdin. Onlar da buna razı oldular. Şüphesiz ben bundan sana sığınırım.

Bir grup senden istedi; onlara yeryüzünün hazinelerini verdin, onlar buna razı oldular. Bundan da sana sığınırım" dedi ve bu şekilde velilerin ulaştığı keramet ve makamlardan yirmi küsur tanesini saydı. Sonra kafasını çevirdi, beni görünce,

"Yahya sen misin?" diye seslendi. Ben de,

"Evet efendim" dedim.

"Ne zamandan beri buradasın?" diye sordu. Ben de yatsı namazından beri orada olduğumu söyledim. Sustu. Kendisine,

"Ey efendim, bana gördüğünüz bazı şeylerden bahseder misiniz?" dedim. Bunun üzerine şöyle dedi:

"Sana faydalı bazı şeyleri haber vereceğim: Yüce Allah beni en alt felèke dâhil etti; en alt melekût âleminde gezdirdi. Yerleri ve yeraltındaki âlemleri bana gösterdi. Sonra beni en üst feleklere çıkardı. Beni alıp göklerde dolaştırdı. Orada bulunan cennetleri ve arşa kadar ne varsa hepsini gösterdi. Sonra beni huzurunda durdurarak,

"Gördüğün bu şeylerden bir istediğin varsa iste, sana ihsan edeyim" buyurdu. Ben,

"Ey Rabbim, ben hiçbir şeyi güzel bulmuyorum ki senden isteyeyim" dedim. Yüce Allah, bana,

"Sen benim gerçek kulumsun; benim için sadakatle ibadet ediyorsun. Senin için mutlaka şunları şunları yapacağım" buyurdu. Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh], bu arada onlardan bazı şeyler zikretti. Yahya b. Muâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Bu durum beni dehşete düşürdü; içim doldu, duyduklarımdan hayret ettim. Kendisine,

"Ey efendim, meliklerin meliki, 'Benden dilediğin şeyi iste buyurmuş; niçin O'dan marifetini (O'nu tanımayı istemedin)?' diye sordum." Bunun üzerine bu sözüme karşı şiddetli bir sayha atarak,

'Sus, yazık sana! O'nu kendimden de kıskanıyorum; ben O'nu kendisinden başkasının tanımasını sevmiyorum' dedi.

Anlatıldığına göre, Ebû Türâb en-Nahşebî [rahmetullahi aleyh] müridlerinden birini çok seviyordu; onu kendine yaklaştırıyor ve onun günlük ihtiyaçlarını yerine getiriyordu. Mürid ise ibadet ve zikri ile meşguldü. Bir gün Ebû Türâb [rahmetullahi aleyh], müridine,

"Keşke Bâyezid-i Bistâmî'yi bir görsen!" dedi. Mürid,

"Meşgulüm; benim ona gidecek vaktim yok!" dedi. Ebû Türâb [rahmetullahi aleyh],

"Keşke Bâyezid-i Bistâmî'yi bir görseydin!" sözünü sıkça söylemeye devam edince, mürid vecde gelip,

"Bâyezid-i Bistâmî'yi ne yapayım; ben Allah Teâlâ'yı gördüm; beni Bâyezid-i Bistâmî'den kurtardı (onu görmeye ihtiyaç bırakmadı)" dedi.

Ebû Türâb [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Müridin bu sözünden heyecanlandım; nefsime hâkim olamayıp,

"Yazıklar olsun sana! Bâyezid-i Bistâmî'yi bir defa görmen, Allah Teâlâ'yı yetmiş defa görmenden daha hayırlıdır" dedim.[369] Mürid bu sözüm karşısında şaşırdı, sözümü hoş karşılamayıp,

"Bu nasıl olur?" diye sordu. Ben ona,

"Sen Allah Teâlâ'yı görünce, O sana ancak senin irfanın miktarınca zuhur eder (tecellilerini gösterir); Bâyezid-i Bistâmî'yi ise Allah Teâlâ'nın huzurunda iken görürsün. Yüce Allah ona onun irfanı miktarınca zuhur ve tecelli eder" dedim. Mürid ne demek istediğimi anladı ve,

"Beni ona götür" dedi.

Ebû Türâb [rahmetullahi aleyh] bu olayı detayıyla anlattı ve sonunda dedi ki:

"Gençle birlikte bir tepenin üzerinde durduk, Bâyezid-i Bistâmî'nin ormandan bize doğru çıkıp gelmesini beklemeye başladık. Bâyezid-i Bistâmî, içinde yırtıcı hayvanların bulunduğu bir ormanda kalıyordu. Oradan çıkıp bize uğradı. Sırtındaki deri kürkü ters çevirerek giymişti. Gence,

"Bak, işte Bâyezid-i Bistâmî budur" dedim. Genç ona baktı. Bakmasıyla bir sayha atıp yere yığıldı, kaldı. Onu hareket ettirdiğimizde, vefat etmişti. Onu beraberce defnettik. Bâyezid-i Bistâmî'ye,

"Ey efendim, onun sana bakması onu öldürdü" dedim. O da,

"Hayır, senin arkadaşın sadık idi. Onun kalbinde, onun kendi haliyle keşfedemediği bir sır mevcuttu. Bizi görünce kalbindeki sır ona açıldı; bu sırrı taşımak kendisine ağır geldi. Çünkü o zayıf müridlerin makamında bulunuyordu. İşte onu bu öldürdü" dedi.

---

369 Zira insan kul olması hasebiyle yüce Allah'ı gereği gibi tanımaktan âcizdir. Ancak kendisi gibi bir insanın hakikatini görme imkânına sahiptir.

Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh] derdi ki: "Şayet Allah Teâlâ sana Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] münâcâtını, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] rûhâniyyetini, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dostluğunu verse bile sen bunlardan daha ötesini iste. Çünkü onun katında bunlardan kat kat üstün lutuflar vardır. Eğer sen bunlarla yetinirsen, Allah Teâlâ bunlarla seni perdeler. Bu, onların ve onların durumunda olanların imtihanıdır. Çünkü onlar, peygamberlerden sonra derecelerine göre, bu imtihana tâbi tutulurlar."

Bistâm halkının ileri gelenlerinden şeref ve itibar sahibi bir zat, Bâyezid-i Bistâmî'nin [rahmetullahi aleyh] meclisinden hiç ayrılmazdı. Bir gün kendisine,

"Yâ Bâyezid! Ben tam otuz yıldan beri gündüzleri hiç ara vermeden oruç tutuyor, geceleri de ibadet edip uyumuyorum. Fakat bütün bunlara rağmen senin anlattığın şu ilimden kalbimde hiçbir şey bulamıyorum. Halbuki ben onu tasdik ediyor ve seviyorum" dedi.

Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh] ona,

"Şayet sen üç yüz yıl oruç tutup gecelerini de ibadetle geçirsen, bu ilimden zerre kadar elde edemezsin!" dedi. Adam,

"Niçin?" diye sorunca, Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh],

"Sen nefsinle perdelenmişsin (nefsin benliğini aşamıyorsun)" cevabını verdi. Adam,

"Bunun ilacı yok mudur?" diye sordu. Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh],

"Vardır" dedi. Adam,

"Söyle de onu yapayım" dedi. Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh],

"Söylerim, fakat sen kabul etmezsin!" dedi. Adam,

"Bana söyle ki yapayım!" dedi. O zaman Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh], ona,

"Hemen şimdi berbere git, saç ve sakalını kökünden kestir. Şu üzerindeki elbiseni çıkar ve bir abâ giyin. Sonra boynuna içi ceviz dolu bir torba as. Sokağa çıkıp çocukları etrafına topla ve, 'Kim kafama bir

tokat vurursa ona bir ceviz vereceğim' de. Seni tanıyanların arasında bütün sokaklarda bu halde dolaş" dedi. Adam,

"Sübhânallah, bunları bana nasıl dersin!" dedi. Bâyezid-i Bistâmî de [rahmetullahi aleyh],

"Senin bu şekilde 'sübhânallah' demen şirktir" dedi. Adam,

"Bu nasıl olur?" deyince Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh],

"Çünkü sen nefsini büyütüp onu yücelttin (gerçekte) Allah Teâlâ'yı tesbih etmedin (O'nu noksan sıfatlardan uzak ve yüce tutmadın)!" dedi. Adam,

"Ben bu söylediğinizi yapamam, bana başka bir şey göster!" deyince, Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh],

"Her şeyden önce bundan başla!" dedi. Adam,

"Bunu yapamam" deyince, Bâyezid-i Bistâmî [rahmetullahi aleyh],

"Ben sana kabul etmezsin demiştim!" dedi.

Bâyezid-i Bistâmî'nin [rahmetullahi aleyh] söyledikleri, nefsine bakarak illete düşen ve halka bakarak hasta olan kimsenin ilacıdır. Bu hastalıktan, bu ve benzeri ilacın dışında hiçbir şey kurtarmaz.

Bir haberde şöyle bildirilmiştir:

"Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya şöyle vahyetmiştir: Ben kulumun sırrına (gönlüne) baktığımda, onda dünya ve ahiret sevgisini bulmazsam, onu kendi sevgimle doldururum ve onu korumayı üzerime alırım."[370]

İbrahim b. Edhem [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "İlâhî, şüphesiz sen biliyorsun ki, bana ikram ettiğin muhabbetin, zikrinle ulaştırdığın ünsiyetin ve azametini tefekkür için bahşettiğin imkânın yanında cennet benim nazarımda bir sivrisineğin kanadı kadar değerli değildir."

Râbia el-Adeviyye'ye [rahmetullahi aleyh], "Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] muhabbetin nasıldır?" diye sorulunca, demiştir ki:

"Vallahi onu çok seviyorum; fakat yüce yaratıcının sevgisi beni, yaratılmışların sevgisinden alıkoydu!"

370 Hargûşî, *Tenzîhü'l-Esrâr*, s. 40.

Hz. İsa'ya [aleyhisselâm], "Amellerin en faziletlisi nedir?" diye sorulunca, "Allah Teâlâ'dan razı olmak ve O'nu sevmektir" demiştir.

Kısaca böyle haberler ve rivayetler çoktur. Bu hallere nail olanların marifet ve sevgideki lezzetlerinin, cenneti istemekten daha fazla olduğu anlaşılıyor. O halde bu konuda iyi düşünmek gerekir.

Marifetullah Neden Gizlidir?

Bir şeyi tanımaktaki zorluk iki sebeptendir: Birincisi, gizlidir ve açık değildir. İkincisi ise çok parlaktır, göz onu görmeye güç yetiremez. Bu sebeptendir ki yarasa gündüzleri göremez, geceleri görür. Bu, bir şeylerin gece daha açık olmasından değildir. Fakat gündüz daha açıktır ve yarasanın gözü zayıftır. O halde marifetullahın zorluğu parlak olmasındandır; o kadar zâhirdir ki kalpler onu görmeye güç yetiremez.

Marifetullahın açık olması şöyle anlaşılır: Bir kimse yazılmış bir yazıyı veya dikilmiş bir elbiseyi görürse, muhakkak kâtibin ve terzinin bilgili, kudretli, iradeli ve canlı olduklarını açıklıkla anlar. Zira onların yaptığı iş, bu sıfatların mevcut olmasını öyle açık bir şekilde gösterir ki, bu sıfatlar zaruri olarak anlaşılır. Eğer Cenâb-ı Hak tüm kâinatta yalnız bir kuş veya bir ot yaratsaydı, bunlara bakan herkes zaruri olarak O'nun kudretinin, ilminin, celâlinin ve azametinin kemalini anlardı. Bunların Allah Teâlâ'ya delâleti, yazının kâtibe olan delâletinden daha açık olurdu. Fakat gök, yer, hayvanlar, bitkiler, ağaçlar, taşlar ve var olan her şey; akla ve hayale gelenlerin hepsi, yüce Mevlâ'nın celâl ve azametine aynı yön ve cihetten delâlet ederler. Aynı yöndeki delillerin çokluğundan ve delâlet edenlerin oldukça açık ve parlak olmasından örtülüdür.

Eğer hepsi aynı yönde olmayıp bazısı Allah Teâlâ'nın işi olup, bazısı olmasaydı (ki bu muhaldir. Çünkü her şeyi yaratan ancak ve ancak Cenâb-ı Hak'tır), delâlet daha açık olurdu. Bütün deliller bir sıfat ve bir cihet üzere olunca delâlet kapalı oldu. Bu, şuna benzer: Kâinatta güneşten daha parlak bir şey yokken, eğer güneş akşamları batmasaydı ya da herhangi bir engel onun ışığına perde olmasaydı, hiç kimse yeryüzünde ışık olduğunu bilmezdi. Zira beyaz, kırmızı, siyah, yeşil ve bütün

renklerin ve şekillerin olmadığını zannederdi. Işığın, renklerin kendisiyle hâsıl olduğunu ve kendisinin bunlardan ayrı olduğunu bilenler, geceleyin renklerin örtülü olduğunu, gölgede ise güneşli yerden daha kapalı olduğunu bilmeleriyle zıtlarını anlamış olurlar. Bunun gibi eğer âlemleri yaratanın kaybolması veya yok olması mümkün olsaydı (ki bu asla mümkün değildir) asuman ve zemin birbirine çarpar, yok olurdu. O vakit de herkes zaruri olarak O'nu tanırdı. Fakat her şey görünüşte aynı halde olunca ve bu hal devam edince büyük bir parlaklık bulunur. O halde marifetullah parlaklığı ve açıklığı sebebi ile örtülüdür.

Bir diğer husus da şudur: İnsanın gözü çocukluktan itibaren bu nizama alışır ve henüz aklı başında değilken O'nun varlığına şehadet eden her şeye alışır. Öyle ki, aklı başına geldiğinde bile bütün bunları tabiî bulur, onların şahitliğini görmez. Fakat çok garip bir hayvanla karşılaşsa elinde olmadan birden, "Sübhânallah" der ve onun şahitliği kalbine tesir eder. O halde gözü zayıf olmayan kimse, gördüğü her şeyi sema ve yer cinsinden değil, Allah Teâlâ'nın mahlûku olarak görür. Bu bir kitapta yazarını görmek gibidir. Bunun gibi neye bakarsa, Allah Teâlâ'nın tecellisini görür. Çünkü her şeyi O yaratmıştır. Bütün âlem O'nun kitabı ve sanatı gibidir. O'ndan ve O'nunla olmayan bir şeye bakmak istersen, bulamazsın. Her şey, hal dili ile açık şekilde O'nun kemaline, kudretine, cemaline ve azametine şahitlik eder. Bundan daha açık bir şey yoktur. İnsanların bunu kavramaktaki âcizlikleri ise kendi zayıflıklarından ileri gelir.

Muhabbetin İlacı

Muhabbetin en büyük makam olduğunu bilince, bunun ilacını öğrenmek de mühim olur. Her kim bir güzele âşık olmak isterse, ilk tedbir olarak sevgiliden başka her şeyden yüz çevirmesi gerekir. O halde devamlı olarak ona bakar, onun yüzünü seyreder; eli, ayağı, saçı örtülü olsa da -ki bunlarda güzellik vardır- onu görmeye çalışır. Böylece her türlü güzelliği gördükçe, meyli ve sevgisi artar. Buna devam edince az veya çok kendisinde sevgi meydana gelir. Allah Teâlâ'nın muhabbeti de böyledir. Bunun birinci şartı dünyadan yüz çevirmek ve kalbi

onun sevgisinden arındırmaktır. Mâsiva sevgisi O'nun sevgisine engel olur. Bu, yeri diken ve ottan temizlemeye benzer. Kişi sonra marifetullahı talep eder. Cemal ve kemal kendiliğinden mahbub (sevgili) ise de O'nu sevmeyen, tanımadığı için sevmiyordur. Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i [radıyallahu anhümâ] tanıyan, onları sevmemezlik edemez. Çünkü onları öven haberler ve onların menkıbeleri kendiliğinden sevgilidir. Marifete ulaşmak, toprağa tohum atmak gibidir. Bundan sonra devamlı zikir ve tefekkür ile meşgul olmalıdır. Zikir ve tefekkür, tohumun açılması ve büyümesine yardım eden su gibidir. Bir kimse, sevdiğini çokça anarsa, şüphesiz onunla arasında bir ünsiyet meydana gelir.

Hiçbir mümin Cenâb-ı Hakk'ın muhabbetinin aslından uzak değildir. Fakat üç sebeple aralarında farklılıklar vardır:

Birincisi: Dünya sevgisi ve meşgalesinde farklıdırlar. Bir şeyin sevgisi, başka bir şeyin sevgisine noksanlık verir.

İkincisi: Marifette farklıdırlar. Avamdan bir kimsenin İmam Şâfiî'yi [rahmetullahi aleyh] sevmesi, büyük bir âlim olmasındandır. Fakat onun bazı ilimlerdeki tafsilatını bilen bir fakih onu daha çok sever. Zira onu daha fazla tanıyordur. Talebesi İmam Müzenî [rahmetullahi aleyh] onun tüm ilimlerini, hallerini, ahlâkını bilir ve onu diğer fakihlerden daha çok sever. O halde her kim Cenâb-ı Hakk'ı daha çok tanırsa, O'nu daha fazla sever.

Üçüncüsü: Kendisiyle yakınlığın hâsıl olduğu zikir ve ibadette farklıdırlar.

O halde muhabbette farklılık üç sebeptendir. Hiç sevmeyen ise hiç tanımıyor demektir. Zâhirî güzelliğin, yaratılış icabı sevildiği gibi, kalp sûretinin güzelliği de bunun gibi sevilir. Demek ki muhabbet, marifetin semeresidir. Marifetin kemalini elde etmenin ise iki yolu vardır:

Birincisi: Sûfîlerin yoludur. Ömürlerini temizlerler ve mücahede yaparlar, bâtınlarını devamlı zikir ile temiz tutarlar. Böylece mâsivayı unuturlar. Sonra kalplerinde öyle işler meydana gelir ki Allah Teâlâ'nın azameti oldukça açık görünür, müşahede makamına çıkarlar.

Bu, kurulan bir tuzağa benzer. Bazan av düşer, kişi onu yakalar, bazan da düşmez, yakalayamaz. Bazan fare, bazan da kartal düşer. Aradaki fark büyüktür. Bu, saadet ve rızık ölçüsündedir.

İkincisi: Marifet ilmini öğrenmektir; kelâm ilmi ya da diğer ilimleri değil. Kişi ilk olarak Allah Teâlâ'nın şaşkınlık veren işlerini tefekkür eder. Buna kitabımızın "Tefekkür" bölümünde işaret etmiştik. O halde buradan zatın celâl ve cemalinde tefekkürle terakki eder. O'nun isim ve sıfatlarının hakikatleri kendisine bildirilir. Bu, uzun bir ilimdir; fakat ârif bir üstat bulunca, zeki olanların buna kavuşması mümkündür. Anlayışı az olanlar buna kavuşamaz. Bu, tuzak kurmak gibi değildir ki bazan av düşsün, bazan da düşmesin. Bu durum ticaret, ziraat ve alışveriş gibidir. Şöyle ki: Bir kimse, bir erkek, bir de dişi koyun alır. Bunların çiftleşmesinden, bir felakete uğramamaları halinde elbette malı artar.

Muhabbetten başka bir yolla marifet arayanın, arayışı sonuçsuz kalır. Marifet de ancak bu yolla elde edilir. Allah Teâlâ'nın muhabbeti olmadan ahirette saadete kavuşacağını düşünen kimse, hata etmiş demektir. Çünkü ahiret, Allah Teâlâ'ya kavuşmak demektir. Bir şeye kavuşan kimse, o şeyi önceden sevip de bazı sebeplerle ondan uzak kaldıysa ve bir süre onu elde etmek şevki ile çalıştıysa, engeller aradan kalkıp da ona kavuşunca, büyük bir lezzete nail olur; saadeti de bu olur. Önceden sevmemişse, onda hiçbir lezzet bulmaz. Az sevmişse, az lezzet bulur. O halde saadet, muhabbet ölçüsündedir. Eğer -Allah muhafaza- kişi, Cenâb-ı Hakk'ın sevgisinin zıddına âşina olur, ona tutulur ve onunla ilgilenirse, ahirette karşısına çıkan muhabbetin tersi olur. Helâke sürüklenir, üzüntü ve keder içinde kalır. Başkalarının mutlu ve güzel olduğu şeyle, o âsi ve kötü olur.

Böyle bir kimsenin durumu şu çöpçünün haline benzer:

Attarlar çarşısından geçen bir çöpçü düşüp bayılır. Kendisini ayıltmak için yüzüne misk ve gülsuyu serperler; fakat fayda vermez. O sırada daha önce çöpçülük yapmış biri adamın yanına gelir. Halini görünce biraz pislik getirip ona koklatır. Adam kokuyu alınca hemen ayılıp kendisine gelir ve, "İşte rahatlık veren güzel koku budur!" der. Günah

lezzetiyle ünsiyet bulan ve dünyaya âşık olan kimse, o çöpçü gibidir. Attarlar çarşısında kendine gelemez. Çünkü oradaki şeyler onun tabiatına aykırıdır. Böyle olunca da rahatlık bulacağı yerde acı ve sıkıntısı artar. Zira ünsiyet bulduğu pisliği orada bulamaz. Muhabbetullahtan uzak olan kimse de ahirette dünya arzularını bulamaz, oradaki şeylerin hepsi onun tabiatının zıddı olduğundan mutsuzluğunun sebebi olur.

O halde ahiret, ruhlar ve cemâlullah âlemidir. Baht sahibi kimse burada iken, tabiatını onunla münasebette bulundurur ve orada da kendisine uygun olana kavuşur. Bütün riyâzet, ibadet ve marifetler bu münasebet içindir.

قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ﴿٩﴾

"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir" (Şems 91/9) âyet-i celîlesi bunu bildirir.

Bütün günahlar, şehvetler ve dünya sevgileri bu münasebetin zıddıdır.

وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّىٰهَا ﴿١٠﴾

"Onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir" (Şems 91/10) âyet-i kerimesi bunu açıklıyor.

Basiret ehli kimseler, bu manânın müşahedesi ile taklit sınırını geçmişlerdir. Bunu peygamberlik sıdkından bilmişlerdir. Hatta peygamberlik sıdkını mucizesiz, zorunlu olarak bununla bilmişlerdir. Şöyle ki bir kimse tıp ilmini bilir ve hekimin sözünü işitince zorunlu olarak onun hekim olduğunu anlar. Onun sözünü pazarda oturan biri duysa, kendisini cahil zanneder. O halde böyle bir kimse bir peygamberi, peygamberlik iddiasında bulunan yalancıdan zaruretle bu yolla ayırır. Bir de kendi basireti ile bileceği şeylerin çoğunu bir peygamberden öğrenir. Bu, kendiliğinden olan bir ilimdir. Asânın yılan olmasından meydana gelen ilim gibi değildir. Zira bu ilim tehlikelidir. Çünkü mucizeyi sihirden ayırmak bununla kolay olmaz.

Muhabbetin Alameti

Muhabbet değerli bir cevherdir; muhabbet davası gütmek kolaydır. Zira kişi (dil ile söylemekle) muhibbandan olacağını zanneder. Fakat muhabbetin nişanı ve delili vardır. Kişinin kendisinden bunu talep etmesi gerekir. Bunlar yedi adettir:

Birincisi: Kişi, ölümü kötü görmez. Zira hiçbir dost, dostun cemalini kötülemez. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللهِ أَحَبَّ اللهُ لِقَاءَهُ

"Kim Allah Teâlâ'ya kavuşmayı severse, Allah Teâlâ da ona kavuşmayı sever."[371]

Büveytî [rahmetullahi aleyh], zâhidlerden birine,

"Ölümü seviyor musun?" diye sordu. O da duraklar gibi oldu. Bunun üzerine Buveytî [rahmetullahi aleyh],

"Eğer sadık olsaydın, onu severdin" dedi.

Fakat kişi muhib olup erken ölmeyi istemeyebilir. Çünkü ölüm için azığını henüz hazırlamamıştır. Hazırlığını yapmadan ölmeyi istemez. Bunun alameti de azık toplamakta çok fazla gayret etmektir.

İkincisi: Kişi, Cenâb-ı Hakk'ın sevdiğini, kendi sevdiklerine tercih eder. O'na yaklaşmaya sebep olan şeyleri terketmez. Mahbubundan uzaklaşmaya sebep olan şeylerden ise kaçar. Bu, yüce Mêvlâ'yı bütün kalbi ile seven kimsedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ يُحِبُّ اللهَ بِكُلِّ قَلْبِهِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى سَالِمٍ

"Kim Allah Teâlâ'yı bütün kalbiyle seven bir adama bakmak isterse, Sâlim'e baksın."[372]

---

371 Buhârî, Rikâk, 41 (nr. 6507); Müslim, Zikir, 14 (nr. 2683); Tirmizî, Cenâiz, 68 (nr. 1066); Nesâî, Cenâiz, 10 (nr. 1833); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4264); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/313, 346.

372 bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/232-233.

O halde kişi bir günah işlerse, bu onun muhib olmadığını göstermez. Fakat sevgisi de bütün kalbiyle değildir. Nitekim Nuayman el-Ensârî [radıyallahu anh] çok şakacı biriydi ve çok şarap içerdi. Bu yüzden Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna getirilirdi. Peygamber Efendimiz de (dinî cezayı uygulamak için) pabuçlarıyla ona vururdu. Bir gün sahabilerden biri, "Allah sana lânet etsin! Daha ne kadar içeceksin!" dedi. Bunu duyan Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

لَا تَلْعَنْهُ فَإِنَّهُ يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ

"Ona lânet etme! Zira o, Allah ve Resûlü'nü sever"[373] buyurdu.

Fudayl b. İyâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Sana, 'Allah'ı seviyor musun?' diye sorulursa sükût et. Çünkü, 'hayır' dersen kâfir olursun. Eğer 'evet' dersen, vasfın sevenlerin vasfı değilse, Allah'ın gazabına uğramaktan çekin."

Üçüncüsü: Kişi, her an Cenâb-ı Hakk'ın zikrini kalbinde yeniler ve tekellüfsüz buna yönelir. Çünkü bir şeyi seven, onu anar. Sevgi kemale varınca da artık onu asla unutmaz. O halde bir kimsenin dili Allah Teâlâ'nın zikrine zorlanıyorsa, onun sevgisinin, zikri diline galip olan şeye olmasından korkulur. Bu da Allah sevgisinin galip olmayıp, sevgi arzusunun galip olması anlamına gelebilir. Sevgi ayrıdır, sevgi arzusu ayrıdır.

Dördüncüsü: Kişi Allah Teâlâ'nın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'i, O'nun resûlünü ve ona mensup olanları sever. Sevgi kuvvetli olunca bütün insanları sever. Çünkü hepsi Cenâb-ı Hakk'ın kullarıdır. Hatta bütün mevcudatı sever. Zira hepsini Rabbü'l-âlemîn yaratmıştır. Nitekim bir kimse bir kimseyi severse, onun tasnifini ve hattını da sever.

Beşincisi: Kişi, halvete ve münâcâta gayretli olur. Bir an önce akşam olmasını, bütün engellerin aradan kalkmasını ve halvette Cenâb-ı Hakk'a münâcât etmeyi ister. Kişi uykuyu ve konuşmayı gece-gündüz halvetinden çok severse, sevgisi zayıf olur. Hz. Davud'un [aleyhisselâm] haberlerinde şöyle nakledilmiştir: "(Allah Teâlâ ona buyurdu ki, ey

373 bk. Buhârî, Vekâlet, 13 (nr. 2316); Hudûd, 5 (nr. 6781).

Davud): Mahlûkatımdan kimseyle ünsiyet etme (huzur ve sükûn bulma). Ben ancak iki kimseyi benden keserim: Biri, sevabımın geciktiğini görerek bana ibadet etmeyi bırakan; diğeri de beni unutup haline razı olandır. Bunun alameti, onu nefsiyle baş başa bırakmam ve kendisini dünyada şaşkın halde terketmemdir."

O halde sevgi kemal bulunca O'ndan başka hiçbir şeye ünsiyet kalmaz. Rivayet edilir ki âbidin biri bir ormanda uzun zaman Allah'a ibadetle meşgul oldu. Günün birinde bir kuşun ağacın tepesine yuva yaptığını ve ona girip öttüğünü gördü. Âbid,

"Ben de ibadet yerimi bu ağacın yanına taşısam, bu kuşun sesiyle ünsiyet, yakınlık kursam" diye düşündü ve öyle yaptı. Bunun üzerine Allah Teâlâ o zamanın peygamberine şöyle vahyetti:

"Falan âbide söyle: Sen (beni unutup) bir mahlûk ile muhabbet kuruyorsun. Böyle yapma! Yoksa seni bulunduğun halden öyle bir dereceye indiririm ki, bir daha amelinle ona ulaşamazsın."

Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir: "Beni sevdiğini iddia edip de gece karanlığı çökünce benden gafil kalıp uyuyan kimse, yalan söylemiştir. Her seven, sevdiği ile buluşmak istemez mi? İşte ben buradayım; beni talep eden için hazırım."

Altıncısı: Kişiye ibadet kolay gelir, ibadetin ağırlığı kendisinden kalkar. Ârifîerden biri (Utbetü'l-Gulâm) demiştir ki: "Yirmi sene gece ibadeti için kendimi zorladım; sonra yirmi sene manevi nimetler içinde yaşadım." Sevgi kuvvetlenince ibadetteki lezzet hiçbir şeyde bulunmaz. Artık zorluk nasıl olur?

Yedincisi: Kişi, Allah Teâlâ'ya itaat eden bütün kulları sever, hepsine merhametli ve müşfik olur. Tüm âsi ve kâfirleri de düşman bilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

"Onunla (Peygamber'le) beraber olanlar, kâfirlere karşı çok sert, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler" (Feth 48/29).

Bu kimseyi, hiçbir kınayanın kınaması etkilemez, hiçbir şey onu Allah için kızmaktan alıkoymaz. Allah Teâlâ velilerini böyle vasfederek buyurmuştur ki:

"Çocuk bir şeyi çok sevdiği gibi, onlar da benim sevgime tutkundurlar. Kartal yuvasına yöneldiği (ve onda huzur bulduğu) gibi, onlar da benim zikrime yönelirler. Kaplan öfkelendiğinde kızdığı ve karşısındakilerin az ve çok olmasına aldırış etmediği gibi, onlar da haram kıldığım şeyler yapıldığında kızarlar."

Böyle misaller çoktur. Sevgisi kemal derecede olanda bu alametlerin tamamı bulunur. Kişide bunların ne kadarı bulunursa, sevgisi de o derece olur.

Allah Teâlâ'ya Şevkin Manası

Her kim sevgiyi inkâr ediyorsa, şevki de inkâr ediyordur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] duasında şöyle buyurmuştur:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَاءِ وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَلَذَّةَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَالشَّوْقَ إِلَى لِقَائِكَ

"Allahım, senden, kazâdan sonra rıza, ölümden sonra rahat yaşam, yüce zatına bakmanın lezzetini ve sana kavuşmaya şevk isterim."[374]

Yine kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur:

طَالَ شَوْقُ الْأَبْرَارِ إِلَى لِقَائِي وَأَنَا إِلَى لِقَائِهِمْ لَأَشَدُّ شَوْقًا

"Ebrâr kullarım bana kavuşmayı çok arzuluyor, ben onlara kavuşmayı daha çok istiyorum."[375]

O halde Allah Teâlâ'ya olan şevkin manasını bilmelidir. Çünkü muhabbet şevksiz olmaz. Tanınmayan bir kimseye şevk duymak mümkün değildir. Bilinip tanınıp, yanında bulunana karşı da şevk olmaz. Demek

374 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/191; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/516.

375 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 8067; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/147.

ki şevk bir cihetten gaip, bir cihetten hazır olana karşı olur. Tıpkı hayalde hazır bulunup da gözden uzak olan sevgili gibi... Şevkin manası, kalbin, idrak ve müşahede tam olacak şekilde sevgilinin görülmesini istemesidir. Bundan da anlaşılıyor ki dünyada Allah Teâlâ'ya şevkin tamam olması mümkün değildir. Çünkü O'nu görmek mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ marifette hazır ve müşahedede gaiptir. Görmek, hayalin kemali olduğu gibi, müşahede de marifetin kemalidir. Bu şevk ölmeden kalkmaz. Hatta ölümden sonra şevkin, ahirette de kalkmayacak bir çeşidi kalır. Bu dünyada idrakin noksanlığı iki sebepledir:

Birincisi: Marifet, ince ve nazik bir perdenin arkasından bakmak gibi bir idraktir. Yahut güneş doğmadan önce sabahın alaca karanlığında germek gibidir. Bu mertebe ahirette aydınlanır ve bu şevk kesilir.

İkincisi: Sevgilisinin yüzünü görüp saçını ve diğer uzuvlarını görmeyip onları da mükemmel güzellik ve letafette düşünen kimsede, şüphesiz onları görmenin şevki bâki kalır. Bunun gibi, Allah Teâlâ'nın cemalinin sonu yoktur. Bir kimse ne kadar bilirse, bilmediği o kadar çok olur. Çünkü O'nun bilinmesinin sonu yoktur.

Hepsi bilinmeyince, Allah Teâlâ'nın cemali idrak edilemez. Bu ise insan için dünyada da ahirette de mümkün değildir. Çünkü insanın ilmi sonsuz olamaz. O halde ahirette cemâlullahı görmek ne kadar çok olursa, lezzet de o kadar çok olur. Bu lezzetin sonu yoktur. Kalbin bakması hazır olunca hali daima rahat ve neşeli olur. Buna "üns" denir. Kalbin bakışı bilemediklerine olursa kalp istek üzere olur. Buna da "şevk" denir. Bu şevkin ise dünyada da ahirette de sonu yoktur.

Bütün şevk ehli ahirette,

رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا

"Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla" (Tahrîm 66/8) der.

Çünkü ahirette aşikâr olan her şey, cemâlullahtan zuhur eden nurdur. Şevk ehli daima onun tamamlanmasını ister. Onun tamamlanması ise mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ'dan başka O'nu hakkıyla bil-

mek hiç kimse için mümkün değildir. O'nu kemaliyle bilmek mümkün olmadığı gibi, kemaliyle görmek de mümkün değildir. Fakat şevk sahiplerine müşahede yolu açılır ve daima cemâlullahı görmekte terakki ederler. Cennet lezzetinin sonsuz olmasının manası da budur. Eğer böyle olmayıp yalnız cemâlullahı görmenin lezzetinden haberdar olmak olsaydı, kalp daima lezzet içinde olmazdı.

Çünkü devamlı olan ve kalbin alıştığı lezzet, her zaman aynı zevki vermez. Bir yenilik olduğu vakit lezzet artar. O halde cennettekilerin kavuştukları nimetler her an yenilenecek, önce bulduklarını az göreceklerdir. Zira nimetler her gün artar. Buradan ünsiyetin manası da anlaşıldı. Çünkü ünsiyet hazır olan bir şeye karşı kalbe izafe edilen bir haldir. Kavuştuklarından başkasına bakmayınca, ünsiyet değişmez. Kavuşamadıklarına bakınca da şevk hali olur. Buradan anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hakk'ı sevenlerin hepsi bu dünyada ve ahirette ünsiyet ve şevk arasında bulunurlar.

Hz. Davud [aleyhisselâm] ile ilgili haberlerde, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey Davud! Yeryüzündeki insanlara şunu bildir: Ben, beni sevenin dostuyum. Benimle (zikrimle) meclis kuranın meclis arkadaşıyım (rahmetimle onun yanındayım). Benim zikrimle ünsiyet edenin dostuyum. Benimle sohbet edenin sohbet arkadaşıyım. Beni tercih edeni ben de tercih ederim. Bana itaat edenin isteklerini yerine getiririm. Bir kulum beni sevince ben bunu kalbindeki yakînden bilirim, onu zatım için kabul ederim. Onu öyle severim ki hiç kimse onu geçemez. Kim beni hak ile ararsa, bulur. Kim benden başkasını isterse, beni bulamaz. Ey yer ehli, içinde bulunduğunuz aldanışı terkedin; benim vereceğim şerefe gelin, benim dostluğuma koşun, benimle meclis kurun, benimle ünsiyet ve muhabbet edin ki ben de sizinle ünsiyet ve muhabbet edeyim; sizin muhabbetinize koşayım. Ben sevdiklerimin fıtratını; dostum İbrahim, kendisiyle özel kelâm ettiğim Musa ve halkın içinden seçtiğim Muhammed'in fıtrat ve karakterinde yarattım. Ben bana âşık olanların kalplerini nurumdan yarattım ve onları celâlimle hoş ettim."

Önceki âlimlerin birinden nakledildiğine göre, Allah Teâlâ nebîlerden birine şöyle vahyetmiştir:

"Gerçekten benim bazı kullarım var ki onlar beni sever, ben de onları severim. Onlar bana kavuşmayı özler, ben de onlara kavuşmayı arzularım. Onlar beni zikreder ben de onları zikrederim. Onlar (taat ve ibadetlerimle yönelmek sûretiyle) bana nazar eder, ben de (rahmetimle) onlara nazar ederim. Onların yoluna uyarsan seni severim. Onlardan yüz çevirirsen sana kızarım." Bunun üzerine o peygamber,

"Yâ Rabbi, onların alameti nedir?" diye sorunca, Allah Teâlâ şöyle vahyetti:

"Şefkatli bir çobanın koyunlarını takip edip izlediği gibi, onlar da gündüz gölgeleri takip ederek ibadet vakitlerini tespitle uğraşırlar. Gün batımında kuşun yuvasına dönmeyi arzuladığı gibi; onlar da bana ibadet için güneşin batmasını arzularlar. Gece olup her yanı karanlık kaplayıp döşekler serilince, yataklar yayılınca ve her sevgili sevgilisiyle baş başa kalınca, onlar bana ibadet için ayakta durur, yüzlerini benim için yere (secdeye) sererler. Bana kelâmımla münâcât ederler. Kendilerine ihsan ettiğim nimetlerimi zikrederek bana yalvarırlar. Bazan bağırarak, bazan ağlayarak, bazan eyvah ederek, bazan şikâyet ederek, bazan ayakta, bazan oturarak, bazan rükûda, bazan secdede oldukları halde geceyi geçirirler. Onların benim için katlandıkları sıkıntıları görüyor, muhabbetimden dolayı nasıl dertlendiklerini işitiyorum. Onlara ilk olarak üç nimet veririm:

Birincisi, kalplerine nurumdan bir parça nur atarım; artık benim onlardan haber verdiğim gibi, onlar da benden haber verirler.

İkincisi, eğer yedi kat gökler, bütün yerler ve ikisinin içindekiler sevap olarak onların mizanına konacak olsa, onların yaptıklarına karşılık olarak bunları az bulurum, (kendilerine daha fazlasını veririm).

Üçüncüsü, onlara rahmetimle yönelirim. Bir düşün, benim rahmetimle yöneldiğim bir dostuma ne vermek istediğimi kimse bilebilir mi?"

Muhabbet, üns ve şevk hakkında böyle misaller çoktur. Bu kadarı yeterlidir.

Rızanın Hakikati ve Fazileti

Yüce Mevlâ'nın kazâsına rıza göstermek, üstün bir makamdır; bu makamın ötesi yoktur. Muhabbet en güzel makamdır, Allah Teâlâ'nın kazâsına rıza da muhabbetin neticesidir. Fakat her muhabbetin değil, sadece kemal üzere olan muhabbetin neticesidir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلرِّضَاءُ بِالْقَضَاءِ بَابُ اللهِ الْأَعْظَمِ

"Kazâya razı olmak, Allah Teâlâ'nın en muazzam kapısıdır."[376]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bir gruba,

أَمُؤْمِنُونَ أَنْتُمْ

"Siz mümin misiniz?" diye sordu. Onlar,

"Evet, biz müminleriz" dediler. Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

مَا عَلَامَةُ إِيمَانِكُمْ

"İmanınızın alameti nedir?" diye sordu. Onlar,

"Belaya sabrederiz, rıza halinde şükrederiz, başımıza gelen kaza ve kadere razı oluruz" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

مُؤْمِنُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ

"Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki siz gerçek müminsiniz"[377] buyurdu.

Başka bir haberde, bu sıfattaki kimseler hakkında şöyle buyrulmuştur:

376 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 3/226.

377 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 11336; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 1/54.

حُكَمَاءُ عُلَمَاءُ كَادُوا مِنْ فِقْهِهِمْ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ

"Bu hikmet ehli ve âlim insanlar, derin anlayışları sebebiyle nerdeyse peygamber olacaklardı."[378]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir diğer hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü olduğu zaman Allah Teâlâ, ümmetimden bir topluluğa kanatlar takar, onlar kabirlerinden bu kanatlarıyla cennete uçarlar. Orada gezerler ve istedikleri şekilde eğlenirler. Melekler onlara,

'Siz hesap gördünüz mü?' diye sorarlar. Onlar,

'Hayır, biz bir hesap görmedik' derler. Melekler,

'Sırattan geçtiniz mi?' diye sorduklarında,

'Biz sırat filan görmedik' derler. Melekler,

'Cehennemi gördünüz mü?' diye sorar. Onlar,

'Hayır, biz bir şey görmedik' derler. Melekler,

'Peki, siz kimin ümmetindensiniz?' diye sorarlar. Onlar,

'Biz Muhammed'in ümmetindeniz' derler. Melekler,

'Allah için söyleyin, sizin dünyada ameliniz ne idi?' diye sorarlar. Onlar,

'Bizde önemli iki haslet vardı. Allah Teâlâ rahmeti ve fazlı ile bizi bu dereceye ulaştırdı' derler. Melekler,

'Onlar ne idi?' diye sorarlar. Onlar,

'Biz yalnızken bile Allah Teâlâ'ya karşı günah işlemekten hayâ ederdik ve Allah Teâlâ'nın bizim için taksim ettiği az şeylere razı olurduk' derler. O zaman melekler,

'Bu nimetler size haktır' derler." [379]

---

378 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 9/292; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 970; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 41/201.

379 Zebîdî, *İthafü's-Sâde*, 12/516. Lafızları biraz farklı fakat mana olarak aynı konuda bir hadis için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/210; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/29.

Hz. Musa [aleyhisselâm] ile ilgili haberlerde şöyle rivayet edilmiştir:

"İsrâiloğulları', Hz. Musa'ya,

"Rabb'inden öyle bir şey iste ki onu yaptığımız zaman bizden razı olsun" dediler. Hz. Musa [aleyhisselâm],

"İlâhî ne dediklerini işittin" dedi. Allah Teâlâ,

"Ey Musa, onlara söyle: Benden razı olsunlar ki, ben de onlardan razı olayım" buyurdu.

Hz. Davud'un [aleyhisselâm] haberlerinde geçtiğine göre Allah Teâlâ şöyle ona şöyle vahyetmiştir:

"Evliyama ne oluyor ki dünya için üzülüyorlar. Şüphesiz dünya için üzüntü bana yaptıkları münâcâtın tadını kalplerinden alıp götürür. Benim dostlarımdan istediğim şey, onların ruhânî (mana ve melekût âlemine yönelen) kimseler olmaları, (dünya için) gam-tasa çekmemeleridir."

Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

أَنَا اللهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا مَنْ لَمْ يَصْبِرْ عَلَى بَلَائِي، وَلَمْ يَشْكُرْ نَعْمَائِي، وَلَمْ يَرْضَ بِقَضَائِي فَلْيَتَّخِذْ رَبًّا سِوَائِي

"Ben, kendinden başka ilâh bulunmayan Allahım. Kim belama sabretmez, nimetime şükretmez ve kazâma rıza göstermezse, benden başka bir Rab edinsin!"[380]

Yine başka bir kudsî hadiste de şöyle bildirilmiştir:

قَالَ اللهُ تَعَالَى قَدَّرْتُ الْمَقَادِيرَ وَدَبَّرْتُ التَّدْبِيرَ وَأَحْكَمْتُ الصُّنْعَ. فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَا مِنِّي حَتَّى يُلَقَّانِي وَمَنْ سَخِطَ فَلَهُ السُّخْطُ مِنِّي حَتَّى يُلَقَّانِي

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kullarımın başına gelecek şeyleri takdir ettim; tedbir ve sebepleri yarattım ve yaptığım her şeyi en güzel şekilde yap-

380 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 200; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 22/320; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/207.

tım. Kim bunlara razı olursa, benimle karşılaştığında (kıyamet günü) ben de ondan razı olurum. Kim bunlara kızarsa, benimle karşılaştığında ben de ona gazap ederim..."[381]

Meşhur bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى: خَلَقْتُ الْخَيْرَ وَالشَّرَّ فَطُوبَى لِمَنْ خَلَقْتُهُ لِلْخَيْرِ وَأَجْرَيْتُ الْخَيْرَ عَلَى يَدَيْهِ، وَوَيْلٌ لِمَنْ خَلَقْتُهُ لِلشَّرِّ وَأَجْرَيْتُ الشَّرَّ عَلَى يَدَيْهِ، وَوَيْلٌ ثُمَّ وَيْلٌ لِمَنْ قَالَ: لِمَ وَكَيْفَ

"Allah Teâlâ buyurur ki: Hayrı ve şerri ben yarattım. Hayır için yarattığım ve elinde hayırlı işleri gerçekleştirdiğim kimseye müjdeler olsun. Kötülük için yarattığım ve elinde kötülükleri gerçekleştirdiğim kimsenin de vay haline! (Takdirlerime karşı çıkıp) 'Niçin? Nasıl' diyen kimsenin vay haline, vay haline!"[382]

Geçmiş ümmetlerin haberlerinde şöyle rivayet edilmiştir:

"Peygamberlerden biri, on yıl boyunca Rabb'ine açlık, fakirlik ve bitten şikâyet etti. Ama hiçbirinde isteği görülmedi. Sonra Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti:

"Ne vakte kadar böyle şikâyet edip duracaksın? Benim yerleri ve gökleri yaratmadan önce levh-i mahfûzda senin için takdir ettiğim ilk hüküm böyledir. Dünyayı yaratmadan önce senin için takdir ettiğim ve hükme bağladığım hüküm budur. Senin için dünyayı yeniden yaratmamı mı istiyorsun? Yoksa senin için daha önce takdir ettiğimi değiştirmemi ve böylece senin sevdiğinin benim sevdiğimden, senin istediğinin benim istediğimden üstün olmasını mı istiyorsun? İzzet ve celâlime yemin olsun ki, bir kez daha kalbinden bu tür bir düşünce geçerse, senin ismini peygamberlik defterinden silerim."

---

381 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/519-520. Aynı konuda benzer bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 7940.

382 Biraz farklı lafızlarla bk. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/192. Son kısmı hariç bk. İbn Mâce, Mukaddime, 19 (nr. 237); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 697; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 968; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 2465.

Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Allah Resûlü'ne [sallallahu aleyhi vesellem] on yıl hizmet ettim. O, bir gün dahi yaptığım bir şey için, 'Şunu niçin yaptın?', yapmadığım bir şey için de, 'Keşke yapsaydın' demedi. Yine o, olmuş bir şey için, 'Keşke olmasaydı' veya olmamış bir şey için de, 'Keşke olsaydı' demedi. Ehl-i beyt'inden biri benimle (yapmadığım bir iş konusunda) çekiştiğinde, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], *"Onu kendi haline bırakın, eğer bir şey takdir edilseydi o, olurdu"*[383] derdi.

Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir:

"Ey Davud, sen de (bir şeyin olmasını) istersin, ben de isterim. Ancak benim istediğim olur. Eğer benim istediğime teslim olursan, istediklerinde sana yeterim. Şayet benim istediğime teslim olmazsan, istediğinde seni yorarım, sonra ancak benim istediğim olur."

Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir:

"Sabaha çıktığımda benim için, ilâhî takdirin tecellilerine bakıp teslim olmaktan daha güzel bir sevinç yoktur."

Ömer b. Abdülaziz'e [rahmetullahi aleyh], "Neyi seversin?" diye sorulduğunda, "Allah Teâlâ'nın hükmettiğini" demiştir.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir köz parçasını dilimle yalamam ve onun yaktığı kadar dilimi yakması, olan bir şey için, 'Keşke olmasaydı!' yahut olmayan bir şey için, 'Keşke olsaydı!' dememden bana daha sevimlidir."

Rızanın Hakikati

Bazıları, "Hevâya aykırı şeylerde ve bela çeşitlerinde ancak sabır vardır; bu durumlarda rıza söz konusu değildir" derler. Bu hatadır. Sevginin galip olduğu haldeki rıza, ancak hevâya muhalefet etmekle mümkün olur. Bunun da iki yolu vardır:

383 Tirmizî, Birr, 69 (nr. 2015); Dârimî, Mukaddime, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/222; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 194.

Birincisi: Kişi aşka öyle dalar ki kendi derdinden haberi olmaz. Şöyle ki, bir kimse savaşta öyle öfkeye kapılır ki, yaralandığında akan kanı gözüyle görmeden onun acısını hissetmez. Yine bir kimse çok arzuladığı bir şeye koşarken ayağına diken batsa haberi olmaz. Bir şeyin lezzetiyle meşgul olsa açlık ve susuzluktan haberi olmaz. Mahlûkatın aşkından ve dünyanın hırsından bunlar mümkün olunca, Cenâb-ı Hakk'ın aşkından ve ahiret sevgisinden niçin mümkün olmasın?

Malumdur ki mana sûretinin güzelliği, zâhirî sûretin güzelliğinden bâtında daha büyük olur. Zira zâhirî güzellik, hakikatte mezbele üzerine çekilmiş bir post gibidir. Bâtınî güzelliği gören basiret gözü, zâhirî gözden daha parlaktır. Çünkü zâhirî göz çoğu zaman yanılır. Şöyle ki büyük şeyleri küçük, uzak şeyleri yakın ve yakın şeyleri de uzak görür.

İkincisi: Âşık, elem ve sıkıntının acısını hissetse de dostunun rızasının bunlara katlanmakta olduğunu bilirse, razı olur. Nitekim bir kimsenin mahbubu kendisinden hacamat yaptırmasını ya da acı bir şurup içmesini istese, sevgilisinin rızasını almak için buna razı olur. O halde Allah Teâlâ'nın rızasının takdir ettiği şeylerde olduğunu bilen kimse; fakirliğe, hastalığa ve diğer belalara rıza gösterir. Dünya düşkünü olan kimse de; yolculuk zahmetlerine, deniz tehlikelerine ve bunlar gibi nice zorluklara katlanır. Cenâb-ı Hakk'a sevgisi olanların çoğu bu dereceye erişmiştir.

Feth el-Mevsılî'nin [rahmetullahi aleyh] hanımı, yolda giderken ayağı sürçtü, tırnağı kırıldı. O ise gülmeye başladı. Kendisine, "Acısını hissetmiyor musun?" denildiğinde, "(Sabrıma karşılık verilecek) Sevabının lezzeti, kalbimden ağrısının acılığını giderdi" dedi.

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Serî es-Sakatî'ye [rahmetullahi aleyh], "Seven, belanın acısını hisseder mi?" diye sordum. O da, "Hayır" dedi. Ben, "Kılıçla vurulsa da mı?" dedim. O, "Evet, kılıçla üst üste yetmiş darbe vurulsa da!" dedi.

Zatın biri demiştir ki: "Her şeyi Allah'ın sevgisiyle sevdim; eğer O, ateşi sevseydi, ben ateşe girmeyi severdim."

Bişr b. el-Hâris [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bağdat'ın doğusunda bir adama rastladım. Adama (işlediği bir suçtan dolayı) bin kamçı vuruldu, (duyduğu acıdan dolayı) hiç konuşmadı (bir kere olsun âh etmedi). Sonra hapishaneye götürüldü. Ben de onu takip ettim. Yanına vardığımda,

"Sana neden vuruldu?" diye sordum. Adam,

"Çünkü ben âşığım" dedi. Ben,

"Niçin sustun (hiç âh etmedin)?" diye sordum. Adam,

"Çünkü mâşukum karşımda, bana bakıyordu" dedi. Bunun üzerine ben,

"Eğer en büyük mâşuka (yüce Mevlâ'ya) baksaydın, halin nasıl olurdu?" dedim. Bunu duyan adam, bir sayha attı ve yere düşüp ruhunu teslim etti."

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Yusuf'u [aleyhisselâm] gören kadınların onun güzelliğinin azameti karşısında ellerini kestikleri ve bunun farkına varmadıkları bildirilmektedir. Mısır'da, kıtlık olduğu zaman, açlık sıkıntısının acısı karşısında, Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] cemaline bakıp açlığı unuturlardı. Bu, mahlûkun güzelliğinin tesiridir. O halde bir kimseye yaradanın cemali açılırsa, onun belalardan habersiz kalması şaşılacak bir şey değildir.

Mesrûk [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Çölde yaşayan bir adamın, bir köpeği, bir merkebi ve bir horozu vardı. Horoz onları (sabah) namaza uyandırıyordu. Merkebin üzerinde çadırlarını taşıyorlardı. Köpek de onları koruyordu. Bir gün bir tilki geldi, horozu yakalayıp götürdü. Hane halkı ona üzüldüler. Adam salih biriydi,

"Belki hakkımızda hayırlı olan budur" diyerek onları teselli etti. Sonra bir kurt gelip merkebin karnını yardı ve onu öldürdü. Hane halkı ona da üzüldüler. Adam,

"Belki hakkımızda hayırlı olan budur" diyerek yine onları teselli etti. Bundan bir müddet sonra köpek öldü. Adam, yine,

"Belki hakkımızda hayırlı olan budur" dedi. Sonra bir gün sabaha çıktıklarında baktılar ki etrafındaki komşular düşmanlar tarafından esir edilip götürülmüş, onlar kalmış. Çünkü komşuların yanında bulunan köpeğin, merkebin ve horozun sesi onları ele verdiğinden yakalanmışlar. Allah Teâlâ'nın takdir ettiği gibi, bunların hayvanlarının helâk olması ise onlar için hayırlı oldu."

Rivayet edildiğine göre, Hz. İsa [aleyhisselâm], bir adama uğradı. Adam gözleri kör, alaca ten hastalığına yakalanmış, iki tarafı felç olmuş kötürüm bir halde yatıyordu. Bütün bu dertler içinde adam,

"Çok insanı içine düşürdüğü hastalıktan beni kurtaran Allah'a hamdolsun" diyordu. Hz. İsa [aleyhisselâm] adama,

"Ey adam, Allah Teâlâ seni hangi hastalıktan kurtardı ki, böyle şükrediyor ve seviniyorsun?" diye sordu. Adam,

"Ey Rûhullah! Ben, Allah Teâlâ'nın, benim kalbime koyduğu marifetini kalbine koymadığı kimselerden daha hayırlıyım" dedi. Hz. İsa [aleyhisselâm], adama,

"Doğru söyledin, elini bana uzat" dedi. Adam elini ona uzattı. Hz. İsa [aleyhisselâm], adamın elini tuttu, (dua etti, adamın bütün hastalıkları iyi oldu), yüzü insanların en güzeli, hali onların en üstünü oldu Bundan sonra Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] yanından ayrılmadı, onunla birlikte ibadet yaptı.

Bir defasında Şiblî [rahmetullahi aleyh] hapse atılmıştı. Önüne bir miktar taş toplamış oturuyordu. Yanına bir grup insan geldi, onlara,

"Siz kimsiniz?" diye sordu. Onlar da,

"Seni sevenleriz!" dediler. Bunun üzerine Şiblî [rahmetullahi aleyh] önündeki taşları onların üzerine atmaya başladı; onlar da kaçıştılar. O zaman Şiblî [rahmetullahi aleyh],

"Hani beni seviyordunuz! Eğer sadık iseniz belama sabrediniz!" dedi.

Dua ve Rıza

Bazıları der ki: "Rızanın şartı dua etmemen, sende olmayanı Cenâb-ı Hak'tan istememendir; zira böyle yaparsan ancak sana verdiğinde O'ndan razı olursun. Günah ve fıskını inkâr etme, bunlar da Allah Teâlâ'nın kazasıdır. Günahına gark olmuş ya da veba ve belaya uğramış bir şehirden kaçmak kazâdan kaçmak olur!" Bunların hepsi yanlıştır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ

"Dua ibadetin özüdür."[384]

Dua hakikatte kalpte; rikkat, kırıklık, tazarru, acziyet, tevazu ve Cenâb-ı Hakk'a ilticanın doğmasıdır. Bunların hepsi de övülmüş sıfatlardır. Şöyle ki; su içmek susuzluğu götürür, yemek yemek açlığı giderir, elbise giyinmek soğuktan korur. Bunlar rızanın hilafına hareket etmek değildir. Bela karşısında dua etmek de böyledir. Bir sebep kılınan ve yapılması emredilen şeyi yapmamak, rızanın hilafıdır. Günaha rıza göstermek nasıl câiz olur? Bu, yasaklanmıştır. "Günaha rıza gösteren onu işleyene ortak olur" buyurulmuştur. Yine buyurulmuştur ki: "Doğuda bir kimseyi öldürürler de batıdaki bir kimse buna razı olursa, günahta ona ortak olur." O halde her ne kadar günah, Allah Teâlâ'nın kazası olsa da bunun iki yönü vardır:

Birincisi: Kul, bunun kendi ihtiyarında olduğunu, onu işleyenin Allah Teâlâ'nın düşmanı olacağını bilir.

İkincisi: Kul, bunun Allah Teâlâ'nın kazâ ve takdiri ile olduğunu bilir.

Günah Allah Teâlâ'nın kazâ ve takdiri olması yönüyle, âlem günah ve küfürden boş olmaz. Bu mana ile günaha rıza göstermek gerekir. Fakat günahın kula ait iradeyle ve onun sıfatı olması yönüyle de buna rıza göstermemek gerekir. O halde bu iki mana birbiriyle çelişmez. Bir kimsenin sevmediği biri ölse, o kimse kendisini sevmese bile hem üzülür hem de sevinir. Bunlar çelişki değildir. Tenâkuz olması için ikisi

384 Tirmizî, Daavât, 2 (nr. 3698); İbn Mâce, Dua, 1 (nr. 3828); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/267.

de aynı cinsten olmalıdır. Bunun gibi, günah işlemenin galip olduğu yerden kaçmak mühimdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!" (Nisâ 4/75).

Selef-i sâlihîn daima böyle şehirlerden kaçmıştır. Zira günah sirayet eder. O sirayet etmezse de onun belası ve azabı sirayet eder. Allah Teâlâ şöylc buyurmuştur:

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet eder ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir" (Enfâl 8/25).

Bir kimse bulunduğu yerde gözü namahreme bakıyorsa, oradan kaçar. Bu rızaya muhalefet değildir! Aynı şekilde bir şehirde kıtlık ve sıkıntı olsa, oradan ayrılmak câizdir. Fakat taun hastalığının olduğu yerden ayılmak câiz değildir. Çünkü sağlıklı olanlar oradan ayrılırsa, hastalara bakacak kimse kalmaz ve hepsi ölür. Ancak diğer belalar böyle değildir. Bildirilen sebepleri, hükme ve fermana uymak için bildirildiği şekilde yerine getirmelidir ve bunda bir hayır olduğunu bilmelidir. Vesselâm.

ONUNCU BÖLÜM

ÖLÜMÜ HATIRLAMAK

İnsan; bütün işlerinin sonunun ölüm, karar kılacağı yerin kabir, müvekkillerinin Münker ve Nekir, gideceği yerin kıyamet, ebedî kalacağı yerin cennet veya cehennem olduğunu bilince, onun için ölümü düşünmekten daha mühim, ölüm için azık toplamaktan daha üstün bir tedbir olmaz. Bunu yapanlar da ancak akıl ehli kimselerdir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ

"Akıllı kimse, nefsini (dünyada) hesaba çeken ve ölümden sonrası için hazırlanandır."[385]

Ölümü hatırlayan bir kimse, muhakkak bunun için azık toplamakla meşgul olur. Böyle yapınca kabrini cennet bahçelerinden bir bahçe olarak bulur. Fakat ölümü unutur da bütün maksadı dünya olursa, ahret azığını aklına bile getirmezse, kabri cehennem çukurlarından bir çukur olur. Bunun için ölümü hatırlamak büyük fazilettir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

---

385 Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 25 (nr. 2459); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4260); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/251; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4916.

أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ

"Lezzetleri kesip atan ölümü çokça anın."[386]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadiste şöyle buyurmuştur:

لَوْ تَعْلَمُ الْبَهَائِمُ مِنَ الْمَوْتِ مَا يَعْلَمُ ابْنُ آدَمَ مَا أَكَلْتُمْ مِنْهَا سَمِينًا

"Eğer insanların ölüm hakkındaki bildiklerini hayvanlar bilselerdi, (korkudan erirlerdi de) onlardan besili bir et yiyemezdiniz."[387]

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Ey Allah'ın resûlü, şehidlerle beraber haşredilecek biri var mıdır?" diye sorduğunda, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

نَعَمْ، مَنْ يَذْكُرُ الْمَوْتَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ عِشْرِينَ مَرَّةً

"Evet, bir gün ve gecede yirmi defa ölümü anan kimse şehidlerle beraber haşredilir"[388] buyurdu.

Atâ el-Horasânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] içinden kahkahaların yükseldiği bir meclise uğradı; onlara,

شُوبُوا مَجْلِسَكُمْ بِذِكْرِ مُكَدِّرِ اللَّذَّاتِ

"Meclisinizi zevkleri bulandıran şeyle karıştırınız" buyurdu. Oradakiler,

"Ey Allah'ın resûlü, zevkleri bulandıran şey nedir?" diye sordular. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اَلْمَوْتُ

"Ölümdür"[389] buyurdu.

---

386 Tirmizî, Zühd, 4 (nr. 2307); Nesâî, Cenâiz, 3 (nr. 1823); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4257); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/321.

387 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10557; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 5126.

388 Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 12/274; 14/16-17.

389 bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 42112; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/18.

Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi veselem] şöyle buyurdu:

أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ فَإِنَّهُ يُمَحِّصُ الذُّنُوبَ وَيُزَهِّدُ فِي الدُّنْيَا

"Ölümü çokça anın; zira o, günahları temizler ve gönlü dünyadan uzaklaştırır."[390]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا

"Bir nasihatçi olarak ölüm yeter."[391]

Bir defasında Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] yanında bir adamın ismi anılınca, oradakiler onu övmeye başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

كَيْفَ ذِكْرُ صَاحِبِكُمْ لِلْمَوْتِ

"Arkadaşınız ölümü anması nasıldır?" diye sordu. Oradakiler,

"Biz onun ölümü andığını neredeyse hiç işitmedik" dediler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

فَإِنَّ صَاحِبَكُمْ لَيْسَ هُنَالِكَ

"O halde arkadaşınız övdüğünüz durumda değildir"[392] buyurdu.

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anhümâ] demiştir ki: On kişinin onuncusu olarak Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna geldim. Ensardan bir zat,

---

390 Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, 1/143; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/19.

391 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nr. 8331; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, nr. 18204; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10556; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1410; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 148; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 42117.

392 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3622; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, nr. 18207.

"Ey Allah'ın resûlü! İnsanların en akıllısı ve en şereflisi kimdir?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şu cevabı verdi:

أَكْثَرُهُمْ ذِكْرًا لِلْمَوْتِ وَأَشَدُّهُمْ اسْتِعْدَادًا لَهُ، أُولَئِكَ هُمُ الْأَكْيَاسُ ذَهَبُوا بِشَرَفِ الدُّنْيَا وَكَرَامَةِ الْآخِرَةِ

"İnsanların en akıllıları, ölümü çokça anan ve ona en fazla hazırlananlardır. İşte en akıllı olanlar onlardır. Onlar dünyanın şerefini ve ahiretin ikramını elde ederek gittiler."[393]

İbrahim et-Teymî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şu iki şey benden dünya zevkini kesip attı: Ölümü hatırlamak ve Allah Teâlâ'nın huzurunda nasıl hesap vereceğimi düşünmek."

Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh] her gece fakihleri bir araya toplar; beraberce ölümden, kıyametten ve ahiretten bahsederler, sonra da sanki önlerinde cenaze varmışçasına ağlarlardı.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] (bir mecliste) oturur oturmaz ölümden, ahiretten ve cehennemden bahsederdi.

Tâbiînden Safiyye [rahmetullahi aleyhâ] anlatıyor: "Kadının biri, Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] kalbinin katılığından yakındı. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] ona, 'Ölümü çokça an; kalbin yumuşar' dedi. Kadın Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] dediğini yaptı; kalbi yumuşadı. Sonra gelip ona teşekkür etti."

Rebî' b. Huseym'in [rahmetullahi aleyh] evinde bir kabir kazmıştı. Her gün birkaç kez buraya girer, bu şekilde devamlı ölümü hatırlamak ister ve, "Bir an olsun kalbimden ölümü hatırlamak çıksa kalbim bozulur" derdi.

Ömer b. Abdülaziz [rahmetullahi aleyh], Anbese'ye demiştir ki: "Ölümü çokça an, eğer rahat içinde yaşıyorsan onu sana daraltır; darlıkta isen onu sana genişletir (seni teselli eder)."

---

393 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12/135; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1676; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, nr. 9615; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/20.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] anlatıyor: Ümmü Harun'a [rahmetullahi aleyhâ],

"Ölümden hoşlanır mısın?" diye sordum. O,

"Hayır, hoşlanmam" dedi. Ben ona,

"Niçin?" diye sordum. O,

"Çünkü bir adama karşı isyan etsem, bir daha onunla karşılaşmak istemem. Allah'a isyan eden biri olarak, beni ona ulaştıracak olan ölümü nasıl isteyebilirim ki!" dedi.

Ölümü Hatırlamanın Üç Şekli

Ölümü hatırlamanın üç şekli vardır:

Birincisi: Dünya ile meşgul olan gafilin hatırlamasıdır. Böyle bir kimse ölümü hatırlar; fakat kendisini dünya şehvetlerinden ayıracak diye onu sevmez. Bunun için ölümü kötüler ve "Önümdeki ölüm sebebiyle bu güzel şeyler kaybolacak" der. Ölümü bu şekilde hatırlamak, kişiyi Allah Teâlâ'dan uzaklaştırır. Fakat bu hatırlamakla dünya ona tatsız olup biraz ondan nefret ederse, faydasız kalmaz.

İkincisi: Tövbe ehlinin hatırlamasıdır. Tövbe edenler, korkuyu kendilerine hâkim kılıp geçmiş taksiratlarını telafi ederek ibadette sebat etmek için ölümü hatırlarlar. Bu hatırlamanın sevabı büyüktür. Tövbe edenlerin ölümü kötü görmeleri, yapmadıklarını ölümden önce yapmak içindir. Ölümü bu yönüyle kötü görmek, kişiye zarar vermez.

Üçüncüsü: Ârifin hatırlamasıdır. Zira rü'yetullah vaadi ölümden sonradır. Dostun vaat zamanı unutulmaz. Kişinin gözü daima bunu bekler, daima bunu arzular. Nitekim sahabeden Hz. Huzeyfe [radıyallahu anh] vefatının son anlarında şöyle demiştir:

"Dost (ölüm), bana fakirlik halimde geldi. (Bu saatten sonra) pişmanlık duyan iflah olmaz. Allahım! Muhakkak sen biliyorsun ki benim için fakirlik zenginlikten, hastalık sıhhatten, ölüm de yaşamaktan daha sevimlidir. Öyleyse bana ölümü kolaylaştır da sana kavuşayım."

Bu derecelerin ötesinde daha büyük bir derece daha vardır. Bu mertebedeki kimse ölümü istemez, onu kötü görmez, ne erken gelmesini ne de geç gelmesini ister. O Allah Teâlâ'nın hükmünü her şeyden çok sever. Kendi tasarruf ve arzularına önem vermez. Böyle bir kimse rıza ve teslim makamındadır. Bu, ölümü hatırladığı fakat ondan hiç korkmadığı; hatta ölüme hiç aldırmadığı zaman olur. Çünkü zaten bu dünyada O'nun tecellilerini müşahede etmektedir, kalbi her an O'nu zikretmektedir. Ölüm ve hayat onun için birdir. Çünkü nerede olursa olsun Cenâb-ı Hakk'ın zikrine ve sevgisine dalmıştır.

Ölümü Zikretmenin Kalbe Tesiri

Ölüm büyük bir iştir ve tehlikelidir. Fakat insanlar bundan gafildir. Onu hatırlasalar bile kalplerine etkisi olmaz. Çünkü onların kalbi dünya meşgalesine öyle dalmıştır ki, başka şeye yer kalmamıştır. Bunun için tesbihten ve Allah Teâlâ'nın zikrinden de lezzet alamazlar. Bunun ilacı, yalnız kalıp bir saat kadar kalbi ölüm tefekkürü için boş bırakmaktır. Nitekim çölde yolculuk yapmak isteyen bir kimse, ölmek korkusundan kalbini diğer şeylerden boş tutup yalnız bununla meşgul olur. Sonra o yalnızlık halinde kendi kendine, "Ölüm yaklaştı; belki bugün, belki de yarın..." der. Sana, "Karanlık bir dehlize gir!" deseler, "İçinde kuyu var mı, yoksa köpeğe rastlar mıyım ya da orada ne var, ne yok bilmiyorum!" deyip korkarsın. Ölümden sonraki işin ve mezardaki korkulu halinin bundan aşağı olmadığı ortadadır.

O halde ölümden gafil kalmak nasıl mümkün olur? Bu hususta en güzel çare, ölen yakınlarına bakıp onların dünyadaki sûret ve şekillerini düşünmektir. Onların her birinin makamı, işi neydi, bunu hatırlamaktır. "Onların dünyada gurur ve sevinçleri nasıldı, ne dereceye ulaşmıştı ve ölümden ne ölçüde gafildiler! Sonra azıklarını tedarik etmeden ölüm ansızın onları alıp götürdü; şimdi mezarda onların güzel ve parlak sûretleri ne hale geldi! Uzuvları nasıl da birbirinden ayrıldı. Kurtlar onların etini, derisini, gözünü ve dilini ne yaptı! Onlar azap içindeyken vârisleri onların malını bölüşüp güzelce yiyip harcıyorlar. Eşleri başkalarıyla evlendi ve onları unuttular!" diye düşünmelidir.

Kişi sonra kendi akranına bakıp onların nasıl eğlenip güldüklerini, nasıl gaflette olduklarını ve uzun emeller peşinde koşup yirmi yıldan aşağı bitmeyecek işler için uğraştıklarını; onun için zahmetler ve sıkıntılar çektiklerini düşünmelidir. Yine onların kefeni çamaşırcının dükkânında yıkanmış beklerken, bundan habersiz olup uzun emel deryasına daldıklarını düşünmeli ve kendi kendine, "Sen de onlar gibisin! Gaflet, ahmaklık ve hırsın onlarınki gibidir. Fakat senin devletin, onların senden önce gitmiş olmaları ve onlardan ibret almandır. Nitekim, "Said, başkasından ibret alandır" denilmiştir.

Sonra kendi elini, ayağını, parmaklarını, gözünü ve dilini düşünüp kısa zamanda onların birbirinden ayrılacaklarını, kurtların ve diğer yer haşerelerinin yiyeceği olacaklarını, mezardaki şeklini hayaline getirip nasıl murdar, pis kokulu olup çürüyüp gideceğini göz önüne getirmelidir. Bunun gibi şeyleri her gün bir saat kadar kendi kendine müzakere etmelidir ki kalp ölümden biraz olsun etkilensin. Çünkü sadece zâhirî dil ile yapılan zikrin tesiri olmaz. İnsan cenazelere bakmakla, her zaman kendisinin başkasının ölüsünü seyredeceğini zanneder. Bir günde başkalarının kendisinin ölüsüne bakacağını düşünmez. Zira kendi ölüsünü henüz görmemiştir. Görülmeyen şey de akla gelmez. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Doğru söyleyin, ölüm bize yazılmamış mıdır? Mezara götürülen cenazeler geri dönecek misafirler midir? Onları toprağa koyarlar, miraslarını yerler, kendilerinin onlar gibi olacağından gafil kalırlar!"

Ölümün unutulmasının sebebi, çoğu zaman uzun emeldir. Bütün fesatların aslı, uzun emeldir.

Kısa Emelin Fazileti

Kalbinde uzun yaşamak fikri olan kimse, din ve ahiret için bir şey yapmaz. Zira kendi kendisine, "Daha şu kadar ömrün var! İstediğin zaman tövbe edersin. Biraz rahatına bak, huzur bul!" der. Fakat ölümün kendisine yakın olduğunu bilirse, her zaman onun hazırlığı ile meşgul olur. Bu ise tüm saadetlerin aslıdır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Abdullah b. Ömer'e [radıyallahu anhümâ] şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَصْبَحْتَ فَلَا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالْمَسَاءِ، وَإِذَا أَمْسَيْتَ فَلَا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالصَّبَاحِ

"Sabaha ulaştığında akşama çıkacağını, akşama ulaştığında da sabaha çıkacağını düşünme."[394]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَشَدَّ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ خَصْلَتَانِ: اِتِّبَاعُ الْهَوَى وَطُولُ الْأَمَلِ، فَأَمَّا اِتِّبَاعُ الْهَوَى فَإِنَّهُ يَصُدُّ عَنِ الْحَقِّ وَأَمَّا طُولُ الْأَمَلِ فَإِنَّهُ الْحُبُّ لِلدُّنْيَا

"Sizin için beni en çok korkutan şey, iki haslettir; hevâya uymak ve uzun emeldir. Hevâya uymak sizi Hak'tan alıkoyar. Uzun emel ise dünya sevgisinden kaynaklanır."[395]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle devam etmiştir:

أَلَا إِنَّ اللهَ تَعَالَى يُعْطِي الدُّنْيَا مَنْ يُحِبُّ وَيُبْغِضُ وَإِذَا أَحَبَّ عَبْدًا أَعْطَاهُ الْإِيمَانَ، أَلَا إِنَّ لِلدِّينِ أَبْنَاءً وَلِلدُّنْيَا أَبْنَاءً فَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدِّينِ وَلَا تَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْيَا، أَلَا إِنَّ الدُّنْيَا قَدْ ارْتَحَلَتْ مُوَلِّيَةً، أَلَا إِنَّ الْآخِرَةَ قَدْ ارْتَحَلَتْ مُقْبِلَةً، أَلَا وَإِنَّكُمْ فِي يَوْمِ عَمَلٍ لَيْسَ فِيهِ حِسَابٌ، أَلَا وَإِنَّكُمْ تُوشِكُونَ فِي يَوْمِ حِسَابٍ لَيْسَ فِيهِ عَمَلٌ

"Dikkat edin! Allah Teâlâ dünyayı sevdiklerine de sevmediklerine de verir. Allah Teâlâ bir kulunu sevdiği zaman ona imanı bahşeder. Dikkat edin! Bazı insanlar dinin, bazıları ise dünyanın peşindedirler. Sizler dinin peşi-

394 Buhârî, Rikâk, 3 (nr. 6416); Tirmizî, Zühd, 25 (nr. 2333); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/41; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10543.

395 Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-Sahâbe*, nr. 838; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 43766.

ne düşün, dünyanın peşine düşmeyin. Dikkat edin! Dünya arkasını dönüp gitmektedir. Dikkat edin! Ahiret yönelmiş (size doğru) gelmektedir. Uyanık olun, siz amelin olduğu fakat hesabın olmadığı bir dünyadasınız. Uyanık olun, sizler amelin olmadığı hesap gününe doğru yaklaşmaktasınız."[396]

Ebû Said el-Hudrî [radıyallahu anh] demiştir ki: Üsâme b. Zeyd [radıyallahu anh], bir ay sonra ödemek üzere 100 altına Zeyd b. Sâbit'ten [radıyallahu anh] bir câriye satın aldı. Bu durumu işiten Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dediğini işittim:

أَلَا تُعْجِبُونَ مِنْ أُسَامَةَ الْمُشْتَرِي إِلَى شَهْرٍ؟ إِنَّ أُسَامَةَ لَطَوِيلُ الْأَمَلِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا طَرَفْتُ عَيْنَايَ إِلَّا ظَنَنْتُ أَنَّ شَفْرَيَّ لَا يَلْتَقِيَانِ حَتَّى يَقْبِضَ اللهُ رُوحِي وَلَا رَفَعْتُ طَرْفِي فَظَنَنْتُ أَنِّي وَاضِعُهُ حَتَّى أُفِيضَ، وَلَا لَقَمْتُ لُقْمَةً إِلَّا ظَنَنْتُ أَنِّي لَا أُسِيغُهَا حَتَّى أَغُصَّ بِهَا مِنَ الْمَوْتِ

"Üsâme'nin bir aylık vade ile yaptığı alışveriş sizin tuhafınıza gitmiyor mu? Gerçekten Üsâme uzun emel (uzun hayal) sahibi biriymiş. Canımı bu tende tutan Allah'a yemin olsun ki, gözlerimi açtığımda bir daha kapatmadan ve yukarı kaldırdığımda aşağıya indirmeden öleceğimi, ağzıma bir lokma aldığımda da onun boğazımda takılıp kalacağını ve öylece öleceğimi düşünürüm."
Sonra Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

يَا بَنِي آدَمَ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ فَعُدُّوا أَنْفُسَكُمْ مِنَ الْمَوْتَى، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ

"Ey âdemoğulları! Eğer akıllı iseniz kendinizi ölülerden sayın. Canımı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, size vaad edilen (ölüm) mutlaka gelecektir, siz bunu engelleyemezsiniz."[397]

---

396 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 3; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44167.

397 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 6; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 1505; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10564; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 2/399; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/94.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], abdest bozduktan sonra suya yakın olmasına rağmen hemen oracıkta teyemmüm almış, bunun nedenini soranlara da,

"Belki suya ulaşamam diye (böyle yaptım)!"[398] buyurmuştur.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir defasında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bize dörtgen şeklinde bir kare çizdi. Ardından bu dörtgenin ortasına bir çizgi çekti. Bu çizginin yan tarafına doğru birçok çizgi çektikten sonra da bir çizgiyi dörtgenin dışına taşırdı. Sonra bize,

"Bunların ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Bizler,

"Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedik.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ortadaki çizgiyi göstererek,

"Bu insandır" buyurdu. Etrafındakini göstererek,

"Bu da onu kuşatan ecelidir" buyurdu. Ortadaki çizginin etrafını saran çizgileri göstererek,

"Bunlar, insana devamlı sıkıntı veren olaylardır. Biri başa gelmese diğeri gelir, onu yıpratır" buyurdu. Dışarıdaki çizgi için de,

"Şu da insanın emelidir"[399] buyurdu.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

يَهْرَمُ ابْنِ اٰدَمَ وَيَشِبُّ مَعَهُ اثْنَانِ: اَلْحِرْصُ عَلَى الْمَالِ وَالْحِرْصُ عَلَى الْعُمْرِ

"İnsanoğlu ihtiyarladığı halde kendisiyle beraber iki haslet genç kalır. Bunlar, dünya malı kazanma ve uzun yaşama hırsıdır."[400]

Şöyle anlatılır: Bir ara Hz. İsa [aleyhisselâm] otururken yaşlı bir adamın kazma ile yeri kazdığını gördü ve,

---

398 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/288; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 292; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4031; Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 5276.

399 Buhârî, Rikâk, 4 (nr. 6417); Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 22 (nr. 2454); İbn Mâce, Zühd, 27 (nr. 4231).

400 Müslim, Zekât, 114-115 (nr. 1046-1047); İbn Mâce, Zühd, 27 (nr. 4234); Tirmizî, Zühd, 28 (nr. 2339); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/192; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4087; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 18, 19.

"Allahım! Onun kalbinden emeli (dünya arzusunu) çıkar" diye dua etti. Biraz sonra ihtiyar, elinden kazmayı bırakıp yere uzandı, bir müddet öylece bekledi. Bunu gören Hz. İsa [aleyhisselâm],

"Allahım! Ona emelini iade et" diye duada bulundu. Bunun üzerine adam kalkıp çalışmaya başladı. Hz. İsa [aleyhisselâm] adamın yanına giderek neden bu şekilde davrandığını sordu. Yaşlı adam,

"Bir ara çalışmakta iken nefsim bana, 'İhtiyarladın, daha ne zamana kadar çalışacaksın?' dedi, ben de kazmayı bir tarafa atıp yere uzandım. Sonra nefsim bana, 'Yaşadığın müddetçe ekmeğini kazanmak zorundasın' dedi, ben de kalktım, kazmama sarılıp çalışmaya başladım" dedi.

Bir gün Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına,

"Hepiniz cennete girmek istiyor musunuz?" diye sordu. Ashap,

"Evet, ey Allah'ın resûlü" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

فَصَبِّرُوا مِنَ الْأَمَلِ وَنَيِّنُوا آجَالَكُمْ بَيْنَ أَبْصَارِكُمْ وَاسْتَحْيُوا مِنَ اللهِ حَقَّ الْحَيَاءِ

"O zaman emellerinizi kısa tutun, ölümünüzü gözlerinizin önüne getirin ve Allah'tan tam manasıyla hayâ edin"[401] buyurdu.

Reyli bir pîr kaleme aldığı bir mektupta şöyle dedi: "Dünya bir rüyadır, ahiret ise agâhlıktır. Arada ölüm vardır. Bizim içinde bulunduğumuz hal, dağınık boş rüyalardır!"

Uzun Emelin Sebepleri

İnsan uzun emeli iki sebebten dolayı kalbine koyar: Biri cehalet, diğeri de dünya sevgisidir.

Dünya sevgisi: Bu sevgi insanda galip olunca, ölüm sevdiği şeyi ondan alır. Bunun için ölmeyi sevmez, kendisine uygun bulmaz. İnsan kendisine uygun bulmadığı şeyden uzaklaşır. Kendisini yemeye, içme-

401 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 21; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/41. Hadisin son kısmı için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/387; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/216.

ye, eğlenmeye ve oyuna verir. Hepsi kendi kalbinde, kendi arzusuna uygun bir şekil alır. Böylece daima yaşamak, para sahibi olmak, eşini, çocuklarını ve dünyalık elde etme sebeplerini düşünür. Hepsinin yerinde olmasını ister. Bu arzulara muhalif olan ölümü unutur. Aklına gelse bile, "Yarın yaparım!" der ve, "Daha çok vaktim var, ölüm için de hazırlık yapılır!" diye düşünür.

Gücü yerinde olup henüz genç iken, kendi kendisine, "Birkaç gün sabret, ihtiyarlayınca kendini ibadete verirsin!" der. Yaşlanınca da, "Bu binayı tamamlayayım ve çocuklarımın ihtiyaçlarını temin edeyim ki, kalbim rahat olsun!" der. Nefsi de ona, "Kalbinin yiyecek endişesinden kurtulup ibadet lezzetini almak için, bu tarlanı ekinceye kadar da sabret ve sana düşmanlık yapan filancaya da bir ders ver, ondan sonra ibadete başlarsın!" der. Sonra o işlerin her birinden onlarca iş çıkar. Bu akılsız bilmez ki, dünyayı bırakmadan boş kalmak mümkün olmaz. Dünya işlerinden boş bir vakit geleceğini zanneder. Böylece günden güne geciktirir. Sonunda bir gün ölüm gelip hasret ve pişmanlık içinde kalır. Bunun için cehennem ehlinin çoğunun feryadı ihmâl ve geciktirmekten olacaktır. Geciktirmenin esası, dünya sevgisi ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem],

أَحْبِبْ مَنْ أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ

"İstediğini sev; şüphesiz ondan ayrılacaksın"[402] hadisinin manasından gafil olmaktır.

Cehalet: Kişi gençliğine güvenir ve bir ihtiyar ölünceye kadar binlerce çocuk ve gencin toprağa girdiğini bilmez. Bir şehirde sayacak olsan ihtiyarların sayısı diğerlerinden az çıkar. Zira ihtiyarlık çağına ancak az kimseler ulaşır. Biri de sağlıklıyken birden bire ölmeyi uzak görür. Böyle bir kimse bilmez ki ani ölüm az görülse de, ani hastalık az değildir. Zira bütün hastalıklar birden başlar. Hastalık meydana gelince de hasta olarak ölmek az olmaz. O halde ölümü sürekli yakın bilmelidir. Güneş ve gölge misali, daima önde gidip de kendisine ulaşmayacağı şeklinde olmamalıdır.

402 Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, nr. 705; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/324; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/10.

Uzun Emelin İlacı

Uzun emelden kurtulmanın çaresi, onun sebeplerini gidermektir. Sebepleri anlaşıldığına göre bunları gidermekle meşgul olmalıdır.

Dünya sevgisinden kurtulmanın ilacını "Dünya Sevgisi" bölümünde beyan etmiştik. Kısaca dünyanın ne olduğunu layıkıyla bilen kimse, onu sevmez. Çünkü onun lezzetinin birkaç günlük olduğunu ve ölümle bozulup gideceğini; şimdi de üzüntü ve kederle karışık olup eziyet ve beladan boş olmadığını, hiç kimse için sıkıntısız olmadığını anlar. Ahiret süresinin uzunluğunu ve ömrünün kısalığını düşünen kimsenin, ahireti bırakıp dünyaya eğilmesi; bir kimsenin, rüyadaki gümüşü, uyanıklıktaki altından daha çok sevmesi gibidir. Zira dünya uyku gibidir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

اَلنّاسُ نِيَامٌ، فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا

"İnsanlar uykudadır, ancak öldükleri zaman uyanırlar."[403]

Cehaletin çaresi ise hâlis bir tefekkürdür. Mesela bilmelidir ki, ölümün dizgini insanın elinde değildir. Kişi istediği zaman ölüm gelmez. Bunun için gençliğe güvenmemelidir.

Uzun Emelin Dereceleri

İnsanlar uzun emelde farklıdırlar. Bazısı daima dünyada kalmak ister. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ ۛ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ ۗ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

"Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür" (Bakara 2/96).

403 Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 1240.

Bazısı da yaşlanıncaya kadar yaşamak ister. Bazısının bir yıldan fazla ümidi yoktur, diğer senenin tedbirini yapmaz. Bazısının bir günden fazla ümidi yoktur, yarının tedbirini almaz. Hz. İsa [aleyhisselâm] şöyle buyurmuştur:

"Yarının rızkını dert etmeyin. Eğer yarın için ömrünüz varsa elbette rızkınız da onunla beraber gelir. Yarına ulaşamayacaksanız başkasının hayatını dert etmeyin."

Bazısının da bir saat ümidi olmaz. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] abdest bozduktan sonra suya yakın olmasına rağmen hemen oracıkta teyemmüm almış, bunun nedenini soranlara da,

"Belki suya ulaşamam diye (böyle yaptım)!"[404] buyurmuştur.

Muâz b. Cebel'den [radıyallahu anh] gelen bir rivayet vardır; şöyle ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine, *"İmanının hakikati nedir?"* diye sorduğunda Muâz [radıyallahu anh], "Bir adım attığımda diğer adımımı yere basamayacağımı düşünüyorum"[405] demiştir.

Esved el-Habeşî [rahmetullahi aleyh] hakkında şöyle anlatılır: O, gece namaz kılarken (namazı bitirdiğinde) sağına soluna bakınıyordu. Oradan biri,

"Neden sağına soluna bakınıp duruyorsun?" diye sorduğunda Esved,

"Ölüm meleği hangi tarafımdan gelecek diye bakınıyorum" demiştir.

Kısaca insanlar uzun emelde farklıdırlar. Bir ay yaşamak ümidinde olan, kırk gün yaşamak isteyenden daha faziletlidir. Bunun etkisi kişinin işlerinde belli olur. Bir kimsenin uzakta iki kardeşi olsa, biri bir aya kadar, diğeri ise bir seneye kadar gelecek olsa, önce bir ay sonra gelecek olan kardeşi için hazırlık yapıp, diğerini erteler. Herkes kendisini kısa emelli zanneder. Kısa emelli olmanın alameti, hayırlı amellere başlamak, bunun için acele etmek ve bir nefeslik zamanın dahi kıymetini bilmekle olur.

---

404 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/288; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 292; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 4031; Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 5276.

405 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l Evliyâ*, 1/304-305.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

اِغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ: شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ، وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ

"Şu beş şeyden önce beş şeyin kıymetini bil:

1. *İhtiyarlığından önce gençliğinin,*
2. *Hastalığından önce sıhhatinin,*
3. *Fakirlikten önce zenginliğinin,*
4. *Meşguliyetinden önce boş zamanının,*
5. *Ölümünden önce hayatının."*[406]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ

"İki nimet vardır ki insanların çoğu onda aldanmışlardır: Bunlar sağlık ve boş zamandır."[407]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabında bir gaflet veya aldanış sezdiğinde içlerinde yüksek sesle,

أَتَتْكُمُ الْمَنِيَّةُ رَاتِبَةً لَازِمَةً إِمَّا بِشَقَاوَةٍ وَإِمَّا بِسَعَادَةٍ

"Ölüm size kesin olarak gelecek; ya şekavetle ya da saâdetle"[408] diye seslenirdi.

Sahabeden Hz. Huzeyfe [radıyallahu anh] demiştir ki: "Her sabah ve akşam bir münâdi, 'Ey insanlar! Yolculuk var, yolculuk var!' diye seslenir. Allah Teâlâ'nın şu âyeti bunu tasdik etmektedir:

---

406 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/306; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10248; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 44031.

407 Buhârî, Rikâk, 1 (nr. 6412); Tirmizî, Zühd, 1 (nr. 2304); İbn Mâce, Zühd, 15 (nr. 4170).

408 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasrü'l-Emel*, nr. 117; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10568, 10569; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 42099

إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِّلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ﴿٣٧﴾

'O, belaların en dehşetlisidir. İnsanlar için en büyük uyarıcıdır. İçinizden ileriye geçmek yahut geride kalmak isteyenler için bir uyarıcıdır' (Müddessir 74/35-37). Yani ölümde en büyük uyarı vardır."

Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh] ölümünden önce ibadet ve taat hususunda o kadar gayret göstermişti ki, kendisine,

"Biraz ara versen de kendine acısan olmaz mı?" dediklerinde o,

"Atlar yarış için serbest bırakıldıklarında ve varış yerine doğru yaklaştıklarında olanca kuvvetlerini harcarlar. Yeminle söylüyorum ki benim de ömrümden bundan daha az bir zaman kaldı" dedi. Bu olayı anlatan râvi diyor ki:

"Ebû Musa el-Eş'arî [radıyallahu anh] ölünceye kadar bu hal üzerine ibadete devam etti. Hanımına diyordu ki: "Yükünü sıkı bağla, (ölüme iyi hazırlan); çünkü (salih amelden başka) cehennemin üzerinden geçilecek bir vasıta yoktur."

Sekerat ve Can Çekişmenin Şiddeti

Eğer insanın önünde can çekişmenin çetinliğinden ve sekeratın acısından başka bir şey olmasaydı, akıl sahibi kimsenin onun korkusundan ağzının tadı bozulur ve dünyadan hiç tat almazdı. Çünkü eğer kişi, ansızın bir haydudun kapıdan içeri girip kendisini bağlayıp topuzla döveceğine ihtimal verse, yemekten ve içmekten tat almaz. Hatta kendisini kaybedecek duruma gelir. Azrâil'in [aleyhisselâm] can alacağı kesin olarak bilinir ve can almasının şiddeti de topuzun eziyetinden daha fazladır.

O halde ölüm şiddetinden korkmamak büyük bir gafletten ileri gelir. Can vermenin acısı, bütün rivayetlerin ittifakıyla bir kimsenin kılıçla parçalanıp da vücudunun dağıtılmasının acısından daha fazladır.

Zira kılıç darbelerinin yara yanında ruha ne derece ızdırap vereceği açıkça bilinir.

Ateşin acısı ise daha fazladır. Çünkü bütün parçalara sirayet eder. Can alma acısı parçalarda değil, ruhun kendisinde meydana gelir. Onun acısı bütün ruhu kaplar. Can çekişen kimsenin sükûnet üzere bulunması, güçsüz kaldığındandır. Zira sekeratın şiddetinden dil konuşamaz olmuş ve akıl dehşete kapılmıştır. Bu hali ancak tadan veya nübüvvet nuruyla görenler bilir.

Hz. İsa [aleyhisselâm] ashabına şöyle demiştir:

"Ey havâriler! Allah'a dua edin de şu ölüm sancılarını bana hafifletsin. Ben ölümden öyle korktum ki, korkum beni ölümden ölüme sürükledi."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

اَللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَى مُحَمَّدٍ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ

"Allahım! Muhammed'e ölüm sancılarını kolaylaştır"[409] diye dua ederdi.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir: "Ben, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] vefatının şiddetini gördükten sonra artık hiç kimsenin ölümünün kolay oluşuna imrenmem."

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dua ederdi:

اَللّٰهُمَّ إِنَّكَ تَأْخُذُ الرُّوحَ مِنْ بَيْنِ الْعَصَبِ وَالْقَصَبِ وَالْأَنَامِلِ، اَللّٰهُمَّ فَأَعِنِّي عَلَى الْمَوْتِ وَهَوِّنْهُ عَلَيَّ

"Allahım! Sen ruhu sinir aralarından, damarlardan ve parmak uçlarından çekip alansın. Allahım! Ölüme karşı bana yardım et ve onu bana kolaylaştır."[410]

---

409 Tirmizî, Cenâiz, 8 (nr. 978); İbn Mâce, Cenâiz, 64 (nr. 1623); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/64; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/465; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4510.

410 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/186; ayrıca bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 3768.

Hasan-ı Basrî'nin [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Bir keresinde Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına ölümden, onun verdiği sıkıntı ve acıdan bahsetti; sonra,

هُوَ قَدْرُ ثَلَثِمِائَةِ ضَرْبَةٍ بِالسَّيْفِ

"Onun acısı üç yüz kılıç darbesi kadardır" [411] buyurdu.

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ölümden ve onun şiddetinden sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir:

إِنَّ أَهْوَنَ الْمَوْتِ بِمَنْزِلَةِ حَسْكَةٍ فِي صُوفٍ فَهَلْ تَخْرُجُ الْحَسْكَةُ مِنَ الصُّوفِ إِلَّا وَمَعَهَا صُوفٌ

"Ölümün en hafifi, yündeki dikene benzer; hiç diken yünden kolayca çıkar mı? Çıkarken onunla beraber yün de gelir."[412]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ölüm döşeğinde olan bir hastanın ziyaretine gitti; yanına vardığında şöyle dedi:

إِنِّي أَعْلَمُ مَا يَلْقَى مَا مِنْهُ عِرْقٌ إِلَّا وَيَأْلَمُ لِلْمَوْتِ عَلَى حِدَتِهِ

"Onun çektiği acıları bilirim! Onun her bir damarı ölümün acısını ayrı ayrı hissetmektedir."[413]

Hz. Ali [radıyallahu anh] cihada teşvik eder ve şöyle derdi: "Şayet savaşta öldürülmeseniz de muhakkak öleceksiniz! Canımı bu tende tutan Allah'a yemin olsun ki, cihad meydanında bin kılıç darbesiyle öldürülmem bana, yatakta ölmekten daha kolay gelir."

Anlatıldığına göre İsrâiloğulları'ndan bir grup bir mezarlığın yanından geçerken birbirlerine,

411 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/81; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/252; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîa*, 2/365; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, 1/193.

412 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 42174; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/81.

413 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/269 (nr. 6185); Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2512; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, nr. 3930.

"Allah Teâlâ'ya dua etsek de bu kabristandakilerden birini sizin için diriltse; ona ölümü sorsanız" dediler ve Allah Teâlâ'ya dua ettiler. O sırada kabirlerin birinden, alnında secde izi bulunan bir adam çıkıverdi, onlara,

"Ey insanlar! Benden ne istiyorsunuz? Ben elli yıl önce ölümü tattım, ama hâlâ acısı kalbimden gitmedi" dedi.

Büyüklerden biri demiştir ki:

"Mümin güzel amellerle bazı derecelere erişemezse, Allah Teâlâ onu o derecelere eriştirmek için, can vermesini zorlaştırır. Dünyada iyilikler yapmış olan kâfire, buna karşılık olarak can vermesini kolaylaştırır. Böylece Allah Teâlâ üzerinde hiçbir hücceti kalmamış olur."

Hz. Musa [aleyhisselâm] vefat edip de ruhu Allah'a ulaşınca Rabbi ona,

"Ey Musa, ölümü nasıl buldun?" diye sordu. O da,

"Kendimi kızgın bir tavanın üzerine konulmuş canlı bir serçe gibi hissettim; ölmez ki rahata kavuşsun, kurtulamaz ki uçup gitsin."

Bir başka rivayete göre Hz. Musa [aleyhisselâm] şu cevabı vermiştir:

"Kendimi kasabın elinde diri diri yüzülen koyun gibi buldum."

Hz. Ömer [radıyallahu anh], Kâ'b el-Ahbâr'a [rahmetullahi aleyh],

"Ey Kâ'b! Bize ölümden bahset" deyince, Kâ'b [rahmetullahi aleyh],

"Olur, ey müminlerin emîri" dedi ve şöyle anlattı:

"Ölüm bir adamın içine sokulan çok dikenli bir dal gibidir. Her bir diken bir damara yapışır. Sonra bir adam gelip dalı şiddetle çeker; dikenler alacağını alır, bırakacağını bırakır (ruh da bedenden böyle çıkar)."[414]

Can Çekişmenin Dehşeti

İnsan, ölüm sıkıntısından önce üç dehşet verici şeyle karşılaşır:

Birincisi: Azrâil'i [aleyhisselâm] görür. Rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim [aleyhisselâm] ölüm meleğine,

414 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 36793; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 5/401.

"Günahkârların ruhunu alırken büründüğün şeklini bana gösterir misin?" diye ricada bulundu. Azrâil [aleyhisselâm],

"Sen o halimle bana bakmaya güç yetiremezsin" dedi. İbrahim [aleyhisselâm],

"Olsun, dayanırım" dedi. Bunun üzerine Azrâil [aleyhisselâm],

"O zaman bana arkanı dön" dedi. İbrahim [aleyhisselâm] kısa bir zaman sonra yüzünü tekrar ona çevirdiğinde, karşısında rengi kapkara, saçı-sakalı karışmış, etrafına pis kokular saçan, simsiyah elbiseli, ağzından-burnundan ateş ve dumanlar çıkaran bir adam gördü ve oracıkta bayıldı. Bir müddet sonra ayıldığında, ölüm meleği ilk haline dönmüştü. Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"Ey ölüm meleği, günahkâr bir kimse, ölümü anında sadece senin o sûretinle karşılaşsa, bu ona korku olarak yeterdi" dedi.

Hayırlı amel işleyen ve Allah Teâlâ'ya itâat eden kullar için bu korku yoktur. Onlar ölüm meleğini, en güzel şekilde görürler. Onun güzel yüzüne bakmaktan başka rahatlık bilmezler.

Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman [aleyhimesselâm] ölüm meleğine, "Senin insanlar arasında pek adaletli davrandığını göremiyorum. (Aynı faciayı yaşamalarına rağmen) neden birinin canını alırken diğerini bırakıyorsun?" diye sorduğunda ölüm meleği şöyle cevap vermiştir:

"Bunun nedenini ben senden daha iyi biliyor değilim. Bana sadece isimlerin yazılı olduğu sayfalar veya kitaplar verilir (ben de onlarda ismi yazılı olanların ruhlarını alarak vazifemi yaparım)."[415]

Vehb b. Münebbih [rahmetullahi aleyh] şunu anlatmıştır:

"Kralın biri bir yere gitmek istedi. Giyinip kuşanmak için elbiseler getirilmesini emretti, fakat hiçbirini beğenmedi; ta ki hoşuna gideni bulana kadar elbise değiştirdi. Sonunda hoşuna giden birini giydi. Ardından yağız atlardan getirilmesini emretti ve aralarından en hoşuna gidene bindi. O esnada şeytan geldi, burun deliklerinden kibir üfürdü

415 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 35408.

ve bütün vücudunu kibirle doldurdu. Sonra kral ardında askerleriyle birlikte halkın arasında kibirle yürümeye başladı, lâkin gururundan etrafındaki insanlara bakmıyordu.

O sırada üstü başı perişan, pejmürde kıyafeti ile biri çıkageldi ve krala selâm verdi, fakat kral onun selâmını almadı. Adam kralın kendisini dinlemesi için atının yularından tutunca kral,

"Yuları bırak, doğrusu sen büyük bir işe cüret ettin!" dedi. Adam,

"Benim senden bir isteğim var" dedi. Kral,

"Sabret, ineyim öyle söylersin" dedi. Adam,

"Hayır, şimdi söylemem gerekiyor" dedi ve atının gemini iyice çekmeye başladı. Kral,

"Söyle bakalım neymiş isteğin?" deyince adam,

"Bu sırdır, ancak kulağına söyleyebilirim" dedi. O zaman kral başını ona doğru yaklaştırdı. Adam kralın kulağına hafif bir sesle,

"Ben ölüm meleğiyim" deyince kralın rengi değişti, dili dolaştı. Sonra,

"O halde bana izin ver de aileme gideyim, ihtiyaçlarımı giderip onlara veda edeyim; sonra da canımı alırsın" dedi. Ölüm meleği,

"Hayır, Allah'a yemin olsun ki, bundan böyle aileni ve mal mülkünü ebediyen göremeyeceksin" diyerek oracıkta canını aldı. Kralın cesedi bir kütük gibi yere yuvarlandı.

Ölüm meleği oradan ayrıldı, bu hal içinde mümin bir kulla karşılaştı. Ona selâm verdi, o da selâmını aldı. Ölüm meleği âbid zata,

"Benim senden bir isteğim var, onu kulağına söylemek istiyorum" dedi. Adam,

"Buyur, söyle" dedi. Ölüm meleği ona gizlice,

"Ben ölüm meleğiyim" dedi. Âbid zat bunu duyunca,

"Hoş geldin, safalar getirdin. Neden bana uğraman gecikti? Allah'a yemin olsun ki, yeryüzünde senden daha çok kendisine kavuşmayı sevdiğim kimse yoktur" dedi. Ölüm meleği,

"Gidermek istediğin bir ihtiyacın varsa onu hallet" dedi. Âbid zat,

"Benim en büyük isteğim şu an Allah'a kavuşmaktır, başka bir şey istemiyorum" dedi. Ölüm meleği,

"Ruhunu hangi halde almamı istersen sen seç" dedi. Âbid zat,

"Bunu yapmaya gücün (ruhsatın) var mı?" diye sordu. Ölüm meleği,

"Evet, böyle yapmakla emrolundum" dedi. Adam,

"O halde müsaade et, abdest alayım sonra namaza durayım, ben secdede iken ruhumu al" dedi. Ölüm meleği adam secdede iken ruhunu aldı."

Ebû Bekir b. Abdullah el-Müzenî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"İsrâiloğulları'nda mal mülk biriktirerek büyük bir servet edinmiş bir adam vardı. Ölüme yaklaştığında, oğullarına,

"Bana mallarımı sınıf sınıf gösterin" dedi. Oğulları da, içinde çok miktarda at, deve, hizmetçi, menkul ve gayr-i menkul malların yazılı olduğu bir listeyi babalarına gösterdiler. Adam listeyi görünce onlara üzüntüsünden ağlamaya başladı. O esnada ölüm meleği geldi ve,

"Seni ağlatan şey nedir? Sana bu nimetleri bahşeden Allah'a yemin olsun ki, ruhunu bedeninden ayırmadıkça senin evinden çıkmayacağım" dedi. Adam,

"Bana biraz mühlet ver de malımı hak sahipleri arasında paylaştırayım" dedi. Ölüm meleği,

"İş işten geçti; ömrün sona erdi. Bu söylediklerini ecelin gelmeden önce yapacaktın" dedi ve oracıkta canını aldı.

Vehb b. Münebbih [rahmetullahi aleyh] şunu anlatmıştır:

Azrâil [aleyhisselâm] yeryüzünde zulümde eşi benzeri görülmemiş bir zorbanın canını almış, sonra tekrar gökyüzüne çıkmıştı. Melekler kendisine,

"Ruhunu kabzederken kendisine fazlaca acıdığın, merhamet ettiğin biri var mıdır?" diye sordular. Azrâil [aleyhisselâm],

"Evet, ıssız bir yerde bulunan bir kadının canını almakla emrolunmuştum. Yanına vardığımda daha yeni doğum yapmıştı. Yalnız başına yaşadığı için o kadına ve daha çok küçük olan ve bakacak kimsesi olmayan o çocuğa çok acımıştım" dedi. Melekler,

"Senin az önce canını aldığın zalim kişi, işte acıyıp merhamet ettiğin o çocuktu" dediler. Hayretler içinde kalan Azrâil [aleyhisselâm],

"Her şeyi bilen ve dilediğine lutufta bulunan Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim" dedi.

Atâ b. Yesâr [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Şaban ayının on beşinci gecesi ölüm meleğine bir sahife verilir ve, 'Bu sene içinde bu sayfada ismi geçenlerin canlarını al' denilir. İnsanlar ağaçlar diker, evlilikler yapar, binalar inşa eder; halbuki ismi bu sayfada yazılıdır, fakat o bilmez."

A'meş [rahmetullahi aleyh], Hayseme'den [rahmetullahi aleyh] naklettiğine göre, o şöyle demiştir:

Azrâil [aleyhisselâm] Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] yanına girdi; Hz. Süleyman'ın yanında bulunan adamlardan birine uzun süre dikkatlice baktı. Azrâil [aleyhisselâm] oradan ayrıldıktan sonra adam,

"Ey Allah'ın peygamberi, bu kimdir?" diye sordu. Süleyman [aleyhisselâm],

"O Azrâil'di" dedi. Adam,

"Onun bana pek dikkatlice baktığını gördüm; sanki beni arıyor gibiydi" dedi. Süleyman [aleyhisselâm]

"Ne istiyorsun?" diye sordu Adam,

"Beni ondan kurtarmanı istiyorum. Rüzgâra emret de beni Hindistan'ın en ücra köşesine atsın" dedi. Süleyman [aleyhisselâm] rüzgâra emretti, rüzgâr onu Hindistan'ın en uzak yerine attı. Bu hadiseden bir müddet sonra Azrâil [aleyhisselâm] tekrar geldi. Süleyman [aleyhisselâm] ona,

"Senin, yanımda bulunan adamlardan birine sürekli baktığını gördüm" dedi. Azrâil [aleyhisselâm],

"Evet, onun haline şaşırmıştım; çünkü ben kısa bir zaman içinde onun canını Hindistan'ın en uzak yerinde almakla emrolunmuştum; fakat o senin yanında idi; (canını alacağım yere gittiğimde onu orada buldum) buna çok şaşırdım" dedi.[416]

İkincisi: Herkese müvekkil olan iki meleği görür. Haberde bildirildiği üzere bu iki melek ölüm anında gelir. Kul eğer (itaat ve ibadet ederek) teslim olmuş ise ona, "Allah sana hayırlı bir karşılık versin! Senin çokça ibadet ettiğine şahitlik ettik; bizi rahata kavuşturdun!" derler. Kul eğer âsi ise ona, "Allah sana hayırla karşılık vermesin! Senin çok günah işlediğine şahitlik ettik!" derler. Bu durum, kul can çekişirken meydana gelir, gözlerini havaya dikmiştir, göz kapakları da kapanmaz olmuştur.

Üçüncüsü: Cennetteki ya da cehennemdeki yerini görür. Çünkü Azrâil [aleyhisselâm] (itaat ve ibadetle) teslim olmuş kula, "Ey Allah'ın sevgili kulu! Sana cennet müjde olsun!" der. Günahkâra ise, "Ey Allah'ın düşmanı! Sana cehennem müjde olsun!" der. Bunun acısı -Allah muhafaza etsin- can çekişmenin ıstırabından fazla olur. Bunlar kulun dünyada gördüğü hallerdir; mezarda ve sonrasında görecekleri bunun yanında çok az kalır.

Kabrin Ölü ile Konuşması

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

يَقُولُ الْقَبْرُ لِلْمَيِّتِ حِينَ يُوضَعُ فِيهِ: وَيْحَكَ يَا ابْنَ آدَمَ مَا غَرَّكَ بِي أَلَمْ تَعْلَمْ أَنِّي بَيْتُ الْفِتْنَةِ وَبَيْتُ الظُّلْمَةِ وَبَيْتُ الْوَحْدَةِ وَبَيْتُ الدُّودِ، مَا غَرَّكَ بِي إِذْ كُنْتَ تَمُرُّ بِي فُرَادَى فَإِنْ كَانَ مُصْلِحًا أَجَابَ عَنْهُ مُجِيبُ الْقَبْرِ فَيَقُولُ: أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَيَقُولُ الْقَبْرُ: إِنِّي إِذًا أَتَحَوَّلُ عَلَيْهِ خَضِرًا وَيَعُودُ جَسَدُهُ نُورًا وَتَصْعَدُ رُوحُهُ إِلَى اللهِ تَعَالَى

416 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 35409; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/128.

"Ölü mezara konulduğunda kabri ona, 'Ey âdemoğlu, yazıklar olsun sana! Hakkımda seni kim aldattı? Benim fitne evi, karanlık, yalnızlık ve böceklerin yurdu olduğumu bilmiyor muydun? Kibir içinde yüyüyerek bana uğradığında seni benimle aldatan neydi?' der.

Eğer adam hayatta sâlih ameller işlemiş biriyse, gaipten bir ses onun adına konuşur ve, 'Sen bu kimsenin iyilikleri emredip kötülüklerden de sakındıran biri olduğunu bilmiyor musun?' der. Kabir, 'O zaman ben onun için yemyeşil bir bahçe olurum' diye karşılık verir. Bunun ardından adamın cesedi nura döner ve ruhu Allah Teâlâ'ya yükseltilir."[417]

Muhammed b. Sabîh [rahmetullahi aleyh] der ki: Bana ulaşan habere göre, bir adam kabre konulup azap gördüğünde ve hoşlanmadığı bazı şeyler başına geldiğinde yakınındaki mevtalar ona şöyle derler: "Ey kardeşleri ve komşularının ölümünden sonra dünyada kalan kişi! Bizler senin için birer ibret vesikası olmadık mı? Bizim senden önce mezara girişimiz seni hiç düşündürmedi mi? Senin amel için mühletin (ve imkânın) varken, amellerimizin bizden kesildiğini hiç düşünmedin mi? Ölen kardeşlerinin neyi elden kaçırdığını hiç aklına getirmedin mi?"

Toprak parçası da ona şöyle seslenir: "Ey dünyanın zâhiri süslerine aldanan kişi! Senden önce ailen içinde dünyanın aldattığı kimselerden toprağın karnında kaybolup gidenlerden ibret almadın mı? Hani ecelleri gelip ölüm onları kabirlerine götürmüştü, sen de, sevenleri onu omuzlar üzerinde götürülmesi gereken yere taşırken ona bakıyordun!"

Kâ'b el-Ahbâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Salih bir kul kabre konulduğu zaman namaz, oruç, hac, cihad ve sadaka gibi amelleri onu çepeçevre kuşatırlar. Azap melekleri ona ayak uçlarından yaklaştıkları sırada namaz,

417 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 22/942; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6870; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/93; İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dımaşk*, 2/67; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, nr. 4251.

"Ondan uzak durun! Bu kula ayaklarından azap edemezsiniz. Zira o, onların üzerinde kıyamını uzatarak Allah için beni kılmıştı" der. Bu sefer ona baş tarafından gelirler. O zaman da, oruç,

"Bu kuldan uzak durun! Çünkü o, dünya diyarında Allah için uzun zamanlar aç ve susuz durmuştu; ona azap edemezsiniz" der. Bunun üzerine ona yan tarafından gelirler. O zaman yapmış olduğu hac ve cihad,

"Buradan uzaklaşın! Şüphesiz o, Allah için nefsi ve bedeniyle nice zorluk ve meşakkatlere katlanarak haccetti ve cihad yaptı. Ona azap edemezsiniz" derler.

Bu defa ona elleri tarafından gelirler. O zaman sadaka,

"Sahibimden uzak durun, ona ilişmeyin! Zira bu ellerden, sırf Allah'ın rızası için nice sadakalar çıktı; çıkan sadakalar önce Allah Teâlâ'nın huzuruna varıp daha sonra bir başkasına ulaştı! Sizler bu kula azap edemezsiniz" der. O zaman kendisine,

"Müjdeler olsun; güzel yaşadın, güzel öldün" denilir. Ona rahmet melekleri gelir. Onun için cennet döşeklerinden bir döşek ve bir örtü serilir. Kabri gözünün görebildiği kadar genişletilir. Ona cennet kandillerinden bir kandil verilir; kıyamet günü Allah onu kabrinden diriltene kadar o ışıkla aydınlanır."

Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr [rahmetullahi aleyh], katıldığı bir cenazede demiştir ki: Bana ulaşan bir hadise göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْمَيِّتَ يَقْعُدُ وَهُوَ يَسْمَعُ خَطْوَ مُشَيِّعِيهِ فَلَا يُكَلِّمُهُ شَيْءٌ إِلَّا قَبْرُهُ وَيَقُولُ:
وَيْحَكَ يَا ابْنَ آدَمَ أَلَمْ تَكُنْ قَدْ حَذَّرْتَنِي وَخَوَّفْتَ ضِيقِي وَنَتْنِي وَهَوْلِي وَدُودِي
فَمَاذَا أَعْدَدْتَ لِي؟

"Ölü kabre konulduktan sonra oturur. Defnine iştirak edenlerin ayak seslerini dahi işitir, ancak kendisiyle sadece kabri konuşur. Kabir ona, 'Ey âde-

moğlu, sana yazıklar olsun! Muhakkak benim hakkımda uyarıldın; darlığım, pis kokum, ürkütücülüğüm ve böceklerim hakkımda sakındırıldın! Peki, şimdi benim için neler hazırladın?' der."[418]

Münker ve Nekir'in Suali

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ أَتَاهُ مَلَكَانِ أَسْوَدَانِ أَزْرَقَانِ يُقَالُ لِأَحَدِهِمَا مُنْكَرٌ وَلِلْآخَرِ نَكِيرٌ فَيَقُولَانِ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي النَّبِيِّ؟ فَإِنْ كَانَ مُؤْمِنًا قَالَ: هُوَ عَبْدُ اللهِ وَرَسُولُهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، فَيَقُولَانِ: قَدْ كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذَلِكَ، ثُمَّ يُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعُونَ ذِرَاعًا فِي سَبْعِينَ ذِرَاعًا وَيُنَوَّرُ لَهُ فِي قَبْرِهِ ثُمَّ يُقَالُ لَهُ: نَمْ، فَيَقُولُ: دَعُونِي أَرْجِعُ إِلَى أَهْلِي فَأُخْبِرُهُمْ، فَيُقَالُ لَهُ: نَمْ فَيَنَامُ كَنَوْمَةِ الْعَرُوسِ الَّذِي لَا يُوقِظُهُ إِلَّا أَحَبُّ أَهْلِهِ إِلَيْهِ حَتَّى يَبْعَثَهُ اللهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِكَ، وَإِنْ كَانَ مُنَافِقًا قَالَ: لَا أَدْرِي كُنْتُ أَسْمَعُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا وَكُنْتُ أَقُولُهُ، فَيَقُولَانِ: قَدْ كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذَلِكَ، ثُمَّ يُقَالُ لِلْأَرْضِ: الْتَئِمِي عَلَيْهِ فَتَلْتَئِمُ عَلَيْهِ حَتَّى تَخْتَلِفَ فِيهَا أَضْلَاعُهُ فَلَا يَزَالُ مُعَذَّبًا حَتَّى يَبْعَثَهُ اللهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِكَ

"Kul öldüğü zaman kabrine, siyah renkli, yeşil gözlü, birinin adı Münker, diğerininki Nekir olan iki melek gelir. Bu iki melek ölen kişiye,

"Şu Peygamber hakkında ne dersin?" diye sorarlar. Ölen adam mümin ise,

"O, Allah'ın kulu ve resûlüdür. Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun resûlüdür" diye cevap verir. Münker ve Nekir,

418 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 163; Zebîdî, *İtḥâfü's-Sâde*, 14/332.

"Biz senin böyle söyleyeceğini biliyorduk" derler. Akabinde kabri yetmişe yetmiş zirâ[419] *genişletilir ve nurla doldurulur. Sonra ona,*

"Uyu" denilir. O,

"Beni bırakın da aileme gidip durumumu haber vereyim" der. Melekler ona,

"Uyu" derler, o da Allah Teâlâ onu yattığı yerden diriltene kadar, ailesinden en sevdiği kimsenin onu yatağından kaldırana kadar uyuması gibi uyur.

Eğer ölen kişi münafık ise sorulan sorulara,

"Bilmiyorum; insanların bir şeyler söylediğini duyuyor ve ben de onu söylüyordum" diye cevap verir. Münker ve Nekir,

"Zaten senin böyle söyleyeceğini biliyorduk" derler. Sonra toprağa, 'Bu adamı iyice sıkıştır' emri verilir. Toprak da onu iyice sıkıştırır, öyleki adamın kaburgaları birbirine geçer. Allah Teâlâ onu yattığı yerden diriltene kadar azap görmeye devam eder."[420]

Atâ b. Yesâr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Ömer b. Hattâb'a [radıyallahu anh] şöyle buyurdu:

يَا عُمَرَ كَيْفَ بِكَ إِذَا أَتَى مَيِّتٌ فَانْطَلَقَ بِكَ قَوْمُكَ فَقَاسُوا لَكَ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ فِي ذِرَاعٍ وَشِبْرٍ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْكَ فَغَسَّلُوكَ وَكَفَّنُوكَ وَحَنَّطُوكَ ثُمَّ احْتَمَلُوكَ حَتَّى يَضَعُوكَ فِيهِ ثُمَّ يُهِيلُوا عَلَيْكَ التُّرَابَ وَيَدْفِنُوكَ فَإِذَا انْصَرَفُوا عَنْكَ أَتَاكَ فَتَّانَا الْقَبْرِ مُنْكَرٌ وَنَكِيرٌ أَصْوَاتُهُمَا كَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ وَأَبْصَارُهُمَا كَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ بِجُرَّانِ أَشْعَارِهِمَا وَيُبْحِفَانِ الْقَبْرَ بِأَنْيَابِهِمَا فَتَلْتَلَاكَ وَتَرْتَرَاكَ كَيْفَ بِكَ عِنْدَ ذَلِكَ؟

"Yâ Ömer! Öldüğün ve akrabaların kabristanlığa gelip senin için boyuna göre bir kabir kazdıkları, ardından yıkayıp, kefenleyip ve kokular sürdüklerin-

419 1 zirâ yaklaşık 25 cm.

420 Tirmizî, Cenâiz, 71 (nr. 1071); İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 864; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 42500.

de; sonra omuzlarında taşıyıp o çukura bıraktıklarında ve üzerine toprakları atmaya başlayıp defnettiklerinde halin nice olur!

Dostların ve akrabaların kabrinin başından ayrıldıkları zaman yanına, kabrin korkutucu iki meleği olan Münker ve Nekir gelir. Sesleri, yeri göğü oynatan gök gürültüsü, bakışları ise gözleri kamaştıran şimşek gibidir. Uzunluğundan ötürü saçları yerlere değer. Dişleriyle toprağı kazarlar. Seni korkutur ve ürkütürler. Ey Ömer, o zaman halin nice olur!"

Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Ey Allah'ın resûlü! Şimdiki aklım ve şuurum o zaman da olacak mı?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Evet, olacak*" buyurdu. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"O zaman onlara yeter ve gereken cevabı veririm" dedi.[421]

Muhammed b. Münkedir et-Teymî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Bana ulaşan haberlere göre; kâfire kabrinde, gözleri kör ve kulakları sağır bir hayvan musallat edilir. Elinde demirden bir kamçı ve kamçının ucunda devenin kürek kemeği gibi bir topuz vardır, kıyamete kadar onunla kâfire vurur. Onu görmez ki (vurmamak için) sakınsın; sesini işitmez ki ona acısın!"

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

إِنَّ لِلْقَبْرِ ضَغْطَةً وَلَوْ سَلِمَ أَوْ نَجَا مِنْهَا أَحَدٌ لَنَجَا سَعْدُ بْنِ مُعَاذٍ

"Muhakkak kabrin bir sıkıştırması vardır. Eğer bundan biri kurtulacak olsaydı, şüphesiz Sa'd b. Muâz kurtulurdu." [422]

Hz. Enes'in [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir:

"Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kızı Zeyneb [radıyallahu anhâ] vefat etti. O, çokça hasta olan biriydi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] cenazesini takip etti. Onun hali bizi üzüyordu. Kabre ulaştığımızda,

421 Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 180; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 4603; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/363.

422 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/55; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 3/46.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kabre girdi. Bu arada yüzü sarardı. Çıktığında yüzü açılmış parlıyordu. Biz,

"Yâ Resûlallah, sende farklı bir durum gördük, bu nedendir?" diye sorduk, şöyle buyurdu:

ذَكَرْتُ ضَغْطَةَ ابْنَتِي وَشِدَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ فَأَتَيْتُ فَأُخْبِرْتُ أَنَّ اللهَ قَدْ خَفَّفَ عَنْهَا وَقَدْ ضُغِطَتْ ضَغْطَةً سَمِعَ صَوْتَهَا مَا بَيْنَ الْخَافِقَيْنِ

"Kızımın zayıflığını ve kabir azabının şiddetini hatırladım; (bu düşünceyle kabre) geldim. Bana, Allah Teâlâ'nın ondan kabir azabını hafiflettiği haber verildi. Buna rağmen kabir onu öyle bir sıktı ki, doğu ile batı arasında, insanların ve cinlerin haricindeki bütün mahlûkat feryat sesini işitti."[423]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında,

اَلْمُؤْمِنُ فِي قَبْرِهِ فِي رَوْضَةٍ خَضْرَاءَ وَيُرْحَبُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعُونَ ذِرَاعًا وَيُضِيءُ حَتَّى يَكُونَ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ هَلْ تَدْرُونَ فِيمَاذَا أُنْزِلَتْ ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا﴾؟

"Mümin kabrinde yemyeşil bir bahçe içindedir. Kabri ona yetmiş zirâ genişletilir ve ayın on dördü gibi apaydınlık olur. Peki, 'Onun için dar bir hayat vardır' (Tâhâ 20/124) *âyetinin ne için indiğini biliyor musunuz?"* buyurdu. Ashap,

"Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

عَذَابُ الْكَافِرِ فِي قَبْرِهِ، يُسَلَّطُ عَلَيْهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ تِنِّينًا هَلْ تَدْرُونَ مَا التِّنِّينُ؟ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ حَيَّةً، لِكُلِّ حَيَّةٍ تِسْعَةُ رُؤُوسٍ يَخْدِشُونَهُ وَيَلْحَسُونَهُ وَيَنْفُخُونَ فِي جِسْمِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ

"Bu, kâfirlerin kabirdeki azaplarını ifade etmek için inmiştir. Kabirlerinde onlara doksan dokuz tane 'tinnîn' musallat edilir. Tinnîn nedir bilir misi-

423 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1/257.

niz? Doksan dokuz yılandır. Her bir yılanın yedi başı vardır. Bunlar kıyamete kadar onu ısırır, koparır ve zehirlerler (kıyamete kadar ruhu acı ve ıstırap içinde olur)."[424]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ، فَإِنْ نَجَا مِنْهُ صَاحِبُهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ، وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ

"Kabir, ahiret yolculuğunun ilk konağıdır. Eğer kişi buradan kurtulursa, artık gerisi dah kolaydır. Yok, kurtulamazsa, gerisi daha çetindir."[425]

Bundan sonra ortaya çıkacak korku, sûra üflendiği zamanki korkudur. Sonra kıyamet gününün korkusu gelir. O gün uzun, sıcak ve terleticidir. Sonra hesap ve günahlardan sorulma korkusu gelir. Ardından amel defterlerinin sağdan mı soldan mı verileceğinin korkusu vardır. Sonra amel defterlerinde görünen kabahat ve kötülüklerin korkusu gelir. Akabinde terazinin sevap kefesinin mi, günah kefesinin mi ağır geleceği korkusu vardır. Sonra hakları yenen mazlumların ve onlar için verilecek cevabın korkusu gelir. Ardından sırat, sonra da cehennem, zebaniler, bukağılar, zincirler, zakkum, yılan, akrepler korkusu vardır.

Azap, cismânî ve ruhânî olmak üzere iki türlüdür. Cismânî azabın tafsilatı *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabımızın sonunda açıkladık. Bu konudaki âyet-i kerimeleri ve hadis-i şerifleri naklettik. Ruhanî azabı da bu kitabımızın başında zikretmiştik. Yine ölümün hakikatinin ne olduğunu, ruhun aslını ve ölümden sonraki hallerini kitabımızın başında anlatmıştık. Cismanî azabı detaylarıyla anlamak isteyenler *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabımızı okusunlar; ruhânî azabı öğrenmek isteyenler de bu kitabın baş kısmını... Biz bu söylediklerimizle yetinip sözü daha fazla uzatmayacağız.

Kitabımızı büyüklerin ölüler hakkında gördükleri rüya kıssalarıyla bitireceğiz. Çünkü dünyadakiler, ölülerin hallerini ancak bâtınî keşifler-

424 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3122; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2233; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6644; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 4610.

425 Tirmizî, Zühd, 5 (nr. 2478); İbn Mâce, Zühd, 32 (nr. 4408); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/371.

le kavrayabilirler. Keşifler de ya rüya âleminde, ya da uyanıklık halinde olur. Hislerle onların hallerini anlamak mümkün değildir. Zira ölüler, duyuların anlamaktan uzak olduğu bir âleme gitmişlerdir. Bu durum kulağın renkleri, gözün de sesleri anlamaktan uzak olmasına benzer. İnsanda o âlemdekileri görebilecek bir kuvvet vardır; fakat bu, hisler ve dünya meşgaleleri ile örtülmüştür. Kişi uyku sırasında bu meşgalelerden kurtulur ve hali oradakilere (ölmüş kimselere) yakın olur, onların hallerini görür. Bu kuvvet sebebiyle onlar da bizden haberdar olur. Güzel amellerimize sevinirler, günahlarımıza üzülürler. Nitekim bu, hadis-i şeriflerle bildirilmiştir. İşin hakikati şöyledir: Levh-i mahfûzun vasıtası olmadan bizim onlardan, onların da bizden haberi olmaz. Çünkü bizim ve onların halleri Levh-i mahfûzda yazılıdır. İnsanın ruhu Levh-i mahfûzla münasebet kurunca, rüyada onların hallerini öğrenir. Onlar da aynı yolla bizlerin halini öğrenirler. Levh-i mahfûz aynaya benzer. Her şeyin sûreti onda vardır. İnsanın ve ölünün ruhu da böyledir. Bir aynada olan şeyler, karşısındaki ikinci aynada göründüğü gibi, Levh-i mahfûzdaki bazı şeyler de bize ve onlara görünür.

Levh-i mahfûzun ağaçtan, kamıştan veya başka bir şeyden dörtgen şeklinde bir cisim olduğunu, baş gözü ile görülebileceğini ve üzerindeki yazıların zâhiri gözle okunabileceğini zannetme. Eğer istersen onu kendinde öğrenebilirsin. Çünkü bütün mahlûkatın birer numunesi sende vardır. Bunlarla bütün eşyayı anlayabilirsin. Fakat sen kendinden bîhabersin, başka şeyleri nasıl anlayacaksın! Levh-i mahfûzun insandaki örneği beyindir. Hafızlar Kur'ân-ı Kerîm'in hepsini ezberler. Sanki Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı onların beyninde yazılıdır ve sanki onun harflerini görerek okurlar. Oysa onların beyinlerini parça parça ayırıp baksalar, Kur'an'ın harflerinden ve yazısından hiçbir şey göremezler. O halde her şeyin levh-i mahfûzda yazılı olduğunu böyle anlamalısın. Onda yazılanlar nihayetsizdir, baş gözü ise sınırlıdır. Sonsuz olan şeyi sınırlı olan şeyde yazıp tasvir etmek mümkün değildir.

Allah Teâlâ'nın levhi, kalemi ve onu yazması insandaki hiçbir şeye benzemez. Çünkü Cenâb-ı Hak insana benzemez. Nitekim denilmiştir ki: "Evdeki eşya, evin sahibine göredir."

Bu anlattıklarımızdan maksat, ölülerin bizden, bizim de onlardan haberdâr olmamızın imkânsız olmadığını ifade etmektir. Nitekim rüya âleminde onların bazısını güzel ve mutlu, bazısını da çirkin ve üzgün görmek, onların nimet veya azap içinde yaşadıklarına kuvvetli bir delildir. Yani onların ölümü tamamen yok olmaları anlamına gelmez. Allah Teâlâ şöyle bildirmiştir:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler" (Âl-i İmrân 3/169).

Ölülerin Hallerini Gösteren Rüyalar

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي حَقًّا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي

"Rüyasında beni gören gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytan benim sûretime giremez."[426]

Ömer b. Hattâb [radıyallahu anh] demiştir ki: "Rüyamda Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] gördüm; bana bakmıyordu.

"Ey Allah'ın resûlü, neden bana bakmıyorsunuz?" diye sordum, bana döndü ve,

"Oruçluyken hanımını öpen sen değil misin?" buyurdu. Ben de,

"Canımı tenimde tutan yüce Allah'a yemin olsun ki, bundan sonra, ömrüm boyunca oruçluyken hanımımı öpmeyeceğim" dedim.[427]

Hz. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben Ömer b. Hattâb'ı [radıyallahu anh] severdim; ölümünden sonra onu rüyamda görmek istedim, ancak bir sene sonra görebildim. Rüyamda, bir yandan alnından akan

426 Buhârî, İlim, 38 (nr. 110); Müslim, Rü'yâ, 1 (nr. 10); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/411, 472. Bu konudaki değişik rivayetleri bir arada görmek için bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 14/287-290.

427 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/80-81; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/232.

terleri siliyor, bir yandan da, 'Hesaptan daha yeni kurtuldum; eğer şefkatli ve merhametli Rabbim'le karşılaşmasaydım şimdi arşım altüst olurdu (helâk olurdum) diyordu."[428]

Hz. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ebû Leheb'in kardeşi ve samimi bir arkadaşı idim. Allah Teâlâ onun hakkında Tebbet sûresini indirerek sonu hakkında haber verdi. Ebû Leheb öldüğünde onun için üzüldüm ve (ahiretteki) durumunu merak ettim. Bir sene boyunca Allah Teâlâ'dan onu bana rüyamda göstermesini istedim. Sonunda onu gördüm; ateşler içinde yanıyordu. Durumunu sorduğumda,

"Cehenneme gönderildim, pazartesi gecesi hariç bütün gün ve geceler hiç hafifletilmeden azap içindeyim" dedi. Ben,

"Pazartesi nasıl farklı oluyor?" diye sordum. Ebû Leheb,

"O gece Muhammed doğdu. Bir kadın hizmetçi gelerek Âmine'nin onu doğurduğunu müjdeledi. Buna çok sevindim ve bu sevincimle bir câriyemi hürriyetine kavuşturdum. İşte bundan dolayı Allah her pazartesi gecesi benden azabı kaldırarak beni mükâfatlandırır" dedi.

Ömer b. Abdülaziz'in [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği nakledilmiştir:

"Rüyamda Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] gördüm, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer [radıyallahu anhümâ] yanında oturuyorlardı. Ben de selâm verip oturdum. İşte böyle otururken birden Hz. Ali ve Hz. Muâviye [radıyallahu anhümâ] çıkageldiler ve bir odaya girdiler, sonra kapı üzerlerine kapandı. Ben onların girdiği yere bakıyordum ki çok geçmeden Hz. Ali [radıyallahu anh] içeriden çıktı ve,

"Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun O, benim lehime hüküm verdi" dedi. Yine çok geçmeden ardından Hz. Muâviye [radıyallahu anh] çıktı. O da,

"Kâbe'nin Rabbi'ne yemin olsun ki Allah beni bağışladı" diyordu."[429]

---

428 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Menâmât*, nr. 23; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/348.

429 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Menâmât*, nr. 124.

Bir gün İbn Abbas [radıyallahu anhümâ], *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"* diyerek uyandı ve,

"Vallahi Hüseyin şehid edildi" dedi. İbn Abbas [radıyallahu anhümâ] bu rüyayı Hz. Hüseyin [radıyallahu anh] şehid edilmezden evvel görmüştü, arkadaşları bunu yadırgadılar. İbn Abbas [radıyallahu anhümâ], "Rüyamda Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] gördüm, elinde bir bardak ve içinde de kan vardı. Bana, 'Ümmetimin benden sonra neler yaptığını bilmiyor musun? Oğlum (torunum) Hüseyin'i öldürdüler. Bu da onun ve onunla beraber mücadele verenlerin kanıdır. Onu Allah'ın katına çıkarıyorum' dedi."

Bu olaydan yirmi dört gün sonra, İbn Abbas'ın [radıyallahu anhümâ] rüyayı anlattığı günde Hz. Hüseyin'in [radıyallahu anh] şehid edildiği haberi getirildi.[430]

Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] rüyada görüldü. Kendisine,

"Hayatta iken hep, 'Beni nereye götürecekse şu dilim götürür' diyordun, Rabb'in sana nasıl muamelede bulundu?" diye sorulunca,

"Dilimle, lâ ilâhe illallah dedim, beni cennete götürdü" diye cevap verdi.

Yusuf b. Hüseyin [rahmetullahi aleyh] vefatından sonra rüyada görüldü. Kendisine, "Allah sana nasıl muamelede bulundu?" diye soruldu. O, "Bağışlandım" cevabını verdi. "Hangi amelinle bunu kazandın?" diye sorulunca da, "Ciddi işlere asla şaka karıştırmadığımdan" dedi.

Ebû Ca'fer es-Saydalânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Rüyamda Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] gördüm; etrafında fakirlerden (dervişlerden) bir cemaat vardı. O sırada gökyüzü yarıldı ve iki melek indi; birinin elinde leğen, diğerinin elinde ise bir ibrik vardı. Melek, leğeni Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] önüne koydu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ellerini yıkadı; sonra meleklere emretti, diğerleri de ellerini yıkadılar. Sonra leğen benim önüme koyuldu. Meleklerin biri diğerine,

430 İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Menâmât*, nr. 129.

"Bunun eline dökme, çünkü bu onlardan değil" dedi. Ben,

"Yâ Resûlallah! Sizden rivayet edilen bir hadiste, siz, *'Kişi sevdikleriyle beraberdir'* buyurmadınız mı?' dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, öyle söyledim" buyurdu. O zaman ben,

"Ben sizi ve bu fakirleri seviyorum" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Onun eline de dök, o da onlardandır" buyurdu."

Mecma' [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü. "Öbür âlemdeki işleri nasıl gördün?" diye soruldu. O da, "Dünyaya önem vermeyen zâhidlerin, dünya ve ahiret hayırlarını alıp götürdüklerini gördüm" diye cevap verdi.

Rüyada görülen Zürâre b. Ebû Evfâ'ya [rahmetullahi aleyh], "Sizin yanınızda hangi amel daha faziletlidir?" diye soruldu. Zürâre, "Allah'tan razı olmak ve hedefleri (emelleri) kısa tutmak" cevabını verdi.

Yezîd b. Mez'ûr [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Vefatından sonra Evzâî'yi rüyamda gördüm. Ona künyesiyle hitap ederek,

"Ey Ebû Amr! Bana kendisiyle Allah Teâlâ'ya yaklaşacağım bir amel göster" dedim. Şöyle cevap verdi:

"Ben burada âlimlerin derecesinden daha yüksek bir derece görmedim, onların derecesinden sonra kalbi hüzünlü olanların derecesi gelmektedir." Râvi der ki: "Yezîd b. Mez'ûr yaşlı biriydi, durmadan ağlardı, öyle ki bu yüzden gözleri görmez oldu."

Süfyân b. Uyeyne [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Rüyamda kardeşimi gördüm;

"Kardeşim, Allah Teâlâ sana nasıl muamelede bulundu?" diye sordum. O da,

"İstiğfar ettiğim günahlarım bağışlandı, kendisinden istiğfar etmediklerim ise bağışlanmadı" dedi.

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] vefatının ardından rüyada görüldü, kendisine, "Allah Teâlâ sana ne muamele yaptı ?" diye sorulunca,

"İlk adımımı sıratın üzerine koydum, ikinci adımımı cennete attım!" dedi.

Ahmed b. Ebü'l-Havârî [rahmetullahi aleyh] anlatıyor:

"Rüyamda daha önce hiç görmediğim güzellikte bir hûri gördüm; nurdan yüzü parlıyordu; kendisine,

"Ne kadar nurlu bir yüzün var; bunu nasıl elde ettin?" diye sordum. Hûri,

"Geçenlerde gözyaşı döktüğün geceyi hatırlıyor musun?" dedi. Ben de,

"Evet" dedim. Hûri,

"İşte o göz yaşlarını aldım yüzüme sürdüm; gördüğün gibi yüzüm parladı" dedi."

Ebû Bekir el-Kettânî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Rüyamda Cüneyd-i Bağdâdî'yi [rahmetullahi aleyh] gördüm. Kendisine,

"Allah Teâlâ sana nasıl muamelede bulundu?" diye sordum. O da,

"O ibare ve konuşmalar yok olup gitti; yaldızlı sözlerden hiçbir eser kalmadı. Burada faydasını gördüğümüz ancak, gece yarısı kalkıp Allah için kıldığımız birkaç rekâtlık namazlardır" dedi.

Zübeyde (bint Ebü'l-Fazl Cafer) rüyada görüldü. Kendisine,

"Allah Teâlâ sana nasıl muamelede bulundu?" denilince, "Şu dört kelime hürmetine affedildim" dedi:

Lâ ilâhe illallah, ömrümü onunla tüketeceğim,

Lâ ilâhe illallah, kabrime onunla gireceğim,

Lâ ilâhe illallah, onunla baş başa kalacağım,

Lâ ilâhe illallah, onunla Rabbim'e kavuşacağım."

Bişr-i Hâfî [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü; kendisine, "Allah Teâlâ sana ne muamele yaptı?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Beni affetti ve bana, 'Ey Bişr, benden bu kadar korkmaya utanmıyor musun (dost dosttan ümitsiz kalacak şekilde bu derece korkar mı?)' buyurdu."

Ebû Süleyman ed-Dârânî [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü. Kendisine, "Allah Teâlâ sana ne muamelede bulundu?" diye sorulunca, "Beni affetti. Benim için sûfîlerin ince ve kapalı manalı işaretlerinden (tam anlayıp anlatamadığım ve hakkını veremediğim şeylerden) daha zararlı bir şey görmedim" demiştir.

Ebû Said el-Harrâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Rüyamda İblis'in üzerime doğru sıçradığını gördüm, ona vurmak için sopamı elime aldım; o sırada gaipten bir ses bana, 'O, sopadan korkmaz, o ancak kalpte bulunan nurdan korkar' dedi."

Mesûhî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Rüyamda İblis'i gördüm; çıplak bir vaziyette yürüyordu. 'İnsanlardan hiç utanmıyor musun?' dedim. 'Şu insanlardan mı? Vallahi onlar gerçekten insan olsalardı, çocukların toplarıyla oynadıkları gibi onlarla oynayamazdım. Gerçek insanlar beni bu hasta hallere düşüren şu kimselerdir' dedi ve bizim sûfî dostlarımızı işaret etti."

Ebû Said el-Harrâz [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Dımaşk'ta olduğum bir sırada bir rüya gördüm; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e [radıyallahu anhümâ] yaslanarak bana doğru yaklaştı ve önümde durdu. Ben de şarkı türü bir şeyler mırıldanıyor ve göğsüme vuruyordum. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bana,

"Bunun şerri hayrından fazladır" buyurdu.

Vefatından üç gün sonra Şiblî [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü. Kendisine, "Allah Teâlâ sana ne muamele yaptı?" diye sorulunca, "Beni öyle ince bir hesaba çekti ki, kurtulacağımdan ümidimi kestim, ümitsizliğimi görünce beni rahmetine garketti, (lutfuyla affetti)" dedi.

Süfyân-ı Sevrî [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü. Kendisine, "Allah Teâlâ sana nasıl muamele etti?" diye sorulunca, "Bana acıdı, rahmetiyle muamele etti" dedi. "Abdullah b. Mübârek'in [rahmetullahi aleyh] hali nedir?" diye sorulunca, "O her gün iki defa Allah Teâlâ ile özel görüşmeye, huzuruna girmektedir" dedi.

Mâlik b. Enes [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü. Kendisine, "Allah Teâlâ sana ne muamele etti?" diye sorulunca, "Osman b. Affân'ın [radıyallahu anh] bir cenaze gördüğü zaman söylediği, sübhâne'l-hayyi'llezî lâ yemûtü (Hiç ölmeyen, ebedî diri olan zatı tesbih ederim) zikrinin bereketine beni affetti" dedi.

Vefat ettiği gece Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] rüyada görüldü. Bütün göğün kapıları açılmış ve bir melek şöyle sesleniyordu: "Dikkat edin, Hasan-ı Basrî Allah Teâlâ kendisinden razı olarak O'nun huzuruna geldi."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh] rüyasında İblis'i çıplak bir halde gördü. Ona,

"İnsanlardan utanmıyor musun?" diye sordu. İblis,

"Bu gördüklerin insan değildir, insan diyebileceklerin ancak (Bağdat'taki) Şûnûziyye Mescidi'nde bulunan bir grup insandır. Onlar (ibadetleri ile) beni eritti, ciğerimi yaktı' dedi." Cüneyd [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Uyandığımda sabah erkence Şûnûziyye Mescidi'ne gittim, orada bir grup insan gördüm. Başlarını dizlerinin arasına almışlar, tefekküre dalmışlardı. Beni görünce (ben kendilerine bir şey söylemeden),

"O pis şeytanın söyledikleri seni aldatmasın" dediler.

Şöyle anlatılır: Utbetü'l-Gulâm [rahmetullahi aleyh] rüyasında güzel yüzlü bir hûri gördü. Hûri ona, "Ey Utbe, ben sana âşığım; dikkat et, benimle senin aranı ayıracak bir iş yapma" dedi. Utbe, "Ben dünyayı bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde üç talâkla boşadım, sana kavuşana kadar bu halim devam eder" dedi.

Denilir ki: Eyyûb es-Sahtiyânî [rahmetullahi aleyh], günahkâr bir kimsenin cenazesini gördü; onun cenaze namazını kılmamak için bir dehlize girdi. Bir tanesi o gece vefat eden kimseyi rüyasında gördü; kendisine,

"Allah Teâlâ sana ne muamele etti?" diye sordu, "Allah beni affetti" dedi ve ekledi, "Eyyûb es-Sahtiyânî'ye şu âyeti oku:

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ

"De ki: Eğer siz Rabbim'in rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, tükenir endişesiyle harcamaktan korkarak onu elinizde tutardınız!" (İsrâ 17/100).

Sûfîlerden biri demiştir ki: "Vefat ettiği gece rüyamda Davud et-Tâî'yi nur gibi gördüm; meleklerin bir kısmı yukarı çıkıyor, bir kısmı da iniyordu. Ben, 'Bu hangi gecedir?' diye sordum, 'Bu gece Davud et-Tâî'nin vefat gecesidir, ruhunun gelişinden dolayı cennet süslendi' dediler."

Ebû Said eş-Şehhâm [rahmetullahi aleyh] demiştir ki:

"Ebû Tayyib Selh es-Su'lûkî'yi rüyamda gördüm; kendisine, 'Ey şeyh!' dedim. O, 'Bana şeyh demeyi bırak' dedi. Ben, 'Sizde gördüğüm o güzel hallere ne oldu?' diye sordum, 'Onlar bize bir fayda vermedi' dedi. 'Allah Teâlâ sana nasıl muamele yaptı?' diye sordum, 'Avam halkın bana sorduğu dinî meselelere verdiğim cevaplar sebebiyle beni affetti' dedi."

Rebî' b. Süleyman Murâdî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: Vefatından sonra İmam Şâfiî'yi [rahmetullahi aleyh] rüyamda gördüm. Ona künyesiyle hitap ederek, 'Ey Ebû Abdullah! Allah Teâlâ sana nasıl muamelede bulundu?' diye sordum; İmam Şâfiî, 'Beni altından bir kürsüye oturttu ve üzerime misk kokulu inciler saçtı' dedi."

İmam Şâfiî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Bugünlerde bazı olaylar beni çok üzmüş ve bana elem vermişti. Onu Allah Teâlâ'dan başkası bilmiyordu. O günün gecesinde rüyamda bana biri geldi ve, 'Ey Muhammed b. İdris, şu duayı oku' dedi. Dua şöyleydi:

اللّٰهُمَّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا، وَلَا ضَرًّا، وَلَا مَوْتًا، وَلَا حَيَاةً، وَلَا نُشُورًا، وَلَا أَسْتَطِيعُ أَنْ آخُذَ إِلَّا مَا أَعْطَيْتَنِي، وَلَا أَتَّقِي إِلَّا مَا وَقَيْتَنِي. اللّٰهُمَّ فَوَفِّقْنِي لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ فِي عَافِيَةٍ

"Allahım! (Senin kudretin ve rahmetin olmadan) ben, kendim için bir fayda ve zarar vermeye, ölüme, hayata ve dirilmeye sahip değilim. Ancak senin verdiğini alır ve ancak senin korumanla korunurum. Allahım! Beni âfiyet içinde, senin sevdiğin ve razı olduğun sözleri söylemeye ve amelleri işlemeye muvaffak kıl."

Sabah olunca bu duayı tekrarlayıp durdum. Öğleden sonra Allah Teâlâ istediğimi bana verdi, içinde olduğum sıkıntıdan kurtulmayı bana kolaylaştırdı. Sizin de bu duayı yapmanız gerekir, ondan gafil olmayın."

Utbetü'l-Gulâm'ın [rahmetullahi aleyh] arkadaşlarından biri demiştir ki: "Utbe'yi rüyamda gördüm ve, 'Allah Teâlâ sana nasıl muamele etti?' diye sordum, 'Senin evinde yazılı olan duanın hürmetine cennete girdim' dedi. Sabah olunca evime gittim; Utbe'nin hattıyla evimin duvarına şöyle yazıldığını gördüm:

يَا هَادِيَ الْمُضِلِّينَ وَيَا رَاحِمَ الْمُذْنِبِينَ وَيَا مُقِيلَ عَثَرَاتِ الْعَاثِرِينَ ارْحَمْ عَبْدَكَ ذَا الْخَطَرِ الْعَظِيمِ وَلِلْمُسْلِمِينَ كُلِّهِمْ أَجْمَعِينَ، وَاجْعَلْنَا مَعَ الْأَحْيَاءِ الْمَرْزُوقِينَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ

"Ey sapıtanları hidayete erdiren, ey günahkârlara merhamet eden, ey ayağı kayanları doğrultan Rabbim! Şu büyük tehlike içindeki kuluna ve bütün müslümanlara rahmet eyle. Bizleri, kendilerine rahmetinle nimetler bahşettiğin peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerden eyle. Âmin yâ Rabbe'l-âlemîn!"

Ölüm hakkkında bu kadar söz yeterlidir. Kitabı burada bitirelim. Bu kitabı okuyan herkesin fayda bulmasını ve kitabın yazarını dualarında unutmamasını ümit ediyoruz; Hak Teâlâ'dan onun affedilmesi ve bağışlanmasını isteyeceğini umuyoruz.

Eğer bu kitabı kaleme alırken bir hata ve yanlışlık olduysa ya da niyetine riya karıştıysa, Allah Teâlâ fazlu keremiyle ve dualaın bereketiyle bunları affetsin; kitabın sevabından mahrum etmesin. Zira kişinin halkı Allah Teâlâ'ya davet ettikten sonra insanlara yönelip de Cenâb-ı Hakk'ın rızasından mahrum kalması kadar büyük bir hüsran yoktur. Bundan Allah Teâlâ'ya sığınırız.

Allahım! Azabından affına, gazabından rızana ve senden sana sığınırız. Sana gereği gibi övgüde bulunamayız, sen kendini övdüğün gibisin.

Hamd, âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur. Efendimiz Muhammed'e, onun pak ve temiz âline salât olsun.

Kimyâ-yı Saâdet